

YUSİF SƏMƏDOĞLU

LL/G
S 47

234496

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kتابخانəsi

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2005

*Bu kitab "Yusif Səmədoğlu. Deyilənlər gəldi başa. Hekayələr və romanlar" (Bakı, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 1999) nəşri
asasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

894.3613 - dc 21

AZE

Yusif Səmədoğlu. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 320 səh.

Bu kitabda tanınmış yazıçı Yusif Səmədoğlunun məşhur "Qətl günü" romanı və müxtəlif illərdə işıq üzü görmüş hekayələri toplanmışdır.

Yusif Səmədoğlu XX əsr Azərbaycan nəsrinin ən görkəmli simalarındandır. Onun qələmindən çıxmış "Soyuq daş", "Foto-fantaziya", "İncə dərəsində yaz çağı", "Bayatı-Şiraz", "Astana" klassik hekayə nümunələri olub, psixoloji və ictimai siqleti ilə 1960-70-ci illər nəsrimizin keyfiyyətə yeniləşməsindən, daha dərin məzmun, daha kamil üslub, daha maraqlı forma axtarışlarından xəbər verirdi.

"Qətl günü" romanı isə yazıçı kimi Yusif Səmədoğlunun da, yeni nəsrimizin də zirvə əsəridir. Çağdaş romançılıq axtarışlarının ən uğurlu nəticələrini özündə əks etdirən "Qətl günü" yüksək humanist pafosla yazılan və işıqlı, xoş duyğular oyadan əsərdir. Burada zülmün hər hansı şəklinə qarşı, insan məniyyətini tapdalayan, mədəniyyətini əzən zorakılığa qarşı acı bir etiraz var.

ISBN 9952-418-18-0

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Deyirlər ki, Yusif Səmədoğlu az yazıb. Bu doğrudur. Yusifin cəmi-cümletani on beş, ya on altı hekayəsi, bir romanı nəşr olunub. Üç tammetrajlı bədii filmin və bir neçə sənədli filmin ssenari müəllifidir. Daha bir romanının başlangıcını kompüterdə yazıb. Nə yazıq ki, əcəl bu əsəri bitirməyə macal vermədi. Bütün bunları bir kitabda toplamaq olar. Çox gənc yaşlarından yazmağa başlamış, Moskvada Ədəbiyyat İnstitutunda Konstantin Paustovski kimi görkəmli rus nasirinin sinfində təhsil aldığı illərdə ilk qələm təcrübələrini çap etdirmiş və ömrünün altmış üçüncü ilində dünyayla vidalaşmış yazıçı üçün bu azdır. Həqiqətən belədir. Amma, daha böyük bir həqiqət də var: Yusif Səmədoğlu XX əsr Azərbaycan nəsrinin ən görkəmli simalarındandır. “Soyuq daş”, “Foto-fantaziya”, “İncə dərəsində yaz çağı”, “Bayatı-Şiraz”, “Astana” klassik hekayə nümunələridir. “Qətl günü” çağdaş romançılığımızın zirvələrindən, ədəbiyyatımızın şah əsərlərindəndir.

Yusifin bir neçə hekayəsi və “Qətl günü” romanı bu kitabda toplanmışdır. Əgər bura ilk qələm təcrübələrindən olan “Qanlı çörək” hekayəsi, “Yeddi oğul istərim” və “Səmt küləyi” ədəbi ssenariləri, məqalələri, çıxışları, müsahibələri də daxil edilsəydi, yenə də bir cild alınardı. Amma bu bir cildin bədii çəkisi bir çox başqa yazıçıların, yaxud özlərini yazıçı hesab edənlərin cild-cild kitablarından, içində bolluca su hopdurulmuş qalın-qalın romanlarından ağır gələrdi. Çünki Yusif həqiqi yazıçı idi. Nadir istedadla malik təkrarsız nasir idi. Yazıb qoyduqları da kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə Böyük Ədəbiyyatdır.

“Soyuq daş”ın şairanə lirik təhkiyəsi, “Foto-fantaziya”nın sort realizmi, “Bayatı-Şiraz”ın, “İncə dərəsində yaz çağı”nın həzin, kədərli ovqatı, “Astana”nın psixoloji və ictimai siqləti 60-70-ci illərdə nəsrimizin keyfiyyətə yeniləşməsindən, daha dərin məzmun, daha kamil üslub, daha maraqlı forma axtarışlarından soraq verirdi. Yusif Səmədoğlunun da, ümumən yeni nəsrimizin də zirvə əsəri – “Qətl günü” romanı oldu. Dildən dilə çevrilən, eldən elə gəzən bu roman Yusif Səmədoğluna Azərbaycandan çox uzaqlarda da geniş şöhrət gətirdi. Roman “Azərbaycan” jurnalında dərc edilərkən onun haqqında ilk

resenziyanı mən yazdım. Sonralar istər Azərbaycan tənqidində, istərsə də Moskva mətbuatında, xarici ölkələrdə bu əsər təhlil və təqdir edildi, ekranlaşdırıldı, səhnələşdirildi, mükafatlar qazandı. “Qətl günü” haqqında ətraflı yazdığım üçün burada dediklərimi yenidən təkrar etməyəcəyəm. “Həqiqət günü” adlı məqaləmin yalnız son cümləsini bura köçürürəm: “Mənim fikrimcə, bu romanın meydana çıxması ədəbi fakt çərçivəsindən qat-qat böyük əhəmiyyətə malikdir. “Qətl günü” – müasir ədəbiyyatımızın həqiqət günüdür”.

Son bir neçə ildə Yusif yeni roman üzərində işlədiyini deyirdi, hətta romana seçdiyi adı da söyləyirdi: “Deyilənlər gəldi başa”. Hər dəfə soruşanda: “Romanın necə oldu, haçan bitirirsen?” – “İşləyirəm, işləyirəm, ciddi işləyirəm, sağlıq olsun” – deyər qeyri-müəyyən cavab verərdi. Milli Məclisdə yanaşı otururduq və iclaslardan birində: “Roman işlədiyimə inanmırdın – dedi və kompüterdə yazılmış kağızları göstərdi – inandın?”. “Ver oxuyum” – dedim. “Bitirim, mütləq verəcəm”.

Bitirə bilmədi. Mənə göstərdiyi əlyazmalarına (bilmirəm kompüterdə yazılmış mətn haqqında “əlyazması” demək olarmı) yeni səhifələr əlavə edilibmi? Bunu da bilmirəm. Hər halda indi 85 səhifəlik bir mətn qarşımdadır. Birinci səhifəsində “Yusif Səmədoğlu. “Deyilənlər gəldi başa”... roman” sözləri yazılıb. Bu mətn mənə çatanda qərribə bir həyəcan hissi keçirdim. Bu hiss səkkiz ay bundan qabaq Yusifin sağalmaz xəstəliyə düşər olduğunu bildiyim vaxt keçirdiyim duyğulara bənzəyirdi. Əlbəttə, canlı insanı, həm də çox yaxın ürək dostunu, həmdəmini qaçılmaz bir qismətlə itirəcəyindən doğan dözülməz ağrını mətnin, əsərin yarımçıq qalmasından duyduğun təəssüf hissiylə müqayisə etmək olmaz. İnsan insandır, əsər – nə qədər parlaq əsər olsa da, əsər. Ancaq “Yusifin sağalacağına heç bir ümid yoxdur” sözlərini eşidəndə keçirdiyim sarsıntıyla bu mətnin bitirilməmiş və daha heç bir vaxt bitirilməyəcək bir roman olduğunu dərk etdiyim dəqiqələrin kədəri hardaysa eyni nisgilin, eyni dərdin müxtəlif ölçülü, müxtəlif dərəcəli bəlirləri idi.

Yusif: “Bu romanda son illərin hadisələri haqqında bütün demək istədiklərimi deyəcəm, ürəyimi boşaldacam” deyirdi. Niyyyətini nə dərəcədə həyata keçirə bilib, ürəyini qismən də olsa boşalda bilibmi?

Gecəyarısı romanı bu düşüncələrlə, bu duyğularla oxumağa başladım. Və tez-tez mətni vərəqləyib sonuncu 85-ci səhifəyə nə qədər qaldığını bir də, bir də yoxlayırdım. Əlli səhifə qaldı, otuz səhifə, on

səhifə... Son iki-üç vərəq keçəcək və Yusifin bu yarımçıq qalmış əsəriylə, – yazıcının ömrü əsərləridisə – yarımçıq bitmiş ömrüylə vidalaşacağam. Yusifdən bir də heç yeni söz eşitməyəcəyəm, yaradıcılığının heç bir yeni cəhətini tanımaq sevincim olmayacaq. Yusif nə demək istəyibse, bu romanda ancaq bu qədər – 85 vərəqlik bir mətnlə deməyə əl əl verib.

Açgözlüklə səhifələri bir-bir keçirəm. Yusif istedadına xas olan təfərrüat dəqiqliyi, sanki öz gözünlə görürsənmiş kimi təsvir olunmuş və danışqları öz qulağına eşidirsənmiş kimi canlandırılmış personajlar, 85-ci ildə başlamış və sonrası görünməmiş sarsıntılarla, ictimai zəlzələlərlə, siyasi tufanlarla, faciələrlə, qanla, göz yaşlarıyla nəticələnmiş hadisələrin ilk hənirtisi, ilk şərtləri. Sanki *aləmi tarmar* edəcək, silib-süpürəcək güclü bir selin hələ çox uzaqlardan eşidilən uğultusudur bu...

Yusifin son əsərlərindəki (“Astana” hekayəsində, “Qətl günü” romanında) mistik motivlər, ümumən yazıcının mistisizmə, irrealizmə meyli “Deyilənlər gəldi başa” romanının ilk səhifələrindən açıq-aşkar sezilir. Sanki “Qətl günü”ndə Baba Kahadan əsən qara rüzgar indi də gəlib bu yeni romanı, onun iştirakçılarının başının üstündə bir kabus kimi dolaşır.

Romanda Yusif nəsrinə xas olan ikinci bir üslub özəlliyi də var: Bir yandan mətnin mistik, sehirlə-əfsunlu qatı, hal anasıyla ünsiyyətdə olan, yaşı naməlum qeyri-real bir varlıq kimi təsvir edilən lal-kar Səməndərin xətti, hamının “öldü” saydığı, amma hansı irrasional müstəvidəsə diri qalmış insanların sərgüzəştləri, “Sarı hamam” rəmzi ətrafında qruplaşan süjet. O biri yandan da sırf realist boyalarla, canlı psixoloji ayrıntılarla təqdim edilən raykom katibi Cavadov, onun arvadı, sürücüsü və digər ətli-qanlı obrazlar...

Təbii ki, roman ilk növbədə müəllifin bədii fantaziyasından, təxəyyülündən doğur, amma yazıcının real həyatda gördüklərinin, yaşadıklarının, duyduqlarının, real təəssüratlarının da bu yaradıcılıq prosesində çox önəmli payı var. “Deyilənlər gəldi başa” romanını oxuduqca Yusiflə keçirdiyimiz bəzi günlərin, saatların xatirələri canlanırdı gözlərim qarşısında: Moskva günlərimiz, Dərbənd səfərimiz, Misirə getməyimiz.

Dərbənd çox qədim tarixə malik olmaqla bərabər həm də hansı mənadasa mistik təsir buraxan bir şəhərdir. Narın-qalanın əzəməti,

müasir memarlıq nümunələrinin arasında əski qala divarları, çağdaş məhəllələrin içində birdən-birə qarşına çıxan qəbiristanlıqdakı azman Oğuz qəbirləri və bütün bunlarla bağlı çeşidli əfsanələr, şəhərli əhvalatlar... Dərbəndin Qırqlar qəbiristanlığı, burada başları kəsilmiş qırx İslam şəhidinin basdırılması haqqında rəvayətlər və xüsusilə də bu başları kəsilmiş şəhidlərin at belində öz cənazələri yüklənmiş arabanın qarşısında çapa-çapa getmələri haqqında rəvayət Yusifə çox təsir etmişdi. “Romanın başlanğıcını burada tapdım” deyirdi. Doğrudan da, “Deyilənlər gəldi başa” romanının mətnində Dərbənd səfərimizin bəzi təəssüratları öz əksini tapıb.

Romanın mistik boyalarla aşılarmış birinci fəslə “Sarı hamam” adlanır. Bu fəsil bitirilmişdir. “Lukzor” adlanan ikinci fəsil isə yarımçıq qalmışdır. Romanın yazılmış mətni məhz burda qırılır. Əsərin birinci fəslində lal-kar və yarımistik bir obraz kimi təqdim olunan Uçqunlu Səməndər “Lukzor” fəslində tamamilə başqa qiyafədə görünür. Nə laldır, nə kar, kənddə deyil, şəhərdə yaşayır. Moskvaya gəlib oradan Misirə uçuşağa hazırlaşır. “Lukzor” fəslindəki Səməndərlə “Sarı hamam”dakı adaşının nə əlaqəsi var? Bunlar eyni ya ayrı-ayrı adamlardır? Bəlkə müəllif fantaziyasıyla bu iki (yaxud bir) Səməndər nə şəkildə bir-birini tamamlayırmış. Daha heç vaxt bunları bilə bilməyəcəyik. Çünki Yusif son romanının bütün memarlıq planını, süjet ardıcılığını, bədii və fəlsəfi niyyətini öz beynində qəbrə apardı. Biz yalnız mətnin kağızda həkk olunub qalanlarına qane olmalıyıq. “Lukzor” fəslə tam realist səpgidə başlayır, amma yadımdadır, Misirdə Yusiflə Lukzor şəhərinin xarabalıqlarını dolaşarkən, bu qədim insan məskənində fironların heykəlləri, sütunlar, qala divarlarında əcaib məxluqların təsviri Yusifə vaxtilə Dərbənddə gördüklərim kimi təsir etmişdi. Və Səməndər Uçqunlunu Lukzora gətirib çıxaran müəllif yəqin personajına orda özünün keçirdiyi hissləri aşılamaq istəyirdi. Nə yazıq, nə yazıq ki, amansız ölüm Yusifə bizdən ayırdı, ədəbiyyatımız başlanğıcı belə maraqlı şəkildə yazılmış dəyərli bir romandan məhrum oldu. Nə etməli? Olacağa çarə yoxdur.

Böyük italyan bəstəkarı Cakomo Puççiniyə həsr olunmuş bir televiziya filmi var. Film belə bir epizodla bitir: Teatr səhnəsində Puççini-nin son operası oynanır. Birdən hadisələrin gərgin və musiqinin ən şirin yerində orkestr dirijorun işarəsiylə susur, səhnədəkilər yerlərində donub qalır. Dirijor üzünü tamaşaçı salonuna tutaraq deyir: Partituranın

bu yerində qələm maestro Puççininin əlindən düşmüş, o vəfat etmiş və opera yarımçıq qalmışdır.

Yusifin kompyuterində yarımçıq romanının son – 85-ci səhifəsindəki axıncı cümlə belədir: “Bütün bu bəlalara, ağrıya, zillətə tab gətirmiş adama daha bundan sonra Tanrı pisinə heç nə qıymaz”.

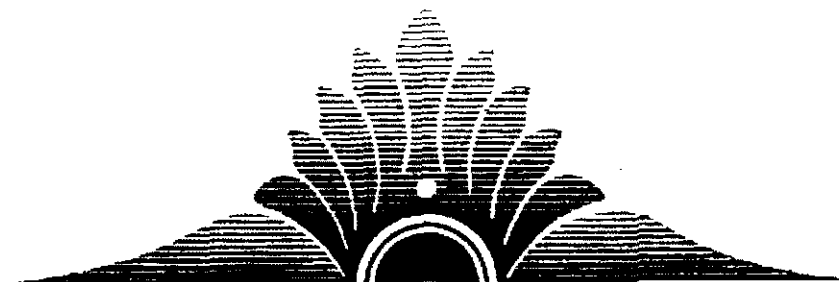
Bu yerdə Yusif Səmədoğlu kompyuterində üç nöqtə qoymuş və illərlə beynində, qəlbində gəzdirdiyi son əsərinə daha bir kəlmə də əlavə edə bilməmişdi.

Müdrək insanlardan biri demişdir: ölümsüz işlər görən adamların ölümləri həmişə vaxtsız ölümdür.

Şərəfli, mənalı, dolğun və xalqımız, ədəbiyyatımız üçün son dərəcə faydalı bir ömür sürmüş Yusif Səmədoğlunu vaxtsız ölüm aramızdan apardı.

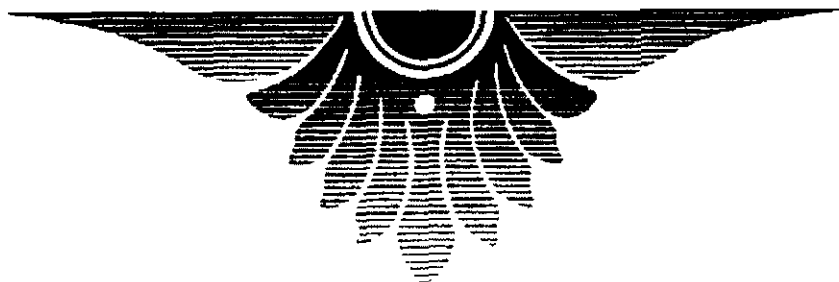
Allah sənə rəhmət eləsin Yusif, qəbrin nurla dolsun!

ANAR
13 dekabr 1998

Qətl günü

ROMAN

Gözümün ağrı-qarası iki qızıma – Mehribana və Humaya

– Yolun haradır, qardaş!

– Son mənzilədir, bacım.

(Bir xəstənin qulağına gələn səslərdən)

Dərd də azar kimi gələndə batmanla gəlir.

Hələ ulduzlar təkəmsəyirəkdi – boz səmada bozultul işıq vardı, gah öləziyirdi, elə bil, sönmək istəyirdi, gah da par-par parıldamağa başlayırdı. Külək hələ əsmirdi, hərdən qoşa vələsin kəlləsində ləpə-döyən səsini bənzər bir səs qopurdu, deyirdin, yaxınlıqda dəniz var, amma bu səsdən adam diksinirdi. Burada kim vardısı, bilirdi ki, çox-çox uzaqlarda, hardasa dünyanın o başında bir külək yatağından baş qaldırır, Baba Kahanın zülmətində gərnəşir, ordan çıxıb, ağır-ağır, sürünə-sürünə, batman ləngəri ilə torpaqda dərin şırımlar açır, daş-qayanın gövdəsində uğultu sala-sala bu başibəlalı dünyaya meydan oxumağa hazırlaşır. Burada kim vardısı, hələ çox-çox uzaqlarda həmləyə hazırlaşan küləyin qarğışını eşidirdi: ay ikiayaqlı bəndələr, kökünüz kəsilsin sizin!

İnsanlar küləkdən bezmişdi, külək də insanlardan.

Qoşa vələsdən uzaqlarda, dağ döşündən başlanan meşənin seyrəkliyində, ağacların arasında bir qoca canavar qulaqlarını şəkəlib şöngümüşdü. Canavarın selikli burnu iy almışdı – dəmir iyi, qan iyi. Amma canavar da qorxu içində idi, ürəyinə nəse dammışdı, bilirdi ki, ikiayaqlı bəndələrin düşərgə saldıqları yerə bu gün yavuş düşmək olmaz: ordan qarışıq səslər gəlirdi, dəmir dəmirə dəyirdi, elə bil kimsə zindanda çəkil çalır, at nallayırdılar nədir, amma bütün bu qarma-qarışıq səslərdə vahimə və xəbərdarlıq vardı – nə canavar, nə ayı, heç quş da quşluğu ilə gərək bu gün ora yaxın düşməyeydi, çünki bu gün Baba Kahanın zülmətində nəse başqa bir əhvalat baş verməli idi – külək bütün aləmin, daşın, torpağın, göylərin, ulduzların qəzəbini canına hopdurmuşdu, dünyanın ikiayaqlılarına hədə göndərirdi: gəlirəm! Gəlirəm ki, haqq-hesab çəkəm, gəlirəm ki, görüm bu ikiayaqlı, dəmir libaslı, nizəli-qalxanlı, aylarla su üzü görməyən, kirdən-pasdan sifətləri qaralıb mis rənginə çalan bu ikiayaqlı şeytanlar niyə belə

qudurublar? Gəlirəm ki, yuxusuz gözlərdəki kinin, hiddətin səbəbindən agah olam, qaysaq bağlamış dodaqların arasından çıxan tüpürçəkli söyüşlərin mənasını anlayam, bu payız gününün sazağında çiyn-çiynə verib dayanmış, çadırların həndəvərində oturmuş, yorğunluqdan su qaynatmağa da təqətləri qalmamış, öti çiy-çiy yeyən, sonra qana bulaşmış dodaqlarının seliyini sifətlərinə yayan ikiayaqlı bəndələr bu bəlalı dünyadan nə istəyirlər! Gəlirəm ki, düşərgenin lap yaxınlığında meyitləri üst-üstə qalayıb, çürüyən cəsədlərin üfunətini hiss etməyən, döyüş yoldaşlarını basdırmağa belə gücü qalmayan, günəş işığından gizlənən bu ikiayaqlı qanadsız yarasaalar nə vaxt qandan doyacaqlar?.. Amma hələ küləyin gəlməyinə çox vardı. Həm mənzil uzaq idi, həm də arada dağlar, dərələr, ormanlar vardı. Küləyin yolu uzundu.

Canavarın burun pərələri titrəyirdi, heyvan qan iyi almışdı, amma bu iydə nəşə başqa bir şey vardı: ac heyvanın iştahası küsmüşdü. Tilsimlənmiş kimi yerindən də tərpənə bilmirdi, tükü tökülüb nazılmış quyruğunu böyrünə qısıb mat-mat ətrafına baxırdı, arxasındakı meşənin qalınlıqlarında uzaq küləyin qopardığı hənirtini dinləyə-dinləyə yadına salmaq istəyirdi ki, görəsən bu qarmaqarışlıq, ancaq tanış səsləri əvvəllər harda və haçan eşitmişdi? Və bu qan iyindən niyə başı gicəllənir?.. Canavar bir də yan-yörəsinə baxdı, ucları saralmış otların arasında vurnuxan dozanqurduları gördü, bir də bir əqrəb cəsədi gördü. Dozanqurdular əqrəbin qarnına daraşmışdılar. Canavar yadına nəşə yaxşı bir şey salmaq istədi. Yeddi günbatan əvvəl, sinəsindən yaranmış, torpağın üstündə çapalayan turacı xatırladı... Oxqay! Xudaya, necə ləzzətli quşu parçalayıb yemişdi: qorxusuz, çənəsinə güc verə-verə, arxayın-arxayın. Çünki yeddi günbatan əvvəl bu böyük meşədə, deyəsən, canavardan savayı bir Allah heyvanı qalmamışdı – arılar, çaqqallar, cavan canavarlar dəmir libaslı ikiayaqlı bəndələr bu tərəflərdə məskən salandan sonra meşəni tərk etmişdilər. Düşərgənin yaxınlığında bu payız axşamı saralıb-qızaran meşədə indi, deyəsən, elə bu qoca canavar qalmışdı. Meşənin bu gün yeganə ağası bu canavar idi. Baba Kahadan gələn xəbərdarlıq olmasaydı – canavar tez-tez uzaqdakı vələsin kəlləsinə qorxa-qorxa baxırdı – arxasındakı meşədə vahiməli hənirti eşitməseydi, beləcə, burda oturub, ordan-burdan fikirləşərdi: bəlkə, Allahın yazığı gəlib, bilmək olmaz bu dünyanın işlərini, bir dəne də turac ona yetirərdi. Canavara nə lazım idi ki?..

Həftədə birçə kərə qarın dolusu yemək və can rahatlığı. Qarın ac olanda can rahatlığı da olmur. Bu sarıdan ikiayaqlıların baxtı gətirib: ac olanda bir-birilərinə şirin nağıllar danışirlar. Ələlxüsus, onların padşahları – arıq, çəlimsiz, gözlərindən əqrəb kını yağan, dişləri çürümüş kişi zərli-naxışlı xələtinə bürünüb çadırından çıxanda ac sərbazlarına elə gözəl-gözəl və şirin sözlər deyir ki! Səbir edin, qarnımız ac olsa da, başımız üzərində Allah var, əməllərimiz haqdır, bu son mərhələni də keçək, yeməyiniz o qədər bol olacaq ki, o qədər yeyəcəksiniz ki, lap kişilikdən düşənə qədər. Ətiniz bol olacaq, libaslarınız zərli-baftalı, dünyanın ən gözəl qadınlarını ayaqlarınız altına atacam!.. Doğrudan, bu ikiayaqlılarda sehrli bir hikmət var: şirin söz eşidəndə qarınları doyur, daha acliqdan şikayət eləmirlər. Bir yerə yığışıb, padşahlarını dövrəyə alıb qışqırırlar: eşq olsun, eşq olsun! Sonra diz üstə çöküb gözəgörməzə yalvarırlar: xudaya, sən bizim ömrümüzdən kəsib hökmdarın ömrünə cala!..

Canavar yenə dozanqurdulara tərəf baxdı. Həşəratlar sevincdən göyün yeddinci qatında idilər, qarınlarını doldurmaqla məşğuldurlar. Canavarın beyninə birdən qəfil bir fikir gəldi: görəsən, əqrəb özü ölüb, ya dozanqurdular onun axırına çıxıblar?.. Çünki belə zamanda nə desən olar. Bu qəfil fikirdən bədəni ürپəşdi, dik qulaqları əyilib sallandı. Bir yandan da meşədəki hənirti. Burnuna dolan bu qərribə qan iyi də o biri yandan.

Göyün bozumontul işartısı artmışdı, ulduzların da sayı elə bil çoxalmışdı. Hərəsi bir alma boyda idi. Hardansa topa-topa, əcaib-əcaib – baxanda zəhm yarılırdı – buludlar axışıb gəlirdi, əjdaha karvanı kimi, əqrəb qatarı kimi. Ulduzların altından, çox-çox aşağıdan buruluburula günbatana doğru axırdılar. Quşlar da kirimişdi. Axşam qaranlığına lap az qalırdı. Havadan yenə dəmir və qan iyi gəlirdi...

Düşərgədə tonqalları alışıdırmağa başlamışdılar. Bir-ikisinin ətrafına at təzəyi yığılmışdı: qaranlıq çökəndən sonra tonqallara atacaqdılar. Payız olmasına baxmayaraq, burda at milçəyi boyda qara ağcaqanad əlindən tərpənmək olmurdu.

Nizəli-qalxanlı adamlar ikibir-üçbir geniş düşərgənin müxtəlif səmtlərindən tonqallara sarı gəlirdilər, yaxınlaşıb dururdular, uzaqlardakı hənirti-xışıltını dinləyirdilər. Bu nizəli-qalxanlı adamlar dünyanın bütün meşəqətlərinə dözməyə hazır idilər: ağcaqanada, at milçəvinə, ilana-əqrəbə – nə olur olsun, “uf” da deməzdilər. Birçə o

külək əsməyeydi. Keçən dəfə, iki il bundan əqdəm, həmin bu yerdə düşərgə salıb yürüşə hazırlaşanda Baba Kahadakı külək güc yığıb-yığıb bura şığıbmışdı – ilahi, özün kömək ol, ilahi, bu müsibətdən yazıq bəndələrini özün hifz elə! Şığıbmışdı – qəfil ildırım kimi, yanar dağ püskürtüsü kimi, arxadan kürəyin ortasına sancılan nizə ağrısı kimi şığıbmışdı, havanı qamçılaya-qamçılaya, qantarğaları gəmirib ağzı köpüklənən atları şahə qaldıra-qaldıra, zəlzələ uğultusu ilə, torpaqda açdığı dərin şırımlarda sərbazları yaraqlı-yasaqlı basdırı-basdırı və göydə uçan quşların qanadlarını qıra-qıra şığıbmışdı. O zaman baş münəccim hökmdarın çadırında, dəvə yunundan toxunmuş kilimin üstündə diz üstə çöküb, başını yerə vura-vura çığırıbmışdı: “Hökmdar, əmr et, əmr et, ordu geri qayıtsın, tanrının bizə qəzəbi tutub!” Hökmdar, qorxudan gözləri bərəlmiş, dişləri bir-birinə dəyən münəccimi belə görəndə özü vahiməyə düşmüşdü. Hələ üstəlik çadırın küləyin həmlələrinə çox davam gətirə bilməyəcəyindən qorxub, tələş içində eşiyə çıxmışdı, çıxan kimi də yıxılmasın deyər, iri bir ağacın gövdəsindən bərk-bərk yapışmışdı. Hələ ayaq üstə durmağa tutarı qalmış bir neçə sərbaz hökmdarı bu vəziyyətdə görüb, tez onu dövrəyə almışdı. Hökmdar, gözləri qarşısında açılan mənzərəyə baxa-baxa ucadan çığırıbmışdı: “Bu, tanrının qəzəbi deyil, şeytanın əməlidir!” Amma dediyini nə özü eşitmişdi, nə də onu dövrəyə alıb dayanmış sərbazları... Çox sonra, gecənin zil qaranlığı düşərgəni görünməz edəndən sonra, külək gücdən düşüb Baba Kahadakı yatağına çəkiləndən sonra, tələm-tələsik yenidən qalanmış tonqalların işığında qıc olub bir-birinə qarışmış adam və at cəsədləri görmüşdü. Atların da, adamların da ağzından yaşıl köpük axırdı, atların da, adamların da gözləri açıq qalmışdı və hər gözdə alma boyda bir ulduzun əksi parlayıb yanırdı. Göydə isə bircə ulduz da qalmamışdı. Münəccim yerə yığılıb hökmdarın ayaqlarını qucaqlamışdı, hönkür-hönkür ağlamışdı.

Dərd də azar kimi gələndə batmanla gəlir, bacım!..

Hökmdarın çadırından cüssəli bir sərbaz çıxdı, keşikçilərdən birinə nəsə dedi. Keşikçi yerindən tərpənib başqa bir çadıra sarı yönəldi. İçəri keçdi. Bir azdan düşərgəyə səs yayıldı ki, hökmdar çimməyə hazırlaşır. Xacə Ənvəri yatağından qaldırdılar.

İki iri tonqalın odunu hazırlandı. Nizəli-qalxanlı adamlardan iki dəstə ayrıldı, hər dəstədə on nəfər. Hər dəstə düşərgənin ayağından, taxıl və sursat saxlanan yerdən sürüyə-sürüyə bir çən gətirib,

tonqalların üzərinə qaldırdı, torpağa basdırılmış dayaqların iri dəmir qarmaqlarına keçirdi. Sonra su daşındı, çənlər doldu, tonqallara od vuruldu. Quru odunlar, od intizarında imiş kimi, birdən alışdı, od, iki nəhəng əjdaha dili tək qıvrıla-qıvrıla yuxarı qalxıb, çənlərin altını yaladı... Bir azdan su qaynayacaqdı, su qaynayandan sonra onu mis parçalarla hökmdarların çadırına daşıyacaqdılar, orada üçüncü çəni qaynar su ilə dolduracaqdılar. Daha sonra çadırdan bir hökmdar qalacaqdı, bir də xacə Ənvər. Hökmdarın eybindən hamının xəbəri olsa da, özü, çimmək mərasimi zamanı çadırdan ancaq xacə Ənvəri saxlayırdı. Əvvəla, ona görə ki, xacə Ənvər onu çimizdirirdi, ikinci də, isti suya girəndən sonra, bədəninin axtalanmış yerindən qopan ağrıya bəzən dözə bilmədiyi üçün sızıldamağa başlayırdı. Hökmdar istəmirdi ki, xacə Ənvərdən savayı bir Allah bəndəsi onun bu halını görsün. Canı lap bərk ağrıda, ağrı iki paçasının arasından fəqərə sütunu boyu yuxarı qalxıb bütün bədəninə çulğalayanda, hökmdar, xacə Ənvərin yanında göz yaşlarını axıtmaqdan da çəkinmirdi. Onda xacə Ənvər hökmdara təsəlli verməyə başlayırdı. İllər boyu davam edən bu mərasim, qoca və vəfalı nökrin təsəllisi ya bu sözlərlə başlayırdı, ya qurtarırdı: “Adil hökmdar, müsəlman aliminin yarısı axtadır, ürəyinə təpər ver. Bu, bəla deyil, bu böyük xoşbəxtlikdir ki, ulu tanrı sənnən mənə bəxş edib. Ürəyinə təpər ver, başına dönüm!” Hökmdar, damarları qabarmış, çalın-çarpaz anıq əzələləri görünən qolunu qaynar suya salıb iki paçasının arasına aparırdı, kiçilib ələgəlməz olmuş kişiliyini tapıb bərk-bərk sıxırırdı – elə bil ağrını orda saxlamaq, boğub susdurmaq istəyirdi. Xacə Ənvər isə ayaqları altındakı iri təstin içindən saray loğmanının minbir ətirli otdan, çiçəkdən hazırladığı köpüklü mayedən ovuc-ovuc götürüb hökmdarın bədəninə yaxırdı, sonra baş barmaqlarına güc verib, polad tək bərkimiş əzələlərin quluncunu qıra-qıra özü ləzzətlə “oxqay” deyirdi.

Kimdirsə, yaman deyib, atalar sözüne oxşayır: azar batmanla gələr, misqalla çıxar. Hə, düzdür, atalar sözüdür, Əbülqasımın topladığı kitabda da var. Arvadın başı açılan kimi deyim ona, o kitabı versin mənə, yenə baxım. Yaxşı sözlər var orda. Hələ mətbəxdədir,

mənə – yeni pəncərəsinə yaşıl pərdə çəkilmiş bu kiçik yataq otağında iki aydan çox tir-tap uzanıb qalmış xəstəyə – şalfeydən qarqara üçün dəm hazırlayır. Srağagün gələn həkimin göstərişi idi. Xəstə ağır oldu, yüngül oldu, təfəvütü yoxdur, elə xəstədir. Evin əmin-amanlığını pozur, illərlə yaranıb, yoluna düşüb bərkimiş ailə qanun-qaydalarına, intellektuallar demişkən, dissonans gətirir, arvad-uşaq məcbur olur özünü xəstənin həyat tərzinə uyğunlaşdırın. Əgər uşaqlar əvvəllər gecə ikiyə kimi maqnitofona qulaq asırdılarsa, indi uzağı saat on ikidə söndürməyə məcburdurlar. Qonşu, misal üçün, yuxarı mərtəbədən enib, günəşin rəfiqəsinə zəng edirdisə, indi daha tez-tez gəlmir, hərdən gəlir. Gələndə də yüz dəfə üzrxahlıq eləyir, deyir vacib zəngim var, yoxsa zəhmət verməzdim və ilaxır. Vacib söz də bundan ibarət olur ki, (mən yataq otağından apaydın eşidirəm) bu əndamlı, yaşı otuzu haqlamış üç uşaq anası və bir də ər sahibi dəstəyi götürüb nömrəni yığan kimi soruşur:

– Evdəsən!.. Mən də... Yaxşı... Zavtra kak vseqda. Xoroşmok?

Neçə dəfə arvada demişəm ki, onu bacar, diplomatik yollarla evə buraxma. Çünki çox mötəbər mənbələrdən aldığım məlumata görə, bu üç uşaq anasının cavanca, bığburma bir oynası var, hardasa yaxşı yerdə işləyir, qonşu da, Xırda bacı bizə gələndə ona zəng vurur ki, həm yoxlasın evdədir ya yox, həm də danışsınlar ki, harda və haçan görüşəcəklər. “Xoroşmok” da məlum məsələdir ki, “xoroşo” deməkdir, intəhası, Xırda bacı bu sözə “mok” artırmaqla, necə deyirlər, cananla bir növ zarafat eləyir. Özü də elə bilir heç kəsə heç nədən xəbəri yoxdur. Daha demir ki, ayağısürüşkənliklə oğurluğun qırx günlük ömrü var. Deyəsən, bu kəlam da Əbülqasımın kitabında var. Yox, bu, orda yoxdur... Bizim arvadı başa düşə bilmirəm. Həmişə Xırda bacı bizdən gedəndən sonra mən əsəbiləşib özümə çıxanda deyir, a kişi, sənə nə! Mən ki, zəng eləmirəm... Sonra birdən-birə keçirdi (varam arvadların belə qəfil mətləbi dəyişdirmək bacarıqlarına) ayrı sözə: yenə pendir tapılmır, bilmirəm səhər uşaqlar məktəbə gedəndə onlara nə verəcəyəm. Mənim də yadıma uşaq vaxtı məktəbdə ponçik yeməyim düşürdü. Uşaqlardan birini çağırıb soruşurdum: “A bala, məktəbinizdə bufet var?” “Var”. “Bəs ponçik satmırlar?” “Ponçik nədi?” “Bıy?! Xamırdan girdə şeydi, içində də pavidla. Satmırlar?” “Yox”. Başlayırdım maarif nazirindən tutmuş məktəb direktoruna kimi bir-cə-bircə hamının qarasına söylənməyə...

Nə isə, uşaqlar yatırdı, biz də arvadla mətbəxə keçib, təzədən çaydan içə-içə, ordan-burdan mırt vura-vura məktəbdə ponçik yediyimiz günləri yadıma salırdıq.

İlahi, görəsən, mən bir də öz ayaqlarımla bizim balaca mətbəxə gedə biləcəyəmmi?

Bu kiçik yataq otağında dava-dərman iyindən sağlam adamı baş-gicəllənməsi tuta bilərdi. O ki qala xəstəni. Adam da iki ay yorğan-döşəkdə yatar? Niyə yatmaz, lap canın da alar. Sən fələk deyənə bax. Cəmi onca gün bundan qabaq bu zəhrimar iyi otaqdan yox eləməkdən ötrü pəncərənin balaca nəfəsliyini açmaq kifayət idi. Bərqman məzuniyyətdən qayıdıb onlara gələndən sonra bu balaca nəfəslik də, elə bil, ömürlük bağlandı. Gəlib evdəkilərə “çalışın, soyuğa verməyin” deməsiylə qapı-pəncərələrin hökmünü oxudu. Bircə mətbəxin pəncərəsini hərdən azacıq açırdılar ki, bişmiş iyi eşiyyə çıxсын, xəstənin ürəyi bulanmasın. Amma mənə elə gəlir ki, indi pəncərələrin hamısını taybatay açsalar da, bura metrolarda işləyən güclü hava kompressoru qoysalar da, bu iy bir yana gedəsi deyil: dərman iyi otağın havasına və divarlarına ömürlük hopmuşdu. Evə kim gəlirdisə üz-gözünü turşudurdu, başını bulayırdı. Düzdür, yad adam olanda əvvəl-əvvəl narazılığını bildirmirdi, xəstəyə baş çəkib gedəndə dəhlizdə evin xanımına dönə-dönə deyirdi ki, sağlam adamı bu otağa salsan azara tutular, elə xəstəni sağlamağa qoymayan bu ağır havadır, canım, nəfəs almaq olmur ki! Və ilaxır bu kimi sözlər. Evin xanımı da, yataq otağındakı xəstə də bu sözlərə öyrəncəli idilər, azından yüz dəfə eşitmişdilər. Evə gələn-gələn bu mövzunu müxtəlif variasiyalarda sadalayırdı. Əvvəllər, heç olmasa, təsəlli-filan verən olurdu, təzə dərmanlardan, yeni müalicə üsullarından söhbət açırdı, ədəb-ərkanla xəstənin yanında oturub, bir stəkan da çay içib, dinməz-söyləməz çıxıb gedirdi. Amma indi elə bil bu dərman iyi ucdantutma hamının əsəblərinə toxunurdu, bəzilərinin üzündən görürdüm ki, gəldiklərinə peşmandırlar. Arvad demişkən, yaxşı ki, heç olmasa, əliboş gəlmirdilər. Elə xəstənin özü də, bir növ adət-kərdə olmuşdu, qonaq gedən kimi arvadından soruşurdu ki, hərif nə gətirib? Cavablar adətən eyni olurdu: alma, nar, mandarin, nadir hallarda isə, evdə bişmiş yarım-kiloluq bankada zoğal, ya da moruq mürəbbəsi. Amma bir dəfə Rəsul müəllim, onun ağrısını alım, yarım şaqqa qoyun əti gətirmişdi. Əhsən belə qonağa. Buna deyirlər savab iş!..

23.4.96

Mən elə birinci gündən hiss etmişdim ki, qonaqların əksəriyyəti adi xəstəyə baş çəkməyə gəlmirdilər, onlar, filankəs müəllimi yoluxmağa, filankəs müəllimə ürək-dirək verməyə gəlirdilər. Çarpayının yanında, yarımdairevi şəkildə qoyulmuş stullarda oturub hal-əhval tuturdular, cürbəcür məsləhətlər verirdilər, zarafat eləyib məzəli əhvalatlar da danışirdilər ki, xəstənin könlü açılsın. Amma nədənsə, gələnlərin səxavəti bir cür olmurdu.

Üç-dörd gün bundan qabaq bir professor gəlmişdi və iki limon gətirmişdi... Canı sağ olsun, məsələ bunda deyil. O qədər danışdı ki! Belə adamların çənəsini görək tibb institutunda tələbələrə nümayiş etdirənsən, çünki belə çənə heç şübhəsiz, qeyri-adi unikum sayıla bilər və belə çənə, insanın həqiqətən meymundan əmələ gəlməsini sübut edə biləcək ən gözəl və tutarlı dəlildir. Bircə-bircə, xəstənin özündən və arvadından bütün xəstəlik tarixçəsini öyrəndi, qanın, sidriyin analizlərini, rentgenoloqun rəyini, yazılmış dərmanların adını və hansı ölkələrdə düzəldiyini peşəkar həkim marağı ilə soruşub, başını qaşıya-qaşıya ən axırda da öz mülahizəsini bildirdi. Dedi-yindən belə çıxdı ki, bu xəstəlik Yer kürəsində, əsasən Afrikada, buşmenlərin arasında yayılmış xəstəliklərdəndir və həmin buşmenlər berqman-zad kimdir, tanıyırlar, şad-xürrəm özləri üçün yaşayırlar. Ancaq mütləq bir şeyə əməl etmək gərəkdir: yatmazdan qabaq, müalicə edən həkimin dedi-yi kimi, qatıq yox, iki dolu qaşiq bal içənsən. Bal da gərəkdir mütləq Kəlbəcərin filan kəndində yaşayan filankəsin balından olsun. İstədim bir soruşum ki, Afrika buşmenləri bəs bu balı hardan tapırlar, Kəlbəcərdən gətizdirirlərmi – soruşmadım, qorxdum professorun xətrinə dəyəm. Çünki professor kəlbəcərli idi, özü də, əgər səhv etmirəmsə, həmin o qeyri-adi bal məskəni sayılan kənddəndi. Dedim, çox müdrik və ağıllı məsləhətdir, günü sabahdan mütləq bal məsləhəsini həyata keçirəcəm, qatığı isə ömür-billah yaxına qoymayacam.

Filankəs müəllimi yoluxmağa gələn belə qonaqlar az deyildi. Ələlxüsus, əvvəllər. Amma məsələ burasında idi ki, xəstənin ürəyi istədiyi dostları, tanışları son vaxtlar çox az-az görünürdülər. Son vaxtlar telefon zənglərinin də arası kəsilmişdi, daha o biri otaqdan telefonla onun halını xəbər alanlara təşəkkür edən arvadının səsinə də az-az eşidirdi. Nə isə, səbəbi xəstəyə məlum olmayan bir metamorfoz baş vermişdi: dostlar siqaret tüstüsü kimi yavaş-yavaş yoxa çıxır-dılar. Arvadı onun bu sarıdan gileyinə cavab verib deyirdi ki, camaatın işi-

gücü, min bir qayğısı var, həmişə vaxt tapıb gəlmək olmur, bir də, səndə nə elə bir ciddi şey var ki, hamı axışsın bura?..

Görəsən bu zamanədə ciddi xəstəlik nəyə deyirlər?.. Əlbəttə, ilk növbədə xərcəngə. Sonra gəlir infarkt. Daha mən vəbadı, taundu – onları demirəm. Bu azarların bəşəriyyətə meydan oxuması hələ qabaqdadır. Amma xəstəliklər siyahısında ən əsas yerlərdən birini mütləq bir xəstəlik də tutmalıdır. İntəhası, bunun tibbi adını hələ heç kəs icad etməyib. Hər xəstə bu azarını ancaq ən yaxın sirdaşına deyə bilər, özü də pıçıltı ilə. Ucadan desən, elə bilərlər başına hava gəlib, aparıb salarlar adamı dəlixanaya. Gərəkdir çox ehtiyatlı olasan, belə azara tutulanda özünü düşmənin arxasında işləyən kəşfiyyatçı kimi aparasan. Bu azarın adı – ölülərini yuxuda görmək azarındır. Ömür tükənəndə, qəfil əcəl qapını ölümün üzünə açanda adam bu azarı tapır. Başlayırsan hər gecə bir əzizini yuxuda görməyə. Nənəni görürsən, özü də həmişəki qara kəlağayısında, özü də həmişə ilin axır çərşənbə axşamı günü. Görürsən ki, tirmə, saçaqılı süfrəli stola dirseklənib oturmuş balaca bir oğlan uşağı şəkərbura bükən qarıya baxır, qarı da ona baxır, ancaq heç biri heç nə demir. Görürsən ki, otaqda ləzzətli bir iy var, eşikdə xəzri əsir, stolun üstündəki səməni rəngbərəng şamların işığında yaşıl alov kimi odlanıb yanır. Nəyə demək istəyirsən, amma dodaqların aralanmır, çünki bilmirsən bu balaca, arıq oğlan uşağı kimdir. Yuxudan qəfil ayılıb, ürəyinin döyüntüsünü dinləyə-dinləyə gözlərini qaranlıq tavana zilləyəndə, birdən yadına düşür ki, həmin o balaca oğlan uşağı sən özünsən, səndən və nənəndən savayı o otaqda heç kəs ola bilməzdi. Sonra fikirləşirsən ki, qırx ilə yaxındır nənəmi yuxuda görmürdüm, bəs indi niyə gördüm, görəsən yenə ciyərimdən qan gələcək?.. Öskürək səni tutur, sinən yenə partlamaya düşür, hülqumun boğazından çıxmaq istəyir, amma ciyərlərindən qan gəlmir. Yəqin nənəmi yuxuda görmək mənə düşür. Ay nənə, necə deyirdin? “Bala, çərəyi götürəndə heç olmasa bismillah de”. Unutmuşam, ay nənə, haçandır “Bismillah”ı dilimə gətirmirəm... Hansı axmaq deyib ki, kişi ağlamaz! Yaxşı ki, arvad yatır. Nə ürəyimizin döyüntüsünü eşidir – öskürməyimə qarşı onda şərti refleks əmələ gəlib, ayılmaz – nə də gözlərimin yaşardığını görür. Görseydi, yenə deyəcəkdi “psixsən”... Psixlik məsələsində, deyim, arvad tamam haqsızlıq eləyir, nainsafılıq olar: kim qırx yaşından sonra, bizim dünyada bəzi-bəzi əhvalatları yavaş-yavaş başa düşüb dərk edəndən sonra, çox demirəm,

müxtəsərcə də olsa, psixlik azarına tutulmur?.. Mən ancaq bir zümərə tanıyıram: o da ibarət olsun sabahın çörək pulu dərini çəkməyən kalan adamlarından. Qalanlardan kimi dindirsen, əlbəttə, məhz bu nöqteyi-nəzərdən, kimi balaca sorğu-suala tutsan, görəcəksən, o söz, rəhmətlik Zülfüqar əmim demişkən, üfləmədi... Mən əvvəllər, əvvəllər deyəndə ki, iki il qabaq, gecə gördüyüm yuxularımı arvada danışanda o, yamanca əsəbiləşirdi. Çünki sınaşıdı: mən yuxuda bir ölümü gördümmü, sabahı mütləq bir hadisə baş verirdi. Ya arvad trolleybusa minib basabasa düşəndə sumkasını açıb pulunu oğurlayırdılar, ya qaynım avtobusdan enəndə yıxılıb ayağını burxudurdu, ya da bal-dızımın evdə qaz kolonkası partlayırdı. Bir dəfə iş o yerə gəlib çatdı ki, mən səhər çörək yeyəndə arvadıma gecə yuxuda yenə Zülfüqar əmimi gördüyümü danışdım, bu söhbətdən düz iki saat sonra rayondan zəng vurub bildirdilər ki, bizim arvadın xalası oğlu maşında avariyyaya düşüb ölüb. O vaxtdan gör neçə vaxtdır, daha mən yuxularımı arvada danışmıram, hətta çalışıram özüm də unudum. Çünki, vallah, doğrudan, belə şeylərin düşər-düşməzi var. Bir də, xəstələnənə qədər, son vaxtları deyirəm, əməlli yuxu-zad da görmürdüm. Görəndə də çox axmaq şeylər girir yuxuma: bizim tində yayda su satan Aida, hər məməsi bir inək əmcəyi boyda, ya italyan aktrisalarından biri, ya yoldaş Filankəsov, Allah özün saxla, yuxuda da zəhmindən az qalırdı ürəyim partlasın. Şər deməsən xeyir gəlməz. Xəstəliyimin mənə xeyri də bu oldu ki, daha məni tez-tez yoldaş Filankəsovin yanına iclasa-filana çağırırlar. İçirəm dərmanlarımı, yatıram yorğan-döşəyimdə. Nə məni çağırırlar, nə də mən onlara zəng vururam. Dünyada görəsən can rahatlığından yaxşı şey ola bilərmi? Rəhmətlik Zülfüqar əmim hələ o vaxt, ayda bir dəfə kənddən bizə gəlib, qəlyanını tüstülədə-tüstülədə mənə deyirdi ki, a bala, çalış, tez pensiyaya çıx. Mənim təəccüblə ona baxdığımı görüb, əlavə eləyirdi: "Qulağın dinc, canın rahat. Nə onların sənən işi var, nə də sən onlardan." Kişi rəhmətə gedəndə məni işdən buraxmadılar. Havalər da pis keçirdi, dumanlı-çiskinli günlərdi, mən də fikirləşirdim ki, elə bir tərəfdən getməməyim yaxşı oldu: soyuqlaya bilərdim. Kənd yerində hüzdə camaat çadırda oturur, bunun küləyi, yağışı, rütubəti var. Zülfüqar əmimin qızına bir teleqram vurub, dəfnə gedən qohumlardan biri ilə yüz manat da pul göndərdim. Arvad dedi ki, mənəmkilər öləndə heç on manat da vermirsen. Əvvəl dinmədim. Sonra özümü saxlaya bilməyib dedim, mən öləndə onlar da

verməzlər. Üstündən heç on gün keçməmişdi ki, kənddən uzaq qohumum gəldi, orda feldşer işləyirdi. O mənə kişinin ölümünün təfərrüatını danışdı, bir qədər bikef oldum və həmin gecə bilmirəm yuxumu gördüm, ya feldşer Mahmudun danışdığı əhvalatı bir də xatırladımmı, dəqiq yadımda deyil, amma səhər yuxudan duranda heç özümdə deyildim.

Camaat kənddə səksəkəli yatıb, səksəkəli dururdu. Bir həftədən çox idi, ucundan tut göyə dırman, şırhaşır yağış yağırdı. Ağsaqqalın, qarasaqqalın qorxduğu bu idi ki, Kür vaxtından tez daşmaya. Yağış yağsa da, gündüzlər havada qızdırmalı bürkü olurdu, elə bil torpaqdan indicə buğ qalxacaqdı. Əgər yağış bir-iki gün də beləcə davam eləsəydi, hava da bu qaydasında qalsaydı həm Kür daşacaqdı, həm də dağlardan sel gələcəkdi. Bağlar, bostanlar, üzümlüklər, camaat nə əkilib becərmişdisə, hər şey tələf olacaqdı. Hələ bağ-bağat bir yana dursun, buranın seli gələndə elə gəlir ki, camaatın qapı-pəncərəsini də yuyub aparır. Di gəl, bundan sonra düş kənd Soveti sədrinin qapısına ki, bizə taxta-şalban ver. Ay verdi ha!..

O gecə də hamı səksəkəli yatmışdı, yuxusu ərşə çəkilonlərin gözü pəncərədə, qulağı səsdə idi. Deyilənə görə, hər evdən manat-manat yığıb, yaxındakı şiə kəndinin mollasına nəzir də vermişdilər ki, dua oxuyub xata-balanı kəndin başından sovuşdursun... Hamı səksəkəli idi, bir feldşer Mahmuddan başqa. Mahmud rayon mərkəzindən yenicə qayıtmışdı, indi çəkmələrini soyunub, bayaq yeyib-içdiyi kababxanadan gətirdiyi borjomdan süzüb içirdi. Çox vurmuşdular. Hökumət arağından yox, uşaqlardan birini maşınla Qriqor ermənigilə göndərüb ondan üç-dörd butulka tut arağı aldırıbmışdılar. Feldşer Mahmudla raypo Səlim, ikisi üç şüşə araq içmişdi. İndi Mahmuda elə gəlirdi ki, kibriti ağzına tutsa boğazından od çıxar. Çənəsini yumruğu üstə qoyub, yazıq-yazıq burnunu çəkə-çəkə fikirləşirdi ki, nə olaydı, bir möcüzə baş verəydi, bu saat düşəydi Moskva qəstirlərindən birinin nömrəsinə, vannanı köpüklü sabunla doldurub girəydi içinə: bəh, bəh! Nə yağış, nə duman, nə tut arağı. Zəhrimar aparsın hamısını. Vannadan çıxıb, qalın mələfo ilə yaxşıca qurulanıb, odekolondan da qoltuqlarının arasına vurub, girecəkdi kraxmal iyi verən ağ yorğan-döşəyə.

İstəyirsən telefonu götür, zəng vur, sənə təzə dəm çay gətirsinlər, istəyirsən bir az uzanıb, geyin-kecin, düş restorana, ofisiənti çağırıb özünə dondurma ilə konyak gətizdir, musiqiyə qulaq as, rəqs eləyib hoppanan camaata tamaşa elə. Ofisiənt qadın xeylağı olsa, “poydyom so mnoy” da de ona. Gedər, gedər, getməz, cəhənnəmə getsin!.. İç konyakı, ye dondurmanı, lifte minib qalx nömrənə, yıxıl yat. Mahmud dəm olanda həmişə ürəyindən ya Moskva, ya Kiyev keçirdi. Çünki nə ləzzətli gün görmüşdüsə, bu iki şəhərdə görmüşdü. Qayğısız günlər, xoşbəxt günlər. İl boyu qazandıqlarını məzuniyyət vaxtı birçə ayın içərisində bu şəhərlərdən birində verirdi yelə. Amma üç-dörd gün mehmanxanada qalandan sonra başlayırdı hər gecə yuxuda kəndi görməyə. On gündən sonra isə elə lap bu yağış, duman, Qriqor erməninin adamı odlamaya salan tut arağı üçün burnunun ucu göynəyirdi. Hər dəfə də heyfşilənirdi ki, niyə həmişə bu şəhərlərə tək gəlir, tay-tuşlarından birini tovlayıb özünə gətirmir... Nə isə birtəhərlə məzuniyyətini başa vurub, özünü yitirirdi kəndə. İkicə gündən sonra başlayırdı Moskvanın, Kiyevin mehmanxanaları üçün darıxmağa. Əsəbiləşirdi, yanına gələn xəstələri tələm-tələsik yola salırdı, ta illərdən bəri adət etdiyi həyat tərzinə uyğunlaşana kimi. On-on beş gündən sonra Mahmud olurdu əvvəlki Mahmud. Kimin qarnı ağrıdı, başı ağrıdı, gecənin hansı vədəsi olur olsun, Mahmud dava-dərmanını çantasına yığıb düzəlirdi yola... İndinin özündə, yangısını söndürmək üçün borjom şüşələrini dalbadal aç-aça Moskvanı, köpüklü vannanı arzulasa da, bilirdi ki, yayda ora getsə, yenə darıxacaq, tək gəlidiyi üçün yenə özünü söyləyəcək, gecələr yatanda yuxuda ya xamralı çörəyi yeyəcək, ya da hardasa qışlaqlardan birində, qara damda, gecəyarısı Allahın bir çoban qardaşı ilə dünyanın bu günündən-sabahından söhbət eləyəcəklər. Şəhər yuxudan qalxanda, gecə yuxuda yediyi motal pendirinin tamını ağzında hiss edəcək...

Mahmud saatına baxdı, ona iki-üç dəqiqə qalırdı. Ərinə-ərinə qalxıb televizoru qurdu. Bu rəngli televizorlardan kənddə cəmi üç nəfərdə vardı, biri sədrdə, biri kənd Sovetinin katibində – ölmüş, cavanca qızdı, yeriyədə adamın canını alırdı, biri də Mahmudda. Bakıdan rəng o qədər də yaxşı gəlmirdi, gah sarısı çoxalırdı, gah qırmızısı azalırdı. Buna görə də yerli camaat yaxşı rəngli verilişlər olanda Tiflisə baxırdı. Mahmud da vacib bir işi-filanı olmayanda, hər axşam “Vremya”ya qulaq asırdı. “Vremya”nı Bakı da verirdi, Tiflis də. Mahmud, televi-

zorla çox əlləşməsin deyə, əvvəlcədən kanalı Tiflisə keçirdi. Diktor görünən kimi ucadan dedi: ölmüş genə qırmızı paltardadı, fətə-bərə-kallah, əh, sənin xalığın, canan! Qanı qara olanda, kefi duru olanda evdə ucadan danışmaq adəti idi. Subaylığın bu cəhəti də vardı: otur evdə, televizora bax, istəyirsən şikəstə oxu, istəyirsən havalı adamlar kimi ucadan öz-özünə danış. Kimə nə! Bir Allah bəndəsi sənə deməyəcək, ay Mahmud, niyə belə eləyirsən. Mahmud on-on beş dəqiqə diqqətlə verilişə baxdı, öyrəndi ki, Maqnitogorsk metallurqları hansısa “poçin”ə qoşulub planı neçə yüz faiz yerinə yetiriblər. Sonra dalınca qulaq asa-asa, ha fikirləşdi ki, “poçin” nədir, azərbaycanca buna nə deyirlər – tapa bilmədi. Dedi, sabah məktəbin rus dili müəllimindən soruşaram. “Vremya” beynəlxalq xəbərlərə keçəndə, bir stəkan borjomu birməfəsə içib, tamam diqqət kəsildi. Yenə dünyanın hər yerində atışırdılar. Əksərən zənciləri, ərəbləri göstərirdilər. Hərəsinin də əlində bir avtomat. Mahmud yenə özünü saxlaya bilməyib ucadan dedi, ayə bu köpəkuşağı, görən, belə qəşəng avtomatları hardan tapır, ayə, bu Amerika nə bic hökumətdi, gör nə qədər topu-tüfəngi var! Atana lənət, belə zamana!.. “Vremya” axıra yaxın, Budapeştdə keçirilən beynəlxalq moda festivalını göstərdi. Qəşəng-qəşəng manekençi qızlar ekranda görünəndə Mahmud gülüb, çırtıq çala-çala “Arşın mal alan”dan rus dilində oxumağa başladı: “ax tı, moya doroqaya, ax tı, moya zolotaya!” Sonra həmin melodiyanın üstündə oxumağına davam edib, sözləri dəyişdi: “Qriqor kişi atana lənət, Qriqor kişi atana lənət!” Çünki yenə tut arağının yangısı qarnından qalxıb, gəlib dayanmışdı düz hülqumunun ortasında. Mahmud fikirləşdi ki, borjom olmasaydı, bu yangıdan şəhərə sağ çıxmazdı. Və yenə öz-özünü ürəyində söydü: adama neçə kərə deyər ki, bu zəhrimarı içmə, içəndə də adam balası kimi iç, yüz qram iç, uzağı iki yüz. Amma bayaq kababxanada yediyi çoban bozartmasını, sarımsaqlı qatığı xatırlayanda dərk elədi ki, elə məclisdə yüz qram, iki yüz qramla iş keçməzdi. Sağ olsun kababçı Xəlil dayını, kişi yaradır da!.. “Vremya” idman xəbərlərinə keçəndə Mahmud televizoru söndürdü. Televizoru alanda usta ona demişdi ki, çalış, çox işlətmə, bunları az-az buraxırlar, şah əlinə düşməz belə televizor. Mahmud televizorun üstündən mahud parçanı götürüb ekranı sildi, sonra aşağı əyilib dikdaban ayaqqabılarını cütlədi, səliqə ilə çarpayısının altına qoydu. Bir-iki dəfə gərnəşdi, bir stəkan da soyuq borjom içib, ha istədi özünü gəyirtsin, amma bir şey

çıxmadı və ucadan dedi: yıxılıım yatım, bəlkə yuxu məni özümə gətirə. Qayışını açmaq istəyirdi ki, darvaza bərk-bərk döyüldü və eşikdən bir yeniyetmə səsi eşidildi:

– Mahmud doxtur, ay Mahmud doxtur!

Mahmud uşağın səsinə tanıdı: Moşunun, Zülfüqar kişinin nəvəsinin səsi idi. Cəld pəncərəyə yanaşdı, bir tayını açdı, başını eşiyə çıxartdı.

– Ayə Moşu, sən sənmi?

Pəncərəyə doğru bir qaraltı gəldi.

– Hə, mənəm.

– Xeyir ola, a bala?

– Zülfüqar bavamın halı özündə döyül, deyir, tez Mahmud özünü yetirsin.

– Nə olub ona, genə ürəyidimi?

– Yox... Rəngi-rufu ağappaq ağarıb. Deyir bu gecə mən öləcəm. Yuxuda uryadniki görüb.

Mahmud güldü.

– Nə uryadnik, ayə, evin tikilməsin? Bəlkə prokuroru deyib?

– Yox əşşi... Nəyə, heç halı özündə deyil. Qadan alım, yığış gedək, – Moşunun səsi titrədi. – Tatar Temirin qayığında gəlmişəm. Bizi qaya altında gözləyir.

– Bu saat, dərdis, getməyib nə qayıracığam ki! – Amma hər ehtimala qarşı soruşdu: – Kür daşdıb eləməyib ki?.. Temirin hansı qayığınan gəlmisiz?

– Motorlusuyun.

– Hə, onda gözlə, bu dəqiqə.

Mahmud tələm-tələsik hazırlıq gördü, soldat sapoqlarını ayağına keçirdi, pambıq sarıqlısını geyib yaxasını düymələdi, başına da qulaqlı papağını qoydu. Çantasını götürüb otaqdan çıxdı. Eşikdə Moşuya dedi:

– Elə tələsdirdin məni, səni yağışın altında saxladım, evə də çağırmadım.

– Nə olacaq əşi, yağışını görməmişik!

Kənd yatmışdı. Göydən ələnən çiskində orda-burda təkəm-seyrək yanan işıqlar güclə görünürdü, itlər də hürüşmürdü. Asfalt yoldan çıxıb, kolxoz idarəsinin yanından sola buruldular, Kürə sarı gedəndə sıyıq palçıqda düşdülər. Şarp-şarp, şarp-şarp... Palçıqdan yosun iyi gəlirdi. Mahmud dedi:

– A Moşu, Allah eləyər, sel gəlməyər. Batırıq.

– Elə gələcək! Görmürsənmi havanı?! Gündə bir kosmonavt buraxırlar göyə, axırı belə olacaq dana.

Moşunun on altı-on yeddi yaşı vardı. Bu il onuncunu qurtarmışdı. Amma yaşına görə deyildi; çox vaxt özündən yaşlılarla oturub-durduğuna görə danışığı, davranışı başqalaşmışdı: hərdən elə danışdı, deyirdin, sinli kişidir. Mahmudun eşitdiyinə görə, araq-zad da içirdi. “Zamana uşağıdı, – deyər Mahmud düşündü, – elə belə yaxşıdı. Bu zamanada əfəl oldun, batdın”.

– Sənin Zülfüqar bavan da axır vaxtlar, deyən, yamanca korlaşıb. Heç əvvəllər doxtur-zad çağırmaırdı.

– Əvvəllər dəmir kimiydi. Bir əlinnən süysünümün ardından tutub məni göyə qaldırırdı. Son iki ayda döndü tamam. – Moşunun səsi yenə titrədi. – Bilmirəm, noldu kişiyə.

Mahmud öskürüb boğazının acısını uddu.

– Nəçə yaşı var, ayə? – Əsnədi.

– Cijim deyən, doxsana yaxın olar.

– Bəsidi. Dünyanı tutub durmayacaq ki!

– Sən canın, Mahmud doxtur, elə demə... Yaman çox istəyirəm onu. – Moşu qaranlıqda dönüb, yanında yeyin-yeyin addımlayan Mahmuda baxdı. Mahmud dedi:

– Mən istəmirəmmi?.. Hanı indi elə kişilər? Dünyanın xeyir-bərəkəti onlarda döyülmü? Görüm onu lap min yaşasın... Əmbə, faq-qılıq cləyir, heç şey yoxdu onda. Ürəyi polad kimidi. – Mahmud yalan dedi. Dedi ki, Moşuya ürək-dirək versin. Keçən səfər Zülfüqar kişiyə baxanda ağı bir şey kəsməmişdi: heç nəbzini əməlli tutmaq olmurdu. Moşu sevindi:

– Mən də deyirəm dana! Deyirəm, ay bava, vallah, səndə heç nə yoxdu, istəyirsən aparaq səni Tiflisə, lap akademiklərə göstərək. Deyir, yox... Uryadnik yuxuma girib, mən görəəm öləm.

Mahmud ayaq saxladı.

– Ayə, nə uryadnik?

– Nə bilim. Ürəyini açıb bizə deyirmi?

– Kişi havalanıb eləyər, biabır olluq, hay? – Mahmud təşvişlə soruşdu. Moşu başını bulayıb dedi:

– Yox əşşi. Ağıl-huşu tamam yerindədi. Danışığı, sözü-söhbəti də əvvəlki qaydasındadı. – Moşu yenə Mahmuda baxdı, səsinə alçaltdı: – Mahmud doxtur, deyirlər, havalanannar adam dişdiyir, düzdümü?

– Pəh! Dişdiyir də sözdümü! Adamın boğazınanca yapışb, qanın sorurlar.

– Yox, yox... Bu, çayın içdi, bir qismat çörək də yedi. Cijim ayaqlarını yudu. Yox, heç havalanana oxşamır.

– Deyirəm, faqqılıq eləyir dana! Sizə naz satır. Heç qorxub eləmə. İynə vuracam, keçib gedəcək. Birinci kərə döyül ha!

Daha danışmadılar. Mahmud fikirləşdi ki, gören çantasında kamfora var, ya yox. Olmasa da, novokomoidlə dimedrol kifayət eləyər. Keçən səfər, deyəsən, təkcə novokomoidlə keçinmişdi. Yox, dimedrol da vurmuşdu venasına... Onlar enli cığırda, diqqətlə ayaqları altına baxa-baxa aşağı endilər, Kürün sahilində “Qayaaltı” deyilən yərə çatdılar. Tatar Temirin qayığında işıq gəlirdi. Mahmud o saat başa düşdü ki, Temir dəmir yolunda işlənən ikigözlü fənərdən götürüb; bu barədə səliqə-sahmanına söz ola bilməzdi. Bu zəif işıq işartısında Mahmud Kürün sahili yaxın kiçicik bir parçasını güclə gördü: ləpələr köpüklü idi, elə bil sabun qatmışdılar. Deməli, zarafat-zarafat, son iki-üç gündə su qalxmışdı, bu köpük də güneylərdə vaxtından tez ərimiş qarın təmiz və yumşaq suyu idi, bulanıq suya qarışb, köpük əmələ gətirmişdi. Belə sel tez-tez iri ağacların qollu-budaqlı köklərini axıdıb gətirir. Şər deməsən, xeyir gəlməz, qayıq bunlardan birinə ilişseydi, soyuqda və yağışın altında çayın ortasında gecələməli olacaqdılar. Gərək lap ehtiyatlı tərپənə idilər. Mahmud bilirdi ki, Temirin təcrübəsi belə şeylərdə pis deyil, amma kaş içməmiş olaydı.

– Temir, axşamın xeyir! – Mahmud ayağını uzadıb, camış yayın bürküsündə suya girən kimi özünü qəfil qayığa saldı. Qayıq əməlli ləngər vurdu. Brezentdən başlıqlı pləş geymiş Temir onun dirsəyindən yapışdı. Moşu, Mahmuddan fərqli olaraq, qayığa ehməlcə adladı. Mahmud üşüyürdü, səsi kal çıxdı:

– Temir, bu gün ağdamlamamısan ki?

– Yuk.

– Mən ölüm?

– Yuk.

– Bizi tez o taya çatdır, Zülfüqar kişinin halı pisdı.

– Bilirəm, – hiss olunurdu ki, Temirin qanı qaradır və laqqırtı vurmaq fikrində deyil. O, arxası onlara sarı çömbəlib, asılma motorun nəyinişə qurdalayırdı.

– Olmuya xoda düşmür, ayə? – Mahmud qayığın baş tərəfində oturub, nəfəsini dərdi və ayaqlarını da uzatdı. Moşu hələ ayaq üstə idi. – Yanını yerə qoy, a bala. Bunun motoru da özünə oxşayır... Neynirsən orda, ay Temir?

– Sənə nə!

– Boy! Hancarı sənə nə? Xəstə yanına gedirəm, ayə, kefə getmirəm.

Temir geri dönmədi:

– Bilirəm. – dedi. – Kefə getmirsən. Kəfdən gəlirsən.

– Hardan bilirsən?

– Ölmüşdü Temir, Qriqor erməninin tut aracağının iyini almaya! – O, razı-razı güldü.

– Pəh, dədənə lənət, ayə! Tatarların hamısı şpiyundu, sən öl! – Mahmud yumruğunu dizinə çırpdı. – Bu yağışda, çiskində bunun burnu tula burnu kimi nə tez iy aldı, hay, Moşu?.. Temir, səhər məni sağ-salamat evə çatdır, sənə kefin istəyən qonaqlıq vermək mənim boy-uma.

Temir motorun kəndirini dartdı, motor xodlanmadı: tünd solyarka iyi qayığa doldu. Temir hirsindən suya tüpürdü.

– Mənə, qardaş, sən qonaqlığın lazım deyil. Nə gəlib Poylu bufetinə! – Burnunun altında deyinə-deyinə təzədən kəndiri vala dolamağa başladı.

– Yox, sən öl, verəcəm! Bağırda-bağırda aparıb səni salacam Xəlil dayının kababxanasına. Qarın dolana kimi ye, iç. Xərçi mənim boy-uma.

Temir motorun kəndirini ikinci dəfə sərt hərəkətlə özünə sarı çəkdi, motor elə bil fısıldadı, amma yenə işləmədi. Mahmud əsəbiləşdi.

– Ayə, Temir, dünyanın yarısına dörd yüz il meydan oxuyan siz tatarlar olmamısınızmi? Noldu, indi bir motorun öhdəsindən gələmmirsən?

– Bəgəm əməlli matır satırlar ki!.. Vaşu matlar! Bir də, Mahmud, belə sözlərin üstündə çox-çox adamlar zad olublar ha!

– Ay-hay! – Mahmud əlini yellədi. – Mən ölüm, buna bax, kimə-kimə, mənə siyasi dərs verir. Bütün tarix kitablarında var ey mənim dediklərim, nə qırılladırsan, ə, sluşay?

– Mənnən demək, sənnən eşitmək. Allahdan bərəkət, prokurordan hərəkət.

– Bu nədi, ə?

– Təzə pesnidi, tatar Temir düzəldib, – deyib kəndiri üçüncü dəfə dartdı və motor “çaq-raq” eləyib işə düşdü. Pərin sudan qopardığı damcılar Mahmudun, Moşunun yağışdan islanmış sifətlərinə qırma təkin dəyib ağrıtdı. Sonra Temir bilə-bilə sükanı sərt sola burdu, qayıq yerində fırlandı, Mahmudun sağa öyilib Moşunun üstünə yığılmağı ilə bağırmağı bir oldu:

– Yavaş, evin tikilməsin, batırırsan bizi!

– Qorxma, tatar Temir olan yerdə hələ bir musurman batmayıb.

Sükanı düzəltdi, qayığı Kürün ortasına çıxarıb, səmtini axarın tərəsinə tutdu.

– İgirmi dəqiqə, samıy-samıy bolşə yarım saata ordayıq, inşallah. Hə-ə, vaşu matlar! – Qazı çoxaltdı, qayığın sürəti artdı. Soyuq yeldən Mahmudun peysəri elə bil buz bağladı. O, tələsik papağının qulaqlarını aşağı saldı və fikirləşdi ki, nolaşdı, xata-bəlasız mənzil başına çataydılar: bu havada, gecənin bu vədəsində Kürə çıxmaq hər oğulun işi deyildi. Ürəyində bir “Allaha təvəkkül” də dedi.

Moşunu yuxu basmışdı. Tatar Temirin ayaqları altında yanan fənərin işığında Mahmud, Moşunun düşünlənmiş qaşlarını və yarıyuxulu gözlərini gördü.

– Bu gün televizora baxırdınız mı? – Bu sual Moşudan çox Temirə aid idi. Temir qayıq səmtinə düşəndən sonra, sürəti yavaşladı, sükanı dirşəyi ilə saxlaya-saxlaya, bayaqdan məftil parçası ilə zoğal çubuğundan düzəltdiyi uzun müştüyünü təmizləyirdi. Məftili axırıncı dəfə deşiyə salıb dartdı, müştüyü ağzına aparıb bir-iki dəfə üfürdü, nəhayət, eyni aram hərəkətlə, səliqə ilə həmişə çəkdiyi “Avrora”dan birini müştüyə keçirdi. Pləşimin cibindən tapança boyda əldəqayıрма bir alışqan çıxartdı, yandıranda alışqan elə tapança kimi açıldı. Müştüyü sümürə-sümürə Mahmuda dedi ki, Moşunu bilmirəm, amma mən televizora baxmıram, baxanda başım ağrıyır.

– Dünya yaman qarışıb, ay Temir, hər yanda dava gedir.

– Mənə nə!

– Məxluq qırıılır, a kişi!

– Biz ha qırılmırıq! – Sığaretdən sonra Temirin səsi kallaşmışdı.

– Deyirsən, bizi də qırırlar? – Mahmud güldü.

– Mən o qırıqları çox görmüşəm, qardaş. Allah heç kəsə qismət eləməsin, uy, uy!

Mahmud onun səsinə başa düşdü ki, ağzını açsa qurtarmayacaq, düzü, bu söhbəti saldıqına peşman oldu. Qorxdı, Temir, azından min dəfə danışdığı əhvalatı bir də təkrar eləyəcək, yenə, müharibədən qayıdıb, arvadı Tamaranın yanında cavan bir rus soldatını gördüyündən yanıqlı-yanıqlı danışacaq, sonra başlayacaq ana-bacı söyüşü ilə dünyanın bütün arvadlarını bir-birinə qatmağa, axırda da “ay vaşu matlar, naşu matlar” deyib dizinə döyəcək... Amma yox. Başına gələn bu bəlanı Temir həmişə danışmırdı, daha doğrusu, ayıq vaxtlarında bu əhvalatdan söz salmırdı, yanında müharibədən, əsgərlikdən söhbət-filan düşəndə də çəkilib bir qırağa dururdu. Amma, elə ki, stansiyanın bufetində şirin çaxırdan bir-iki stəkan vururdu, tanış adam əlinə keçməyəndə, lap yoldan ötən birini saxlayıb, salırdı çənəsinin altına. Danışdıca, sövləndikcə, ürəyini bosaltdıqca, hərdən elə olurdu

gözləri də yaşarırdı. Yazıq neyləsin! Onun çəkdiyi müsibət kimin başına gələydi, vallah havalanardı... Hələ bu yaxşı qalıb... Mahmud onun belə kefli olduğu günlərini az görməmişdi. Əksər hallarda, bazar günləri, vağzalın gur vaxtlarında Temir yaşadığı yunan kəndindən stansiyaya gəlirdi. Vağzalda onu relslərin arasında sülənən qotur itlər də tanıyırdı. Yayda, al-qırmızı sətin köynək əynində, belində tarım çəkilmiş nazik meşin toqqa, uzunboğaz çəkmələri par-par parıldaya-parıldaya, seyrək saçlarına xüsusi sığal verib, tər-təmiz, odekolon qoxuya-qoxuya gəlib girirdi stansiyanın milçəkli, havası ağır bufetinə. Bufetçi Kərim – möhkəm zarafatları vardı – Temiri görəndə kimi tatar dilində, Temirin ona öyrətdiyi bəzi sözlərdən deyirdi, adətən, söyüş söyürdü. Amma bu sözləri bufetdə Temirdən savayı heç kəs başa düşmürdü. Temir gülürdü. Əyri, sarı dişləri qanı qaçmış dodaqları arasında külqabı dibində qalmış siqaret kötöklərinə bənzəyirdi, xırda qıyqacı gözləri qıyılıb-qıyılıb sifətinin qırıqları arasında gözəndirirdi. Temir bufetçi Kərimə deyirdi ki, sən öl, sən elə görək tatar doğulaydın, mən ölüm, sən bu dili mənədən yaxşı bilirsən. Axırda da, özü bir “vaşu matlar!” deyirdi. Bu da o demək idi ki, çaxırın vaxtı çatıb, süz... Kərim neçə illərdi Temirdən pul almırdı. Temir, dünyanı Sibir-dən üzü bəri dolanıb, özünə heç yanda sığınacaq tapmayıb, nəhayət, gəlib Kür qırağındakı bu qədim yunan kəndində ömürlük məskən salandan sonra (əvvəl gümanı vardı iki-üç il buralarda başını dolan-

dırıb, bəlkə Allahın köməkliyi ilə təzədən dedə-baba yurduna qayıda, amma qayıtmadı. Aylar, illər dolandı. Temirin gözlərində dünya-aləm başqalaşdı, bircə Tamara ilə soldat başqalaşmadı) və günlərin bir günü, başına gələn əhvalatı o zaman hələ qarın bağlayıb ağırlaşmamış sütlü bir oğlan olan Kərimə ilk dəfə danışanda Kərimin ona yazığı gəlmişdi: stansiya bufetinin həndəvərində, relslərin arasında, zibillikdə eşələnən itlərə yazığı gəlirdi kimi. Temirin əhvalatını elə həmin gün işdən sonra anasına nəql eləyəndə anası demişdi ki, a bala, o Temirdi, nədi, elə o da Allahın bir yetim bəndəsidir, bacar yaxşılıq elə ona, savabdı. O günün sabahısı Kərim Temirə demişdi ki, “daha, qardaş, səndən pul aldı yoxdu, qarnın dolana kimi iç, ayından-oyundan da ye, mənə sənə qara qəpiyin də lazım deyil. Adam adama bə nə gündə lazım olar?” Temirin könlü açılmışdı, ona elə gəlmişdi ki, köksündə pas atıb korlanmış bir şey ovxalanıb yoxa çıxmışdı, qanı da elə bil durulmuşdu və uzun illərdən bəri, bəlkə də birinci dəfə, az qala uça-uça, tez-tələsik eşiyə çıxıb, bufetin arxasında, xəlvət yerdə sidik kisəsini boşaltmışdı: sonralar, özü dediyi kimi, azı iki vedrə. Çünki bu başibəlalı dünyanın nə işığına, nə zülmətinə gümanı qalmamış bir adam üçün Allah bundan da böyük xoşbəxtlik yetirə bilərdimi?

– Sən öl, ay Temir, içməyəndə heç duzun olmur. Üzünə baxanda, Həzrət Abbas haqqı, ağlamaq tutur məni, bu sən öl! – Mahmud, görünür, tatar Temirdən əl çəkmək fikrində deyildi: ya qanı qara idi, ya yuxusu gəlirdi, nə idisə, Temiri özündən çıxartmaq, çımxirtmaq istəyirdi. – Adam gerek xasiyyətini həmişə bir barabarda saxlasın. Sənciyəz günlərlər bir adam olursan, axşamlar özgə adam. Günlərlər baxanda deyirsən, ayə, peyğəmbərdir bu adam!

– Nə mən peyğəmbər olasıdır, nə sən peyğəmbər olasıdır. İkimiz də elə bir bezin qırağıyıq. – Temir siqaretini sümürdü, bir-iki kərə boğuq-boğuq öskürdü, sonra davam elədi:

– Ay Mahmud! – Nə üçünsə səsinə ucaldı. – Bax, deyirsən, nə bilim dünyanın hər yerində məxluq bir-birini qırır. Mən də deyirəm, cəhənnəmə, gora. Yəni dediyim odu ki, bu dünyanın dərdi mənə qalasıdır? Hı?.. Dərdis, mənim ağlım belə kəsir ki, Temiri qəbrə qoyasıdır, gec-tezi var, hamı bir-birini qırasıdır, qurtarasıdır. Deyim niyə? Çünki adam gerek adam ola. Biz elə hamımız, balacasıdır, böyüsüdür, hamı adamlıqdan çıxıb. Dediyim odu ki, hamı dönüb olub qulyabanı!

Moşu mürgüden ayıldı, gözlərini açıb pıqqıldadı.

– Gülmə, Moşu, gülmə. Tatar Temir olanda nolar, tatar Temirin də beyni var.

– Var, ayə, var! – Mahmud Moşunun böyrünü dümsüklədi. – Niyə yoxdu, lap atıncı boyda. Di gəl, çaxır sənə beynini tamam əridəsidi, ay evin yıxılardı! – Qaqqanaq çəkib Moşuya qoşuldu. Mahmud əmindir ki, daha bu sözlərdən sonra tatar Temir hövsələdən çıxmalıdı, mütləq bir yağlı-yagmurlu söyüş söyməli idi, özü də həmişəki kimi, ya tatarca, ya rusca. Moşu da, Mahmud da Temirin belə söyüşlərini azından milyon dəfə eşitmişdilər. Amma Temir nə hövsələdən çıxdı, nə söyüş söydü. Heç halı da dəyişmədi. Bir qədər susub təzədən başladı:

– Ey, ay Mahmud! – dedi. – Oxumuş adamsan, məşallah, bu boyda obada fərdə sən. Vallah, elə raykom kimi bir şey sən... Kimin dərdisəri olur, sənə çağırır. Amma ağlağısan. Bilirsən niyə? – Temirin səsi yenə yavaşdı, motorun uğultusunda az qala itib-batdı.

– Niyə, ayə? – Bu dəfə Mahmud özünü yığırdırmalı oldu.

– Çünki dərdir görməmişən!

– Boy! Buna bax ey! – Mahmud dönüb Moşuya baxdı. – Ayə, beş-altı yaşından anasız-atasız qalmışam. Cijim indi də yadıma düşəndə içəliktir od tutub yanır. Bə bu, dərdir döyül nədi?

– Bə sonra?

– Sonra nə? Buna bax ey... Sonra nə gəlir qohum-əqrəbəyə! Xalam saxlayıb məni, əppəyimi də verib, paltarımı da alıb. Qəbri nurnan dolsun... İndiyətən kimə nə pislik eləmişəm, ayə? – Mahmud incimirdi, səsinə küskünlük vardı.

Temir güldü.

– Yenə başa düşmədin! Uy, uy, uy! – dedi. – Dediyim ayrı şeydi, Mahmud. Adam var, anadan olanda elə dərdirli olur, adam da var, doğulandan həmişə bir yanın boş qoyur. Sən bunnardansan.

– Bə nəğayırım?! Oturum gözümün qorasını sıxım ki, nə var, nə var, zəncilər bir-birini qırır?.. Bu gün televizorda göstərdilər, vay dedə vay!

– Hə, gördün! – Temir başını tərpətdi. – Gördün, mən deyəsidi? Qaralar qaraları qırır, ağlar ağları. Çünki, qağa, genə mən deyəndi: adamlar adamlıqdan çıxıblar, qulyabanı olublar!

Mahmudun başı ağrıdı. Söhbətin belə səmtə düşəcəyini gözlə-mirdi. Temirin məntiqinə də alışa bilmirdi: Temir gah nala döyürdü, gah mıxa. Bir də, Temirin “dərdir görməmişən” deməsindən elə bil dilxor

olmuşdu. Fikirleşdi ki, bu zamanədə heç bəndəyə “dərd görməmişən” demək olmaz, bu, ağ yalan olar. Hərənin çiynində dağ boyda dərdi var, biri bu ağırlığa dözüür, Temir demişkən, bir yanın boş qoyur, o biri qatlanır, dördəyaq olub ulaya-ulaya dağa-daşa düşür. Mahmud müharibə illərində, kolxozun anbardarı Musa Qayçılının camaata payladığı jıxı xatırladı, balaca-balaca oğlan uşaqlarını, qız uşaqlarını gördü, qara damlarda, çıraq işığında baş-başa verib oturmuş uşaqlı-böyükklü hamının jıxı yediyini yadına saldı. Bu, dərd döyül, bə nədi?.. Temirə nəsə demək istəyirdi, söz lap dilinin ucundaydı, amma demədi, nə üçünsə yadına şəhərdə xəstə yatan qohumu düşdü. Xəstənin çuxura batmış gözləri, eynən jıxı rəngində olan sifəti gecənin qaranlığında, ya motorun uğultusundanmı, peyda olub gözləri qabağına gəlirdi: elə bil gördüyü tutqun ay işığıydı, indicə qara buludların arxasında itib sönəcəkdi. Bu nə əhvalatdı görəsən? Tatar Temirin ikicə kəlməsi niyə onun hövsələsini daraltdı, qanını qaraltdı, üstəlik, başını da ağrıtdı – nə illah elədisə, anlayammadı... Və birdən Mahmudun ağlına bir fikir gəldi: adamları bir-birinə bağlayan dərddir. Dərd uzun bir kəndirdi ki, dünyanın belinə toqqa kimi dolanıb, hamı bu kəndirdən yapışib bir-birinə sarı gəlir...

Moşu işləri düzəltdi – Mahmudun da, Temirin də danışmadığını görüb, bayaqkı söhbətin üstünə qayıtdı.

– Hamısı onnandı ki, – dedi, – bizim ölkənin bütün sülhsevər təşəbbüslərini imperialistlər rədd edirlər. – Onun səsində diktör səsinə xas olan cod bir ahəng vardı. Əvvəl-əvvəl Mahmud elə güman elədi ki, yanında televizor qurdular. Sonra nəsə fikirleşib ucadan dedi:

– Ayə, tapdım! Sən öl, tapdım, ay Temir! “Poçın” “təşəbbüs” deməkdi. – Moşuya sarı döndü. – Sənə eşq olsun, ay Moşu bala! Maqni-toqorsk metallurqlarına da eşq olsun! – Mahmud hər şeyi unuttu.

Birdən nəsə baş verdi, heç biri heç bir şey anlamadı: qayıq sola yatdı, köpüklü su içəri doldu, az qala dizlərinə kimi, eyni zamanda vıyıldı qopdu, qəfil külək nəhəng qamçı kimi başları üzərində şaq-qıldayıb, Mahmudun qulaqlı papağını göyə qaldırıb suya çırpdı: adamın iliyinə işləyən şaxta üçünü də az qala dondurdu, üçünün də içi-ıçalatı, sümükləri gizildədi. Sonra hər şey qurtardı, daha doğrusu, başlamamış qurtardı. Çünki heç bir an keçmədi ki, qayıq düzəldi və ətrafda nə vardısı əvvəlki halını aldı. Motor taqqataraqla işləyirdi, tatar Temirin qayığı mənzil başına gədirdi.

– Ayə, bu nə olan şeydi? – Mahmud ayaqları altına, qayığa dolmuş suya baxdı. Tatar Temirin fənəri suyun içində xarab olmuşdu, yanırmırdı.

Moşu bərk-bərk Mahmudun böyrünə sıxıldı.

– Deyən, başımızın üstündən samalyot keçdi. – Moşunun səsi həm yavaş çıxdı, həm də titrədi.

Mahmudun başağrısı axıb ürəyinə doldu: o, ağzını açıb bircə bunu dedi:

– Allah, özün saxla...

Sonra üçü də buludların arasından süzülən ay işığında bir səmtə baxdılar: sağ sahildə, təpəliklərin altında qədim qəbiristanın başdaşları qaralırdı.

Bu dəfə Temir dilləndi:

– Allah, özün saxla, – dedi və ağladı.

Bu nəmişli, yağarlı və səksəkəli havada üçü də yalnız bir şeydən bixəbər idi. Sağ sahilin təpəlikləri arxasında sıralanan başı qarlı dağların lap kəlləsində, sal qayaların buz bağlamış daşları arasında bir kaha vardı ki, kimse, hardasa onun adını bilirdi: Baba Kaha.

Moşunun anası, Zülfüqar kişinin ortancıl qızı Salatın arvad həyətdən gələn qarmaqarışq səsləri eşidəndə ürəyində “şükür” dedi: bayaqdan Moşudan nigarandı, belə havada Allahın bir avara və binəva bəndəsinə, tatar Temirə uşaq ümid eləmək, onunla bərabər o taya göndərmək heç ürəyindən deyildi. Arvad, Moşu yola düşəndən sonra, neçə kərə ürəyi səksəkəli pəncərəyə yanaşib həyətdə, həyətdən də o tərəfə, darvaza arxasında, kəndin təkəmseyrək işığında saralan gillipalçıqlı torpaq yola baxmışdı, dağların başından üzü bəri axışan topa qara buludların seyrəkliyindən süzülən ay işığında uzaqlarda qaralan meşəyə baxmışdı və hər dəfə də ürəyində Allaha, peyğəmbərə yalvarmışdı ki, kaş Temir kefli olmayaydı – o zəhrimar arağı, çaxını çıxardan gülləyə gəlsin, bircə sağ-salamat uşağı evə çatdıraydı. Moşu gedəndən sonra, dədəsinin təkidi ilə çürümüş taxta pilləkənləri enib aşağı düşmüşdü, toyuq damına bitişik, havası ağır otaqdan qədim mis samovarı götürüb hıqqana-hıqqana yuxarı qaldırmışdı, sonra yenə ikimərtəbəni enib, selpodan aldığı kağız kisələrdən birində ağzıdolusu

kömür gətirmişdi, nəhayət, samovarı şüşəbənddə qaynatmışdı. Zülfüqar kişinin adəti idi: günün hansı vədəsi olur, evə bir adam gəldimi, onu yaxşı dəmlənmiş pürrengi çaysız yola salmazdı. O ki qala hörmətli adam ola, həkim, ya feldşer ola.

– Şükür, gəldilər! – deyib Salatın az qala üzünü pəncərə şüşəsinə yapışdırdı: eşikdəki nemişlik şüşəni bumbuz eləmişdi. Diqqətlə eşiyə baxdı, Moşunun, Mahmudun, bir də tatar Temirin qaraltısını gördü – üçü də həyətdəki tut ağacının altında dayanıb, deyən söhbət edirdilər.

– Ay başı batmışlar, gap vaxtındımı indi! – Bir istədi şüşəni taqqıldada, amma başa düşdü ki, aşağıda eşitməyəcəklər. Geri dönüb, yorğanı çənəsinə kimi çəkib arxası üstə uzanmış, ağır-ağır nəfəs alan Zülfüqar kişiye baxdı: kişinin bənizi avazıymışdı, yanaqlarında sarımtıl rəng vardı, kirpikləri də əsirdi.

– Booy, bunlara noldu, niyə qalxmırlar görə? – Salatın karıxmışdı.

Zülfüqar kişi gözlərini açdı:

– Gəldilərmimi? – soruşdu.

– Hə.

– Samovarı neylədin?

– Hancarı neylədim? Çoxdan hazırı samovar.

İçəri girəndə tatar Temir brezent plaşını çıxarıb bir tərəfə tulladı, başını tərpedib Salatınla salamlaşdı, sonra ayaqlarını qatlayıb, burnunu bir-iki dəfə çəkib qapının ağzında oturdu. Moşu hələ aşağıda idi, darvazanı bağlayırdı. Mahmud səsinin qalın yerinə salıb:

– A Zülfüqar kişi, mən ölüm bu faqqlılığınnan havaxt əl çəkəcək-sən?! – deyib çarpayıya yanaşdı, yorğanın altında Zülfüqar kişinin arıq əlini tapıb nəbzini tutdu: kişinin nəbzi əməlli vururdu, hətta Mahmud əvvəl-əvvəl fikirləşdi ki, bəlkə elə doğrudan qoca özünü faqqlılığa qoyub? Amma xəstənin alınıdakı sarılığa, gözləri altındakı göyümtül ləkələrə baxıb, fikrindən vaz keçməli oldu. – Salatın, a bəzi, o çamadanı maa ver. – Salatın çamadanı Temirin yanından götürüb ona uzadanda, Zülfüqar kişi gözlərini açdı, zəndlə Mahmuda baxıb dedi:

– Mahmud, başın haqqı gedirəm... Bu xına o xınadan döyül, dərdin üreyimə.

– Kiri, ay bava, sən ölənnerin goru, üreyimizi üzmə, qoy, şər vaxtıdır. Nölub, ayə, sənə? – Salatın hirsli-hirsli donquldandı, Moşunu Mahmudun dalmca göndərdiyi dəqiqədən üreyində yığılıb qalmış

nigarançılığın ağırlığı ilə bil bu sözlərlə qaynaya-qaynaya ağzından eşiyə töküldü.

Zülfüqar kişi yenə Mahmuda baxdı: çal və pırpız qaşları düyümləndi, bulanıb ağarmış gözləri Mahmuda zillənsə də, ilə bil, onu görmədi. Dedi:

– Vallah, mənə bu Salatın öldürəcək... Nə deyirəm, it kimi qapır mənə.

Salatın ağlamsınan kimi oldu.

– Boy, ay bava, canım sənə qurbən. Mən sənə neynirəm ki?

Mahmud Salatına baxıb gözlərini bərəltədi, yəni kiri, axmaqlama, qoca kişiylə höcət eləməzlər.

– Sən, – dedi, – Zülfüqar əmi, heç şeydən qorxub eləmə. Üreyin, maşallah, motor kimidi. Adam naxoşduyar da!..

– Yox, a bala, Sarıca oğlu Məhəmməd gəlib dalmıca.

– O kimdi? – Mahmud təşvişlə soruşdu.

– Peykanlının uryadniki.

Bu dəfə Salatın ilə partladı ki, Mahmudun qulaqları cingildədi.

– Ay onu görüm cəhənnəmin odunda yanıb-yanıb tüstüyə dönsün! Onun görüm qara torpaq altda sür-sümüyü çaqqal-çuqqala yem olsun! Ayə, gorbəgər oğlu gorbəgər, kişini dəli eləyib dana!

Mahmud birtəhər oldu, dəqiqi, Salatının sözlərindən bir şey anlamadı, qorxuya düşdü, hətta ona ilə gəldi ki, bu sözləri çarpayının yanında dayanıb hikkəli-hikkəli dədəsinə baxan Salatın demədi, başqa bir adam dedi. Çünki belə söhbət, Mahmudun zənnincə, adamlar arasında ola bilməzdi. Uryadnik nədi, ə?.. Mahmud qanrılıb, bayaqdan it kimi büzüşüb qapının ağzında oturmuş tatar Temirə baxdı, özü də təəccüblə, ondan kömək umurmuş kimi baxdı. Temir başını sinəsinə əyib mürgü vururdu, dünya-ələm vecinə deyildi. Moşu da həyətdə işini qurtarıb, yuxarı qalxmışdı, bir küncdə oturub, mələfə ilə ayaqlarını qurulayırdı. Mahmud çamadanını açıb par-par parıldayan iynə qabını çıxardı, ampullardan birini qırdı, şprisi doldurub işığa tutdu, yavaş-yavaş havasını buraxdı.

– Salatın, – dedi, – nağıl danışma. Kömək ilə görüm.

Zülfüqar kişi soruşdu:

– Nə vurursan, ağrın alım?

– Kardiaminus cartes!

– Yaxşı dərmandımı, bizimdi, ya onların? – Salatın Mahmuddan soruşdu. Son beş-altı ildə Salatın həm atasının xəstəliyinin, həm də öz

azarının – ayaqları şişirdi, tez-tez də təngnəfəs olurdu – əlacını onların dərmanında görürdü. Lap balaca başağrısı həbi olanda da maraqlanırdı ki, hardan gətiriblər.

Zülfüqar kişi bıqaltı, arıq boğazının hülqumunu oynada-oynada gülürdü. Çünki o da Mahmud kimi “cartes”in mənasını bilirdi, bilirdi ki, bu söz erməni dilində “yıxıldı”, “dağıldı”, “öldü” deməkdi.

– Dərdin alım, – deyər Zülfüqar kişi gülməyini saxlaya bilmirdi: – O cartesdən birin də Salatına vur!

Mahmud Zülfüqar kişinin dediyini aldı, qaqqanaq çəkib güldü. Salatın təəccüblə atasına, Mahmuda baxdı, ciyinlərini çəkib geri döndü, oğlu Moşuya da baxdı. Moşu da, deyəsən, məsələnin nə yerdə olduğundan duyuc düşmüşdü, gülümseyirdi, anasının ona baxdığını görüb dedi:

– Azz... Dərman adıdı dana! Doxtur-zadsanmı soruşursan adını?

– Soruşanda nolar, ay gədə? Vaxtında oxumuş olsaydım, indi mənə belə məsxərəyə qoymazdınız! – deyən Salatının da dodaqları qaçdı, daha fərqi nə varmadı, çünki başa düşmüşdü ki, məsxərə olmağına məsxərədi, intəhası, bina olunan gündən, bu evin qayda-qanunları arasında bir qayda da vardı ki, Salatın həmişə ona əməl edirdi: bu evdə zarafatdan, məsxərədən heç kəs inciməzdi, elə əslində bu evin əmin-amanlığını, xeyir-bərəkətini indiyə kimi qopuyub saxlayan da zarafat idi, xoş, məzəli söz idi.

Mahmud iynəni vurandan sonra Zülfüqar kişinin qolunu ehmalca yorğanın üstünə buraxdı, hər ehtimala qarşı əlinin arxası ilə kişinin alnını yoxladı ki, qızdırması-filanı olar birdən. Amma kişinin alnındakı soyuqluq, daha doğrusu, yapışqan buz təması heç onu açmadı. Ürəyində “bu nədi, ə?” – deyər fikirləşdi və nə üçünsə, bayaq bura gələndə qayıqda başlarına gələn əhvalatı xatırladı: ona elə gəlirdi ki, Zülfüqar kişinin alnındakı soyuqluq o bayaqkı qəfil yelin soyuqluğundandı. Zülfüqar kişi yenə gözlərini açdı, bir-iki dəfə udqundu, batıq ovurdları daha da batdı, hülqumu oynadı.

– A bala, a Salatın, – dedi, – o yetim hanı, tatar Temiri deyirəm.

Salatın əlini tatar Temirin ayaqlarını qatlayıb oturduğu səmtə uzatdı:

– Budu ha, şirin-şirin yatır!

– Apar onu aşağı, yerini sal. Ayından-oyundan da ver, acmış olar. Araqlardan birini də aç, qoy qabağına.

– Genə istəyirsən piyan olub ağacamı dırmansın?

– Olmaz, olmaz. Gecənin bu vədəsi hara dırmaşasıdı, az? Yıxılıb yatacaq. Gəlsənə, araqdan bizə də gətirəsən, doxturman adama yüz-yüz vuraq.

Salatının gözləri yenə hikkəli-hikkəli parıldadı:

– Boy, ay kişi!.. İndicə iynə vurmađıların sənə?

Mahmud divara bitişik qoyulmuş stullardan birini altına çəkib əyləşdi. Əlini yuxarı qaldırıb Salatının sözünü kəsdi:

– Olar, yüz qram olar. Sən də kişini lap yarımcan eləmə. Get, arağı gətir.

Salatın tatar Temirə yanaşib qolundan tutdu, silkələdi:

– Temir, Temir!

Temir diksinib gözlərini açdı. Gözləri qıpqırmızı idi.

– Hay?

– Qalx, ay yetim, aşağı düşək. Saa arax verəcəm.

Tatar Temir “ya Allah” deyib ayağa qalxdı, yuxulu gözlərini hər-ləlib, bir müddət otağın ora-burasına baxdı: elə bil bu xalılı, mütək-kəli otağı, tavandan ağ patrondan asılmış gur lampanı, qapı ilə üzbəüz, pəncərədən xeyli aralı qoyulmuş nikelli çarpayını, hətta bu çarpayıda yorğan altında uzanmış Zülfüqar kişinin özünü də, ondan savayı Mahmudu, Salatını və Moşunu da birinci dəfə idi görürdü. Mahmuda elə goldi ki, tatar Temir Salatının ağzından çıxmış “araq” kəlməsini də əməlli eşitməmişdi, eşitsə də, yəqin bu söz hələ ona çatmamışdı: çünki yorğunluqdan və yuxusuzluqdan sınıxmış, alt dodağı sallanmış sifətdə heç bir dəyişiklik olmadı: anası ölmüşdü tatar Temirin ki, araq sözünü eşidib, qırğı kimi cövlan eləməyə!.. Beləcə, ayaq üstə dayanıb-dayanıb, tatar Temir bu otağa ayaq basdığı dəqiqədən birinci kərə ağzını açdı:

– Axşamın xeyir, Zülfüqar əmi!

Zülfüqar kişinin yerinə Salatın cavab verdi:

– Xeyrə qənşər, ay Temir... Di gəl gedək, aşağı düşək, yerini salım, yıxıl yat.

Onlar otaqdan çıxandan sonra – Temirin eşikdə, pilləkənlərdən hələ öskürəyi eşidilirdi – Zülfüqar kişi Mahmuda dedi:

– Mahmud, dərdin alım, səni də axır vaxtlar yamanca əziyyətə salıram. Neynim, qocalığın üzünə qara olsun... Allah adama bir can verir, üstəlik də min azar... Əmbə, başın haqqı, düz sözündü, bu xına o

xınadan döyül. – Qoca çətin danışdı, nəfəsi boğazında kəsilirdi, hövsələsi daralmış adamlar kimi, sözləri tələsik deməyə çalışdı. Yastığın üstündə Zülfüqar kişinin başı yumruq boyda görünürdü.

– A kişi, dedəmin goru haqqı, bax, bu mən ölüm, sənciyəzdə heç şey yoxdu. Vallah, səhər qalxıb mənən arax vuracaqsan! – Əslində Mahmud elə bu fikirdə idi, çünki, doğrudan da, Zülfüqar kişinin halında elə bir qorxulu dəyişiklik yoxdu ki, təşvişə–filana düşəydi. Onu çaşıdıran kişinin alnındakı soyuqluq idi. İndiyə kimi sağ əlinin barmaqlarında bu soyuqluğun təması qalmışdı: elə bil əlini suya salıb çıxarmışdı.

– Nahaq... nahaq... öldürdüm Sarıca oğlu Məhəmmədi.

Mahmud oturduğu yerdəcə dikəldi, narazılıqla başını bulayan Moşuya baxıb, ürəyində şeytana lənət deyib, nəhayət, bu uryadnik əhvalatını Zülfüqar kişidən soruşmaq qərarına gəldi.

– Kimi öldürmüşən, ayə, havaxt öldürmüşən?! – deyə əsəbiliklə soruşdu.

– İyirmi birinci ildə, ağrın alım. Peykanlının uryadnikini. Sarıca oğlu Məhəmmədi.

– Ayə, camaat gündə birin öldürür, papağın da yan qoyub gəzir! Sənin bu əhvalat hardan yadına düşdü, ay evin tikilməsin!.. – Mahmud ayağa qalxdı, kürəyini divara söykəyib xalı üstə oturmuş Moşuya yanaşdı, sonra geri qayıtdı. – Uryadnikdi, pristavdı, nə bilim, nə zivildi, kitablarda oxumuşuq ki, onları öldürürlər, lap dedələrin də yandırarlar, heç dəxli var mən ölüm!

– Polnomoçnu, Bakıdan gəlmişdi, o dedi, mən də öldürdüm.

– Tem boleye!.. İndi mənə prokuror deyə ki, get filankəsi öldür, öldürmərimi? Hökumət adamının bir sözünü iki eləmək olarmı, a kişi, özün də dünya görmüş adamsan? – Mahmud söhbətin yönünü dəyişmək istədi, zarafata salmaq istədi, amma ona zillənmiş bir cüt gözdə, pırpız, zəhmli qaşların altındakı bulanıq, işıqsız gözlərdəki qorxunu, şaşqınlığı və ümdəsi də ümitsizliyi görəndə fikirləşdi ki, bəlkə elə doğrudan, bu xına o xınadan döyül? Bu dünyada azmı qəribəliklər, ağlasığmayan əhvalatlar baş verir?.. Allah, özün saxla! Bu nə axmaq söhbətdi ə? İyirmi birinci ildə əcəli yetmiş bir Allah bəndəsinin bu axşama, bu evə, bu işığa nə dəxli var, görəsən? Kişi, belə getsə, özünü də dəli eləyəcək, evdəkilərin də ürəyini üzəcək. Bəlkə bir yuxu dərmanı verim, halvalıq olub səhərə kimi xoruldasin? Amma bu fikirdən vaz keçdi. Çünki Zülfüqar kişi zəifləməyinə, son

beş-on gündə əlbəttə zəifləmişdi və belə vəziyyətdə bu cür dərmanlar ürəkbulanması və başgicəllənməsi verə bilərdi.

Mahmud dedi:

– Zülfüqar əmi, sən çalış, yat. Gecənin xeyrindən səhərin səri yaxşıdır. Səhər əməlli gap elərik, danışarsan mənə o uryadnik əhvalatını, biz də Moşu ilə qulaq asarıq sənə.

– Qan çanağının ətəyində yaxaladım onu... – Zülfüqar kişi gözlərini yumdu, elə bil mürgüyə getdi, amma sözünü kəsmədi, davam elədi. – Fağır məni görən kimi, diz üstə çökdü, dedi, ay Zülfüqar, öldürmə məni, çevir məni balalarının başına... Üzünü–gözünü tük basmışdı, hal adamı kimi qapqaraydı zalım, baxanda deyirdin, xortdandınədi bu?.. Dedim, ay Məhəmməd, Bakıdan polnomoçnu gəlib... Salahov Adil Qəmbəroviç. Sən deyir, camaata çox divan tutmusan, sinfi düşmənsən, indi leşini onun ayaqları altına atmasam, sürgün eliyəcək məni, gedib Sibirin qarında, şaxtasında çürüyüb öləcəm... Genə dedi, məni öldürmə. Dedim, yox. Genə dedi ki, öldürmə. Bir hamar daş vardı qabağında, başını onun üstünə qoyub ağladı. – Zülfüqar kişi gözlərini açıb Mahmuda baxdı və soruşdu:

– Ay Mahmud, heç ömründə ağlayan adam görmüsənmi, a bala?

Mahmud yenə söhbəti dəyişdirmək istədi, aradakı gərginliyi yox eləməkdən ötrü yenə zarafata saldı.

– Niyə görməmişəm, – dedi, – tatar Temir iki stəkan çaxır içəndən sonra Tamaranı yadına salıb ağlamırmı?

Zülfüqar kişi:

– Temirin başı batsın, – dedi. – Mən elə ağlamağı demirəm, a bala. Mən özgə ağlamaqdan danışırım... – Yenə gözlərini yumdu, kirpikləri divara qonmuş, gur lampa işığından qorxuya düşmüş kəpənək qanadları kimi titrəyirdi. Daha bir xeyli dinmədi. Mahmud qollarını sinəsində çarpazlayıb əsnədi, necə olsa, həm yorğundu, həm də gecdi, yuxusu gəlirdi. Moşu ona xəbər gətirəndə güman eləyirdi ki, gedib iynədən vuracaq, ya dərman verib, qonşu otaqda Salatının saldığı yorğan–döşəkdə səhərə kimi xumarlanıb yatacaq. Belə havada yatmaqdan yaxşı nə ola bilərdi: qayığa mindiyi dəqiqədən canına hopmuş, sümüklərinə işləmiş rütubət bədənindən çıxmırdı. Bu Salatın görən harda qaldı, araqdan–zaddan gətirəydi, içib həm qızışaydı, həm də canı cəhənnəm, lap keflənib, bu qoca kişinin səfsətesini unudardı... Yox, doğrudan ağır xəstəyə bənzəmirdi, nəbzi yerində, təzyiqi

normada, sifətində nə qızartı var, nə də başağrısından şikayətlənirdi. Yəqin elə yuxusunu qarışdırıb, o uryadnikdi-nədi, onu görüb, verib şalvara. Ax, ey zalım qocalıq!.. Nə adam kimi qoyur yaşayasan, nə də vaxtında bir ucuz ölüm yetirir ki, birdəfəlik bu dünyanın şirindən, acısından canını qurtarasan. Adam, vallah, gerek vaxtı-vədəsi gələndə qırağın qatdaya. Bu dünyada çox yubananların hamısının aqibəti belə olub: qara torpaq altına getməmişdən qabaq, olmazın əzab-əziyyət çəkiblər, ötən illəri yada salıblar, yada salanda da mütləq xatirələrində bir qənbərqulu çıxıb meydana, başlayıb ürəklərini, beyinlərini oyum-oyum oymağa... Mahmuda elə gəldi ki, Zülfüqar kişi yatdı, çünki səsini alçaldıb, bir-iki dəfə onu çağırırdı, kişi hay vermədi. Amma Zülfüqar kişi yatmamışdı. Bu, başbəlalı dünyanın iki gerçəkliyi arasındakı vaxt sərhədindən o taya adlamışdı. Qan çanağının daşlı-kəsəkli ətəyinə, yuxarıdan sallanan sal qayaların çalın-çarpaz kölgəsinə, qarlı dağların başından əsən buz nəfəsli bir küləyin qabaq-qənşərinə keçmişdi. Orda cavanca bir adam dayanmışdı, eşmə papirosunu qalın, həboşi dodaqları arasında bərk-bərk sıxıb, tüstünü dalbadal ciyərinə çəkə-çəkə sol qolunu qatlayıb, beşatılanı hazır saxlamışdı: qara pırpız qaşların altındakı iti gözlər ətrafdakı daşların, qayaların arasında başqa birisinin qaraltısını axtarırdı. Tüfəngli adam buraya, göyün yeddinci qatına qalxmamışdan əvvəl, gecə qara damda, lampa işığında oturub, eşmə tüstülədə-tüstülədə çox şeyləri götür-qoy eləmişdi, həm eləsinə fikirləşmişdi, həm beləsinə, darıxıb eşiyə də çıxmışdı, kimsəsizlik içində uyuyan səmanın tən ortasındakı ayın işığında Kürün axar sularına baxmışdı, ətrafdakı hənirtini-xışiltını dinləmişdi, nəhayət, yağlı tüfəngin çaxmağını keçirib, yapıncıya bürünüb, səhər, hələ quşlar oynamamışdan qabaq Qan çanağına qalxan cığıra ayaq basmışdı. İndi bu tüfəngli adam burdan əliboş qayıda bilməzdi, dünya dağılsaydı da, qarlı dağlar, buzlu qayalar yerindən qopub onun üstünə gəlsəydi də, o, gerek tüfəngin tətiiyini çəkəydi, bu dağlara, dərələrə vəlvələ salaydı. Başqa çıxış yolu yoxdu: adamın alınına nə yazılıbsa, elə odur. Hərənin bu dünyada öz qisməti var. Qismətdən savayı bu dünyadan nə ummaq olar ki?..

“Tovariş Salaxov, budet sdelano!”

Sonra Sarıca oğlu Məhəmmədin meyitini qarnı üstə atın belinə aşıranda, dağlar tərəfdən güclü, vıyılıtlı bir külək qopanda, o, tüfəngini ciynindən asıb, gözlərini qıyıb ətrafına baxmışdı: atılan iki güllə səsi olmasaydı, bunun ardınca, Sarıca oğlu Məhəmmədin qamından qopan

heyvan böyürtüsü eşidilməsəydi, deyərdin ki, buralar dünya yaranandan bəri bir ins-cins nəfəsi görməyib. Beləcə dayanıb, qan iyi aldığından ağzı köpüklənə-köpüklənə qantarğanı gəmirən ata baxmağa ürəyi gəlmədən, havalanmış kimi, ucadan demişdi:

– Yandım, kül oldum, ay dağlar!..

...Salatın gəldi, Moşu aynabənddə anasının ayaq səslərini eşidib, əsnəyə-əsnəyə, gözlərini ovuşdura-ovuşdura qalxdı, qapını açdı. Salatın nəfəsi darıxa-darıxa, tənitiş-halda içəri girdi: əlindəki iri podnosda bir şüşə araq, soyutma toyuq, dürməsayaq bükülmüş yuxa, göy-göyerti vardı. Mahmud araqı görəndə yüngülcə köksünü ötürdü, elə bil ürəyi qalxdı, amma bu halı tez də keçib getdi: kababçı Xəlilin isti kababxanasında Səlimlə içdiyi tut araqını xatırladı, sonra evdə araq sarıdan həddini aşdığına görə, özünə yer tapmadığını yadına saldı və fikirləşdi ki, bəlkə içməsin. Amma elə bunun dalınca başqa bir fikir, Mahmudun özünün düşündüyü kimi, məntiqsiz və qəfil bir fikir aqlını çəşdirdi: yox, mütləq içməlidir, içməso, heç olmasa, yüzce qram atmasa, yorğunluğu canından çıxmayacaq.

Zülfüqar kişi də səsə, hənirtiye gözlərini açdı və qızından soruşdu:

– Temir noldu, az?

Salatın podnosda nə gətirmişdisə, Moşunun köməkliyi ilə çarpayının baş tərəfindəki stolun üstünə düzdü, geri dönmədən eynən bayaqqı kimi, nəfəsi darıxa-darıxa dedi:

– Başın batsın, – güldü, – araqın yarısını boşaltdı, bir qismat da çörək yedi. Tamaranın dədəsinin, cijisinin goruna söyə-söyə yıxılıb yatdı.

Mahmud soruşdu:

– Ağlamadı ki?

– Yoox!.. Yaman tez kefləndi... Əmbə, ay Mahmud doxdur, – Salatın geri döndü, gur lampa işığında al damarcıqları qızarmış gözlərini ona dikdi, – ürəyi elə yumuşaqdı, elə yumuşaqdı... Deyirəm, noloydu, dünyada belə adamlar çox oloydu. Vallah onda, yamanlıq-zad olmazdı.

Mahmud dedi:

– Onda gerek hamımız dönüb olaq piyanısqa, Temir kimi stansiyanın bufetində sülənək.

Zülfüqar kişi Mahmuda cavab verdi:

– Vallah, elə bu zamanda piyanısqalıqdan yaxşı şey yoxdu. – Qızının ona təəccüblə və bir az da tərs baxdığını görüb dedi: – Nədi, az, yalanmı deyirəm?.. Eşşəklik yaxşıdır, ya piyanısqalıq?

Salatın əlini çənəsinə aparıb başını buladı.

– Kiri, a kişi, kiri, – dedi, – ahıl vaxtında bizi biavır eləmə.

Mahmud anladı ki, Zülfüqar kişini qızıışb qızına ağır söz deməyə qoymaq olmaz, yenə qanqaralıq düşəcək, o da nələc qalıb başlayacaq həmişəki kimi, ata ilə balanı sakitləşdirməyə. Buna görə də tez söhbətə qarışıb:

– Ayə, toxdayın! – deyib araqdan stəkanlara süzdü, özününkünü çox elədi, tez-tələsik toyuğu parçaladı, yuxanı yarı böldü. – A Salatın, kömək elə görüm! – Çarpayığa yanaşdı. Salatınla bir yerdə kömək-ləşib Zülfüqar kişinin yastığını qaldırdılar, sonra Mahmud Zülfüqar kişini qoltuqlayıb dikəltdi, kürəyini yastığa söykədi. Stoldan Zülfüqar kişinin arığını götürüb ona uzatdı.

– Bunu vur görüm! – dedi.

– Mahmud doxtur, dərdin ürəyimə, kişini xarab eləməz ki? – deyə Salatın təşvişlə soruşdu. Bu dəfə Zülfüqar kişi Mahmudu qabaqladı, onu ağzını açmağa qoymadı:

– Axmaqlama, az, a gəlin! – Səsindeki gümrahlıq Mahmudun xoşuna gəldi. – Elə vuracam, lap Temir kimi! – deyib gözlərini azca qapadı, arığı qurtum-qurtum, son damlasına qədər boğazına tökdü, Salatının əlindən toyuğun yumşaq ətinə götürüb ağzına saldı və çey-nəyə-çeynəyə ləzzətlə əlavə elədi: – Oxqay, a köpəkoğlunun arığı!

Mahmudun gözlədiyinin əksinə olaraq – arığı stəkanlara süzəndə bayaq yenə ürəyi qalxmışdı – araq boğazından civə kimi sürüşüb keçdi: nə ürəyi bulandı, nə də üz-gözünü turşutdu. Amma, hər ehtimala qarşı, tez yuxanın arasına göyərti qoyub dişləri arasına saldı və heç bir saniyə də ötməmişdi ki, içdiyi araqın havası beyninə yayıldı, gicgahlarındakı ağırlıq yox olub ərşə çəkildi və hətta bir azdan hiss elədi ki, ayaqlarındakı üşütmə də keçir, canı qızıışmağa başlayır. Bu hərərin təsiri altında səsinin gur yerinə salıb, nə üçünsə sevinə-sevinə dedi:

– Sənə canım qurban, ay Zülfüqar kişi! Ay əmi!

– Allah eləməsin, a bala, – deyə Zülfüqar kişi cavab verdi. – Ya sənəin dərmanın məni dirəltdi, ya da bu araq... Vallah, düz sözümdü...

Mahmud Zülfüqar kişinin sifətinə baxdı: qocanın sifəti doğrudan dəyişmişdi, arıq, dərisi cod yanaqları allamışdı, bu allıq, güclə sezilsə də, gözlərinə də axmışdı, bu gözlərdə indi nə qorxu vardı, nə də bayaq Mahmudu əməlli vahimələndirmiş ümitsizlik. Bu gözlər indi hələ əcəli yetməmiş bir qocanın adı gözləri idi. Mahmud ürəyində dedi:

“Şükür verən gününə, deyərsən, bu dəfə də xata-bəladan sovuşduq”. Salatın da atasının özünə gəldiyini gördüyündən, bardaş qurub oturduğu künədən minnətdarlıqla Mahmuda baxırdı, elə bil Mahmudun ürəyində dediyi sözləri eşidib, razılıqla başını tərpədirdi.

Mahmud özünə yarım stəkan da araq süzdü, sonra toyuğun budunu qabağına çəkdi, əllərini bir-birinə sürtüb, bu dəfə tələsmədən, daha ürəyinin qalxacağından ehtiyat etmədən, səliqə-sahmanla stəkamı götürdü, arığı hortdatma içib, iştaha ilə toyuğu yeməyə başladı. Ağzındakı tikəni çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Salatın, Moşunun başı haqqı, elə mən də dirildim. Sizin ocağın xeyir-bərəkəti, vallah, tamam başqadı. Çünki hər şey halaldı...

Mahmud qırx beş illik ömründə, ağıl kəsən gündən dəfələrlə sınamışdı ki, həmişə bir əhvalat baş verəndə, daha doğrusu, qan qaraldan, könül bulandıran hadisələrlə rastlaşanda, əksərən, bu əhvalatlar, hadisələr axırda mütləq arxayınçılıqla qurtarırdı. Yəni bu arxayınçılıq həmişə şadlıq, ürək xoşluğu demək deyildi. Arxayınçılıq, onun zənnincə, nəyinsə sonu idi, nəyinsə hüdudu idi. Hər şeyin dünyada sonu, hüdudu olduğu kimi, adama ürək ağrısı, şaşqınlıq gətirən əhvalatların da axır mərhələdə bir sonu olurdu, bir hüdudu olurdu. Kür daşmamışdan qabaq bütün şənlik, məmə yeyənindən tutmuş pəpə yeyənə kimi – azmı görmüşdü Mahmud belə şeyləri – səksəkəli yatıb, səksəkəli dururdu, qapı-bacaya da baxanda qorxu ilə baxırdılar ki, görün hər şey yerindədimi, Allahın ağılasığmaz bəlası camaatı yer üzündən yox eləməyibmi, bəlkə elə bu daşqın sonuncu daşqındır, daha bundan o yanısı yoxdur – amma yenə hər şey gəlib son həddinə çatırdı: Kür daşib sahilindən çıxırdı, suya yaxın həyətlərin doqqazını, qapı-bacısını, bağını-bostanını yuyub aparırdı və bununla da hər şey qurtarırdı: Mahmud bilirdi ki, Allahın bəndələrinə göndərdiyi azar-bezarın da hüdudu var, ilan-qurbağa xətt ilə yazılmış uzun, sicilləmə bir cümlənin axırında nöqtə qoyulduğu kimi, bu azar-bezar da, dünyanın çox-çox əhvalatları da nöqtə ilə qurtarır. Ya o yanlış, ya bu yanlış. Əgər dünyada hədd deyilən şey olmasaydı, yəqin nə ot, nə ağac bitər, nə həşərat, nə adam yaşayardı. Çünki onda cücüdən tutmuş vələsə kimi hər şeyin elə yarandığı gündən bağı çatlayıb tələf olardı.

Şükür, bugünkü əhvalat da pis qurtarmadı: arxayınçılıqla qurtardı. Çünki necə olsa, əgər Mahmud gecənin bu vədəsində, belə havada buraya gəlib Zülfüqar kişiye bir əncam çəkə bilməsəydi, yəqin ki, nə

bu gecəni rahat yuxuda yata biləcəkdə, nə də sonrakı günlərdə bu günün ağrısından-acısından canını qurtara biləcəkdə.

Mahmudun yerini Zülfüqar kişinin yatdığı otağa bitişik olan qonaq otağında, açılma divanın üstündə saldırlar... Bu otağı Mahmud azı yüz kərə görmüşdü. Hələ beş-on il bundan qabaq, Zülfüqar kişinin rayon mərkəzindən, Bakının özündən hörmətli qonaqları gələndə yemək-ichmək, Zülfüqar kişinin dediyi kimi, “ley-pey” bu otaqda təşkil olunurdu. Həyətdə manqal qalayıb təzəcə boğazlanmış erkək ətindən kabab çəkilirdi, zoğal, tut arağı iki-bir, üç-bir yuxarı daşınırdı, kababları da elə şişlərdə, yağı axa-axa, cızıldaya-cızıldaya yuxarı aparırdılar, otağın ortasında, nəhəng karvansara xalisinin üstündə açılmış geniş stol, süd bardaqları daşan kimi yemək-ichməkdən aşıb-daşırdı, dalbadal sağlıqlar deyilirdi, zarafatlar eşidilirdi, lap axırda da, qonaqlar araq yağısını söndürən atlamaya keçəndə, aşağıda kabab tədarükü ilə canfəşanlıqla məşğul olan tatar Temiri çağırır, onu stolun bir kün-cündə otuzdurub içizdirirdilər. Qonaqlardan biri əlini cibinə salıb, ya iyirmibeşlik, ya da əllilik çıxarıb Temirə verirdi və o da başlayırdı uşaq vaxtından yadında qalan tatar mahnılarından birini zil səslə, gücə düşdüyündən gözləri yaşara-yasara oxumağa. Tatar Temirin ağzından çıxan gülməli sözlər stol arxasında oturanları bir hala salırdı ki, deyirdin, bu qalın, nazik gülüş səslərindən otağın divarları çatlayıb uçacaq... Bu otağın avadanlığı, xalısı, mütəkkəsi, iri pəncərələrindəki qırımızı pərdələri, bir sözlə, hər şeyi uzun illərdən bəri elə olduğu kimi qalmışdı. Bircə divanın başında divara vurulmuş Stalinin şəklə yox idi. Salatın Mahmuda demişdi ki, üç-dörd ilin söhbətidir, günlərin bir günündə Zülfüqar kişi gecəyarısı bu otağa girib işığı yandırmışdı, şəklə qabağında dayanıb bir xeyli baxmışdı, sonra dinməz-söyləməz, heç kəsə heç nə demədən şəklə divardan çıxarıb aşağıdakı qaranlıq otaqlardan birinə aparıb, orda üzə divara sarı bir künce qoymuşdu. İndi həmin şəklə yerində Zülfüqar kişinin sinəsi ordenlərlə dolu hərbi gimnastyorkada öz şəklə asılmışdı.

Belə-belə işlər, ağrısın alasan şeytana papiş tikən belə dünyanın!

Mahmudun sümükləri qızıxmışdı, pazı pazla çıxardıblar deyiblər: o da, bu nəmiş havanın sümüklərinə, iç-ıçalatına doldurduğu üşertini bayaq Slaltının gətirdiyi araqla çıxarmışdı. Gözləri də otağın ala-bula qaranlığına alışmışdı. Sağ əlini qatlayıb başının arxasına qoymuşdu, gözlərini tavana zilləmişdi, eşikdən içəri düşən bulanıq işıq tavanı

bozumtul, yağışqabağı göyün bir parçasına bənzədirdi. Mahmud bilirdi ki, indi bu evdə hamı şirin-şirin yatır, Salatın, Moşu, Zülfüqar kişi... Çünki indi günün elə vədəsi idi ki, bu yerin, bu obanın camaatı yatmalıydı, min il, milyon il bundan öncə öyrəşib adət etdikləri kimi: gün batdımı, quşların səsi kəsildimi, hamı yorğan-döşəyinə girib, salavatını çevirib yuxuya gedirdi, min dəfə gözlərini açıb gördükləri səhərin həsrətində, intizarında yatışırdılar. Mahmud qımışdı: vallah, belə bir məxluqun gecə gördükləri yuxulardan əməlli kitab yazmaq olar!.. Amma olmayaydı. Mahmudun belə işlərlə heç arası yox idi, həmişə belə söhbətlər eşidəndə əsəbləri yerindən oynayırdı, o dəqiqə diltor olurdu, özünə yer tapa bilmirdi. Ölü də yuxuya girərmə, a kişilər? Uryadnik əhvalatını, nədənsə, Mahmud tamam unuda bilmirdi. Bayaqlardan neçə kərə bu əhvalatın üstünə qayıtmışdı. Salatın, gətirdiyi yemək-ichməyin qalanını yığışdırıb aşağı aparandan sonra, Zülfüqar kişinin Mahmuda təfərrüatı ilə danışdığı uryadnik əhvalatının xofumu desin, ağrısını desin – Mahmud özü bilmirdi – nə beynindən çıxırdı, nə də gözləri qabağından gedirdi. Nəsə, bu tamam ayrı əhvalatdı, özgə gərmişdi. Mahmudun yadına düşdü ki, Zülfüqar kişi zoğal arağından yarım stəkan hortdadandan sonra, düzdü, özünə gəlsə də, nədənsə kövrəlmişdi, dəyirmi, qızarmış gözlərini Mahmuda zilləyib, kövrək-kövrək, səsi qırıla-qırıla ona uzaq keçmişin əhvalatını ikinci, üçüncü dəfəmi, amma bir də danışmışdı. Mahmud da arada lap əsəbiləşmişdi, Salatınla ağız-ağıza verib uryadnikin dedəsini, cəjisini bir-birinə qatmışdılar, lap axırda, Mahmud bir “vot tebe na!” deyib, Zülfüqar kişinin sözünü kəsib soruşmuşdu ki, uryadnik köpəkoğlunun kimə nə pisliyi keçibmiş ki, yazığı divansız-məhkəməsiz qanına qəltan eləmişən?! Zülfüqar kişi də xeyli susub, alnını qırışdırıb, maddım-maddım Mahmuda baxandan sonra, səsinin zil yerinə salıb çığırılmışdı: “Tovariş Salaxov, budet sdelano!” Hamı mənası heç kəsə məlum olmayan bu əcaib sözlərin müqabilində saqqanaq çəkib gülüşmüşdü.

Ay sənin filan yerini yeyim, şeytana papiş tikən belə-belə olmuş dünya!.. Mahmud gözlərini yumdu, son dəfə divararasından eşitdiyi səs Zülfüqar kişinin ahı oldu. Kişi yuxuda elə bir ah çəkdi ki, Mahmudun bədənində təzədən üşütmə doldu, istədi qalxıb xəstəyə baş çəksin, amma çox yorğundu, gözlərini açamırdı...

Zülfüqar kişi ikinci dəfə ah çəkəndə Mahmud daha heç bir şey eşitmədi... Zülfüqar kişi gözlərini açdı, arxası üstə uzanmış halda, yor-

ğanın altında qarnını qaşdı, amma həmin dəqiqə də eşitdiyi səsdən nə dıxsındı, nə də qorxdı. Qalxıb yerində oturdu. Zülfüqar kişinin yatdığı otağın ensiz pəncərəsi arxasından gələn səs ona həm tanışdı, həm də yaddı. Kimdi bu görən, a başına dönüm?.. Kişi tab eləmədi, çarpayıdan enib çəkələklərini geyindi, ağ tuman-köynəkdə yavaş-yavaş pəncərəyə yanaşib əsiyə baxdı. Aşağıdakı tut ağacının altında bir qaraltı gördü, amma bu qaraltının kim olduğunu ayırd edə bilmədi. Düzdür, qübbənin ortasındakı ay lap günəş kimi yanırdı, göyün üzündə isə bir dənə də bulud yoxdu, amma qaraltının sifəti görünmürdü. Əvvəl istədi, çarpayının yanında yerdə yatan qızı Salatını qaldırsın, amma neyçünse bu fikrindən vaz keçdi, ürəyinin döyüntüsünə qulaq verə-verə birdən naqafil bir hərəkət elədi: tələsik pəncərəni taybatay açıb başını əsiyə uzatdı və özü öz səsindəki ötkəmliyə təəccüb edib, qaraltıdan soruşdu:

– Kimsən, a bala?

– Mənəm, Zülfüqar, Sarıca oğlu Məhəmmədəm.

Əgər Zülfüqar kişidən indi soruşsaydılar ki, ömrünün hansı çağında, hansı dəqiqəsində əsl mənada xoşbəxt olmusan, dərd-sərdən, qayğılardan, peşmançılıqlardan tamam ayrılıb sevindiyyindən göyün yeddinci qatına qalxmısan, yəqin fikirləşmədən, götür-qoy etmədən cavab verərdi ki, elə indi, bax, bu pəncərəni açıb, gələnin kim olduğunu soruşduğum dəqiqədə, Sarıca oğlu Məhəmmədin səsini eşitdim dəqiqədə. Zülfüqar kişiylə elə bil dünyanı bağışladılar, Zülfüqar kişinin öləndən elə bil dünyanı aldılar: dağları, dərələri, ormanları, nənəni eşitdiyi gün işığı kimi ilıq laylanı, oğul-uşaq məhəbbətini, ocağa, yurda bağlılığını. Sarıca oğlu Məhəmməd adını deyən kimi, o səsi eşidən kimi, hər şey Zülfüqar kişinin öləndən alındı və eyni zamanda alınan şeylərin hamısı yeni, indiyə kimi duymadığı, dərk eləmədiyi bir ürək döyüntüsü, damarlarında yeni qan dövrəni kimi ona bağışlandı. Verən gününə qurban olum, ya Tanrı!

– Gəlirəm, dərdin alım, gəlirəm! – Zülfüqar kişi az qala çığırdı. Ancaq evdə heç kəs oyanmadı, yiyəsinin qurucu hənirtisindən hürməyə başlayan həyətdəki it də cıqırını çıxarmadı, yalnız qübbənin ortasında günəş kimi şölə saçan ay işığını artırdı və bu işıq Zülfüqar kişinin gözlərinə dolub içərisinə axdı, ürəyindəki buzu əritdi. – Bu dəqiqə, ağrın ürəyimə, gəlirəm, – deyib Zülfüqar kişi ağladı, yaman ağladı. Tələsik geri döndü, üzükoylu yatan qızı Salatına baxdı, amma başa düşmədi ki, bu qadın kimdir, otağa nəzər saldı, çarpayıya baxdı

və harda olduğunu anlamadı. Elə beləcə, çəkələklər ayağında, ağ tuman-köynəkdə qapını açıb pillələrlə endi, həyətdə düşüb tut ağacının altına gəldi, amma Sarıca oğlu Məhəmmədi orda görmədi.

– Kürdəyəm, Zülfüqar, bəri en!

– Gəlirəm, ağrın alım! – Zülfüqar kişi doqqazı açıb həyətdən çıxdı. Kürün sahilinə çatanda ayaq saxladı.

Sarıca oğlu Məhəmməd dərində, ay işığının gümüşü rəngə boyadığı sal daşların arasında dayanmışdı. Kürün otu, yosunu quruyub qara kəndirlər topu kimi daşların, qayaların gövdəsinə dolaşmışdı.

Zülfüqar kişi soruşdu:

– Ayə, bə Kürün suyu hanı?

Sarıca oğlu Məhəmməd güldü:

– Nə su, evin yıxılmasın, sumu qalar indiyə?.. Tez ol, yubanma, mənzilimiz uzaqdı.

– Gəlirəm, dərdis, gəlirəm, – deyə-deyə Zülfüqar kişi çevikliklə, pilləkən enirmiş kimi, daşların, qayaların arasından aşağı enib, Sarıca oğlu Məhəmmədin yanına, Kürün qurumuş vadisinə düşdü. Sarıca oğlu Məhəmmədlə üzbəüz dayanıb, diqqətlə ona baxdı, amma yenə sifətini əməlli sezə bilmədi, baxışları onun qarnında ilişib qaldı. Qan çanağında beşatılan Sarıca oğlu Məhəmmədin qarnına boşaltmışdı: indi həmin yerdə dəyirmi deşik vardı və bu deşiyin içi torpaqla dolu idi. Zülfüqar kişi köksünü ötürüb yazıq-yazıq soruşdu:

– Ağrıdımı?

– Ayə, indiyə ağrımı qalar? – Sonra Sarıca oğlu Məhəmməd əlini uzadıb Zülfüqar kişinin biləyindən yapışdı və dedi:

– Ölümün xeyir, Zülfüqar kişi!

– Ölümə qənşər, Sarıca oğlu Məhəmməd.

– Gedəkmi?

– Gedək.

İki qaraltı əl-ələ verib, daşların üstü ilə, Kürün quruyub cadar olmuş vadisi boyu şimala tərəf, uzaqlardakı dağlara doğru addımladılar. Onlardan xeyli qabaqda iki qız uşağı – ikisinin də çiyininə tökülmüş bəyaz saçları tül pərdə kimi yellənirdi, ikisi də uzunətək don geymişdi və ikisinin də dabanları çatlaq-çatlaq idi – eynən Zülfüqarla Sarıca oğlu Məhəmməd kimi əl-ələ verib eyni səmtə gedirdilər.

– Sənkilərdilərmə, ay Məhəmməd?

– Hə.

- Bə...
- Sən məni vurandan ikicə ay sonra onlar da tələf oldular.
- Yandım, kül oldum, a dağlar!
- Biri Qərənfilidi, o biri Yasəmən.

Zülfüqar kişi Sarıca oğlu Məhəmmədin əlini bərk-bərk sıxdı.

Sonra Kürün qurumuş vadisiylə addımlayan iki qaraltı uca bir qayanın başında üçüncü qaraltını gördülər. Qaya başında dayanmış dəmir dəbilqəli sərbazın kürəyinin ortasına nizə sancılmışdı: yarasından axan qan ətrafdakı daşların üstünə ləkə-ləkə yayılmışdı. Sərbaz onları görüb soruşdu:

- Yolunuz haradı, qardaşlar?

Sarıca oğlu Məhəmməd cavab verdi:

- Baba Kahayadı, qardaş.

Sərbaz bir göz qırpımında aşağı endi:

- Ölümünüz xeyir.

- Ölümə qənşər.

Qabaqda Qərənfillə Yasəmən, arxada Zülfüqar kişi, Sarıca oğlu Məhəmməd və yürüşdən gətirdiyi bir gavur qızının üstündə doğma qardaşının kürəyindən vurduğu nizə yarasından tələf olmuş sərbaz yavaş-yavaş, bir-birilə kəlmə kəsmədən Baba Kahaya doğru gedirdilər.

Ay qübbənin ortasında idi. Kürün qurumuş vadisində daşlar ay işığından od tutub yanırdı...

...Səhər Zülfüqar kişinin meyitini Kürün sahilində, yaxşı, qayğısız günlərində rahat-rahat oturub, qəlyanını tüstülədə-tüstülədə, zümzümə eləyə-eləyə bəzən saatlarla Kürə tamaşa elədiyi yastı daşın yanında tapdılar. Bu xəbəri hamıdan erkən oyanmış tatar Temir Mahmuda çatdırmışdı: ala-toran vaxtı qalxıb, əsnəyə-əsnəyə, gəməsə-gəməsə,

guppuldayan, damarları şişmiş gicgahlarını ovucları ilə hövkələyə-hövkələyə – dünənki tut arağından sonra başında yarım pudluq ağırlıq vardı – Kürün sahilinə enmişdi ki, soyuq suyla həm əməlli yuyunub özünə gəlsin, həm də qayığına baş çəksin, çünki bir stəkan çay içib yola düşməliydilər: Mahmudu geri, evinə aparmalıydı. Uzaqdan ağ tuman-köynəkdə, üzüqoylu yaş, sıyıq torpağın üstünə yığılmış adamı görən kimi tatar Temir başa düşdü ki, bu yazıq bəndə Zülfüqar kişidir.

Pişik çımxırtısına bənzər bir səs çıxarıb, iki əlli dizlərinə vurub, tez geri dönmüşdü, qaça-qaça həyəətə girmişdi, ordan da birnəfəsə pillə-kəni qalxıb, ölüm yuxusuna getmiş Salatinı oyatmadan, özünü Mahmudun yatdığı qonaq otağına salmışdı. Mahmud necə qalxdı, geyindi, necə tatar Temirlə evdən çıxıb Kürün sahilinə endi – xəbəri olmadı. Əyilib, meyiti arxası üstə çevirdi, biləyindən yapışb nəbzini tutdu, havalı adamlar kimi başını bulaya-bulaya baxışlarını Zülfüqar kişinin açıq qalmış gözlərinə zillədi. Tatar Temir belini əyib, əllərini dizləri üstə qoyub, çənəsi əsə-əsə təlaşla Mahmuda baxırdı: ondan Allahın ağlagölməz möcüzəsini gözləyirdi. Mahmudu isə qorxu çulğamışdı, tükləri biz-biz olmuşdu, alına da soyuq tər gəlmişdi. Tez əlini uzadıb Zülfüqar kişinin gözlərini qapadı, vallahi ki, bunu eləməsəydi, bəlkə də doğrudan ağıl çaşardı: o gözlərin hər birində hərəsi alma boyda bir ulduz görmüşdü, buz qəlpəsi kimi ışıldayırdılar. Mahmudun boğazından xırıltılı bir səs çıxdı:

- Ya Rəbbim, özün kömək ol!

- Mahmud, bəlkə hələ keçinməyib?

– Kiri, ə! – Mahmudun səsi lap xırıldadı. – Keçinib, lap o yana da keçib. Qaxac kimidi... Sənə min rəhmət, ay Zülfüqar kişi!

Bu vaxt bir az aralıda Salatinın yuxulu kal səsi aləmi başına götürdü:

- Yetim qalan canım, huy...

...Burda, Kürün sahilindəki bu qədim kənddə növbəti hüsr mərasimi belə başladı. Moşunu poçta göndərdilər ki, tez rayon mərkəzinə zəng vurub bu xəbəri məsul yoldaşlara çatdırsın. Zarafat deyil, bu mahalın, bu obanın köhnə bolşeviklərindən biri, bəlkə də lap axırıncısı rəhmətə getmişdi və bunu mütləq lazımi yoldaşlar bilməliydilər. Salatinın təkidilə tatar Temir qonşuluqdakı şiə kəndinə – molla dalınca getdi: Mahmudla belə məsləhətləşdilər ki, molla, gələn-gedən görməsin deyərək aşağı otaqların birində əyləşdirdinsinlər, yavaşca Quranını, yasinini oxusun. Çünki Zülfüqar kişi köhnə bolşevik olsa da, cavanlıqda ətrafdakı məscidlərin bağlanması ad çıxarsa da, həmişə sözünün əvvəli də Allah olmuşdu, sonu da. Xəbər çox tez yayılmışdı: Zülfüqar kişinin meyitini Kürün sahilindən evə gətirənə qədər kəndin nə qədər ağsaqqalı, qarasaqqalı vardısı, hamısı həyəətə dolmuşdu: Salatına, Moşuya, hətta Mahmudun özünə də başsağlığı verdilər, ürək-dirək verdilər, nə lazımdısa hamısını dedilər. Ara sakitləşəndən sonra

meyiti aparıb Berzan kəndindəki yeganə məsciddə yuyub gətirəndən sonra Mahmudun gecələdiyi qonaq otağındakı iri stolun üstünə üzü qibləyə sarı qoyandan sonra, bu mərasimin məxluqundan üç nəfər – Mahmud, Temir və Moşu yavaşca evin arxa tərəfindəki xəlvətliyə, sıx ağacların arasına çəkildilər. Mahmud neyçünsə əsəbi-əsəbi Moşuya dedi:

– Get o araqlardan birini gətir, əmbə bax, görən olmasın.

Moşu gedib bir arağın əvəzinə ikisini, dünəndən qalma soyutma toyuqdan, pendirdən-göyörtidən də bir balaca bağlama eləyib gətirdi. İki stəkan da şalvar ciblərindən çıxardı.

Mahmud başını qaldırıb, qabığı su çəkib göyərmiş enli gövdəli ağacların quru budaqları arasından göyə baxdı: qurğuşun rəngli səmanın ağırlığı elə bil onun çiyinlərinə düşdü, fəqərə sütunu gizildədi, başı da yüngülvarı gicəlləndi. “Bu nədi, ə, a başına dönüm?” deyər fikirləşdi. Heç özünə gələ bilmirdi: bayaq Zülfüqar kişinin gözlərindəki ulduzları lap apaydın görmüşdü, buna şübhə ola bilməzdi. Bəs bunu kimə desin, desə də, necə izah eləsin, elə birinci tatar Temir onu məsxərəyə qoymazmı ki, a bala, adını doxtur qoymusan, get, ağlına dua yazdır?! Əstəxfürüllah, işə düşmədik!..

– Ayə, Temir, süz!

– Bu saat, ağrın alım, bu saat! – Temir elə yumşalmışdı, yumşalıb elə quzulaşmışdı ki, bir himə bənddi, quyuq çıxarıb bulasın.

Temir iki stəkanı yarıya qədər araqla doldurdu, özünə bir tikə çörək qopardı. Hər ikisi, Mahmud da, Temir də stəkanları birnəfəsə boşaltmışdılar. Moşu bir qıraqda dayanıb onlara baxırdı. Mahmud dedi:

– Allah rəhmət eləsin kişiye!

Temir də onun səsinə səs verdi:

– Qəbri numan dolsun... heyif ona...

Moşu səssiz ağladı. Mahmud qaşlarını çatıb məzəmmətlə ona baxdı, başını buladı:

– A bala, kiri... Yekə oğlansan, kişi ağlamaz. – Amma özü qalxıb hülqumunda dayanmış qəhəri güclə udub içəri saldı.

Temir ağzındakı xırdaca çörək parçasını heyi qalmamış adamlar kimi, güclə çeynəyə-çeynəyə Mahmuda baxıb:

– Yuxum çin oldu, – dedi, – ay Mahmud!

– Nə yuxu, ə?.. Qoy oturmuşuq, sən başın! – O, “yuxu” kəlməsindən, deyən, qorxuya düşmüşdü.

– Heç əşsi! – Tatar Temir başını tərpətdi, amma susmadı, arağın təsirindənmi, ya bayaq, gecə yatdığı otağın bir küncündə gizləniş, ürəyi boşalanana kimi ağladığındanmı, qızarmış gözlərini Mahmuda dikib davam elədi: – Bu gecə, innən belə Allah özü xeyrə calasın, əməlli yuxumu qarışdırmışdım, vallah... Deyirəm, yuxum çin oldu.

Mahmud yenə tərs-tərs ona baxdı:

– Ayə, olmuya, sən də yuxuda uryadnik görmüsən?!

– Yox, canavar görmüşəm.

Mahmud gözünün ucuyla Moşunun qımışdığını gördü, elə özünün də dodaqları balaca qaçdı.

– Yedimi səni, ayə?

Tatar Temir bu sözlərə məhəl qoymadı, stəkanlara təzədən arağ süzüb, birini Mahmuda uzatdı. Mahmud üz-gözünü turşutsa da, stəkanı götürdü. İçdilər.

– Gördüm ki, ay Mahmud, bizim Qarayazı kimi bir meşədəyəm. Başın haqqı, hə. Gördüm ki, bir qotur canavar, o kinolarda göstərən qalxanlar var ey, hə, onlardan birinin üstündə oturub, mənəciyəzə baxır, gözlərində də, başın haqqı, yekə-yekə ulduzlar yanır...

Mahmud çömbəldi, dizlərinə dirsəklənib başını əlləri arasına aldı, amma heç bir şey demədi.

Zülfüqar kişinin evindən ağlaşma eşidildi. Moşu qanrılıb, qorxa-qorxa səs gələn səmtə baxdı. Mahmud başını qaldırdı.

– Temir, o arağı da aç... Süz, ay yetim, süz, içək ki, bəlkə yanğımızı söndürə bilək.

Tək mən deyiləm yuxulara inanan. Yəqin əksəriyyət inanır, amma söhbətdə-filanda özlərini elə göstərirlər ki, guya inanmırlar: yəni nə yuxu, nə rəya – hamısı aydınca izah olunası məsələlərdir. Ya da boynlarına almağa utanırlar. Yadımdadır, əvvəllər heç utanıb eləmir-dilər... Amma mən boynuma alıram ki, yuxulara əvvəllər də inanırdım, indi də inanıram, – hərçənd, etiraf etməliyəm, əvvəllər daha çox inanırdım – çünki əvvəllər ümidlərim də çox idi. Ümidlə yuxu isə Siam əkiləridir – biri öləndə, o biri də yaşayır.

Nənəm deyirdi, su aydınlıqdı, at savaşıdı, qovğadı, ilan var-dövlətəldi. Qalanı yadımdan çıxıb. Mənim yuxularımı tərsinə yozardı, təkcə

mənim yox, elə bütün qohum-əqrəbanın, qonum-qonşunun da həminin. Yanına gələrdilər, ordan-burdan söhbət eləyəndən sonra, görərdin ki, hərəsi öz yuxusunu danışardı, nənəm diqqətlə qulaq asardı, sonra yəqin ürəyinə xal salmamaq, qan qaraltmamaq, ümidləri qırmamaq naminə başlardı yuxuları tərsinə yozmağa. Bizdən narazı, xeyirduasız gedən olmazdı. Ələlxüsus, dava vaxtı, tərsinə yuxu yozmağı bacarmaq az şey deyildi.

Bir ala-bula pişiyimiz vardı, nənəmin səsinə eşidən kimi irəli gəlib, düz qabağında dayanıb, başlardı döşəməni cırmaqlamağa. İndiyəcən bu iki səs qulağımdadır: peyğəmbərlik eləyən nənəmin yorğun, nigaran səsi, bir də pişiyin dırnaqlarının səsi.

Uşaqlıqdan yuxu görməyə adət etmişəm. İndinin özündə də, hər gecə, yerimə girib yorğanı üstümə çəkən kimi – şeytanın qulağı kar olsun, özümə tilsim oxuyuram ki, bu gecə mütləq yuxu görməliyəm və doğrudan da görürəm... Əlbəttə, daha səhərlər arvada danışmamaq şərtilə. Görməyinə görürəm, amma unutmaq lazım deyil ki, hər gecənin bir sabahı var, oyanıb gözlərini açacağı dəqiqələri var.

Səhər əlaqaranlıqda yerinin içində qımıldanmadan, yumruqlarını sinəsinə sıxıb, gözlərini bir nöqtəyə zilləyib, başlayacaqsan bircə-bircə yadına salmağa. Yadına salacaqsan ki, uzun pilləkənin aşağısında dayanıb yuxarı baxırdın. Orada, yuxarıda işıq yanırdı. Hər adamın öz təkrarolunmaz nadir yuxu işığı var. Mənim işığım dumanlı gündə güclə, öləziyə-öləziyə yanan fənər işığına bənzəyir... Heç bir vaxt onun üzünü görməsən də, bircə kərə səsinə eşitməsən də, əminsən ki, o, mütləq gələcək, çünki başqa cür ola bilməz – işıq əbəs yerə yanmır, havayı yanmır, o gəlməlidir ki, nigarançılığa, gözüyoldalığa son qoyulsun, sənə bir udumluq təzə nəfəs versin... Gəlib pilləkənin başında dayanacaq, aşağı baxacaq, səni görüb, üzündə təəccüb, gözlərində maraq aşağı enməyə başlayacaq. Sən də yavaş-yavaş yuxarı qalxacaqsan, pilləkənin ortasında görüşəcəksiniz. Onun uzun, səhər şəhərinin ətri qoxuyan bəyaz saçlarını sıgallayacaqsan, sifətini ilıq sinəsinə sürəcəksən, sonra gözlərindən öpəcəksən. Daha sonra, qəflətən ürəyinə nəse damacaq, dodaqlarını aralayıb bircə kəlmə deyə biləcəksən: getmə... Vəssalam. Sonra tək qalacaqsan, həmin o zəif işığın sarımtıl, bozumtul, qırmızımtıl dumanı arasında tək-tənha. Əgər yüz səksən iki cür tənhalıq varsa, bu tənhalıq yüz səksən üçüncüdür.

Qalxıb mətbəxə gedəcəksən, krantı açıb bir stəkan soyuq suyu birnəfəsə başına çəkəcəksən. Bu da ikinci, vəssalam. Qayıdıb yerinə uzandıqdan sonra, Allaha inanmasan da, O Gözəgörünməzə yalvaracaqsan ki, kaş o yuxunun məbədini göröydüm, bu mümkün deyilsə, heç olmazsa, dəqiq, mütləq təkrarını göröydüm. Amma gözüne yuxu gəndəndən sonra daha heç bir şey görməyəcəksən, bəlkə ilandan, kərtənkələdən gördün – bu isə, hesabdandır deyil. Bu da üçüncü, vəssalam, yanında da şüttamamı.

Mən bir şeyə tamamilə əminəm ki, beş ilmi, on ilmi, lap əlli ilmi sonra – baxır taleyin hövsələsinə – ömrün uzunluğunu gördüyün yuxular bircə-bircə geri dönməyə başlayır. Bunu mən dəfələrlə sınamışam. Görürsən ki, günlərin birində, səhər yuxudan oyanan kimi, səbəbsiz-filansız uşaqlığının və ya cavanlığının bir məqamı, bir əhvalatı yadına düşür, tamam unutduğun, illərin qaranlığına hopub eriməmiş bir hadisəni, bir baxış, bir səsi, bir sözü dəqiq və aydın xatırlayırsan. Sonra bu da yadına düşür ki, gecə yuxuda qarpız yeməsən, kiminsə səsinə eşitməsən, indi beynindəki kilidli qapılardan birini açan həmin qarpızın dadıdır, həmin səsidir. Mənim ən çox sevdiyim bu qəbildən olan yuxulardır. Öz aramızdır, keçmişə qayıtmağı, təzədən yaşamağı kim arzulamır ki?..

Həyatımızda, bir maykada və tursikdə, ayaqyalın, başaçıq dayanıb, əlimdəki turş almadan dişdəm vura-vura Seyfulla əminin işinə tamaşa eləyirdim. Seyfulla əmi bütün günü həyatımızı, binamızın dörd yanını süpürür, axşama kimi işləyir, axşamüstü, hələ qaranlıq düşməmiş, ağ döşlüyünü çıxarıb, pas atıb qaralmış vedrəsini, uzunsov cod süpürgəsini zirzəmidə gizlədib, müharibə qurtarandan bir ay sonra aldığı “Qafqazın müdafiəsinə görə” medalını taxır döşünə, düz ayaqlarının altına baxa-baxa tindəki dükana gedir. Bir şüşə şirin şərab, bir balaca kağız bükümü şor pendir alıb geri qayıdır, hələ həyətdən dağılışmayıb bir küncdə dayanmış biz uşaqları görüb, qalın barmağı ilə bizi hədələyə-hədələyə deyir: “Ay sizin başınıza dönüm, sizin qadınızı alım. Gedin bay-bay eləyin də!” Biz isə bu sözlərə məhəl qoymuruq, durduğumuz yerdəcə dayanıb, bir-birimizə göz eləyə-eləyə, işarə verə-verə, maraqla onun arxasınca baxırıq. Çünki Seyfulla əmi qıl körpüsü kimi amanabənd, daşları kələ-kötür pilləkənləri qalxıb ikinci mərtəbədəki dəmir qapının arxasında yox olandan düz yarım saat onun nazik, yanıqlı səsi eşidiləcək: Seyfulla əmi səsinin kövrək yerinə salıb, səhə üstündə dağlardan, dərələrdən, çaylardan oxumağa başlayacaq...

Sonra, hava qaralıb, pəncərələrdə seyrək işıqlar ağarıb-qızarmağa başlayanda, bizim həyətə sütül bir leytenant gələcək. Bu leytenant dünənki deyil, dünənki isə srağagünkü mayor deyildi... Leytenant par-par parıldayan uzunboğaz çəkmələrini tappıldada-tappıldada yanı-mızdan ötəndə bizə çəpəki nəzər salacaq, biz çoxbilməşlər isə, özümüzü o yerə qoymayıb, saymazıya düz onun üzünə baxmaqdan çəkinməyəcəyik. Leytenant, Seyfulla əminin pilləkənlərinə sarı yönələcək, yuxarı qalxmayıb, Zeynəbi gözləyəcək. Zeynəb, Seyfulla əminin anadan yetim qalmış təkçə qızı, çit paltarda, qolları açıq, əlində “trofey” sumka, Tıq-tıq xanım kimi, şappaşap-tappatap pilləkənləri enəcək, heç kəsə məhəl qoymadan, ayaq saxlamadan həyətin darvazasına sarı yönələcək: guya heç kəsi tanımır. Leytenant da onun dalınca. Bir azdan Seyfulla əminin qapısı yenə açılacaq, bu dəfə kişi özü çıxıb, ayaq üstə yırğalana-yırğalana, qırmızı burnunu çəkə-çəkə bizim üstümüzdə qışqıraraq: “Ay qırılmışlar, ay filan olmuşların qarından çıxmışlar! Cəhənnəm olub gedin xarabanıza da! Teatra gəlmisiz?!” Bu sözləri ucadan, lap bağıra-bağıra deyib, başını sinəsi üstə əyib, başlayacaq ağlamağa.

Biz gülüşürdük.

O gecə nənəm yenə yerimi salacaq, sonra mən yenə nənəmə dərman verəcəm, əlləri əsə-əsə dərmanı içməsinə baxacam, sonra nənəm yatacaq, mən də yatacam. Gecə yuxu görəcəm. Görəcəyəm ki, Seyfulla əmi pilləkənin başında dayanıb mənə baxır. Təəccüb eləyəcəm ki, niyə Seyfulla əminin gözləri belə iriləşib, o gözlərin hər birində iri ulduz yanır, niyə o danışır, amma mən onun ağzından çıxan sözlərin bircəciyini də eşitmirəm. Yalnız ağlamaqdan qızarmış, iriləşib döyülmüş gözlərdəki yanan ulduzların işığını görürəm. Və bir də haradasa uzaqlarda viyılıt ilə əsən küləyin boğuc və vahiməli səsinə eşidirəm. Bu qarışıqlıq içərisində bir də ona təəccüb eləyəcəm ki, niyə Seyfulla əmi qalın şəhadət barmağını oynada-oynada mənə yanına çağırır... Aydan qopmuş qəlpələrə bənzəyən ulduzların işığı get-gedə artır və mən uzaqlarda əsən küləyin soyuğundan titrəməyə düşürəm.

Gündəlik yazanlara hərdən paxıllığım tutur. Amma əslində bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Çünki heç bir şeyi insan həmişəlik unutmur, çünki xatirənin öz vədəsi var: vaxtı gələndə beynin bütün kilidli qapıları öz-özünə açılacaq. Amma gərək bu xatirələrin qabağında davam gətirə biləsən. Xatirələr üstünə gələndə, kilidli qapılardan biri

açılıb, boğazından içinə qaynar qurğuşun töküləndə, ürəyinə də damcı-damcı ağrı axanda, gərək ya fit çalıb, göz vurub özünü səfəhliyə qoyasan, ya əllərini qaldırıb təslim olasan. Başqa yol yoxdur. Çünki keçmiş həmişə pusqudadır, fürsət düşən kimi tətiiyi çəkir.

Vay o gündən ki, güllə səni tapa.

Son nəfəsinə kimi ürəyində gəzdirecəksən... Bu dəfə təqsir Mahmudda oldu. Yəqin ki, tatar Temirdən danışib mənə güldürməsəydi, Seyfulla əmi yadıma düşməyəcəkdi. İndi Zeynəb Bakının apteklərindən birində kassaçı işləyir, saçlarına xına qoyur, özü də səhv etmərsə, altmışı çoxdan ötüb.

– Zülfüqar kişinin qəbrinin üstünü götürüblərmi?

Mahmud stəkanı deyirmi stolun üstünə qoydu, cibindən yaylıq çıxarıb alınının, boynunun ardının tərəfini sildi.

– Sağ olsun, halal olsun ona... Salatını deyirəm. Jitomirdən mərmər də gətizdirdi, incəli Avanes də bir başdaşı düzəldib ki, deyirsən, peyğəmbər qəbridir. Hər şey qaydasındadı, dərdis. – Mahmud yenə stəkanı götürdü, çaydan bir qurtum vurub davam elədi. – Sən öz canına bax, ağrın alım, hamımız gözümüzü sana dikmişik. Özü də dava-dərman atma, havaya çıx. Səninki havadı.

Xəstə gözlərini açdı.

– Necə, kardiaminus cartes?

Mahmud başını geri verib, dümağ dişlərini şaqıldadıb, elə güldü ki, düzü, xəstə azca dıksinə kimi oldu.

– Qəbri nurnan dolsun, – deyib Mahmud əlinin arxası ilə gözlərinin suyunu sildi. – Ay, kişi elə zarafat eləyə-eləyə qırağın qatdadı dana!

Bu vaxt xəstənin arvadı – bayaqdan Mahmudun gətirdiyi heyvanı mətbəxdə çapacaqla şaqqalamaqla məşğul olan Zəminə uzun xalalda, başında ləçək içəri girdi. Xalatının qolları çırmalanmışdı, barmaqları arasında, biləklərində qan ləkələri vardı.

– Ay Mahmud, tez-tez gəl, sən canın. Sən gələndə əmioğlunun cyni açılır.

Xəstə gülümsünüb, Mahmuda göz vurdu.

– Başın haqqı, heyvana görə deyir... O kardiaminus cartesdən bizim arvada da vurmaq lazımdı, vaxtı çatıb.

Mahmud lap uğunub getdi, xəstə də güldü və öskürdü, amma öskürəyi yumşaq çıxdığına görə sevindi: quru öskürək sinəsində sən vaxtlar elə ağrılar verirdi ki, gözlərinə qaranlıq gəlirdi.

Zəminə örinin ayaqları altı, çarpayının üstündə oturdu, gülə-gülə, əllərini oynada-oynada Mahmuda nəşə dedi və belə məlum oldu ki, arvad Salatından fərqli olaraq “cartesin” mənasını çoxdan bilir-miş... Mahmud da təzədən, bayaq xəstəyə nəql etdiyi əhvalatı – Zülfüqar kişiylə Salatinın boş şeylərin üstündə höcətləşməklərini, tatar Temirdən, onun qayığında, Tamaradan Zəminəyə danışmağa başladı. Xəstə onlara daha qulaq asmadı, gözlərini yarıyumulu halda, sifətində bayaqki gülüşdən qalma rahat təbəssüm, sol əlini uzadıb, çarpayının yanındakı tumbanın üstündən siqaret götürüb yandırdı, ləzzətlə bir-iki qullab vurandan sonra, doğrudan da, özünü lap yaxşı hiss elədi: yəqin ki, Zəminə haqlı imiş, Mahmud onlara gələndə elə bil hər dəfə özüylə Kür qırağının tilsimli ab-havasını, yüngüllüyünü və can rahatlığını gətirirdi. Mahmud onlara gələndə xəstənin bəzi-bəzi məsələlərə ümidi çoxalır, son iki ayda tez-tez yadına saldığı qanqaraldıcı əhvalatlar, ovqatı təlx edən xatirələr, qısa müddətə olsa da, yaddaşından silinirdi, növbəsini gözləyən kilidli qapılar daha açılmırdı: bu qapılar elə bil Mahmudun xudahafizləşib getməsinə gözləyirdi. Amma indi siqareti tüstülədə-tüstülədə arvadıyla Mahmudun şirin söhbətinə qulaq asmadan xəstə bir məsələni düşünürdü: Mahmud Zülfüqar kişinin ölümü əhvalatını danışanda, bayaq bir fəmilaya demişdi, deyəsən Salahov... Adil Nəmənnəyoviçsə. Bəlkə ikinci blokda Salahovdur? Çünki o da çoxdandı doxsanı ötüb, iyirmi ilə yaxındır ki, hökumətdən fərdi pensiya alır, axşamlar bulvara çıxır və deyilənə görə, həmişə böyük vəzifələrdə işləyib. Bircə tez sağalsaydı, həyətə düşəndə o biri qonşulardan bu məsələni dəqiqləşdirə bilərdi. O ki qaldı uryadnik əhvalatına, xəstə əmin idi ki, bu adı da haradasa, haçansa eşidib, mütləq eşidib, buna heç bir şübhə ola bilməzdi. Amma harada? Bu dəfə xəstənin bütün cidd-cəhdinə baxmayaraq, nə illah etdisə də, kilidli qapılardan heç biri açılmadı. Xəstə yüz faiz əmindir ki, o uryadnik, bu qapılardan birinin arxasında dayanıb öz növbəsini gözləyir... Salahovun arıq, uzun bədəni, sarımtıl sifəti, azca əyri ağzı – deyilənə görə, bir dəfə yüngülvarı insult keçirmişdi – sümükləri çıxmış yanaqları və bir də qırıq moğolu gözləri, xəstənin gözləri qabağına gəldi, o, Salahovu, onun nimdaş paltosunu, üstü gümüşlə naxışlanmış qədim çəliyini apaydın, indi Mahmudu gördüyü kimi, bütün dəqiqliylə gördü. Xəstənin ürəyinə nəşə damdı: vallah, deyəsən, elə o Salahovdur!

Mahmud xəstəyə baxıb Zəminədən soruşdu:

– Sizin şəhər həkimləri nə deyirlər, ay bəji?

– Eh, hərənin ağzından bir avaz gəlir. Biri deyir, xroniki pnevmoniyənin qalıqlarıdır, tez-tez qızdırma verir, o biri deyir pnevmosklerozdu. Nə bilim, vallah! – Arvad əlini yellədi. – Amma, Mahmud, heç canına baxan döyül sən bu qağan, taqsırın hamısı özündədi. Hər şeyi ürəyinə salır, elə bil bütün camaatın dərdi-səri buna qalıb. Dərman yazırlar, iki-üç gün içir, sonra tullayır:

– Onu lap haqq eləyir, dədəmin gору haqqı! – Mahmud dəyirmi stolun üstündəki dəm çaynikindən özünə yenə çay süzdü, kəllə qənddən birini götürüb dişləri arasına saldı, elə xırçılatdı ki, xəstənin tük-ləri ürpəşdi, sonra çaydan ağızdolusu qurtum vurub sözünə davam elədi: – Mənə inan, ay bəji, mən belə şeylərdə təcrübəm çoxdu. Bizim tərəflərdə professor-filan nə gəzər! Elə özüməm, bütün günü kənddə-kəsəkdə onun-bunun üstünə gedib azarriyə baxıram... Dərmandan axmaq şey yoxdu, nə qədər bacarırsız, yaxına qoymayın.

Zəminə səsini alçaltdıb məyusluqla dedi:

– Dərmansız da olmur, axı...

– Pəh! Həncarı olmur, lap kefin istəyən kimi olur! Sən qağamı tut yağa, qaymağa. O gətirdiyim heyvanın yağı tikələrini qızart, ver yesin. Dədəmin gору haqqı, əgər on günə düzəlməsə, mən, deməli ha, dünyanın ən axmaq adamıyam.

Xəstə gülümsündü. Mahmud onun sarı dişlərini gördü, gözlərinin altındakı dərin qırıqlara da ürəkəğrısı ilə baxdı. Xəstə ona görə gülümsünmüşdü ki, yağ, qaymaq, təzə qoyun əti, quyruq filanı tapmaq məsələsindən Mahmudun yəqin ki, xəbəri yoxdu. Xəstənin kənddə yaşayan bütün qohum-əqrəbası da yəqin bu iddiada idilər ki, şəhər yerində özünə az-maz hörmət qazanmış bir adam mütləq yağ-bal içində üzməlidir, belə adam xəstələnib-eləyəndə də, rəhmətlik Zülfüqar kişi demiş, hamı qabağında “sluşu” dayanır...

Zəminə çayniki götürüb, çayı təzələməkdən ötrü otaqdan çıxandan sonra, iki nəfər – xəstə və Mahmud – nə üçünsə diqqətlə bir-birilərinə baxdılar və yəqin ki, hər biri ürəyində nəşə vacib bir şey barəsində fikirləşdi. Bunu Mahmud da, xəstə də eyni zamanda duydular: ikisinin də dodaqlarında hüznü təbəssüm gəzdi, ikisi də elə bil bir-birindən utandı. Əgər indi üçüncü adam olsaydı, bir-birinə baxan bu iki nəfərin nəzərlərindən və olbətə, bu üçüncü adamın zənni iti olsaydı əgər, çox

şey oxuya bilərdi. Mahmudun xəstə qohumuna yazığı gəlirdi, bayaqdan gülsə də, məzəli əhvalatlar danışsa da, zarafət eləyib ev yiyələrini əyləndirsə də, Mahmud əmin idi ki, qohumunun azarı ötərgi azarlardan deyil, nəşə ciddi şeydir, haray salıb aləmi ayağa qaldırmaq lazımdır. Amma bunu Mahmud, təbii nə xəstəyə deyə bilərdi, nə də onun arvadına. Belə şeyləri heç kəs heç kəsə deyə bilməzdi: ümidin ətəyindən yapışib, bir-iki il lap sürünməyin özü də, əlbəttə, qazanırdı. Mahmud belə hallara düşəndə, yəni ürəyinə damdığı bir şeyin həqiqət olduğuna inananda həmişə özünü itirirdi, bilmirdi əlini hara atsın, kimdən imdad diləsin, kömək üçün kimin üstünə getsin. Əlacı bir gözəgörməzə qalırdı: içindən qalxan səs, onun özündən başqa heç kəsin eşidə bilmədiyi səs, beynini, ürəyini, bədəninin lap xırdaca hüceyrə-

– Hə, balaca... Eybi yox, indicə keçib gedər... Qalxan kimi kassadan götürüb göndərəcəm. – Sonra zarafata salmaq istədi. – Qırağımı qatdasam, onda uşaqlar verərlər!

– Ayə, kiri, Allah sənnən uzaq eləsin!.. Sən, toçnu Zülfüqar bavama oxşamısan, düz doxsan altı il yaşayacaqsan, bax, bu mən ölüm! – Mahmud əlini üzünə vurdu. Stulu qabağa çəkib xəstəyə yaxın oturdu, təzə çayla içəri girən Zəminəyə ötəri bir nəzər salıb dedi:

– Azz, ay Zəminə! Sən başın, bunu fikir-zad eləməyə qoyma! İntilgentlər bir az kəllədən mayıf olurlar! – Mahmudun qaqqanağı yenə otağı başına götürdü.

Mahmud həmişəki təkin yel kimi gəldi, yel kimi də getdi. Gedəndə bərk-bərk qohumunun üzündən öpdü, Zəminəyə bir-iki məsləhət verdi, gətirdiyi əvəliyin cana böyük xeyri olduğundan danışdı. Zəminənin də alnından öpüb, bu evə dünya durduqca cansağlığı, xeyir-bərəkət diləyib otaqdan çıxdı: axşam qatarına bilet almışdı və dediyinə görə, şəhərdə hələ bir-iki xırda-para işi də vardı. Söz verdi ki, gələn ayın əvvəlində mütləq genə gələcək, özü də əlidolu gələcək. O gedəndən sonra, xəstə və arvadı ah çəkдилər, bir az da bikef oldular, çünki Mahmud xəstənin yanında oturduğu üç saat ərzində elə bil bu evin havasını, işığını, ovqatını da başqalaşdırmışdı. Bu evə adicə bir sevinc, könül xoşluğu bəxş eləmişdi... Xəstə arvadına dedi:

– Yastığın altına nəşə soxdu, deyəsən, puldu, bir bax.

Arvad yastığın altından pulları çıxarıb saydı, kirpiklərini qırpaqırpa dedi:

– Beş yüz manatdı... A, bəs demədi niyə?

– Mahmudu tanımırısan?! Görürsən, sən Allah, heç ağzını açmağa da qoymadı.

– Eybi yox, yavaş-yavaş qaytarıq.

Xəstə başını buladı.

– Yox... O mənə verdiyi pulu ömründə geri götürməz. Əvəzində kostyumdan-zaddan alıb bağışlarıq ona. Sağlıq olsun.

Xəstə, arvadının gözlərindən gördü ki, Mahmuda verdiyi beş yüz manat möcüzə yaradıb: o gözlərdən qayğıdan uzaq balaca uşağın sevinci, şadlığı axırdı. Xəstə bilirdi ki, beş yüz manat iki ay, heç olmasa, ay yarım evin dolanışığını yoluna salacaq, daha şəhərlər və axşamlar bu evdə ər ilə arvad bir-birinin üzünə həyəcanla, gərginliklə, nigarançılıqla baxmayacaqlar... İki ay, heç olmasa, ay yarım.

Xacə Ənvər xırdaca maşa ilə közərən tiryəki uzun qəlyanın hoqqasına qoyub, ciyər dolusu qullab vurdu, gözlərini yumub tüstünü ağzında saxladı, sonra ehmalca dolu, qırmızı dodaqlarının arasından, yastı burnunun deşiklərindən buraxdı: tiryək əvvəl-əvvəl göz qapaqlarındakı ağırlığı və yorğunluğu yox elədi, sonra ilıq hava kimi beyninə yayıldı və ayaqlarını keyləşdirdi. Xacə Ənvərə ən çox əziyyət verən ayaqları idi: qabarmış damarları göyümtül millər kimi baldırlarından su yığılıb şişmiş dizlərinə qədər uzanıb, dırnaqları çürümüş barmaqlarındakı ağrını, giziltini bütün bədəninə yayırdı. Xacə Ənvər bu əqidədə idi ki, Allah ona dünyanın ən ağır bəlasını verib, ələlxüsus da axşamlar, dünyanın bütün canlıları rahatlığa çəkiləndə, hava sərinləşəndən sonra şiddətlənən, sulu gözlərinə qara duman gətirən, çənəsinə kimi bütün bədənini çulğayan bu şeytan ağrılarına dözmək bəlasını verib: heç itə, heç çaqqala qıymadığı bir əzabı, xudavəndi-ələm xacə Ənvərin adına yazıb və buyurub ki, son nəfəsinə kimi, canın ağzından çıxana kimi bu ağrıları bədənində gözdir və şükür elə ki, səni kor xəlvə eləməmişəm. Xacə Ənvər bu dəfə gümüş mücrüdə tiryəkin iri parçasını götürmüşdü, o bu axşam huşunu tamam kütləşdirmək, ağrılardan Allahın köməkliyi ilə canını qurtarmaq arzusunda idi: bir azdan, düşərgədə tonqallar yandırılanda, o, hökmdarın çadırına gedəcəkdə, bayaq vəzir buyurmuşdu ki, ordunun almağa hazırlaşdığı qaladan iki saray şairi aşağı enib və özlərilə çox mühüm hərbi məlumatlar gətiriblər. Və bir də bu düşərgədə, hökmdarın qurucu hənirtisindən qorxub qarınağrısına düşən sərbazlardan biri öz doğma qardaşını bir gavur qızının üstündə qanına qəltan eləyib və yəqin ki, hökmdar o sərbazın böyük tikəsini qulağı boyda etdirəcəkdir: bayaq xacə Ənvər öz çadırına gələndə cəlladı qırmızı libasda görmüşdü. Deməli, gecə-yarıya qədər xacə Ənvəri yatmağa qoymayacaqlar, gecəyarıya qədər xacə Ənvər hökmdarın hüzurunda ayaq üstə dayanıb ağrılara davam gətirməli olacaqdır... “Ya xudavəndi-ələm, fəqiri-bəndənə yazığın gəlsin. Şükür verən gününə!”

Gümüş mücrüdə götürülmüş iri muncuq boyda hind tiryəki xacə Ənvərin baxtından tünd çıxmışdı: yavaş-yavaş beyni dumanlanırdı, əzələləri sustalırdı, ümdəsi də ayaqları get-gedə daha çox keyləşdiyindən, ağrıları əməlli azalmışdı. Yürüşqabağı hökmdar nə sərkərdə-

lərinə, nə də sərbazlarına tiryək çəkməyə rüsxət vermirdi – bu qadağa hamı üçün Quran ayini qədər müqəddəs idi – çünki yürüşqabağı hökmdara dəmirəğacı tək möhkəm əzələlər və aydın zəhinlər lazımdı. Bu qadağa yalnız xacə Ənvərə aid deyildi. Çünki hökmdar bilirdi ki, xacə Ənvərin azarı elə azardı ki, o, dünya dağılsaydı da, tiryəki tərgitə bilməzdi. Tərgitseydi, günün bir vədəsində qəflətən ölə bilirdi, hökmdar isə neçə illərdi, köpək kimi vəfalı nökrinə sidq ürəklə bağlanmışdı və hərdən ona elə gəlirdi ki, o – böyük bir məmləkətin böyük hökmdarı – həmin məmləkətdə, bəlkə də bütün yer üzündə, hamıdan çox xacə Ənvəri sevir və hamıdan çox xacə Ənvərə inanır.

İndi xacə Ənvər, alınə gələn ilıq yapışqan təri əlinin arxası ilə silə-silə, ipək mütəkkələrə dirsəklənib qalın xalının üstündə oturmuşdu, ayaqlarını uzatmışdı, eşikdən gələn qarmaqarısq səsleri – bu səslərdə yenə, həmişə olduğu kimi, vahimə və fəlakət qorxusu vardı – dinləyə-dinləyə ürəyində onu yaradan Allaha və onu yaşadan hökmdara dua oxuyurdu. Xacə Ənvərin altmış illik ömründən özü üçün çıxardığı ən vacib nəticə bundan ibarət idi: hökmdarın salamatlığı onun salamatlığı demək idi, hökmdarın ölümü onun ölümü demək idi. Onları gözəgörməz tanrı zəncirləyib bir-birinə bağlamışdı, ürəklərinin döyüntüsünü də bir ahəngdə saxlayırdı. Xacə Ənvər bu fikirdə idi ki, əslində, hökmdarla o, iki bədənə ayrılmış bir candı...

Tonqalların, bir də torpağa basdırılmış uca dirəklərin başındakı çıraqlarında yanan neftli əsgilərin alovu şölə saçıb, hökmdarın çadırı qabağındakı iri bir sahəni yarımdairəvi şəkildə işıqlandırılmışdı. Sərkərdələr və sərbazlar, hamısı da yaraqlı-yasaqlı, qalxanlarını dizləri bərabərində saxlaya-saxlaya çadırın qonşəri qabağında dayanıb hökmdarı gözləyirdilər: bir azdan hökmdar çadırdan çıxmalıydı, indi orada vəzir, vəkillə məşvərət edirdi. Qardaşını öldürmüş sərbaz, əlləri və ayaqları bağlı torpağın üstündə, sarımtıl, quru otların arasında üzükoylu yerə sərilmişdi, hökmdarın ömrilə, hələ divan mərasimindən qabaq, cəllad onun iki qulağını da kəsib yarasına kül basmışdı: indi sərbazın qırıxıq və qulaqsız başı uzaqdan dəyirmi və boz odun parçasına bənzəyirdi.

İçəridə vəzirdən və vəkildən savayı xacə Ənvər də vardı, o, çadırın bir küncündə dayanıb, iki qulağını bir eləyib, hökmdarın dediklərini dinləyirdi. Hökmdar, düşmənlə qalasından gəlmiş şairləri hüzu-

runa buraxmaq fikrində deyildi, çünki onların gətirdikləri məlumatları sərkərdəbaşına verib, axşama yaxın onun izahını dinləyəndən sonra qərara gəlmişdi ki, daha əlavə söhbətə, əlavə sorğuya ehtiyac yoxdur: yürüşə lap indi başlamaq olar. Qala artıq hökmdarın əlində idi. Bu, hökmdarın fikrincə, Allahın möcüzəsi idi, xudavəndi-ələmin ona göstərdiyi mərhəmətin nişanəsi idi. Tanrı hökmdarın tərəfində idi... Xacə Ənvər əllərini arxasında cütləyib, ayaqlarında yun corablar, xalılar, mütəkkəllərin üstündə gəzişən və çox nadir hallarda müşahidə etdiyi bir şeyi – hökmdarın gülümsədiyini görüb, ürəyində bu gün neçənci dəfə idi ki, “şükür, şükür” deyirdi. Yalnız vəzirin son sözlərini eşidəndə hökmdar dayandı, qaşlarını düyünləyib təəccüblə, ağır-ağır başını buladı.

– Necə? – deyə çox yavaşdan soruşdu. Səsindəki zəhmətdən xacə Ənvər yerində yırğalandı. Vəzir baş əyib dedi:

– Bəli, adil hökmdar. – Vəzirin çənəsi titrədi. – Bəxşislərdən imtina etdilər şairlər.

– Səbəbi?

Vəzir bir addım qabağa atdı, indi lap ikiqat oldu.

– Qalada məşhur şair var, onun başını istəyirlər səndən, ulu hökmdar.

Hökmdar xacə Ənvərə yanaşdı, quru, dəmir parçası kimi ağır və soyuq əlini onun çiyninə qoydu.

– Deməli, məğrib ulduzu boyda daş-qaşlardan imtina etdilər, hind firuzəsini istəmədilər... Əvəzində məndən qaladakı şairin başını istəyirlər. – Bu sözləri deyib susdu, sonra dodaqlarını aralayıb gülməyə başladı. Hamı, çadırdakı kim vardısı, o cümlədən xacə Ənvər də hökmdara qoşulub gülüşdülər... Bir azdan hökmdar əlini yuxarı qaldırdı, gülüş səsləri xırp kəsildi.

– Belə məmləkətin bir qalasını yox, cəmi qalalarını almaq olar. Belə məmləkəti yerləyəkən eləmək olar.

Hökmdar çadırın ortasına yönəldi, enli taxta əyləşib başını sinəsinə əydi.

– Şairlərə deyin ki, hökmdar razıdır. – Sonra başını qaldırıb, qırıxmış boğazının hülqumunu oynada-oynada, həmişəki qaydasında üzündən zəhrimar yağa-yağa, yorğun və narazı təbəssümlə sözünə davam elədi: – Mən çox məmləkətlər görmüşəm, amma şairi şairinin başını istədiyi məmləkəti görməmişdim... Şükür verən gününə, ulu Tanrı, bunu da gördük.

Hamının çiynindən dağ götürüldü, hamının nəfəsi ciyərlərindən rahat və sərin çıxdı və hamının ürək döyüntüsü əvvəlki adi qaydasına düşdü: hökmdarın bəxşisindən imtina etmək xəbərini hökmdara çatdırmaq buradakıların hər birinə bəla otura bilərdi... Cəllad belə məşvəretlər zamanı həmişə eşikdə qırmızı libasında ömrə müntəzir dayanırdı...

Sonra hökmdar çadırdan çıxdı, özü də, adətində xilaf olaraq, birinci çıxdı. Çıxıb dayandı, sağ əli ilə sifətini hövkələyib cəllada baxdı: gözləri qıyıldı, elə bil cəlladın qırmızı libasından gözləri qamaşdı, cəllad irəli yeridi, nəhəng bədənini əyib, üzüqoylu yerdə uzanmış, qulaqları kəsilmiş sərbazın çiynlərindən ikiəlli yapışib onu ayağa qaldırdı. Qan itirdiyindənmi, ya da əcələ tamamilə təslim olduğundanmi, sərbaz gözlərini açıb hökmdara baxa bilmədi: boz sifətində heç bir şey görünmədi, nə kin, nə qorxu, nə yazıqlıq. Bu sifət daş kimi cansız və yəqin ki, daş kimi də soyuq idi.

Hökmdar sərkərdəbaşının eşiyə çıxartdığı taxta əyləşib, qollarını taxtın söykənəcəklərinə qoydu və sifətinin zəhrimarını gözlərindən axıda-axıda ucadan dedi:

– Gətirin o qəhbəçəni!

Gavur qızını gətirdilər. Qızın bəyaz saçları vardı, bu saçlar o qədər bəyaz və təmiz idi ki, ətrafda heç bir şeylə uyuşmurdu. Hətta, ilk anlar, hökmdar gavur qızının saçlarının saç olduğunu da anlamadı, ona elə gəldi ki, qızın başında zərif hind ipəyi var. Yalnız qızın yuxusuzluqdan və dəhşətdən qızarıb keyləşmiş gözlərinə baxanda hökmdar başa düşdü ki, gördüyü ipək deyil, gördüyü Tanrının yaratdığı möcüzələrdən biridir. Görsən, bu saçlardan nə qoxusu gəlir, ilahi? Allah bunları niyə yaradıb?.. Hökmdarın sağ gözündən bir damla yaş yuvarlanıb yanağının qırıqlarına ilişdi və uzun müddət bir nöqtədə qalıb qurumadı. Gavur qızı bu damlanı xırdaca buz parçasına bənzətdi...

– Bu binəvanın adı Səlimdimi?

Sərbaz öz adını eşidəndə gözlərini açıb hökmdara baxdı. Dodaqlarını aralayıb istədi hökmdardan imdad diləsin, amma qalın dodaqları aralanmadı: sərbazın boğazından iniltiyə bənzər bir səs çıxdı. Hökmdar sərbazın meyit sifətinə ilana, kərtənkələyə baxırmış kimi həm ikrahla, həm də gözücü baxdı və nə üçünse sarımsaq iyi duydu. Sərkərdələr, sərbazlar, vəzir, hamı bu divan mərasiminin nəylə qurtaracağını əvvəlcədən bilirdi: yürüşqabağı bir sərbazın, bir sərkərdənin nameh-

rəmə əl vurmağa ixtiyarı yoxdu, bu qadağanı pozanların aqibəti hamıya məlumdu – qırmızı libasını geymiş cəlladın iti baltası təzə qan, axşam işığında qırmızı yox, bəhməz kimi qaramtıl rəngə çalan qan intizarında gecə-gündüz öz növbəsini gözləyirdi: bu baltanın yanından kim keçirdisə, nəfəsi kəsilirdi. Hökmdarın qadağasını pozmaq Tanrının qadağasına xilaf çıxmaq demək idi. İndi, əslində, heç kəsi Səlim adlanan sərbazın aqibəti maraqlandırmırdı. Səlim adlanan sərbazın bir gavur qızının üstündə doğma qardaşını öldürdüyü xəbərini hökmdara çatdıranda, hökmdar sirkə içibmiş kimi üz-gözünü turşudub, yumruqları ilə vəzirinin kürəklərinə döyəcəlmışdi, amma hirs, kini sönməmişdi, yazıq vəzirin saqqalından yapışb bir çəngə tük qoparmışdı. Sonra boşalıb, əldən düşüb, taxta oturmuşdu, əllərini dizləri üstə qoyub yorğun-yorğun bu sözləri demişdi: “Sizin Allah axırınıza çıxsın... Məmləkəti məhv edəcəksiniz!” İndi hamı bir uşaq yetikliyilə gavur qızının aqibəti ilə maraqlanırdı. Hökmdarın bu sarıdan fikrini heç kəs bilmirdi, hökmdar gavur qızını sərhəzlərindən birinə hədisləyə hilardı gavur qızının

O gecə hökmdar yuxusunda rahat bir bəyaz rəng gördü və bu bəyaz rəngin içərisində qadın laylası eşitdi: anasının səsi idi.

O gecə bu düşərgədən çox-çox uzaqlarda, ins-cins qalmamış qalın meşədə, köpüklənə-köpüklənə axan nəhəng çayın sahilində yalınayaq gavur qızı palıd ağacının gövdəsinə söykənib, ayaqları altıda çömbəlmiş qoca canavara heybəsindəki çörəkdən yedizdirirdi. Canavarı yedizdirib, özü də bir qismət yeyib, soyuqdan və qorxudan əsə-əso uzaqdakı küləyin uğultusunu dinləyə-dinləyə, zülmət və rütubətli gecənin ulduzları iriləşib-iriləşib alma boyda olduğu vədəsində yuxuya getdi. Gavur qızı da bir yuxu gördü: gördü ki, başı üzərində qırmızıya çalan bir duman içərisində çıraq yanır, gördü ki, uzun bir pilləkənin kəlləçarxındadır. Gördü ki, o uzun pilləkənin dibində dayanmış, belə azca donqar, sifəti sapsarı saralmış bir xəstə kişi əllərini qabağa uzadıb ona “getmə” deyir... Gavur qızının ürəyi çapaladı, göz yaşları içinə axdı...

Xəstə, hələ xəstələnməmişdən qabaq, çox-çox qabaq, əlində vedrə, fit çala-çala zibil tullamağa həyəətə enəndə, cəngavərlər kimi sıralanıb çiyin-çiyinə durmuş zibil yeşiklərinin yanında, günlərin bir günündə qərribə bir siçovula rast gəlmişdi: pişik boyda, bozumtul, cod tükələri biz-biz dayanmış bu qərribə siçovul, əlində vedrə zibilxanaya girən gələcəyin xəstəsini görəndə gözlərini fırlada-fırlada bir-iki kərə öskürmüş və kəməli-ehtiramla boğazını arıtlayandan sonra demişdi:

– Salam, ay qonşu!

Gələcəyin xəstəsinin yerində başqa adam olsaydı, yəqin ki, qışqırıb siçovulu təpiklərdi, ya da vedrəni tullayıb, qorxudan qaçıb evinə qurtulardı. Çünki bu zamanədə hamıya məlumdur ki, çoxları danışır, nitq eləyir, çənə-boğaza qoymur, amma siçovul danışa, gecə on ikinin yarısında, qaranlıq yerdə, zibil atmağa enmiş sadə bir sovet vətəndaşının qabağında dayanıb ona “salam” deyər, bu, vallahi, kimin desəniz ağılına çəşdirə bilərdi. Amma xəstə olası adam belə şeylərdən qorxan deyildi. Doğrusu, gecə-tezi var, bu cür və ya buna bənzər əhvalatlar çoxlarının başına gəlir, bəlkə bundan da qərribələri, amma heç kəs boynuna almır, çünki boynuna alanların hamısı indi dəlixanalarda arxası üstə uzanıb tavana baxır. Düzdür, bu sözləri siçovulun ağzından

eşidəndə xəstə olası adamın bədəninə müxtəsərcə üşütmə gəlmişdi, yüngülvarı udqunmuşdu, amma qorxmamışdı, vedrəni dəşiklərdən birinə boşaldıb, özünü heç o yerə qoymamağa çalışaraq soruşmuşdu:

– Bəs sən kimsən... qonşu? – Səsi lap yavaş çıxmışdı.

– Kirlikir.

Siçovul sol gözünü yumub, müsahibinə birgözlü baxa-baxa izah eləmişdi:

– Yəni kirin kirlisi. Lap kirli. Müsibət dərəcədə kirli. Üfunət qoxuyan və ilaxır... Amma, qonşu, mənən təmizi yoxdu. Hansı yerimi iynəyirsən iynə, görəcəksən ki, tərtəmizəm. – Səsində nə üçünsə diltorluq duyulurdu. – Bu adı mənə, bir-iki əclaf var aramızda, onlar qoyublar. Eybi yox. Bir də, ay qonşu, kimə, nəyə bizim zamanada adına görə hörmət eləyiblər? Üç yüz əlli ildi bu dünyada ömür sürürəm, mən, sizin təbircə desək, bir növ qocaman siçovulam. Bəlkə də bu məmləkətin ən qocaman siçovulu. Əlimdən nə desən gələr... İstəyirsən səni koptorqinterlyuksun sədri eləyim?

Xəstə olası adam heyrtlə başını tərpətdi, əlini yelləyib dedi:

– Nə bilim, vallah...

Kirlikir bu dəfə sağ gözünü yumdu və yenə müsahibinə birgözlü baxa-baxa davam elədi:

– İstəyərsən səni bir göz qırpımında İngiltərənin lordu eləyim, ha?

– Lap qızıxdı, arxa ayaqları üstə durub, qabaq ayaqları ilə qarnını qaşıya-qaşıya zibil yeşiklərinin arasında gəzişməyə başladı. – Ya istəyirsən, bilirəm könlündən keçməmiş olmaz, səni baş münəccim qoyum, orda, əntiq yerdə, a bratişka? – Gələcəyin xəstəsinin ona get-gedə artan bir heyrtlə və şaşqınlıqla baxdığını görüb, dayandı və soruşdu: – Nədi, qonşu, mənə inanmırsan?

Xəstə olası adam vedrəni yerə qoyub, əlinin arxası ilə alına gəlmiş soyuq təri sildi: ona elə gəldi ki, alına yarım flakon yapışqan töküblər. Sifəti od tutub yandı, başı da əməlli gicəlləndi. “Baho!” dedi ürəyində.

– Qorxma, qorxma! – Kirlikir onun fikirlərini qabaqladı. – Həvəzad gəlməyib başına. Psixikan da yerindədi. Lap arxayın ol!.. Sən ki məndən qorxmadın, deməli, ayıq adamsan. Bəzi məsələləri başa düşən adamsan. Qədrini bil, canına bax, siqaret çəkmə, hər yay çalış, putyovka düzəldib sanatoriyaya gedəsən. – Yeriylə, müsahibinin qabaq-qənşərində dayandı. Bu dəfə səsi müdrikənə çıxdı: – Hər gün də

arvadın yanına girmə, mənən sənə əmanət. Arvadları pis öyrətməyin, canım!.. Sizin evinizi bilirsən nə yıxacaq? Hə?

– Nə bilim, vallah!

– Arvadlar və hər gün radioda, televizorda çalınan diringələr! Bir belə, vallah, billah, diringəyə qulaq asmaq olmaz, nə qədər adam qulağı “ay mənim canım, ay mənim filanım” eşidə bilər?.. Sən bir otur. – Kirlikir vedrəyə işarə elədi. Xəstə olası adam tarım çəkilməmiş əzələlərini güclə hərəkətə gətirdi, əyilib vedrəni başaşağı qoydu və üstündə oturdu. Kirlikir də düz onun qabağında çömbəldi, amma arxa ayaqlarını qatlayıb bardaş quranda, vedrə üstə oturmuş xəstə olası adam özünü saxlaya bilməyib gülümsündü: çünki Kirlikir bardaş qurub oturanda, dəyirmi qarnı pırtlayıb balaca uşaq topu kimi irəli dıdırlandı.

– Afərin, bax belə... Qonşu, yadında saxla, siçovul danışa da bilər, bardaş qurub otura da bilər. Qarın da ki... – O da güldü. – Yaşa dolduqca böyüyür, zəhrimar. Bunlarda möcüzə-filan, sirri-xuda-zad yoxdu. Əsl möcüzə bilirsən nədi?

– Nədi? – Xəstə olası adam çiyinlərini qaldırıb endirdi.

– Sizin üçüncü blokda olan Səməndərov. – Kirlikir sözünü tamamlamadı, gözlərinin ikisini də yumub bir müddət fikrə getdi, sonra dedi: – Qonşu, möhkəm vurmağım gəlib... Bilirəm, evdə arağın var. Gəl, belə eləyək. Cum evə, bir az kolbasadan-çörəkdən, bir də o arağı getir. Oturaq, rahat söhbət eləyək. Tem boleye, arvad-uşaq da evdə yoxdu. Davay, doruqoy, – sonra göz vurub əlavə elədi: – Mən ölüm, rusca necə qırıldadıram?..

Xəstə olası adam qalxdı, gülə-gülə zibilxanadan çıxdı. Heç beş dəqiqə keçmədi ki, Kirlikir nə demişdi, hamısını gətirdi. Zibilxanaya girəndə möhkəmcə duruxdu: Kirlikirin qabağında təmiz ağ süfrə vardı. Daha buna təəccüb eləmədi. Bu dəfə də Kirlikir onu qabaqladı.

– Bu da möcüzə deyil, – dedi, – bu, fokusdu. Asan şeydi. Vaxt gələr öyrədərəm. Otur.

Xəstə olası adam evdən gətirdiklərini – kolbasanı, çörəyi, bir də arağı süfrənin üstünə qoydu. Kirlikir stəkanı iki görüb başını buladı:

– Mən araq içməyəcəm, sən içəcəksən. Yəni mən də içəcəyəm ha, amma sən kimisi yox. – O, üz-gözünü turşudub öskürdü. – Çünki mən sən kimisi içsəm, selikli qışam yanar, o dəqiqə ölərəm, qonşu. Sən belə otur, vedrəni çək bir az sağa. – Xəstə olası adam Kirlikir necə demişdi, elə də elədi. – Hə, indi otur. Afərinlər. Görürsən, qonşu, sən-

nən mən həm üzbəüz oturmuşuq, həm də yox. Daha doğrusu, aramızda... – O yenə bir gözünü yumdu. – Ha, aramızda düz altmış üç dərəcəli üçbucaqlı bir sahə əmələ gəlib. Deməli, sən arağı içdikcə, mən özümə lazımı dərəcədə alkaloidləri havadan qanıma çəkəcəyəm... – Xəstə olası adam açıqca maraqla Kirlikirə baxırdı. – Bunu necə elədiyimi başa sala bilərdim, amma düzü, qonşu, birinci, hövsələm yoxdu, ikinci də... bir az ağır olar sənə belə şeyləri başa düşmək. Yox, nə telekinezdi, nə parapsixologiya. Məkanın dördüncü vektorunda qravitasiyanın bir xüsusiyyəti də özünü büruzə verir... Qonşu, gözlərindən görürəm ki, qandığın qrafa yoxdu. – Xəstə olası adamın həqiqətən heyrətdən gözləri dəyirmilənib hərəsi bir gavalı boyda olmuşdu. – Sən heç əşşi! Sizin o məşhur alim var ey... fizik, bu yaxınlarda da arvadı onu baldızıyan yaxalayıb ha, onu deyirəm... Nədi, bundan da xəbərin yoxdu?.. A kişi, sən lap əfəlsən ki? Bütün şəhər danışır bundan ki!.. Onun yuxusuna girmişdim. Başın haqqı, qravitasiyaya dair elementar bir sual verdim ona, sən öl, cavab verə bilmədi. Amma neynirsən, adı akademik, sinəsi də ordenlərlə dolu! Amma gəl indi bizim günümüzə bax!..

Bu vaxt xəstə olası adam elə bil yuxudan ayıldı: bu hadisə, onun Kirlikirlə rastlaşıb zibil yeşiklərinin arasında havası ağır zibilxanada söhbət eləməsi, bütün bu keçirdiyi hisslər, duyğular haçansa olmuşdu, çoxdanmı, ya bu yaxınlardamı – bunu deyə bilməzdi, amma dəqiq olmuşdu. Hətta o, zibilxananın girəcəyində dirəkdən sallanıb yanan, zəif işığı ilə zibil yeşiklərini sarımtıl rəngə boyamış lampanı da xatırladı və bu lampanın işığını yuxuda tez-tez gördüyü uzaq və təlaş dolu bir çırağın işığına bənzətdi: o çırağın işığını lap aydın xatırladı və ürəyi döyünməyə başladı, “Xudaya, – deyə fikirləşdi, – haçan görmüşəm o çırağı?” Gözlərinin qabağına bəyaz bir rəng gəldi, titrək, ümid dənizi kimi təmiz və qayğısız bir bəyaz rəng. Və həmin anda da, lap uzaqlarda, bu zibilxanadan ağlasıqmaz dərəcədə uzaq olan bir yerdə, bəlkə də dünyanın lap o başında əsməyə başlayan küləyin boğanağını eşitdi. Gözlərini yumdu. Kirlikir dedi:

– Çox dərinə getmə!

Xəstə olası adam kirpiklərini araladı.

– Düz sözündü, – deyə Kirlikir davam elədi, amma bu dəfə elə bil bir qədər cəsarətsiz danışdı: – Bir yanın boş qoy, – dedi, başını aşağı salıb qarnını qaşdı. – Çox dərinə gedəndə içindən qənbərqulu çıxır... İşıqlı, küləkli, filan-peşməkandı, bunlara görə bu zamanada barmaq-

arası baxasan, yoxsa işlər olar fırtın. Di yaxşı! Əyləş, qonşu vuraq özümüzçün.

Xəstə olası adam Kirlikirlə üzbəüz vedrənin üstündə əyləşdi və arağı açıb özünə süzdü. Kirlikir dilim-dilim doğranmış kolbasadan bir tikə götürüb xəstə olası adama baxdı. Xəstə birməfəsə arağı başına çəkdi. Kirlikir kolbasa tikəsini ağzına salıb, tələsik çeynəməyə başladı.

– Çox oldu, qonşu, – dedi, – yarı-yarı süz.

Xəstə olası adam yeməkdən bir qismət ağzına alıb, bu dəfə stəkanı yarı doldurdu. Kirlikir bir tikə də kolbasa götürüb dedi:

– Qonşu, bir sağlıq deyəcəyəm, amma gülmə. – Burnunu çəkdi.

– Çünki bu sağlıq bu günün ən müdrik sağlığıdır. Etirazın yoxdu ki?

Xəstə olası adamın birinci yüz qramdan sonra dili açıldı:

– Nə etiraz, a kişi, işində ol! Kirlikir burnunu xəstə olası adama tuşladı.

– Bunu içək ki, pis günümüz elə belə olsun!

Xəstə bu dəfə də arağı birməfəsə başına çəkdi. Doğrudan da, çox müdrik və ağıllı sağlıq idi.

Kirlikir tikəsini yeyəndən sonra sağ əli ilə cod bıqlarını tumarladı.

– Hə, – dedi, – indi bir siqaret yandır. Məqamdı.

– Sən siqaret də çəkirsən?

– Həmişə yox. Vurandan sonra bir dənə pis olmur.

Xəstə olası adam əlini şalvar cibinə salıb, o vaxtlar döbdə olan “Aurora”nın əzik qutusunu çıxartdı. Bir siqaret yandırıb, birinci qulabın tüstüsünü içəri almadı, havaya buraxdı ki, Kirlikir nikotindən vursun bədənə. Kirlikir razılıqla başını tərpətdi, amma öskürdü.

– Lənət bunnarın hərçi-pəterinə, – deyə donquldandı. – O qədər tütünə zəhrimar qatırlar ki, adamın ciyəri partdamaya düşür... Özü də bilirsən, kimin işidi bunnar?

– Kimin?

– Bayaq sənə dediyim dünyanın möcüzəsi Səməndərovun!

– Mən ölüm!

– Mən bilmədiyim şeyi demərim, bunu ömür-billah yadında saxla.

Kirlikirin də araqdan sonra elə bil dili açılmışdı, dəqiqi, o elə bil get-gedə, danışdıqca, aradakı ünsiyyət bərkidikcə daha cəsarətli olurdu: bayaq, qonşu ilə tanış olduğu ilk dəqiqələrdə səsinə, xəstə olası adamın diqqətindən yayınmayan müxtəsərcə bir qorxu və ehtiyat vardı. Amma indi Kirlikir, necə deyirlər, söhbətin, məclisin yüyənini əlinə almışdı, həm tamadalıq eləyirdi, həm də qonşu sarıdan tamam arxa-

yındı, təpikdən-filandan qorxmurdu. Bu zamanədə də siçovul adlanan bəndəyə nə lazımdı ki?.. Otur, rahat kolbasanı ye, araqdan yavaş-yavaş vur və şükür elə ki, böyrünü-başını təpikləmirlər. Xəstə olası adamın beynində bir-iki söz kibrit qızartısı kimi alışıb yandı. “Təpik nədi, bu, niyə təpikdən qorxur?” – deyə incik-incik düşündü və həmin anda da dərk etdi ki, o da Kirlikirin bəzi fikirlərini oxuya bilir.

– Ancaq mən icazə verəndə, qonşu. Mən icazə verməsəm, heç birçə hərf də oxuya bilməzsən! – Kirlikir sağ əlinin əyri dırnaqlarından birini düzəldib yuxarı qaldırdı. – İntellektin evolyusiyasını sürətləndirməyə, ona müdaxilə etməyə mənim hələ ixtiyarım yoxdu, qadasi.

Xəstə olası adam razılıqla başını tərpətdi və eyni razılıq əlaməti olaraq, Kirlikir də uzunsov başını hərəkətə gətirdi, dedi:

– Bir əlli də söz!

– Baş üstə! Sənin sağlığına, Kirlikir! – Stəkanı yuxarı qaldıraraq içindəki araq bu dəfə birməfəsə boğazından aşağı süzüb, hortdatdı getdi. Kirlikir, “fu, fu” eləyə-eləyə kolbasanın iri bir tikəsini tələsik ağzına saldı və dedi:

– Yaxşı sözdü, hortdatmaq! Afərin, bilmirdim. İçmək, vurmaq... və hortdatmaq. Deyəsən, bu sözü sizin tərəflərdə çox işlədirlər, hay, ağırın ələm sənin, ayə, a dərdis!

Xəstə olası adam diksindi, ətrafına baxdı, çünki bu sözləri Kirlikir demədi, feldşer Mahmud dedi. Təbii ki, feldşer Mahmud indi burdan çox-çox uzaqda idi və onun səsiylə ən incə çalarlarına qədər Kirlikir danışmışdı və yəqin ki, zarafat xatirinə yox. Əlbəttə, zarafat xatirinə yox, bununla Kirlikir tamam bildirmişdi ki, o bu dünyada hər şeyi bilən və hər şeyə qadir olan bəlkə də yeganə varlıqdı. Kirlikir, xəstə olası adamın bu növbəti şəşqınlığının daha üstünü vurmadı. Dedi:

– Hə, bayaqdan sənə üçüncü blokda yaşayan Səməndərovdan danışmaq istəyirəm, qoymursan, xırda-para şeylərlə fikrimi dağıdırsan. Özün də bir azca çörək ye! Keflənersən sonra.

Xəstə olası adam, çörək, kolbasa götürüb yeməyə başlayanda Kirlikir bir gözüni yumub davam elədi:

– Üç gün bundan qabaq Səməndərovun onikibarmaq bağırsağının alt hissəsində, selikli qışada noxud boyda bir şiş əmələ gəlib... Düşüyün hələ xəbəri yoxdu. – Kirlikir yumulu gözüni açıb müsahibinə ikigözlü baxdı və xəstə olası adama elə gəldi ki, bu baxışlarda nəşə məzəmmətedici bir şey var. – Mən bilirəm kimə düdük demək

lazımdı, kimə ağıllı adam... Heç narahat olma. Sən, misalçün, o qədər ağıllı döyülsən, amma yaxşı adamsan. Səməndərov isə düdük adamdı. Dədəsi də düdükdü, özü də... Niyə? Qulaq as... Səməndərovun evində səkkiz yüz min, təzə pulla ha, pulu var, hələ mən qızılları, brityanti demirəm, bunnarı Ağdamda dədəsigildə saxlayır. Hamısını da, demək olar ki, tütün fabrikində bu “Avrora”nın hesabına qazanıb. Zəhərin hesabına. Camaatı zəhərləyə-zəhərləyə... Məni, xahiş eləyirəm, düzgün başa düşəsən. Bacarana can qurban!.. Camaat sex açır, rüşvət alır, rüşvət verir. Onnarnan mənim işim yoxdu. Genə deyirəm, bacarana can qurban! Zamana belədi. Hamı sənin kimi əfəl deyil ki! Özünə bir əməlli şalvar da ala bilmirsən. Nə isə, şalvar məsələsinə sonra... Zaraza, hər yay cibinə otuz min qoyub gedir Soçiyə, Kislovodskaya, guya ki, ürəyi xarabdı. On beş-on altı yaşlarında qız uşaqlarını korlayır, pulun gücünə ha, qayıdıb gəlir, leşin sahrı arvadın üstünə. Neçə dəfə yuxusuna girmişəm, mənim də canım candı, dəmir döyül, axı, demişəm, qorxutmuşam ki, ay zaraza, adam ol, körpə uşaqları bədbəxt eləmə, gec-tezi var, çıxacaq qabağına! Ay-hay! Kimə deyirsən! Mənə bilirsen yuxuda nə deyir? Deyir, qələt eləmə, sən məni aldada bilməzsən, sən Şaumyan rayonunun oboxeisisən, gəlmisən məndən söz almağa. Ay qonşu, belə zırramadan nə gözləyirsən?! Axırı noldu? Noxud boyda şiş altı aydan sonra böyüyüb olacaq yumurta boyda, metastazalar yayılacaq bütün qarın nahiyəsinə, ordan da keçəcək ciyəre və ilaxır. Əhvalat vəqə olacaq qaran-qurux yerdə. Fatihe!.. Söz görüm, genə qanım qaraldı. – Kirlikir əsəbi-əsəbi boğazını arıtladı.

Xəstə olası adam isə qulaqlarına inana bilmirdi və bu əhvalatı Kirlikirin ağzından yox, başqa bir ağızdan eşitsəydi, yəqin inanmazdı, deyərdi, Səməndərova böhtan atırlar. Çünki bu binada yaşayan Səməndərov, xəstə olası adamın zənnincə, dünyanın ən fəqir və hörmətli adamlarından biri idi. Pah, dədəne lənət, a kişi, səkkiz yüz min! Xəstə olası adamın elə bil içəliqatını qaşdırdılar, ona möhkəm acıq verdilər. O, stəkana araq süzdü, aşkar sezilən qibətə hissələ ah çəkib Kirlikirə baxdı və Kirlikirin təzə tut yarpağı kimi yaşıl gözlərini, seyrək tük basmış qırmızımtıl qarnını görəndə tamam başa düşdü ki, belə məxluq bu boyda ağ yalan danışa bilməz, onun Səməndərov haqqında eşitdikləri həqiqətdi ki, var!

– Özü də inkaredilməz həqiqət, müqəddəs həqiqət!..

– Bunu da içək, qonşu, sənin sağlığına! – Kirlikir yenə burnunu xəstə olası adamın əlindəki stəkana sarı tuşladı. – Xoşbəxt ol!

Dünyanın iki məxluqu – bir adam və bir siçovul, ilin mülayim fəslində, gecənin ulduzları parıldaşan vədəsində bir şüşə araqı yarı eləmişdilər, bəlkə də yarıdan bir az çox. Xəstə olası adam, deyəsən, əməlli keflənmişdi: boşalıb, bir tuluq havaya dönmüşdü, ona elə gəlirdi ki, külək əssə, yerindən qopub yuxarı qalxacaq. Amma hardasa əmin idi ki, bu, təkcə araqın təsirindən deyildi. Bu qeyri-adi görüş və söhbət elə bil onu adamlıqdan çıxarmışdı. O daha zibilxananın üfunətini də hiss eləmirdi: əvvəllər bura gələndə, əksər hallarda barmaqları ilə burun pərələrini bərk-bərk sıxırdı, ikrah hissi ilə ətrafa baxıb, vedrəni yeşiklərdən birinə boşaldıb, tələm-tələsik burdan çıxmağa çalışırdı. Amma indi zibilxananın iyi elə bil hardasa çox-çox uzaqlarda qalmışdı, bu iyn əvəzinə bura duyumsuz bir hava axını dolmuşdu, həm sərin, həm ilıq, adama ləzzət verirdi. Xəstə olası adam bir şeyə də qəti əmin idi ki, bu havanı bura Kirlikir gətirmişdi, üfunəti burdan o yox eləmişdi.

– Deyirəm də... – Kirlikir burnunu qaşdı. – Arif adamsan. Amma həyatı məsələlərdə... – O, əllərini yana açıb oynatdı. – Əfəlsən! Heyf sənə...

– Əfəl niyə? Çörək pulu qazanıram ki, balalarımı dolandırırım ki!

– Dolandırmağına dolandırırısan e! Söhbət bunda döyül. Söhbət qonşu ki, sənə zırlıq hələ qabaqdadı. Canına bax. Hər vaxt sanato-

riyaya get.

Xəstə olası adam əsəbiləşdi, bu əsəbilik canına dolan qorxudan doğdu. Narazılıqla soruşdu:

– Mənim haramda noxud boyda şiş əmələ gələcək?

Kirlikir başını yuxarı qaldırıb, burnunu dirəkdən sallanmış lampaya tuşlayıb, qarnını qaşıya-qaşıya gülməyə başladı. Elə güldü ki, xəstə olası adam pərt oldu, qaşlarını çatıb, uşaq kimi burnunu çəkdi.

– Pərt olma, qonşu, adam hər şeydən pərt olmaz. – Kirlikir gözlərinin yaşını sildi: – Sənə heç yerində nə noxud boyda, nə də yumurta boyda şiş əmələ gəlməyəcək. Ürəyini buz kimi saxla. Amma... – Kirlikir gözlənilmədən sözünü xırıp kəsib qulaqlarını şəkəldi, bütün görkəmi dəyişdi, bıqları əsim-əsim əsdi, burun pərələrindən tıxacı açılmış şampan şüşəsinin fisiltısına bənzər bir fisiltı qopdu. – Səs salma görüm... hərif gəlir.

– Hərif kimdi? – Xəstə olası adam pıçıldadı.

Kirlikir qalxıb zibilxananın sınıq-salxaq qapısına sarı yönəldi, içəri

– Odu ha... Salahov Adil Qəmbəroviç.

Bu familiyanı xəstə olası adam o zaman ilk dəfə eşitmişdi. Kirlikir geri dönmədən, fisıldaya-fisıldaya əl eləyib onu yanına çağırdı:

– Bəri gəl, sss...

Xəstə olası adam qalxıb barmaqları ucunda ona yaxınlaşdı. Həyətin ortasında əlində çəlik bir kişi dayanmışdı. Yəqin gecəyarısı hava almağa enmişdi. Həyətdəki, uzaqdan gəminin dor ağacına bənzəyən dəmir şalbanın kəlləsindəki gur lampanın şöləsi çəlikli kişini proyektor şüası kimi işıqlandırmışdı. Onların təzə qonşusu idi, təxminən bir həftə bundan öncə ikinci blokda kiçikləyən mənşəli köçmüşdü. Qonşular danışdı ki, əvvəllər çox böyük adam olub, indi pensiyadadı, özü də canlara dəyən kişinin birisidi. Kirlikir pıçıldadı:

– Canlara dəyən-zad döyül! Bu, mənim adamımdı. Necə deyərler, bir növ, mənim şəkərimdi... Özü də bazburuduna, bıqına-filanına baxma. Ömründə arvad üzü görməyib. Anadangəlmə kişiliyi yoxdu zərazanın! Ay onun bıqlarını yeyim!

Həyətdə yavaş-yavaş, qocafəndi, səssiz addımlarla var-gəl edib hava alan çəlikli kişinin doğrudan da, ağ lopa bıqları vardı: gur lampa işığında, diş həkimlərinin işlətdikləri pambıq tamponlarına bənzəyirdi.

Kirlikir əsəbiliklə böyrünü-başını, qarnını qaşdı, üç-dörd dəfə ciyərlərini havayla doldurmuş kimi fisiltı ilə dərinə nəfəs aldı və zibilxanadan çıxdı. Dördəyək olub, pişik siçanın üstünə gedən kimi, tarım dartılıb yastı-yastı çəlikli kişiye sarı yönəldi. Düz onun qabağına gəlib, birdən-birə arxa ayaqları üstə qalxaraq cır səslə bağırırdı:

– Budet sdelano, tovarış Salaxov!

Bunu deyəndən sonra, Kirlikir fırfıra kimi yerində fırlanıb tozanı qopardı və geri dönüb ildırım sürətilə zibilxanaya dürtüldü. Çəlikli kişinin nazik səsi həyəti başına götürdü:

– Tfu, zəhrimar! Adə, bu nə svoluçxanadı bu həyətdə! Başdan-ayağa antisaniitariyadı. Svoloçi! – Hər ehtimala qarşı çəliyini hiddətlə yerə çırpdı və qəribəsi bu oldu ki, onun dəhşətli qorxu içərisində çırpınan ürəyinin döyüntüsünü zibilxanada daldalanıb dayanmış, indi Kirlikirə qoşulub onunla bir yerdə uğunub gedən xəstə olası adam öz ürəyinin döyüntüsü imiş kimi aydınca eşitdi: ona elə gəldi ki, belə ürək çırpıntısından sonra heç bir canlı yaşaya bilməzdi və belə ürək yüz yerə parçalanıb tikə-tikə olmalıydı. Amma çəlikli kişi nə öldü, nə yıxıldı, çəliyini yerə vura-vura tələsik blokun qapısından içəri girdi və qaran-

lıqda gözdən itdi. Ordan, qaranlıqdan boşluğa düşdüyündən, onun nazik səsi eynilə arvad səsinə oxşadı:

– Svoloçi!

Kirlikir süfrənin qırağında yerə yayxanıb, qarnını qaşıya-qaşıya razılıqla dedi:

– Sən öl, qonşu, sənin ayağın sayalı oldu. Çoxdandı belə ləzzət almamışdım. Bunun eşqinə bir əlli-əlli də gedərlər. Süz, qadası, süz!

Qəribəliklərlə dolu dünya, Mahmud demişkən, şeytana papiş tikən dünya, Allahın ağlasığmaz möcüzəsini bu gün xəstə olası adamın başına gətirmişdi: illərin yeknəsəq axarı pozulmuşdu, köhnə saatın oqrebləri hoqqa çıxarmışdı, vaxtı tərsinə axmağamı, ya da qabağa gət-məyəmi məcbur eləmişdi. Xəstə olası adam bayaqdan bəri özünü saxlasa da, iradəsini, gücünü, şüurun, əsəblərini cilovlayıb bir nöq-tədə cəmləşdirsə də, ürəyini yeyən qurd hərdən ona deyirdi ki, o, bu hadisədən sonra, Kirlikirlə bu görüşdən sonra, hələ ondan ayrılmamış, evinə qayıtmamış gözlərini yorğan-döşəyində də açə bilər və məlum olar ki, bütün bu əhvalat adicə yuxuymuş. Azmı insan qəribə yuxular görür? Əgər həqiqətdirsə, onda...

– Onda olar əntiqə!.. – Kirlikir ona nigarançılıqla baxdı. – Bilirəm, – dedi, – belə şeylərə inanmaq hər oğulun işi döyül, sənin yerinə kim olsaydı, başına hava gələrdi... Salahov, məsəlçin, inanmır, heç inanmır. Salahov, onun xədim boyunu qara yerə soxum, özündən savayı heç kəsə inanmır, bir adama inanırdı, o da it kimi gəbərdi. – Lap dilxor oldu. – Mənə nə var ey? İnanan inansın, inanmayan inanmasın. Heç dəxli var, mən ölüm? Camaata yalvarmayacağam ki?

– Salahov kimdi, axı?

Kirlikir xəstə olası adamın gözlərinin içinə baxdı.

– Salahov, – dedi, – bu dünyanın bəlasıdır. Bu dünyanın böyük fəlakətidir. – Qısaca sükutdan sonra: – Hökmdarın törəməsidir, – dedi, – zaraza!

– Kimin?

– Hökmdarın... Sənə nə demişəm, hamısını unuda bilərsən, öz işindir. Bircə Salahovu unutma. Ömür-billah yadında saxla!..

Xəstə olası adam başa düşdü ki, Kirlikir əməlli keflənib, çünki açıq-aşkar hətərən-pətərən danışdı: hökmdarın törəməsi?.. Kirlikir yenə zibil yeşiklərinin arasında gəzişməyə başladı, sonra dayanıb zəndlə ona baxdı:

– Eeh! – yanıqlı-yanıqlı əlini yellədi. – Zəhrimara qalsın belə həyat. Tüprüsən belə həyata, ay qonşu. – Sonra gözlərini qıydı, xəstə olası adamın bədəninə od düşdü, ona elə gəldi ki, tükləri ütöldü. – Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış. İnənmirsən, hə?

Xəstə olası adam bir addım geri çəkildi:

– Nə bilim, vallah?.. – dedi və Kirlikir başa düşdü ki, bütün cəhd-ləri boşa çıxdı. Xəstə olası adamın beyninin sağ yarımkürəsindəki dərin şırımda neyronlar benqal alovu kimi qığılcım tökdü, üç dəfə deyilmiş “inanmıram” sözünü təsdiq etdi. Kirlikir gözlərinin ikisini də yumub özünü zülmətə saldı: uzun ömründə, üç yüz əlli illik həyatında bəni-adamla bu növbəti görüşündə yenə məğlub oldu, yenə bəni-insanı inandırma bilmədi.

...Zəminə qapını açanda, ərinə görə kimi onun qızarmış gözlərinə, sallanmış alt dodağına baxan kimi başa düşdü ki, kişi dəmdi. Güldü.

– Harda vurmusan belə?

– Tez mənə bir stəkan pürrengi çay!

Zəminə and içə bilərdi ki, ömründə hələ ərinə belə xoşbəxt, belə bəxtəvər görməmişdi: kişinin üz-gözündən nur axırdı.

– Baş üstə! – Zəminə gülə-gülə mətbəxə getdi. Əlində çay yemək otağına girəndə əri kresloya yayxanıb, köynəyinin yaxasını açıb, ləzzətlə, xırçaxırçla qarnını qaşıyırdı.

– Ay kişi, qarnını niyə qaşıyırsan?

– Bu dünya, doğrudan, həm gözəldi, vallah, həm də zaraza dünyadı. – Sol əlilə qarnını qaşıya-qaşıya sağ əliylə stəkanı götürüb çaydan bir qurtum vurdu. – Kirlikir kimi məxluq... – Dodaqlarını marçıldatdı. – Kirlikir mənim qardaşımdı! – deyə çığırdı. Zəminə heç nə başa düşməsə də:

– Olsun, olsun, – dedi. Kirlikiri Kilimçi eşitmişdi. – Lap düppə-düzsen, maşallah. Ay-hay!

– İndi düppədüzəm, maşallah, şalban kimi, amma indiyə kimi sənə ərin əbləhin dal ayağı olub!

– Elə niyə?

– Çünki bu dünyada qarın qaşımaqdan yaxşı şey yoxmuş, vallah, – dedi və bir gözünü yumub arvadına birgözlü baxdı.

Bayaqdan bu söhbətə gülə-gülə, ləzzət ala-ala qulaq asan oğlan uşağı atasına yaxınlaşıb gözlərini onun qarnına zillədi.

– Mama, – dedi, – papanın qarnına gör necə balaca-balaca tüklər çıxıb?

Zəminə yaxına gəldi:

– Bıy! – Heyrətlə səsinə uzatdı. – Başına xeyir!

– Hələ bu harasıdı! İnanan inansın, inanmayan inanmasın.

Xəstə olası adam əllərini yuxarı qaldırdı.

“İnanan inansın, inanmayan inanmasın!..” Mahmud gedəndən sonra, Zəminə pulları sayıb mat-mat ərinin üzünə baxa-baxa, çarpayının ayaq tərəfində oturub, qımuldanmadı, nəyisə fikrində götür-qoy elədiyi müddətdə, xəstə bu cümləni, haradasa, kiminsə ağzından eşitdiyi bu bir neçə sözü özlüyündə bir də təkrar elədi. Harda eşitmişdi bunu, kimdən eşitmişdi və eşitməmişdisə də, niyə məhz indi yadına düşdü: inanan inansın, inanmayan inanmasın. Nə müəmmalı sözlərdi, ilahi! Bu ötərgi gərginlik, eşitdiyi bu sözləri yadına salmaq cəhdi onunçün, amma, əvəzsiz keçmədi, neyçinsə qanı qaraldı, alınına tər gəldi və ayaqlarının da soyuduğunu hiss etdi. Başa düşdü, dərk elədi ki, nə qədər cəhd göstərsə də, lap başını divara vursa da, heç bir şey yadına sala bilməyəcək. Təbii, bu müəmmalı, peyğəmbər kəlamı kimi qaranlıq sözləri eşitməyinə eşitmişdi, amma harada, hansı şəraitdə?.. Yox, yada salmaq qeyri-mümkündü: kilidli qapıları fələk elə bağlamayıb ki, asanlıqla, istədiyi vaxt açıla!

Zəminə dedi:

– Qanını qaraltma. – Ərinə təlaşla baxdı. – Mahmuddu da, puldu verib, qalxarsan, Allah qoysa, qaytarıq. Dünyanın axırı döyül ki!

Xəstə özünü o yerə qoymadı:

– Əlbəttə, – dedi, – qaytarmayanda neyləyəcəyik ki... Yamanın yaman günündə Səlimə xanımdan alırıq. Bir də, Mahmud inanmıram tələsdirə bizi.

“İnanan inansın, inanmayan inanmasın”. Xəstə qımıışdı, üst dodaqları çürük rezin kimi dartılıb yana əyildi, gicgahlarındakı göyümtül damarlarda elə bil qan çoxaldı, qulaq pərdələri güyüldədi. Əstəğfərullah, işə düşmədik?.. Əslində, amma elə düz sözdü ki, deyilib, vallah! Dünyanın gərdişi elə bundan ibarətdi – inanan inanır, inanmayan inanmır. Sonra arvadına gözlənilməz bir sual verdi:

– Evin zibilini kim atır, az?

– Bıy, səndən nə əcəb, ay kişi, zibil dərdinə qalırısan, hə? Yəni sənnən başqa evdə adam yoxdu?.. Uşaqlar atır.

Xəstə başını tərpətdi, gülümsündü və arvadına minnətdarlıqla baxdı: bu sualına belə adi cavab almasaydı, bəlkə də beyninə qan sızardı – bunu gicgah damarlarının guppultusundan hiss etdi, elə bil kilidli qapılardan hansısa cırıldayıb açılmaq istədi. Xəstə, həyətlərindəki zibil-xananın girəcəyində şalbandan sallanmış elektrik lampasının işığını xatırladı, bu işıq uzaq sarı ləkə kimi gözləri qabağında dəyirmi-dəyirmi halqalar əmələ gətirdi və üstəlik də, xəstənin ürəyi darıxdı. Bir bəyaz rəng gözlərindən içəri axdı.

– O pəncərələri aç, ciyərlərim partladı. Qoy bir təmiz hava udaq, – dedi.

Arvadı narazılıqla ərinin üzünə baxdı.

– Sən allah, qoy oturmuşuq. Axşam söz verib Mark Georgiyeviç golsin. Qoy görək nə deyir, sonra pəncərələri açarıq.

Doktor Mark Berqman vaxtilə, təxminən otuzuncu illərdə dədə-baba yurdu Jitomirdən baş götürüb Bakıya gəlib, şəhərin o zaman “Bondarnıy” deyilən məhəlləsində məskən salmışdı. Köçməyinə köçmüşdü, amma bunun dəqiq səbəbini bilənlər azdı, bəlkə də heç yoxdu. Hər halda doktorun özü bu tələm-tələsik, narahat və təhlükəli köçün səbəbini izah eləməyi xoşlamırdı, neçə illər bundan qabaq olmuş bu xoşagəlməz əhvalatı elə bil birdəfəlik yadından çıxarmışdı; hər gün səhər yazı masasının üstündəki tozu nəm əsgə ilə sildi ki, Jitomir-Bakı əhvalatını yaddaşından həmişəlik silib tullamışdı. Onun özüne hərdən, ələlxüsüs, son iki-üç ildə elə gəlirdi ki, heç Jitomirdə olmayıb, orada dünyaya gəlməyib, atasının, anasının qəbri də orda deyil. Mark Berqman Bakıda anadan olub, Bakıda boya-başa çatıb, özü də, onu anası Dora Solomonovna doğmayıb, nə isə bir möcüzə baş verib və o, menzurka kimi bir şeyin içində əmələ gəlib doğulub. Bir Allah bəndəsinin harda anadan olduğunun və kimin qarnından çıxdığının bu dünyaya, bu günə, bu axşama nə dəxli?.. Hər dəfə bazar günü, qışın soyuğunda, yayın istisində Bayıl bazarına, evdə saxladığı balıqlara yem almağa gedəndə bu fikrin həqiqət olduğuna daha çox inanırdı. Balıq bazarına gedəndə taksiyə minmirdi. Bütün yolu piyada gedə-gedə, yan-yörəsinə baxa-baxa, şəhərin ilıqı, ya soyuqmu havasında xumarlana-xumarlana dünyaya verdiyini vermiş, dünyadan aldığı

almış bu qoca yəhudi hər anın, hər dəqiqənin xırda və ötərgi səadətini canına hopdururdu, qanına çəkirdi. Doğrudan, insana xoşbəxt olmaqdan ötrü çox şey lazım deyilmiş: bircə anlıq səadətın səhər yeli kimi ilıq təmasından başqa görəsən, insana nə lazımdır? Heç bir şey. Ürək sıxan, qan qaraldan hadisələr isə bu səadətın işığında uzanıb-qısalan kölgələrdən savayı bir şey deyil, görək bu kölgələrə fikir verməyəsən, görək onları vecinə almayasan, fikir versən, vecinə alsan, elə kölgənin özünə büdrəyib yığıla bilərsən: badalaq vurmaqda kölgənin bu dünyada tayı-bərabəri yoxdur...

Bu gün evə qayıdanda, müxtəsər təngnəfəs olsa da, hər halda, yetmiş ötmüşdü, əhvalı lap köllə-çarxda idi. Enli pilləkənləri – olduğu bina Bakının inqilabdan qabaq tikilmiş binalarındandı – zümzümə eləyə-eləyə qalxıb, ikinci mərtəbədə dayandı, ağzı bağlı bankanı yerə, ayaqları altı qoydu, əlini şalvar cibinə salıb ağır açar dəstəsini çıxartdı və dəmir qapısının iki kilidini açdı. Kənardan ona baxan olsaydı, sifə-tindəki işığı, gözlərindəki şöləni görənlər olsaydı, deyərdi ki, yəqin təzəcə order alıb, buna görə də belə sevincəkdi. İçəri keçib, hər iki divar boyu üst-üstə qoyulmuş parıltılı rəflərdəki kitablara baxıb burnunu çəkdi, ayaqqabılarını çıxarıb səliqə ilə cütləyəndən sonra bir tərəfə qoydu və rəngi solmuş, dabanları yeyilmiş, yaşıl mahuddan çəkələklərini geyindi. Sonra kabinetinə keçdi. Yazı masasının yanında, divara pərçimlənmiş, polad borucuqlardan düzəldilmiş çərçivənin arasında yerləşdirilmiş iki iri akvariuma baxdı. Balıqlar qaraltı görüb hərəkətə gəldilər, aram üzənlər burunlarını şüşəyə yapışdırıb yuxarı-aşağı şütüməyə başladı, iti üzənləri, kompressorun suya vurduğu hava axarında fırlanıb vurnuxdu: balıqlar yəqin bildilər ki, bu gün onlara təzə yem veriləcək, yiyələri bazardan qayıdıb, indi suyun içində yumağa dönmüş qırmızı qurdlar gətirib. Mark Georgiyeviç gülümsündü, uşaq kimi sevindi və əlinin arxası ilə akvariumun şüşəsini sıgallayıb boğazından qərribə bir səs çıxardı: “quli, quli, vı moi!” Sonra Mark Georgiyeviç balkona çıxdı, bankadakı yemi su qarışıq dördkünc küvetin içinə boşaltdı: bazardan gətirilən yemi o dəqiqə balıqlara vermək olmazdı, görək bir müddət ötsün, sonra böyüdücü şüşə ilə Mark Georgiyeviç qurdları diqqətlə nəzərdən keçirib, balıqlara zərər verə biləcək bəzi həşəratları pinset ilə tutub tualetə atmalıydı... Mark Georgiyeviç otağa qayıdıb qapını arxasınca bağladı, mətbəxə getdi, qaz pilişini yandıraraq çayniki istiyə qoydu. Sonra yenidən kabinetinə qayıtdı, akva-

riumlara gözücu nəzər salıb kreslodə əyləşdi, telefon aparatını özünə sarı çəkib dəstəyi götürdü və qulağına qoymadan, çoxdan yadında saxlamış olduğu bir nömrəni yığdı.

– Zəminə xanım? Hər vaxtın xeyir. – Mark Georgiyeviç Bakıya köçüb yaşadığı illər ərzində Azərbaycan dilini mükəmməl öyrənmişdi. – Çox sağ ol, salam göndərən sağ olsun... Tak... hemoqlobininin elə bir təhlükəsi yoxdu, narahat olma – rus dilinə keçdi. – Tı, radi boqa, ne bəspokoysya. Poka ya ne vıju veskix priçin dlya qospitalizatsii. Vse svyazano s qormonalnımı izmeneniyami, i pritom, neznaçitelnımı. -- Yenə Azərbaycan dilində davam elədi: – Bəli, bəli, qanına tük çıxması da, əsəblərinin yerində olmaması da, hamısı ancaq hormonal dəyişikliklərlə əlaqədardır. Heç narahat olma. Axşam səkkizdən sonra gələcəyəm, mütləq. Bircə Səlimə xanıma baş çəkməliyəm, lap daha mənə əldən salıb. Sonra sizə gələcəyəm. Mənnən də çoxlu salam söylə. Hələlik. – Dəstəyi aparatın üstünə qoydu, bir müddət nə haqdasa fikirləşə-fikirləşə dəstəklə aparatı birləşdirən burulma məftilə baxdı və yerindən qalxmadı. Mətbəxdə çaynik fit verənə kimi beləcə oturub tərpənmədi. Çaynik fit çalıb, “qaynadım, partladım” deyəndə qalxdı, qurumuş fəqərə sütunundakı sızıltıya məhəl qoymadan mətbəxə yönəldi, dəhlizdən keçəndə yüngülvarı axsağını hiss etdi – ağrı həmişə sağ ayağına vururdu – fit çaldı, mətbəxdə özünə bir stəkan tünd çay süzüb kəməşirin elədi, tələsmədən, alkoqolik şirin çaxırın hər qurtumunu vaxtı uzada-uzada içdiyi kimi (ağına gələn bu müqayisədən güldü), o da çayını qurtum-qurtum, dadını, istisini dilinə, selikli qışasına, beyninə yaya-yaya içdi. Bayaقدan, telefonla danışdıqdan sonra içərisində hərlədiyi fikrin üstünə bir də qayıtdı: xəstənin bütün analizləri, üstəlik də, ümumi klinik mənzərə onun diaqnozunu hərtərəfli təsdiq edirdi, lakin belə bir aydın mənzərə fonunda adam qanına birdən-birə tük çıxmasının səbəbi heç cür izah olunmurdu. Və açığı, Bakıda Mark Georgiyeviçin bu sarıdan məsləhət ala biləcəyi elə bir adam da qalmamışdı. Şəhərin ən məşhur endokrinoloqu sayılan, Mark Georgiyeviçin köhnə dostu professor Qasımbəyli inişil rəhmətə getmişdi. Qalanları, açığı, o qədər də bel bağlamalı adamlar deyildilər, cavan həkimlərin isə əksər hallarda bisavadlığı ilə üz-üzə gələndə qolları sustalıb yanına düşürdü... Bərqman bu məsələdə, şübhəsiz, ilişməyinə ilişmişdi, müalicəsinin hansı mərhələsində isə səhvə yol vermişdi. Səhvəmi?.. Hər halda, Mark Georgiyeviç özü, səhv elədi-

yinə heç cür inanmırdı. Hətta hərdən fikirləşirdi ki, evindəki bütün kitabları, təbii, tibb kitablarını ələk-vələk eləyib təzədən səhifə-səhifə oxusa da, bu suala cavab tapa bilməyəcək, yenə çaş-baş qalacaq. Burda nəşə başqa şey vardı: bu metamarfozanın kökü, ola bilsin, nəinki tibbi, heç genetik problemlərlə də bağlı deyildi. Bəlkə elə yaradan belə buyurub ki, xəstə, filan yaşına çatanda qarnına tük çıxsın, Mark Georgiyeviçi, yaşının bu vaxtında, səhhətinin bu vəziyyətində əndazədən çıxarsın, onun rahatlığına, əmin-amanlığına son qoysun?.. Bu fikrinə də güldü, başını buladı, çayını yarı eləməmiş, üstünə su aldı və yenə bayaqkı qaydasında, xırda qurtumlarla, beynində qaynaşan təzadlı suallara nə qədər cəhd eləsə də, cavab tapmadan içməyə başladı. Gözlərini dolandırıb, mətbəxin enli pəncərəsindən eşiyə baxdı və bozuntul-mavi səmanın düz ortasında futbol topu boyda dəyirmi bir bulud gördü. Bu bulud parçasının dəyirmiliyi təxmini deyildi, dəqiq və həndəsi dəyirmilik idi: elə bil sirkulla çəkilib səmanın hamarlığına yapışdırılmışdı. Və bu andan, buludu gördüyü dəqiqədən Mark Georgiyeviç hər şeyi unutdu, xəstəni də, telefonla bayaqkı söhbətini də, tərəddüdlərini də. Hər şey, o bulud parçasından çıxan asfalt rəngli tutqun şölənin içərisində elə bil əriyib muma döndü, axıb-axıb, yaddaş cığırılarının arasında hopulub yoxa çıxdı. Amma bu cığırılardan birində, dolana-dolana yaddaş quyusunun lap dibinə gedən kələ-kötür cığırın ucunda, qurtaracağı nöqtədə, dəyirmi buludun şəklinə bənzər başqa bir bulud, ağ parça üzərində mürekkəb ləkəsi kimi üzə çıxıb Mark Georgiyeviçin beynini yüngülcə dumanlandırıdı: bu bulud parçası indi onun pəncərədən gördüyündən daha tünd idi, qaraya çalırdı və neçə-neçə illər bundan qabaq, buradan çox-çox uzaqlarda, Mark Georgiyeviçin anadan olduğu yerdə, qalın meşədə ağacların arasında arxası üstə uzanıb, qorxudan əsə-əsə, təlaşla göyə baxan bir oğlan uşağının gördüyü buluddu. O zaman bu oğlan uşağının yeganə ümidi, yağışın rütubəti ilə bətnini doldurub ağırlaşmış, nəhəng kazak papağına bənzəyən bu yeganə buluda qalmışdı. Və o zaman, o uzaq illərdə həmin o oğlan uşağının Allahdan diləyi bu idi ki, kaş o bulud yerə enib, onu, ağacların arasında ürəyinin çapalamasından əsim-əsim əsən bu oğlan uşağını qalın yorğan kimi örtüb görünməz eləyəydi, at ayaqlarından və sivrilmiş qılınclardan qoruyaydı. Kaş bir də onun qulaqları “jidovskoe otrodye” sözlərini eşitməyəydi. Çünki bu sözlərdən sonra həmişə onun uşaq burnuna laxtalanmış qan iyi dolurdu.

Jitomir qatar təkərlərinin taqqaturuqlu səsi arxada qalmışdı, – özü də gör bir nə vaxt – zaman yavaş-yavaş hər şeyi Mark Georgiyeviçə unutturmuşdu, amma, görünür, yalnız o bulud parçasından savayı... Mark Georgiyeviç stəkani mətbəx stolunun üstünə qoyub, məhkəmə-də hökmü oxunan müqəssir kimi başını aşağı saldı və neyçinsə, yazı stolunun orta yəşiyində, lap dibdə, illərdən bəri göz bəbəyi kimi qoruyub saxladığı köhnə naqanı xatırladı. O naqanın birçə gülləsi vardı. Mark Georgiyeviçin son ümidi, son sığınacağı idi.

“Görəsən, dünyada akvarium balıqlarından yaxşı nə var?” Mark Georgiyeviç gülümsündü.

Marqo mətbəxdən qayıtdı. Hənirtisini eşidəndə gözlərini açdım, elə bildim çay gətirib. Marqo əsnəyə-əsnəyə dedi:

– Qoymuşam dəm alsın.

Heç nə demədim. Gözlərim yumuldu.

– Yatma, niyə yatırsan?

Heç dəxli var? Niyə yatırsan? İstədim deyəm, izal ol başımdan, amma dodaqlarım aralananda başqa sözlər eşitdim:

– Çayı tünd elə. İki dənə şəkər sal, isti-isti ver içim.

Marqonun sinəsindən gələn yuxulu səs:

– O da baş üstə!

Kirpiklərimi birtəhər aralayıb baxdım: yuxusuz gecənin ağırlığı, zənn etdim, kirpiyimə hər birindən qurğuşun damlası kimi sallanıb qalmışdı. Düz deyiblər ki, gözələ yuxudan qalxanda tamaşa elə. İxtiyar sahibi olsaydım, bütün qadınlara gecələr yatmağı qadağan edərdim. Səhər ayılıb, parusin şalvar kimi əzilib pırtlaşmış qadın sifəti görmək acqarına sirkə içmək kimi bir şeydi. Marqo ilə tanış olduğum o uzaq payız axşamını xatırladım.

Soyuq külək əsirdi, yaman soyuqdu. Ağaclarda bir dənə də yaşıl yarpaq qalmamışdı. Qəfil gəlmiş Bakı payızının zəhlətökən, küləkli, tozanaqlı axşamlarından biri idi: şəhərin gözəlliyi bu tozanağın içində əriyib yoxa çıxmışdı. Bakının payızı da birdən gəlir, yayı da, qışı da... Fənlərin dəyirmi lampaları yellənirdi, uzun, gödək, enli, əyri-üyrü kölgələr asfaltda, səkilərdə sarmaşıq kimi sürüşüb axıyırdı.

Evə qayıtmalıydım, amma qatırı yola salıb perrondan vağzalqabağı meydana çıxdığım dəqiqədən əllərimi pləşimin ciblərinə dürtüb

bir yerdəcə quruyub qalmışdım. Harasa, kiməsə zəng vurmalıydım. Amma kimə və hara? Heç cür yadıma sala bilmirdim. Bu külək, bu zəhrimar tozanaq elə bil beynimi iflic eləyib qurutmuşdu. Nənəm buna deyərdi xərifləmə...

Sonra mən onu gördüm. On-on beş addım məndən aralıda, işığı keçirilmiş bağlı su budkasının yanında dayanıb mənə baxırdı. Bil-mirəm niyə, amma onu görən kimi nə sənətin sahibi olduğunu o dəqiqə başa düşdüm. Və bir neçə anın içərisində bu on-on beş addımlıq məsafədən mən onun qadın bədəninin qızmar hərarətini hiss elədim. Dünyada böyük möcüzələr olmur, amma bəzi xoşbəxt adamların, daha doğrusu, xoşbəxt yox, qayğısız, laübalı adamların başına hərdən kiçik möcüzələr gəlir. Bu da o kiçik möcüzələrdən biri idi...

Marqo çayı gətirdi. Mən deyən kimi eləmişdi. Çay tünd idi, kəşşirin və isti idi. Bu cür dəmlənmiş çayla bir kişinin yox, on kişinin gecə yorğunluğunu canından çıxarmaq olardı. Özünə armudu stəkanda süzmüşdü. Çayımızı içib qurtarana kimi kəlmə kəsmədik.

Həmin o uzaq, küləkli-tozanaqlı payız axşamından sonra mənim subaylıq həyatımda balaca bir ulduz yanıbmışdı. Bu ulduzun işığı çox zəif idi, istisi isə bəlkə də heç yoxdu. Amma hər halda ulduz idi, özü də mənim ulduzum idi. (Xəstənin dodaqları yenə dartıldı, üst dodağı həm də yüngülcə əsdi: "Ulduz niyə, görəsən, ay Allah?" deyə fikirləşdi).

Tanışlığımızın ilk günlərində, gecəyarı, başını sinəsinin üstünə qoyub mənə qərribə şeylər danışardı.

– Babamın qılncı vardı, uzun, əyri qılncıdı. Babam deyərdi ki, min yaşı var bu qılncın, daşa vursan iki bölünər. Nənəmin gümüş bazubəndi vardı, bazubəndin iki min yaşı vardı. O vaxtlar bizim kişilər evdə oturmazdılar, tez-tez davaya gedərdilər. Arvadlar, kişilər qayıdana kimi qara geyib, bazubənd taxıb yas saxlardılar. Hər evdə baraban olardı, iri dəyirmi. Elə ki kişilər davaya getdi, arvadlar bazubənd geyib, qara örtüb başlardılar barabanlara döyməyə, ta gecə yarıyacan... Nənəm danışardı ki, barabana döyməyən arvadı kişisi davadan qayıdanda öldürərmiş.

Mən soruşardım:

– Nənənin də barabanı vardı?

– Yox ey... İki min il, üç min il bundan qabaq beləymiş.

...Çay məni dirilti. Kirpiklərimdəki ağırlıq yox oldu, yorğunluğum yavaş-yavaş canımdan çıxmağa başladı: elə bil əzələlərimə

dolmuş suyu çəkib sovurdular, əməlli yüngülləşdim. Çaydan sonra Marqo mənə on beş dəqiqə bundan qabaqkı kimi əzik-üzük və qoca görünmədi.

Bir dəfə ondan soruşmuşdum:

– Marqo, sənın millətin nədi?

Çiyinlərini çəkib cavab vermişdi:

– Nə bilim...

– Allaha inanırsan?

– Yox.

Həyatə açılan ikigözlü pəncərədən baxanda mən həmişə paraşüt vıskasını görürdüm. O vaxt paraşüt vıskasının üstündə dirijabl vardı, o vaxt hələ Marqo yox idi, dirijablın üstündə səma, səmanın üstündə isə "Allahın evi" vardı. Çünki nənəm səhərlər dua oxuyanda üzünü o tərəfə tuturdu. Soruşurdum, orda nə var, cavab verirdi ki, ora qiblədir. Mən elə bilirdim qiblə "Allahın evi" deməkdir.

Gecələr paraşüt vıskası görünmürdü. Damların üstündə, paraşüt vıskasının yerindəki dİbsiz qaranlıqda, dirijablın dayandığı nöqtədə, hər tərəfdə ulduzlar sayrışırdı. Bakının noğul ulduzları.

Gecə tez-tez özü ilə külək gətirirdi. Əvvəlcə xışıltı ilə damların, səkilərin üstündə sürünən sərin meh, sonra güclənib qapı-pəncərəni yerindən oynadan xəzri. Mən nə qədər diqqətlə baxsaydım da, buludları görə bilmirdim: buna görə də mənə elə gəlirdi ki, ulduzları iki-bir, üç-bir söndürən Allahdır.

Hardasa oxumuşdum, ya eşitmişdim, amma bilmirəm nə vaxt: dirilikdəmi, ya ölülükdəmi – hər adamın bir yolu var, lap orta məktəbin hesab kitablarında olduğu kimi: "A" məntəqəsindən "B" məntəqəsinə gedən yol. Hamı özünün "A" məntəqəsindən çıxıb "B" məntəqəsinə gedir və gedir ki, bəlkə baxıb görsün "B" məntəqəsindən sonra nə var, doğrudan da bəlkə elə bir şey var ki, nəinki hesab kitablarında, heç dünyanın ən müdrik kitablarında da bunun izahını, mənasını tapmazsan. Mənə, ələlxüsus, Marqoya verdiyim adi suallara bəzən anlaşılmaz cavablar alandan sonra elə gəlirdi ki, Marqo və ona bənzəyən başqa qadınlar "B" məntəqəsindən çıxıb üzü bəri gəlirlər, gəlirlər ki, "A" məntəqəsində bizi kimilərə balaca bir möcüzə bəxş eləsinlər, bir udumluq təzə hava versinlər, qollarımızdan yapışib, qəddimizi düzəldib desinlər ki, vallah-billah günəşə baxmaq təhlükəli deyil, qorxmayın – siz kor deyilsiniz.

- Ay qız, ola bilməz, axı, adam hansı millətdən olduğunu bilməsin?
– Niyə olmur? A?

İlahi, Marqonun elə gözəlləşib adamın ağlını aldığı vaxtları olurdu ki, onunla bir yastığa baş qoyduğuna inanmırdın. Adama qıyqacı baxıb, buğdayı sifətindəki dibi görünməyən gözlərinin duruluğunu üstünə çiləyəndə, deyirdin tiyan altından çıxıb, ins-cins olmayan bir çəmənliyin şəhində çimmisən və sənə hələ bir bəni-adam gözü sataşmayıb... Bəzən, o mənə baxanda, ya yanımda uzanıb başını sinəm üstə qoyub qayğısız-qayğısız yatanda, mən ürəyimin cızdağını çıxardan nəhayət-siz qüssənin səbəbini anlamadan, fikirləşirdim ki, nə yaxşı bu dünyanın Marqosu var, nə yaxşı dünyada belə dolu qadın dodaqları var, ümdəsi də, nə yaxşı indi mən tək deyiləm, çünki bu varlıq ola-ola mən indi tək qalsaydım, yəqin başıma hava gələrdi. Başına hava gələnlərin əksəriyyəti, bəlkə də hamısı “A” məntəqəsindən çıxıb “B” məntəqəsinə yönələn, amma nə səbəbdənsə, Marqoya rast gəlməyən adamlardı.

...Xəstənin qulaqları səs eşitdi, uzaqdan, bir uğultu küləyin içərisindən. Zülfüqar kişinin səsi idi:

- A bala, bir yanın boş qoy...

Sonra Zülfüqar kişi gülümsündü, pırpız qaşları kirpiklərinə qarışdı və demisini tüstülədə-tüstülədə düz xəstənin gözlərinin içinə baxdı. Amma xəstə Zülfüqar kişi ilə öz arasındakı, qaranlığın zilindən yığılmış səddi və Zülfüqar kişinin başı üzərindən sallanmış buzlaqları görmədi. Bərk-bərk gözlərini yumdu, özünü qaranlığa saldı ki, bəlkə daha heç bir şey görməyə və heç bir şey eşitməyə. Bir ürəyə bir an içərisində nə qədər xatirə yığışa bilər, axı!..

Bizim iri, işıqlı həyatımızda təxminən mart ayının sonlarından başlayaraq həyat tamam dəyişir. Payızda, qışda yağış, qar yağıb kif və rütubət qoxuyan gölməçələr əmələ gətirəndə həyatımızı görməsən yaxşıdır. Elə xəfə, ürəksızan, yüz il sandıqda qalmış qar paltar kimi yazıq görkəmi olur ki, yolun ordan düşəndə yan-yörənə baxmaqdan qorxursan. Əgər qulyabanı varsa, yəqin qış aylarında gəlib bizim həyətdə yaşayır... Amma elə ki, yaz başladı, yazıq-yazıq künc-bucağa sıxılmış ağaclar tumurcuqlandı, bizim upravidomun fəaliyyəti qazanda qaynayan su kimi aşırıb-daşır. Orda-burda yığılıb qalmış paslı boru parçaları, köhnə vedrələr, məftil, taxta tullantısı yük maşınlarına doldurulub həyətdən çıxarılır, asfalt sulanır, stollar, skamyalar rəngləyir,

uzun sözün qısa, həyət upravidomumuzun özü dediyi kimi, dönüb olur “lyuks”. Üst dodağının tən ortasında qara milçək tək yapışmış qalmış balaca dördkünc bığını şəhadət barmağı ilə sıgallaya-sıgallaya həyətdə elədən-elə, belədən-belə gedib, fəhlələrə, süpürgəçilərə pəhləvan kimi hayqıra-hayqıra göstərişlər verir: “Əlli tərpenin, yoxsa Allah haqqı, demaqoqların dilindən qurtara bilmərik. O taxtaları da vızıldat! Ay malades! Qurgen, stolun ayağına qırmızı vur, qoy olsun abstraktnı. Rəngə heyfin gəlməsin, hökuməti. Qızxanım bacı, sənə də malades!”

Qızxanım bizim həyətin süpürgəçisidir. Mən bu binaya köçəndən, gör neçə ildir, onu hər gün səhər saat altıda bizim həyəti süpürüb-silən görürəm. Bizdə adətdir: gecə on ikidən sonra beşmərtəbəli binanın həyət balkonlarında qapılar növbə ilə açılır – həyətdə külqabı boşaldan kim, gəmirilmiş sümüklər tullayan kim... Səhərə kimi həyatımız olur nəhəng zibilxana. Qızxanım uzun saplı süpürgəsini işə salmamışdan qabaq həyətə gəldikdə, süpürürünməyə fəryad alayım kimi, bəsləyir

Mən Qızxanımın yuxarıdan lap balaca görünən kök, yumru bədənə, özündən uzun süpürgəsinə, qara qaloşlarına baxa-baxa belə dəqiqələrdə tamam ayrı şeylər düşünürəm. Çünki hələ yuxuluyam, bayaqdan bəri Qızxanımın qarğısını, indi onun ət, yumurta haqqında dediklərini eşitsəm də, nə üçünsə bir şey deməyə söz tapmıram. Birdən hardansa ağıma belə fikir gəlir: “Görəsən Qızxanıma bir milyon ver-sən neylər?”

Qonşular danışdırlar ki, Qızxanımın tək oğlu müharibədən qayıt-mayıb, amma arvad indiyə kimi əlillik kağızı olsa da, oğluna görə ona düşən pensiyanı almır. Deyir ki, mən oğlumun qan puluna özümə çö-rək alamıram. Altı uşaq doğmuş, trolleybusda konduktor işləyən qızı ilə bu həyətin aşağı başında, köhnə tikililərdəki birotalı evdə olur, altı nəvəsinə həm nənəlik eləyir, həm də analıq...

Xəstə çoxdandı Qızxanımın səsinə eşitmirdi. Çünki indi evdə bü-tün pəncərələri kip-kip bağlayırdılar. Çox-çox qabaq, həmin bu blok-dakı birotalı mənzildən kiminsə boşaltdığı üçotaqlı mənzilə köçəndə və toy eləyib evinə gəlin gətirdiyi vaxtlar xəstə, günlərin birində evə qayıdanda blokun qabağında Qızxanımla rastlaşmışdı. Qızxanım onu təbrik eləyəndən sonra, xəstənin o vaxt, o dəqiqə unutduğu, indi isə birdən-birə yadına düşdüyü bu sözləri demişdi:

– Oğul, incimə... Amma Marqo da sənə yaman yaraşır. Heyf ona...

O vaxt, bu sözlər deyilən vədə Bakıya yenə payız gəlmişdi, soyuq idi. Qızxanım dama-dama yun şalını başına salıb uclarını boynunda bərk-bərk düyünləmişdi, tez-tez burnunu çəkirdi. Bu da xəstənin yadına düşdü. Marqonun adını Qızxanımın ağzından eşidəndə elə bil payızın soyuğu bu adı buz parçasına döndərərək xəstənin boğazına tıxadı: hülqumundan aşağı nəşə soyuq bir şey axdı. Xəstə çiyinlərini çəkdi, başını tərpətdi, amma bilmədi nə desin. Heyf ona...

Xəstəni milis şöbəsinə çağıranda o hələ hər şeydən bixəbər idi. Cavan leytenantın kabinetində eşitdiyi sözlərdən əvvəl-əvvəl özünü itirdi, leytenantın müəmmalı-müəmmalı və bir az da eyhamla gülüm-sədiyini görəndə lap pərt oldu. Məlum oldu ki, Marqo Bakının hansı mehmanxanasındasa, rayondan gəlmiş bir məsul işçinin nömrəsində tutulub. Cinayətin məğzini cavan leytenant, dünyaya gəldiyi gündən ədəb-ərkan qaydalarının nə demək olduğunu başa düşmədiyi üçün, çox açıq-saçıq izah elədi, hətta, üstəlik, bəzi təfərrüatları da sadaladı. Bu da məlum oldu ki, qanuna görə istintaq qurtarana kimi hər hansı bir

şəxs Marqonu zəminə götürə bilər və Marqo heç kəsi olmadığı üçün onun adını verib.

– Mənim?

– Həri, sənini! – Leytenant güldü.

Sonra söhbət davam elədi, uzandı. Leytenant portfelini açıb iri bir termos çıxardı, iki qalın stəkana çay süzdü – otağa elə bil dəmir iyi doldu – qırıqları saralmış şəkər qırıqlarını qəzet parçasına yığıb onun qabağına qoydu. Çay içə-icə yenə danışdılar, leytenant bozi məsələ-ləri açdı, amma xəbərdarlıq elədi ki, bunları yaymaq olmaz və o başa düşdü ki, rayondan ezamiyyətə gələn adamlardan pul qırmaq məqsə-dilə şəhərdə əməlli bir banda təşkil olunubmuş və bu bandanın – leytenant elə-belə də dedi: “bu bandanın ən fəal üzvlərindən də biri Marqo Filankosovadı”. Daha sonra leytenant qarşısında oturmuş, sifəti avazımsız adamın məşhur qohumlarının adını çəkdi və ustalıqla bildirdi ki, bu səbəb olmasaydı, o belə söhbətə bu qədər vaxtını sərf etməzdi. “Yaxşı döyül, qədəş, o boyda kişi var ortada”. Vəziyyətdən çıxış yolu-nu da leytenant göstərdi.

– Hamımız cavanıq, – dedi, – cayıllıq eləmişik, eləyəcəyik də. Amma... bu zırıltı o zırıltıdan döyül.

Leytenantın iri, qonur gözləri, enli çiyinləri, ümumiyyətlə, çox cüssəli bədəni vardı. Nəfəs alanda burun pəreləri hərdən o qədər bö-yüyürdü ki, deyirdin indicə ordan buxar çıxacaq və otaqda parovoz fiti eşidiləcək. Belələri, yəqin ki, qadın sarıdan korluq çəkmirlər.

O, leytenantın yanından axşam ala-toranına çıxanda çox gedə bilmədi, milis idarəsinin arxa tərəfindəki küçənin xəlvət yerində, telefon budkalarının birinə girib, arxası qapıya sarı dayanıb ağladı. Çünki üçcə dəqiqə bundan qabaq, o, leytenantın verdiyi ağ kağıza bu sözləri yazmışdı: “Mən Filankəs Filankəsov Marqo Filankəsova ilə tanış deyiləm”. Yazıb, imza atmışdı.

Berqman zəngi çalıb, Zəminənin tələsik açdığı qapıdan içəri girəndə dərman iyini duymadı, amma mətbəxdən gələn qızardılmış ət iyi o dəqiqə burnuna doldu. Qoltuğunda karton qovluq vardı, onu nikəlli asılqanın üstünə qoydu və Zəminə ilə salamlaşdı. Qadının əli soyuq idi, dəhliz isə isti – mətbəxdəki bişmişin buxarlı istisi dəhlizə

yayılmışdı – Berqmanın gözləri acışdı. O da Zəminənin hər təzə gələnin ağzından min dəfə eşitdiyi bu sözləri dedi:

– Havanız yaman ağırdı.

– Havanı dəyişməyə qorxuruq.

– Niyə?

– Siz keçən dəfə dediniz ki, soyuqdan qoruyun... bronxları. – Zəminənin gözləri qıpırmızı idi. – Nə bilim, vallah.

Berqman gülümsündü, gümüşü haşiyəli eynəyinin arxasında qar kimi ağ kirpikləri bir neçə dəfə qırıldı.

– Məni düzgün başa düşməmişən, ay qız... Hava çox ağır, heç nəfəs almaq olmur, – dedi və boğazını arıtlayıb birbaşa xəstə yatan otağa keçmək istəyirdi ki, Zəminə onu saxladı: əlini arxasınca uzadıb, yüngülcə dirşəyinə toxundu.

– Əsəbləri heç yerində döyül, – dedi, – lap uşaq kimi olub.

– Məsələn?

– Dünən kənddən qovut göndərmişdilər, böhməzə qatıb verdim ona. Bircə qaşq yeyib ağladı.

– İştahı necə?

– İştahı pis döyül. Amma özü, belə birtəhər olub. Bir də görürsən heç nəyin üstündə gözləri yaşardı, ya uşaqları dannadı. Əsəbləri yaman pozulub, professor.

Berqman qadının qolundan tutdu.

– Hamısı keçib gedəcək. Qorxulu heç nə yoxdu... Hər halda, mən görmürəm. Bir də, mən hələ professor döyüləm, bəlkə bir otuz ildən sonra bəxtim gətirdi, onda oldum. Hələ ki, doktoram, – deyib yenə güldü və elə arxayınçılıqla güldü ki, Zəminənin təlaş, nigarəncılığı yox oldu. Qadın köksünü ötürüb rahat nəfəs aldı. “Bu camaat görəsən niyə evlənir?” – deyə Mark Georgiyeviç düşündü.

– Hardadı? – soruşdu.

– Böyük otaqda.

Onlar yemək otağına keçdilər. Xəstə, arvadının saçaqlı yun şalını çiyinlərinə salıb, kreslodə, televizorun qabağında oturmuşdu: ekranda sinəsi ordenlərlə dolu bir kişi nəşə danışdı. Berqman qapının astanasından ekranın göyümtül rəngini akvariumlarının suyuna bənzətdi. Addım səslərini eşidəndə xəstə geri döndü və Berqmanı görən kimi yerindən qalxmaq istədi, sifətinin əzələləri dartıldı, amma Berqman əlinin hərəkəti ilə onu tərpənməyə qoymadı, yaxına gəlib əl tutdu.

– Nu kak?

– Babatam, deyəsən. Daha axşam qızdırmam olmur. – Dediyyənin doğrudan da həqiqət olduğunu bir daha təsdiq etmək niyyətilə, ümidlə arvadının üzünə baxdı. Zəminə də başını tərpətdi.

– İki gündü yoxdu, – dedi. – Şükür. – Sonra ikiəlli kreslonun söykənəcəyindən ikiəlli yapışib bir az qabağa sürtdü, doktora oturmağı təklif elədi. Berqman kresloya əyləşdi, xəstənin ariq biləyindən yapışib nəbzini tutdu və sol qolunu qaldırıb gözlərinə yaxınlaşdırıb, saatına baxa-baxa razılıqla dedi.

– Nu çto j!.. Taxikardiya da yoxdu.

Zəminə:

– Doktor, bir stəkan çay, hə? – Qadının səsi elə gözəl çıxdı ki, Berqmanın ürəyi sıxıldı.

– Gözəl olar, – dedi, – o səfərki moruq mürəbbəsi də yanında, hə?

– Bəs necə! – Zəminənin gözlərinə gəlmiş işıqdan sifəti allaşdı, sevincək mətbəxə çay dalınca getdi. O, otaqdan çıxandan sonra Berqman xəstəyə bir-iki sual verdi: dərmanları müntəzəm içib-içmədiyini soruşdu, stolun üstündən Zəminənin qoyduğu analiz kağızlarını götürüb bircə-bircə gözəndən keçirdi, xəstənin cavablarını diqqətlə dinləyə-dinləyə yenə həmişəki qaydasında, xəstənin dəfələrlə görüb müşahidə elədiyi tərzdə – təmkinlə, razılıqla başını tərpədə-tərpədə onun sifətinə, uzun qızdırmadan sonra qaysaq bağlayıb tünd çəhrayı rəng almış dodaqlarına, lap axırda qıyılıb balacalanmış gözlərinə baxa-baxa fikirləşdi ki, ona ümid harayı ilə zillənmiş bu bir cüt gözün lap dibində közərib öləziyə qorxunun, təlaşın səbəbi nədir?

– Lap yaxşı. Antibiotikləri ixtisara salmaq olar. Madam ki, qızdırma yoxdu, deməli, olar. – Analiz kağızlarını stolun üstünə qoydu və neyçünsə yan-yörsinə baxıb dedi: – Bir köynəyini qaldır görüm.

Xəstə ehmalca köynəyini qaldırdı, batıq qarnını, qabırğaları qabar-mış köks qəfəsini utana-utana Berqmana göstərdi. Köynəyinin yaxasını açıb, maykasını yuxarı qaldıranda, bu adicə hərəkətdən cüzi gücə düşdüyündən alnına tər gəldi, qollarının boşalmış əzələləri əsdi. Berqman əlini xəstənin qarnına çəkdi, xırdaca tükləri sığalladı: ovcunda xoşagəlməz bir təmas duydu, elə bil əlini küçə itinə toxundurmuşdu. Sonra pencəyinin sol cibindən xəncər tiyəsi kimi parıldayan balaca çəkcə çıxarıb, dəstəyi ilə xəstənin sinəsində xaça bənzər bir şey çəkdi: refleks demək olar ki, heç yoxdu.

– Belində ağrı olmur ki? – soruşanda xəstə onun nəyi nəzərdə tutduğunu başa düşüb tələsik cavab verdi:

– Yox, yox, olmur!

Berqman çəkici cibinə qoydu.

– Medisinadan başı çıxan adamı müalicə etməkə pis şey yoxdu, – dedi. – Adam söz soruşmağa peşman olur. – Güldü, əlini ərkyanaqla xəstənin çiyinə qoydu.

Xəstə də güldü, səsini Berqmanın danışq tərzindəki səmimiliyə və ılıqlığa uyusdurub dedi:

– O qədər tibbi jurnal, broşura buraxırsınız ki, özümüz hər şeyi oxuyub öyrənirik.

– Mənnən asılı olsaydı, mən elə kitabların, jurnalların nəşrini ömürlük qadağan eləyərdim.

– Elə niyə?

– Çünki siz onları oxuyub olursuz savadlı, bizim isə əlavə ədəbiyyat oxumağa vaxtımız çatmır. – Xəstənin onu maraqla dinlədiyini

görüb, təcrübəli və həssas həkim kimi başa düşdü ki, xəstə, bayaq onun gəlişi ilə olaqədar keçirdiyi gərginlikdən, əsəbi ovqatdan ayrılıb, buna görə də söhbəti elə bu cür – yarızarafat, yarıciddi şəkildə aparmaq lazımdır. – Sizə gəlməmişdən qabaq Səlimə xanımgildəydim. Kəstəti, çoxlu salamı var sənə, Zəminəyə.

– Çox sağ olsun. – Xəstənin əməllə cəyni açılmışdı, gözlərindən asudəlik yağdı.

– Hə, deməli, arvad hipertoniq krizisin bütün simptomlarını bir-bir mənə saydı. İnandırırım səni ki, tibb institutunu qurtaran tələbə onun bildiyini bilməz. Bütün fikri-zikri qan təzyiqindədi, qapanıb içərisinə, ordan çıxıb bilmir... Dərmanların adını, Moskvadakı məşhur nevropatoloqların adını, familiyasını, hansı klinikada işlədiyini, təzə müalicə üsullarını – heç mən çoxusunu, inandırırım səni, eşitməmişəm – nə deyim, arvadın bilmədiyini şey yoxdu, hansı dərmanı yazıram, qalın bir kitabı var, dərman ensiklopediyası, əvvəl-əvvəl onu açıb baxır, sonra deyir içmək olar, ya yox. – Berqman əlini əlinə vurdu, xəstənin güldüyünü görüb ona qoşuldu, sonra eynəyini çıxardı, şüşələri nəfəsiylə qızdırıb cib dəsmalıyla sildi və təzədən taxdı. – Zarafat bir yana, – dedi, – gəlin siz ikinci mən deyənə baxın.

– Nəyi deyirsiniz?

Berqman kreslodə qurdalandı, ayaqlarını düzəldib qabağa uzatdı, bayaqdan stabilizatoru cızıldayan və nəşə göstərən televizorun ekranına baxıb, fikri tamamilə başqa yerdə olduğu üçün, heç bir şey görmədi və davam elədi:

– Bayaq Səlimə xanıma da dedim, indi də sənə deyirəm. – O qanrılıb geri, otağın bağlı qapısına baxdı: deyərsən, Zəminənin söhbətin bu yerində içəri girməsindən ehtiyat etdi. – Bu Kərimli məsələsini qurtarın getsin.

– Niyə? – Xəstənin gözləri genişləndi.

– O vaxt kim kimmən donos yazıb, kim kimi tutdurub, bunnarı bu gün qurdalamağın nə mənası, canım?

Xəstə, Berqmanın bu sözlərinə əvvəl təəccüb elədi: çünki onun, Berqmanın, söhbətin yönünü belə gözlənilmədən dəyişdiyinin səbəbini anlamadı. Həm də ona görə təəccüb elədi ki, uzun illərdən bəri – arada qırq-əlli il vardı və o zamanlar xəstə, balaca uşaq idi – bu iki ailənin, Səlimə xanımın və xəstənin ailəsinin həmdəm dostu, çətin günlərdə belkə də ən etibarlı dostu olan doktor Berqman həmişə bəzi incə əhvalatlardan söz düşəndə söhbətdən qaçırdı, zarafata salıb mətləbi yayındırırdı, yerindən qalxıb ağ kirpiklərini qırpa-qırpa otaqda narahat-narahat hərələnirdi. İndi doktor Berqmanın bu məsələdən söhbət salması doğrudan da təəccüblü idi. Çünki Mark Georgiyeviç Berqman Kərimlini də yaxşı tanıyırdı və Səlimə xanımın atasının o illərdə başına gələn müsibətdən də yaxşı xəbərdar idi. Və indi xəstə neyçinsə birdən-birə Mark Georgiyeviçin məclisdə-filanda bir az içib, yanaqları yeniyetmə kimi qızarandan sonra tez-tez dedi ki, sözləri xatırladı: “Mənim beləliyimə baxmayın! Əgər dünyada iki bic adam varsa, onlardan biri mənəm!” Belkə Mark Berqman bir şey eşidib, indi bu sözləri ilə sadəcə xəbərdarlıq eləyir?.. Ona da Kərimli deyirlər. Hədisələri qabaqlamaqda bu məmləkətdə elə ad çıxarıb ki, şeytana papıq tikənlərin nəfəsini ömür-billah kəsib.

Xəstə, Bermanın ağ və uzun kirpiklərinə baxdı: otağın ortasında, tavandan sallanmış qədimi lüstr – Zəminənin cehizi idi – gümüşü haşiyəli eynəyin sağ şüşəsinin tən ortasında buğda boyda brilyant kimi oks edib adamın gözünü qamaşıdırırdı... Berqman elə bil xəstənin nəyə diqqətlə baxdığını duydu və onu bu zövqdən məhrum etmək niyyəti ilə başını azca yana döndərdi: işıqdan qopmuş brilyant parçası elə işıq sürəti ilə də şüşənin hamarlığından yox oldu.

Beləcə, bir müddət bir-birinin üzünə baxa-baxa oturub danışmadılar və xəstəyə elə gəldi ki, Berqmanın ürəyi doludur, daha nəse bilir, amma neyçinsə demək istəmir: doktorun sifətinin sətir ifadəsində indi tərəddüd də vardı – xəstə bunu açıq-aydın görürdü... Bir azdan Berqman dedi:

– Kim-kim, amma sən gerek mənə inanasan. – “Səni” xüsusi ayırdı və bir qədər uzatdı. – Sən, əzizim, indi gerek ancaq müalicənlə məşğul olasan. Başqa nə varsa, tulla getsin, heç nəyə fikir vermə. Hamı özü üçündü. Bunu mən deyirəm, ha? Can adama bir dəfə verilir. İki ömrümüz olsaydı, deyərdik ki, birini sərf eləyək ədalət uğrunda mübarizəyə, camaat da yığılıb bizə əl çalsın. Sürekli alqışlar və hamı ayağa qalxır. – Berqman üz-gözünü turşutdu. – Yerunda vse eto na postnom masle! İkisi olsaydı əgər, – deyə o, təkrar elədi.

Xəstə də qapıya baxdı. Qapı bağlı idi. Zəminə gəlib bu söhbəti eşitsoydı, təbii, Berqmanın tərəfini saxlayacaqdı.

– Vallah, – dedi, – hərdən mənə elə gəlir ki, Allah bizə beş ömür versəydi də, sizin, Mark Georgiyeviç, dediyiniz ədalət uğrunda mübarizəyə bəs eləməzdiniz... Özü də, açıq, mən ədalət uğrunda mübarizə aparmaq fikrində də olmamışam. Mənim bir arzum var: mən istəyirəm ki, auditoriyaya girəndə beş-altı nəfər var tələbələr arasında, heç olmasa, onların gözünə düz baxa bilim.

– Mənasız söhbətdi. – Mark Georgiyeviç osəbiliklə boğazını arıtıladı. – Mətləbə dəxli yoxdu. Mən doğrudan başa düşə bilmirəm səni. Bizim böyük məmləkətdə Kərimli kimiləri itinə tök, eh, saymaqla qurtarmaz. Olublar, vardılar, olacaqlar da!..

Qapı açıldı, Zəminə əlində podnos içəri girdi. Podnosu stolun üstünə qoydu, içində nə vardisa, iri çayniki, büllur vazdakı müəbbəni, armudu stəkanları yerbəyer elədi. Sonra stəkanlara çay süzdü, birini Berqmanın, birini də ərinin qabağına qoydu. Özü divar boyu sıralanmış parusin çexolli nahar stullarından birini altına çəkib ərinin yanında, Berqmanla üzbəüz oyləşdi. Jurnal stolu alçaq olduğundan dizləri stolun qırağına dirəndi, tələsik, bir əlilə xalatının düymələrini yoxladı, o biri ilə etəyini dartıb dizlərini örtüdü. Berqman stəkanın qırağından tutub burnuna yaxınlaşdırdı və çayı iyləyə-iyləyə dedi:

– Bəh, bəh! Buna deyərəm çay. Əla! Vallah, nə qədər orda-burda çay içmişəm, amma Zəminə xanımın dəmlədiyi çaydan görməmişəm. Belə çayı gündə mənə versələr, ömrümdə xəstələnib eləməyəm.

– Bunu, bax, bu qabağınızda oturana deyən. Heç mənim qədrimi bilmir.

Xəstə də zarafata keçdi.

– Qədrini bilməsəydim, – dedi, – çoxdan boşamışdım.

O, Zəminənin məhz indi gəlməsinə şad idi, çünki, hardasa daxilində, Berqmanla söhbəti davam etdirmək istəmirdi. Neyçünsə qəti əmin idi ki, nə o, Berqmanı inandırma biləcəkdə, nə də Berqman onu. Deyəsən, elə Berqman da bu fikirdə idi: müəbbə ilə rahat-rahət çayını içirdi və xəstə bayaqkı sözləri qulaqları ilə eşitməsəydi, indi doktorun sifətinə baxıb deyərdi ki, bu adam lap uşaqlıqdan tanıdığı həmin Mark Georgiyeviç Berqmandı – həyatında bəlkə də hər şeydən çox, yaxşı dəmlənmiş çayla müəbbə üçün sino gedən dünyanın laqeyd və fəqir bəndəsi. İndi bu bəndə, balaca nələkidən moruq müəbbəsinə qaşığı-qaşığı götürüb ağzına qoyub, dodaqlarını marçıldada-marçıldada, ləzzət ala-ala çayı xırda qurtumlarla içməklə məşğul idi: xəstəyə elə gəldi ki, otaqda bomba partlasa da, Berqman stəkanı əlindən yerə qoyas deyil.

– Doktor, birin də, hə? – Zəminə soruşdu. Berqman gümüş qaşığının arxasını yalaya-yalaya:

– Mütləq, – dedi. – Belə şeyi soruşmazlar, qız! – Xəstəyə baxıb göz vurdu.

Zəminə qalxıb Berqmanın stəkanına təzədən çay süzdü, nələkisini ağzına kimi müəbbə ilə doldurdu. Sonra Berqman nəse dedi və söhbət xəstə ilə Zəminənin düz iyirmi beş il bundan qabaq olmuş toyundan düşdü... İyirmi beş il!.. Üçü də bir vaxtda başını buladı, üçü də bu əhvalatın, toy mərasiminin, o xoşbəxt, qayğısız, musiqili, haylı-küylü axşamın iyirmi beş il bundan qabaq olmasına inanmaq istəmirdi, üçü də bu fikirdə idi ki, belə nainsafliq ola bilməz, çünki üçü də o məclisi ən xırda təfərrüatına qədər xatırlayırdı...

– Nə iyirmi beş il, ay qız? – Berqman yenə başını buladı, alınının tərəini yaylığı ilə silib dodaqlarını büzdü. – Dünən, dünən! – dedi.

Və üçü də güldü... O toyda xəstənin rəhmətlik atasının yaxın dostu doktor Mark Georgiyeviç Berqman ən əziz qonaq kimi iştirak edirdi və məclisin qızıışan vaxtında, camaat içib keflənəndən sonra o, tamadadan söz istəyib sağlıq söyləmişdi. Doktor Berqman təmiz Azərbaycan dilində danışmağa başlayanda məclisdə kim vardisa, ələlxüsus, “bəy”in kənddən gəlmiş qohumları heyranlıqla əl çalmışdılar. Xəstənin bu da

yadında idi ki, Zülfüqar kişi üzünü ona, təzəbəyə tutub ucadan demişdi: “A bala, a bala, ayə, bu bizim dili tatar Temirdən yaxşı bilir!” Mahmud isə, Berqman sözünü qurtarıb əyləşəndən sonra ona yanaşıb, üzündən-gözündən öpüb bağrına basmışdı və xəstədən soruşmuşdu: “Bu, musurmandımı?”

Doktorla Zəminə o uzaq illərdə, yanvar ayının soyuğunda baş vermiş bir toy məclisində qaldılar, özü də könüllü və sevinə-sevinə qaldılar. Çünki hər ikisi o toy məclisindən razı idi, ordakı təntənə, uğultu, klarnet səsi onları yormamışdı: biri hələ cavandı, təzə toy paltarında idi, ürəyinin döyüntüsünü dinləyə-dinləyə başını aşağı salıb sevgilisinin yanında oturmuşdu, o biri isə yaxşıca vurmuşdu və gözəl də sağlıq deyib, dönüb olmuşdu qəhrəman kimi bir şey, indi hamı uzaqdan-uzağa bədəsini qaldırıb onun şərəfinə içirdi və o bu gözəl, şad-xürəmlik içərisində üzən məclisin qayğısız dəqiqələrini imkan daxilində uzatmaq, bəlkə də nəhayətsizləşdirmək istəyirdi, çünki bu dumanlı, meyxosə aləmdən öz evinə, tənha qüvəsinə qayıtmaq istəmirdi – başqasının səadətindən bir tikə qoparıb, dilənçi payı olsa da, öz həyatına qatmaq arzusunda idi. Xəstə isə Zülfüqar kişini, onun doktor Berqman barədə dediyi sözləri xatırlayıb, təzə gəlinin ətir qoxuyan bədənindən, qız ürəyinin nigaran çırpıntısından, sağlıqlardan, mərkədən ayrıldı, pırpız qaşlı, pəhləvan cüssəli bir adamın tilsiminə düşdü, fikirləri, qırıq-qırıq sözləri, parça-parça dağ, dərə, meşə mənzərələrini beynində hərləndirib, gəlib nəhəng bir çayın qırağına çıxdı. Çömbəlib, köpüklü sudan ovuc-ovuc götürüb üzünə, boynuna axıtdı: sərin suyun bərkirəliyi və bir də bu suların, dağların, ormanların üzərindəki səmanın təsəvvüredilməz maviliyi qanına hopdu, ciyərlərinə doldu. O, tək qalmaq istədi, tək-tənha. Ona elə gəldi ki, indi tək qala bilsəydi, yəni belə bir möcüzə baş versəydi əgər, o bəlkə də kilidli qapılardan indi ona lazım olanını açabiləcəkdə və bununla da çox-çox sualların cavabını tapacaqdı... İnsanın əlindən hər şeyi almaq mümkündür, amma tənha qüvəsinə onun əlindən alanda o, əksər hallarda qəfəsə düşmüş quş kimi çapalayır qalır: çünki səmanı görür, havanı duyur və sevinir, qanad çalıb uçmaq istəyir, amma nə illah eləyirsə, qəfəsin darlığından qurtula bilmir. Çünki yalnız qəfəsin dəmir millərini görə bilmir. Eşq olsun min-min illər bundan qabaq dəmir milləri icad etmiş nəməlum ustada!

Xəstə nəvəsini xatırladı. Bu xatirə, kilidli qapıların arxasında öz növbəsini gözləyən xatirələrdən deyildi, bu sahələ yaxın burulğanın

köpüyü üzə olduğu kimi, məhz üzə olan, işığı heç vaxt sönməyən, dəqiqliyi qorşalmayan xatirələrdəndi. Bu xatirə, beşmərtəbənin uzun pilləkənlərini hıqqana-hıqqana qalxıb tənəffüs olmuş, qapının açarını tapmadığından deyib, şəhərləri salan, çoxmərtəbəli binaları tikən adamları ürəyi boşalana kimi söylən, tək qızını itirmiş bir qoca arvadın – ona qarşı demək olmazdı, hər halda, xəstə özü heç bir vaxt onu qarşı bənzərdə bilmirdi – elə bil dünən olmuş adicə günlərindən biri idi. “Ay başınıza dönüm! Hamıya payok verirlər, amma bizim əfələ heç nə vermirlər!” Əfəl, xəstənin atası idi. Onların yaşadığı binada müharibə vaxtı hamı payok alırdı, bir xəstənin atasından savayı. Xəstənin atası səhər ala-toranda işə gedərdi və o zamanlar balaca, sısqı uşaq olan xəstə, hərdən ayılıb çarpayısı üstə dizüstə durub, gözələrini ovuşdura-ovuşdura pəncərədən eşiyə baxırdı və boz, yarıqaranlıq şəhərin üzərində qalın yorğan kimi qərar tutmuş qara buludları görəndə başa düşə bilmirdi ki, adamlar niyə bu vaxt işə getməlidirlər və niyə istədikləri qədər yatmamalıdırlar. Nənəsi, nəhayət, açarı tapırdı, məlum olurdu ki, açar, günlər görüb, qocalıb saralmış meşin çantanın lap dibində, yarıçürük kartofun altında qalıbmış. Küçə qapısı açılanda, cəftələri elə çırpdayıb taqqıltı qoparırdı ki, uşaq, kinoda gördüyü tankların səsinə xatırlayırdı. Küçənin soyuğundan nisbətən isti evə girib, nənəsi əvvəl-əvvəl bir salavat çevirirdi, sonra sinəsi xışıldaya-xışıldaya mətbəxə yönəlirdi, çox vaxt mətbəxə getməmişdən qabaq yataq otağına burulurdu, nəvəsinə baş çəkirdi, üstünü yoxlayırdı, yoğun bədənini birtəhər əyib, gözünün ağı-qarası bircə nəvəsinin üzündən öpüb, “yat, ay yetim, yat” deyirdi... Nənəsi hamıdan tez qalxırdı, xəstənin atasından da tez, su qaynadırdı, mətbəxdəki nöyüt piletəsilə əlləşə-əlləşə hey deyiniirdi. Çünki hələ müharibədən çox-çox qabaq, Kömürçü meydanında bir şikəst alverçidən alınmış bu “Sankt-Peterburq” piletəsi – o piletə indiyə kimi xəstənin Şüvəlandakı bağında, evin altındakı zirzəminin bir küncdə qalır – Bakının nöyütü ilə işləmək istəmirdi. “Bəxtəvərlərin piletəsi də adam balası kimi yanır, bizimki andıra qalmış, göz dağıdı ki, boynumuza düşüb!...” “Ay nənə, sən niyə həmişə qışqıra-qışqıra danışırısan? Olmaz ki, qışqırmayasan?” “Ay yetim, qışqırmayım, bəs neyləyim?” Arvad nəvəsini qucaqlayıb bağrına basırdı, isti nəfəsini üzünə verirdi, saçlarını sıgallayırdı, üzündən-gözündən öpüb, elə gözəl, elə şirin sözlər deyirdi ki, o uzaq illərin balaca, qan azlığından rəngi-rufu

saralmış sısqa uşağın ürəyinə dünyanın böyük bir sevinci dolurdu: indi ələgəlməz olmuş bu sevincdə nənəsinin paltarından, başındakı şalından gələn nöyüt iyi də vardı.

Əgər insan istədiyi vaxt tək qala bilsəydi, yəqin ömrünü uzadacaq o qədər şeylər eləyərdi ki!.. Məsəlçin, maşına minib, lap gecəyarısı özünü Bakının otuz-qırx kilometrliyində yerləşən, hasarları uçuc bağın havası ağır, darısqal zirzəmisinə salardı, şam yandırıb, heç kəsə lazım olmayan qədimi bir pilətinin yanında oturub başını dizləri üstə qoyardı və bəlkə də elə bu şam işığının möcüzəsi hesabına zirzəminin taxtaları çürümüş qapısını açıb içəri bir arvad girərdi, pilətinin yanında oturmuş çalsaçlı kişinin başını sıgallaya-sıgallaya ikicə-üçcə kəlmə deyərdi: “Dur, ay yetim, dur, yıxıl yat!” Yuxuda yox, qızdırma içərisində yox, dünyada nə varsa, qaranlıq nənəsinin yırğalayan gecənin təmiz və pak vədəsində bu sözləri eşitmək üçün yalnız görək tək qala biləsən. Amma o vaxt, hələ nənəsi sağ olanda, atası işdən gecə qayıdanda, Bakının o köhnə, tavanı hündür evində yaşayan balaca uşaq tək qalmaqdan qorxurdu. O vaxt bəlkə də heç kəs tək qalmaq istəməirdi, çünki o vaxt müharibə gedirdi və o vaxtın bütün gündüzləri və bütün gecələri soyuq olurdu, küləkli olurdu: müharibə illərinin yazı, yayı xəstənin yadına gəlmirdi. Müharibə illərində qar da indikindən çox yağırı... Amma o illərin qara çörəyinin, bir də acı çayının dadı indiyə kimi xəstənin damağında qalmışdı.

Xəstə bayaq, iki-üç dəqiqə bundan qabaq, arvadı ona mürəbbə qoymaq istəyəndə demişdi ki, çox şirin yeyəndə ürəyim bulanır. Berqman təəccüblə ona baxıb:

– Əksinə, şirin şey etmək lazımdı, – demişdi. – Hemoqlobini də normaya salsaq, işlərimiz olar lap əntiqə!..

O vaxt, həmin o tavanı hündür binada yaşayanlardan “payok” alanların bəziləri hərdən nənəsinə “qonşu payı” göndərirdilər. Nazik dəmirdən dəyirmi qablardakı sarı, qırmızı, yaşıl mampasılar həm şirin olurdu, həm də turşməzə. Nənəsi bu mampasılardan yemirdi, qabın içindəkini bircə-bircə sayıb, iki yerə bölürdü, çox hissəsini xəstənin atasına saxlayırdı. “O cür ki, o əfəl yazıq işləyir, qoy canına qüvvət olsun!” Özü isə həmişə şəkər tozundan bişirdiyi sarımtıl qənddən yeyirdi: alüminium krujkada buğlanan çayın rəngi az-maz sarıya çalır, dili-dodağı yana-yana bu çaydan içib, tez-tez də ovcunu yalayır. Çünki bayaq həmin o sarımtıl qəndin xırdaca tikəsini bir müddət

ovcunda saxlamışdı, indi bu qənd parçasının ovcunda qalmış şirinine də heyfi gələrdi. “Malım batınca, canım batsın!” – gülürdü. İki ayda, üç ayda bir dəfə, onlardan ikimərtəbə aşağıda yaşayan Nəməməyovsa elə bir “qonşu payı” göndərirdi ki, nənəsinin sevindiyindən gözlərinə işıq gəlirdi. Bu “qonşu payı”nı səhər tezdən bazara çıxarıb bir buxanka ağ çörəyə dəyişdirərdi. Xəstənin atası nə araq içərdi, nə də konyak. Sonralar, çox-çox sonralar, xəstə nənəsinin basdırandan sonra, ata ilə oğul üzbəüz oturub uzun yay axşamlarında çənə söhbəti eləyəndə, atası danışardı ki, əvvəllər araq da içərmiş, pivə də. İçkini müharibədən qabaq bezi əhvalatların şahidi olandan sonra tərgitmişdi. Qonum-qonşu, simsar adamlar bir-birlərinə danışır, orda, azadlıqda içki içməyə, papiros çəkməyə adət edənlərin aqibəti çox pis olur. Guya ki, yarım stəkan araqın üstündə adamı qanına qəltan eləyirlər... O işıqlı yay axşamlarının şirin söhbətlərindən az-çox yadında qalanı atasının kömür kimi qaralmış sifəti idi. Atası həmişə müharibədən qabaqki əhvalatları xatırlayanda kömür kimi qaralırdı, səsi də kökdən düşmüş sim tək ağırlaşıb kallaşırdı: “Tfu sənəin hərçi-pəterinə, belə dünya!..” Dünyanın və hərçi-pəterin, bunlardan savayı çox-çox başqa şeylərin nə demək olduğunu o qayğısız yay axşamlarında atasına diqqətlə qulaq asan oğlan uşağı hələ bilmirdi. Bildiyi bəlkə də bu idi ki, ondan və onun atasından uzaqlarda dünya adlanan bir şey var – dünya sözü oğlan uşağının təsəvvüründə bağlarındakı quyuya bənzəyirdi – bu dünyaya düşənlər bir də geri qayıtmırlar, hərçi-pəter deyilən yerdə ilişib, ömürlük orada qalırlar... O vaxtlar gecə evlərdə elektrik lampalarının işığı, cərəyan azaldığına görə tez-tez öləziyib zəifləyirdi: gur ağ işıq birdən-birə qırmızılaşırdı və bu qırmızı işığın içində, gicgahları, bığı-saqqalı vaxtından tez çallaşmış kişinin sifətindəki kömür qaralığı çəkdəki qaranlığın çəkisinə bənzəyirdi. O ağır, hüznü qaranlıqdan elə bil parça ayrılıb, pəncərənin şüşəsini yarıb, atasının sifətinə qonurdu, dərisinə hopurdu.

“Tfu sənəin hərçi-pəterinə, belə dünya!”

...Mark Georgiyeviç Zəminə ilə şirin söhbətdə idi və deyəsən nəse uşaqlar barədə soruşurdu. Mark Georgiyeviçin ağzından çıxan sözləri, onlar üzbəüz otursalar da, xəstə uzaqdan eşidirdi, elə bil bu sözlər bu qısa məsafənin hansı nöqtəsindəse ləngiyirdi. Və bir də bu sözlərin axarı, neyçinsə, xəstənin haçansa eşitdiyi və indi xatırladığı, illərin ortasında ilişib ləngiyən başqa sözlərin axarına qatışırdı. “Cəllad oğlu

çəllad, qırdı tökdü məmləkəti!” Nənəsinin o biri otaqdan təlaşlı səsi gəlirdi: “Vaxsey, genə söydülər!” Yazıq arvad neyləsin, son vaxtlar, “çəllad oğlu çəllad”ı söyənlər çörəksiz qalırdı...

Dünyada ən çox qorxduğum şey – ələlxüsus indi – gecənin telefon zəngidir. Çünki axır vaxtlar, vallah, bir xeyir sözə, şad xəbəərə həsrət qalmışam. İnanan inansın, inanmayan inanmasın!

Mark Georgiyeviç gedəndən xeyli sonra, uşaqlar qonşudan, Xırda-bacıgildən gəlib şirin çayla pendir-çörəklərini yeyib yatışandan sonra, mən arvadəğanın icazəsini alıb, ləzzətlə bir siqaret çəkdim. Sonra bir stəkan kəməşirin çay içdim, amma siqaretin ləzzətini vermədi. Daha sonra arvad mətbəxdə qab-qacağı yuyub otağa qayıtdı, bufetin üstündən termometri götürüb dinməz-söyləməz mənə verdi. Mən də dinməz-söyləməz termometri qoltuğuma qoydum. Düz üç dəqiqə arvadla üzbəüz oturub intizarla bir-birimizin üzünə baxdıq və bu müddət ərzində birdən mənə elə gəldi ki, arvad rahat nəfəs almağa da qorxur. Üç dəqiqə ötəndən sonra mən termometri çıxarıb, bayaqki kimi dinməz-söyləməz arvadə uzatdım. Çünki arvad məni termometrə baxmağa qoymurdu, deyirdi ki, sənəin əlin ağırdır. Termometri götürüb, gözlərini azca qıyıb baxdı və:

– Şükür! – dedi. – Otuz altı yeddi.

Bu sözləri elə dedi ki, mənim özümə yazığım gəldi: guya qızdırmam otuz altı yox, otuz yeddi olsaydı, ayaqlarımı uzadıb çənə atacaqdım.

Küncdəki qədimi saat – bu da arvadın cəhizi idi – gecə saat birin yarısını vuranda telefonumuzdan elə bir qəfil zəng qopdu ki, ürəyim yerindən oynadı. Arvad nə qədər məni qorusa da, nə qədər qeydimə qalsa da, özü dəstəyi götürməyə cürət etmədi. Mən əlimi uzadıb dəstəyi götürən kimi Mark Georgiyeviçin tənənfəs səsini eşitdim.

– Bayaq yadımdan çıxdı deyim sənə. Dəhlizdə asılanın üstündə qovluq qoymuşam, Səlimə xanım göndərib. Deyəsən, atasının gündəliyidi. Xudahafiz. Gecən xeyrə qalsın.

Vəssalam.

– Kimiydi, ay kişi?!

Mən əlimi yellədim.

– Əşşi, Mark Georgiyeviç!.. Rəhmətlik oğlu, ürəyimizi saldı.
– Mən əlimi dəhlizə sarı uzatdım. – Orda qovluq qoyub, onu ver mənə.
Arvad yerindən qalxıb həvəssiz-həvəssiz qapıya yönələndə onu saxladım:

– Sən ölənlərinin goru, bir rumka da konyak ver.

Arvad tərs-tərs mənə baxdı, amma bir söz demədi, qovluğu gətirməmişdən qabaq, bufetin şüşəli qapısını açıb ordakı erməni konyakından bir qədəh süzüb mənə verdi. Mən konyakı birnəfəsə başıma çəkdim.

Günəş, sıldırımlı buzlaqların üzərində çətir kimi açılmış göy qübbəsinin tən ortasında nəhəngdən də nəhəng olan bir sarı ləkə kimi dayanıb durmuşdu. Bu nəhəng sarı ləkənin qərribə də sarı işığı vardı: bu işığın ağırlığından daş-qaya inildəyirdi və bu işıq buz kimi soyuq idi. Buzlaqların ağılığına sarı bir rəng hopmuşdu. Bu dünyada heç kəsin xəbəri yox idi ki, üfüqlərə qədər uzanan buzlaqların daşını, kəsəyini bu sarı günəşin ahı qurutmuşdu. Neçə-neçə sənələr bundan qabaq günəş elə bir ah çəkmişdi ki, dünyanın suları yoxa çıxmışdı, yarpaqları qurumuşdu, kor bir aşiq əllərini saçına-saqqalına aparıb, içinə dolan soyuqla bərabər hiss eləmişdi ki, saçında-saqqalında bir dənə də qara tükü qalmayıb. Ağlamışdı. Gözlərindən yaş əvəzinə damla-damla buz parçaları tökülmüşdü. Ağzını açıb dünyanın sonuncu bayatısını demişdi və bu sonuncu bayatının sözləri havada buza dönüb, cingilti sala-sala, adamı bürümüş sarılığın içərisində bir fəryad qoparmışdı: Baba Kaha, ədalətini bəndələrinin üstündən əsirgəmə!

– Sizin kökünüz kəsilsin, ay ikiayaqlı bəndələr!

Baba Kahanın qaranlıqdan başlayıb qaranlığa gedən, dünyanın bütün rənglərini – ağını, qırmızısını, yaşılını lap elə həndəvərində əridib zülmət qaraya çevirən oyumundan hənirti eşidilirdi. Bu oyumun bir ucu məğribdəydi, bir ucu məşriqdə: bu oyum dünyanın ortasından keçirdi. Baba Kahanın hənirtisindən milyon-milyon işıq illəri mənzilində yerləşən nəhəng ulduzların şöləsi ilgim kimi sayrışırdı, gözü yolda qalanların ümidini qırıb, birini mərd edirdi, o birini namərd. Baba Kahanın dibsizliyində bir külək yatağından baş qaldırırdı, məğribdə başlayan hənirtisindən məşriqdə tufan qopurdu: köklü-budaqlı ağacları kökün-

dən qoparırdı, dünyanı barmağına dolayıb sapand kimi oynadanların bağı çatlayırdı, canı ağzından çıxanların gözlərinə ümid gəlirdi... Bu boğanaqlı xəbərdarlıq, bu fəlakətli uğultu yatağından baş qaldırıb, həmləyə hazırlaşan küləyin hələ adicə hənirtisi idi.

Dərd də azar kimi gələndə batmanla gəlir, bacım!

Hökmdarın üstünə iki yorğan salmışdılar, amma hökmdarın qızdırmaqlı titrəməsi kəsilmirdi. Xacə Ənvər enli taxtın ayaq tərəfində it kimi büzüşüb kilim üstündə yatırdı. Xacə Ənvər yuxuda çolpa yeyirdi. Əgər hökmdar bundan xəbər tutsaydı, yəni vəfalı nökrünün yuxuda çolpa yeməsindən agah olsaydı, yəqin onun başını bədənindən ayırırdı. Çünki iki gün idi ki, hökmdar bir qismət çörəyə həsrət qalmışdı: boğazından tikə keçmirdi. Bu azar hardan tapdı onu görəsən, ilahi?.. Qalanı almayınca, hirsini söndürməyincə, məmləkətdən uzaqda, çöl-biyanın ortasında qara qızdırmadan it kimi gəbərib ölsə – bu, xudavəndi-ələmə ağır getməzmi? O, böyük bir məmləkətin böyük hökmdarı, axı, kimə nə pislilik eləyib? Tanrı heç belə ədalətsiz əmələ yol verərmidi?.. Hökmdar tez-tez qızdırmadan və zəiflikdən təntiyib, ağır, laxtalanmış nəfəsini ciyərində, boğazında güclə hərlədə-hərlədə gözlərini açıb, düz ortasına səliqə ilə yonulub hamarlanmış dirək dirənmiş çadırın üçküncə bənə baxırdı: çadırın girintili-çıxıntılı tavanı və ortasındakı bu üçkünc bənə qızdırmanın toru içərisindən göy qübbəsini andırırdı. Hökmdarın bir yerinə elə bil yanar kösöv soxmuşdular – içəridəki odu içini-ıçalatını yandırır, amma hökmdarın alını bumbuz idi: o, arıq əlini hərdən yorğanın altından çıxarıb alına qoyurdu, alınıdakı soyuqluq ovcuna, barmaqlarının ucuna, ordan da bütün bədənə yayılırdı, damarlarında pıqqapıqla qaynayan qan bir qədər sakitləşirdi. Belə dəqiqələrdə hökmdar öz-özünə, hardasa lap içərisində bir ləzzətli “oxqay” deyirdi. Əslində, hökmdarı indi təntidən, əndazədən çıxardan yalnız bu qızdırma deyildi, nəse tamam başqa bir şey idi ki, bunun nə demək olduğunu hökmdar başa düşə bilmirdi... O, yenə gözlərini açdı, xacə Ənvərin hənirtisinə neçənci dəfə idi ki, qulaq verdi və dedi:

– Ənvər, ay gədə!

Xacə Ənvərin qulaqları tərpəndi, büzüşüb yatdığı yerdən dik atılıb kök, lırt bədənini kilimin üstündən qaldırdı.

– Nədi, dərdi-bəlanə mənə gəlsin?

Bu, günün, ilin həmin o vədəsi idi ki, şahidlər olmadığına görə, hökmdar nökrünü adıyla çağırırdı, zəhmli baxışı ilə yox, nökr isə öz

hökmdarına peyğəmbər buyurduğu kimi “adil hökmdar” demirdi, anı balasına müraciət edən tək, çox adı və şirin sözlər deyirdi:

– Nədi, başına dönüm, nədi?

Xacə Ənvər taxtın baş tərəfinə yaxınlaşıb, gözlərini qıyıb, hökmdarın qurumuş heyva çürüsünü andıran sifətinə baxdı: ona zillənmiş xırda gözlərin dibində parıldayan qığılcımları görüb sevindi... Xacə Ənvərin yuxulu beyninə və şirin, çolpalı yuxudan sonra ağırlaşmış bədənə rahatlıq yayıldı: bayaq, hələ şər qarışmamış, tutqun ay sarımtıl üfünün üzərində sallanıb durduğu vaxt, düşərgəni lərzəyə salmış acı xəbər – hökmdarın xəstələnməsi xəbəri bəlkə də hamıdan çox xacə Ənvəri sarsıtmışdı. O, hövlnak özünü çadıra salanda və hökmdarın vəzir-vəkilin, sərkərdə-sərbazın əhatəsində taxtda uzanıb inildədiyini görəndə az qalmışdı bağı çatlasın. Ürəyində ancaq bunu deyə bilmişdi: “Ya xudavəndi-ələmə, əgər onun canını alacaqsansa, övvəl-övvəl mənimkini al!”

...Bayaq hökmdarın gözləri başı kəsilmiş qoyun gözləri kimi cansız və soyuq idi, bayaq hələ şər qarışmamış, ölüm əlini hökmdarın alına qoymuşdu və hökmdarın iri çadırında ölümün soyuğunu bayaq bəlkə də yalnız xacə Ənvər açıq-aşkar hiss eləmişdi. İndi, hökmdarın gözlərində qaynayıb-parıldayan zəhrimar qığılcımlarını görəndə başa düşdü ki, bu başı-bəlalı dünyada ölüm də öz istədiyini hər vaxt eləyə bilmir, ölümə əlbəyaxada onun, xacə Ənvərin və bir də, böyük bir məmləkətin hökmdarı yenə qalib çıxmışdı...

– Başına dönüm, bəlkə çay qızdırım? – Xacə Ənvər aşağı əyilib dəyirmi dolu dodaqlarını hökmdarın alına yapışdırırdı. – Qızdırman düşüb, – dedi. – Peyğəmbərin cəddinə qurban olum, şükür verən gününə, ya xudavəndi-adam!

Xacə Ənvər qəddini düzəldib əllərini göyə qaldırdı. Hökmdar gözlərini açdı.

– Yox, – dedi, – çay istəmirəm. Heç nə istəmirəm. – Qısaca sükutdan sonra: – Hardasa bir uğultulu külək əsir, gədə! Bu nə sirri-xudadı, hə?.. Bəlkə rəmmalı çağırmaq!

Xacə Ənvər yan-yörəsinə boylandı, küncdə yazıq-yazıq alovlanan çirağın zəif şöləsində xalça-palazın üstünə düşmüş kölgələrə narahatçılıqla baxdı.

– Halsızlıqdandı, ağırın canıma. Külək-zad əsmir, – dedi və bədənə dolan üşütmədən dərisində gizilti gəzdirdi. – Sənə belə gəlir. – O,

hökmdarın açıq gözlərinə baxa-baxa davam elədi: – Səhər, inşallah, isti madyan südü verəcəm sənə, olacaqsan anadangəlmə.

Hökmdar gözlərini yumdu, xacə Ənvərə elə gəldi ki, o, razılıq nişanəsi olaraq, hətta başını da yastığın üstündə yüngülcə tərpətdi. Hökmdar, gözləri yumulu halda, kəsik-kəsik nəfəs ala-ala dedi:

– Yox, Ənvər, yox... Əsir. Uzaqda, ey, bilmirəm hansı cəhənnəmdə. Əsir, Ənvər, əsir. Bir uğultulu küləkdi, bu səmtə gəlir. – Yenə gözlərini açdı.

Xacə Ənvər hökmdarın baxışlarında kövrək bir ümitsizlik gördü. – Kaş qalanı ala, onnan sonra nə olur olsun. Hər halda, Allah buyuran məsləhətdir! – Hökmdar ah çekdi.

– Allaha da qurban olum, onun buyruğuna da! Sən ürəyini buz kimi saxla. Göydə Allahdı, yerdə sən. Allahın buyruğu sənə buyruğun deməkdir... Çalış yat. Çalış, gözüne yuxu getsin. Cəmi azarların dərmanı yuxudu.

Bu sözlərdən sonra hökmdar daha gözlərini açmadı, balaca, üç-künc çənəsi neyçinsə əsim-əsim əsdi.

– Qalanı almaq lazımdı, Ənvər. Mən məmləkətə tülkü kimi dönə bilmərəm. Mən peyğəmbərin hüsurunda bədnam ola bilmərəm.

Sonra hökmdar tərlədi. Qırıq alına puçur-puçur su gəldi, damlalara dönüb üzünə-gözüne axdı. Xacə Ənvər dəsmal götürüb hökmdarın sifətini quruladı, quru dəsmal tezliklə ıslanıb nəmləndi, ancaq bu nəmlikdə sərinlik yoxdu, bu nəmlikdə isti vardı: hökmdarın içərisindəki qızdırma tərlə eşiyə çıxırdı. Xacə Ənvərin şadlığından gözləri yaşardı. O, salavat çevirdi, hökmdarın tərləyondən sonra yüngülləşib mürgüyə getdiyini və rahat nəfəs aldığını görüb, özü də ciyər dolusu köksünü ötürdü, yaşarmış gözlərini əlinin arxasıyla silib bir-iki addım geri atdı, bayaq yatdığı yerdə, kilimin üstündə bardaş qurub əyləşdi. Hökmdarın tərini sildiği mələfəni dizləri üstünə qoyub, başını yorğun-yorğun sinəsi üstə əyəndə gözlərinə sataşan şeydən bütün bədənini qorxu qarışıq heyranlıq bürüdü: bayaq nəm və ılıq olan mələfənin zərif tükləri arasında xırdaca buz parçaları vardı, şüşə qırıntıları kimi par-par parıldayırdı. Xacə Ənvər əvvəl elə bildi ki, bunlar, elə əslində, şüşə qırıntıları. Əlini uzadıb, ehtiyatla birini götürəndə buz parçası barmaqları arasında əriyib suya döndü və həmin anda da xacə Ənvər uzaqdan, lap uzaqdan uğultulu bir küləyin səsinə eşitdi – elə bil hardasa meşə tərəfdə səsi batmış qoca bir canavar uladı – o, çapalayan ürəyinin, qulaqlarında boğuc əks-səda

verən çırpıntısını dinləyə-dinləyə başını qaldırıb şirin mürgüdə olan hökmdarın sifətinə baxdı: hökmdarın alını buz bağlamışdı, bu buz parçası çadırın küncündə yanan çırağın işığını əks edib, xacə Ənvərin gözlərinə salırdı və əks olunan bu işıqla xacə Ənvərin gözlərindən içərisinə soyuq axmağa başladı, ayaqları, qarnı, hülqumuna kimi bütün bədənini soyuqla doldu. Xacə Ənvər qımıldanmadan, cıncırını çıxarmadan ürəyində fəryadlı bir səda qopardı: “Ulu tanrı, ey göyləri, yerləri yaradan, ya bu gecənin sahibi, sən mənim ömrümdən kəsib mənim hökmdarıma ömrünə cala. Əgər onun canını alacaqsansa, əvvəl mənim canımı al. Məni cəhənnəmə salacaqsansa, onu cənnətlik elə!” Sonra yenə başını yavaş-yavaş sinəsi üstə əyib, səssiz-səssiz ağladı.

Əşikdə dan sökülürdü, qırmızı bir rəng çadıra axırdı.

Arvad qolumdan tutub silkələdi, gözlərimi açıb baxdım: yanımda dayanıb, Bercmanın gətirdiyi ağ qovluğu mənə uzatmışdı.

– Konyak səni xarab eləmədi ki? – soruşdu. Baxışlarında yenə həyəcan və xiffət vardı. Arvadın gözlərində yerli-yersiz doğan bu həyəcan axır vaxtlar, neyçinsə, əsəblərimə toxunurdu... Mən narazılıqla başımı tərpətib qovluğu ondan aldım; gözlədiyimin əksinə olaraq, qovluq nazik və yüngül idi. Yəqin Səlimə xanım gündəliyi mənə bütöv göndərməyib. İllərdən bəri Səlimə xanım azından min dəfə mənə demişdi ki, atasının Sədi əfəndinin, ailənin min-bir məşəqqətə dözüb, hifz eləyib saxladığı gündəliyini mənə verəcək. Və hər dəfə də yanı-yörəsinə baxıb, səsinə alçaldıb eyni sözləri deyirdi: “Amma heç kəsə bir kəlmə!” Mən də cavab verirdim ki, baş üstə, ömrümdə bu barədə bir adama bir söz demərəm. Mən bu gündəliyin indiye kimi qaldığını, qarışıqlıqda itib tələf olmadığını ilk dəfə Səlimə xanımdan eşidəndə, düzü, möhkəm sevinmişdim, çünki bildirdim ki, Sədi əfəndinin yazdıqlarından çox az şey qalıb, sağlığında cəmi üç-cəmi kitabı çıxmışdı... Amma aylar keçirdi, illər ötürdü, biz arvadla Səlimə xanımgilə hal-əhval tutmağa gedəndə, o, əksər hallarda bu məsələnin üstünü vurmurdu, özünü elə aparırdı ki, elə bil heç bu gündəlik yoxuymuş. Mən də utanıb, ondan bir söz soruşa bilmirdim. Amma bir də görürdün ki, günlərin bir günü, ya səhər tezdən, ya da gecəyarısı bizə zəng vurdu.

– Avtomatdan danışırım.

– Telefonunuz işləmir?

– Sss...

Bu “sss”dan başa düşürdüm ki, günün bu vədəsində beşmərtəbəni enib, xəlvət küçələrin birindəki avtomat budkasından mənə zəng eləyən Səlimə xanım – yaşı əllini çoxdan ötmüşdü – yenə başına zərli-baftalı şal bağlayıb, kök, sallaq-sullaq bədəninə eynilə başındakı şalı kimi uzaqdan bərq vurub göz qamaşdıran zərli xalat geyinib və yenə də... ayaqyalındı. İndi küçədən ötənlər onu bu qiyafədə görüb, gedə-gedə dönüb təkrar-təkrar, gülə-gülə bu qərribə arvada baxırlar və yəqin ki, hər şeyi başa düşürlər.

– Bir-iki günə kimi gündəliyi sənə göndərəcəm. Yaxşı? – Elə bil mənə yalvarırdı, telefonun dəstəyindən gələn səs o qədər hüznü çıxırdı ki, adamın ürəyi üzüldü. – Özüm gələrdim, – deyirdi, – amma bu ərəfədə mənə sizin binada görməsələr yaxşıdı.

– Axı niyə, Səlimə xanım? – Mən ona ürək-dirək verməyə çalışırdım. Biz, görün bir, neçə illərdi ailəvi dostuq. Özü də Sədi əfəndinin yubileyi ərəfəsində...

– Hə də!.. – Sözümlü kəsirdi. – Elə yubileyi ərəfəsində görməsələr yaxşıdı. – Sonra dəstəkdən gələn hüznü səsə qorxu və şaşqınlıq qarışdı. – Burda şübhəli adamlar dayanıblar, mənə baxırlar. Hələlik. Heç kəsə bir kəlmə!

Səlimə xanımın diaqnozunun adını Berqman deyəndə çox uzun və müəmmalı çıxırdı. Üç-dörd il idi ki, arvad bu azara və yəqin ki, çarəsi olmayan azara tutulmuşdu. Qonum-qonşu, tanış-biliş ondan qaçırdı. Atasına görə lazımı dairələr çalışırdı ki, o, ruhi xəstəxanaya düşməsin. Burda məsələ tamam aydın idi: camaat niyə desin ki, Sədi əfəndinin bir qızı vardı, o da yaşının bu vaxtında gedib düşdü dəlixanaya. Əslində, elə biz də – Səlimə xanımın yaxın adamları da, onun belə vəziyyətlərində, xəstəliyinin residivi təkrar olan vaxtlarında onunla görüşməkdən, təsadüfən olsa da, üz-üzə gəlməkdən ehtiyat edirdik. Elə mən özüm belə dəqiqələrdə bilmirdim neyləyim, əlim-ayağım da elə bil gərginlikdən bədənimə ağırlıq edirdi. Ya zarafata salırdım, ya da səbəbsiz-filansız ciddiləşib, sonradan başa düşürdüm ki, hətərə-n-pətərə-n danışmağa başlamışam, Səlimə xanım da bunun üstündə məndən inciyib. Səlimə xanımın pudralı, ənlikli-kirşanlı qırıq sifətinə də, bu sifətə sonradan yerləşdirilmiş kimi görünən zülmətin bir parçası olan zil qara gözlərinə də baxmaqdan çəkinirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Səlimə xanımdan ötrü bu dünyada nə pis şey vardısı, hamısına günah-

kar mənəm, mənim arvadımdı, mənim xırda oğlan uşaqlarımdı. Uşaqlar onun adını “gülən-ağlayan” arvad qoymuşdular. Doğrudan da, onun ağlamağı ilə hırta çəkib gülməyi arasında heç kiçicik bir ah da keçmirdi. Siqareti siqaretə calayıb çəkə-çəkə, gah gözləri dolurdu, gah da səsini sinəsinə salıb, nikotinlə dolmuş bronxlarından xırıltılı bir səs çıxarıb, başlayırdı gülməyə...

– Açıq görek, sən allah, nə var orda? – Zəminə hələ yanımda dayanmışdı, gülümsəyirdi, yəqin fikirləşirdi ki, Sədi əfəndinin gündəliyi də, Səlimə xanımın özü kimi, əcaib və gülməli bir şey olmalıdı.

– Sən çayı qoy istiyə, – dedim.

Arvad otaqdan çıxandan sonra səliqə ilə bağlanmış qovluğu açıb içindən üçcə dənə nazik, üzü, varaqları saralıb kif atmış dəftər çıxardım: bir anlığa burnuma da nəso xoşagəlməz bir iy doldu və mən bizim həyətdəki zibilxananın yay üfunətini xatırladım. Dəftərlərin üstünə qırmızı mürekkəblə və rum rəqəmlərilə I, II, III yazılmışdı və heç şübhəsiz, bunları Səlimə xanım öz əlilə yazmışdı: mürekkəb təzə mürekkəb idi. Elə bu vaxt arvad çayımı gətirdi, mən çaydan bir qurtum içib – konyakdan sonra bir az dirçəlmişdim – birinci dəftəri açdım və ilk səhifədə əski əlifba ilə yazılmış ilk sözləri oxudum: “Tfu sən hərçi-pətərinə, belə dünya!”

Yaxşı deyiblər ki, sən çaldığını çal, gör fələk nə çalır! Eşq olsun Əbülqasım, elə bu yaxınlarda bu müdrik kəlamı onun kitabında bir də oxumuşdum: bu sözləri, Sədi əfəndinin vərəqləri qaxac kimi qurumuş birinci dəftərinin ilk səhifəsindəki bu sözləri əslində mən oxumadım, yox, lonət şeytana, əlbəttə, oxudum, amma məsələ bundadı ki, baxışlarım hərflər boyu sağdan sola sürüşdükcə, bu hərflərin hər biri qulaqlarımda tanış və uzaq bir səsə çevrildi – atamın səsinə. Zəminə soruşdu:

– Noldu sənə?

Mən başımı qaldırdım:

– Heç nə, – dedim. – Daha bunnan sonra inanmıram mənə bir şey ola!

– Sən canın, ucadan oxu, mən də qulaq asım.

Arvad dodaqlarını marçıldada-marçıldada çay içirdi və piroq yeyirdi. Berqman gedəndən sonra, deyəsən, bizim arvadın iştahı açılmışdı.

– Xəttini yaxşı oxuyammıram, – yalan dedim. Çünki neyçinsə başa düşdüm ki, atamın səsiylə dəftərə yazılmış bu sözlərdən sonra oxuyacağım şeyləri görek məndən savayı bu dünyada bəlkə də heç kəs bilməməlidir. – Sən yıxıl yat, mən höccələyim, görüm nə yazıb. Çox pis xətti varıymış rəhmətliyin.

– Necə yıxıl yat, ədə? – Arvad fincanı nəlbəkinin üstünə qoydu.
– Mən gedim yatım, sən də səhər altıya kimi otur, hə? Genə istəyirsən ciyərlərindən qan gəlsin?

– Nə altı, canım?.. Uzağı bir saata qurtarram üçünü də. – Mən dəftərləri açıq qovluğun üstündən götürüb Zəminəyə göstərdim.

Zəminə başını buladı, amma daha bir söz demədi. Qalxıb, bayaq yarıaçıq qoyduğu nəfəsliyi bağladı, sonra mənə yanaşdı, peşəkar həkim ədəsi ilə, eynən Berqman kimi, biləyimdən tutub nəbzimi yoxladı.

– Şükür, – dedi və üzumdən öpüb qapıya sarı yönəldi. Astanada ayaq saxladı. – İkidən o yana qalma.

– Baş üstə, – dedim.

Zəminə otaqdan çıxıb qapını ehmalca arxasınca bağlayanda, bizim qədimi saat gecə bir tamamı vurdu. Mən başımı dəftərin üzərinə endirdim.

“...dəxi mən neynim, bu əhvalatlardan sonra kimin yanına gedim, kimə dərdimi deyim, a kişilər, vallah, bilmirəm. Özümü o qədər itirmişəm ki, heç huşum qalmayıb başımda, Muxtar Kərimlinin yanından çıxanda tirmə kaşnemi onun xaraba kabinetində qoydum. Yeddi il bundan öncə “torqsindən” almışdım. Heyf sənə, ay tirmə kaşne! Gör kimə qismət oldun.

Axşam arvad umac bişirmişdi, bir-iki qaşığı yedim, dəxi iştaham çəkmədi, durdum ki, bir az qurdalanım, bu məqsədlə yazı masamın arxasına keçdim, mürekkəbi, qələmdanı hazırladım, yaxşı kağız qalmadığı babətdən uşkula dəftərlərinin birini açıb qoydum qabağıma. Arvad soruşdu:

– Kişi, nə yazırsan?

Bir arvada baxdım, bir qabağımdakı dəftərə, ha dedim ki, özümü saxlayım, amma çifayda, lənətə gəlmiş şeytan dilimi qoymadı dinc dursun. Dedim, cəhənnəmə bir ərzi-hal yazıb göndərmək istəyirəm ki, odabaşından-zaddan biri gəlib mənim canımı bu zırıltıdan qurtarsın! Arvad ağladı. Mən indi, həqiqət, neyləyim, a kişilər?! Eşikdə Muxtar Kərimli çıxırır, başımı dəng eləyir, evdə də arvad ağlayıb ürəyimə dağ çəkir. Oğul deyirəm belə şeylərə davam eləyə! Əlqərəz, nə isə, qalxıb gəlib arvadı qucaqladım, könlünü aldım və sordum ki, övrət, axı, sən

əvvəllər heç mənim yazı-pozumla belə maraqlanmazdın, nədi, xeyir ola, bu nə həvəsidir təzə-təzə əmələ gəlib səndə?.. Arvad dedi ki, əvvəllər nə yazmısansa, kifayətimizdir, səni and verirəm imama-peyğəmbərə daha yazma.

Söhbətin bu yerində mən müxtəsərcə fikrə getdim, dübarə əlimi arvadın çiyinə qoyub dedim:

– Övrət, sən də elə Muxtar Kərimli deyən deyirsən.

– Muxtar Kərimli nə deyir, a kişi? – deyib arvad soruşdu.

Bizim övrət, ondan savayı bizim şəhərimizdə yaşayan çox-çox başqa övrətlər indi, bilmirəm nə sirri-xudadır, Kərimlinin adını eşidəndə elə bil xortdanın adını eşidirlər. Nə isə, daha, üstünü vurmam, istəmədim arvad bəzi-bəzi incə mətləblərdən agah olsun, zira, ürəyindən şikayəti vardı, dedim bir yaxşı çay dəmlə, indi yazdığım nə romandı, nə dram, elə-belə, məşğulat üçün gündəlik yazıram, yəni hər gün başıma gələn əhvalatlardan bir qismini kağıza köçürürəm ki, huşum xarəbdir, yadımdan tamam çıxmasın, çünki bilmək olmaz bu dünyanın işlərini, bir də gördün, vaxt gəldi, lazım oldu. Arvad da sevincək üzümü sıgalladı, “xub” deyib getdi çay tədarükü görməyə...

Bu gün yanvarın dördü gecəsidir. Bakıda bir külək əsir, deyirsən kürreyi-ərzi mehvərindən qoparıb aparıb salacaq hardasa dərin bir quyunun dibinə. Amma nə olardı!.. Lənət şeytana, ay kişilər, bu külək görə biz fəqiri-bəndələrdən nə istəyir? Arvad dəmir krujkadakı çayını içə-içə elə hey təlaşla qapı-pəncərəyə baxır, sonra da divar dibindəki pas atıb saralmış dəmir sobanın güc-bəla ilə yanan oduna baxır və birdən deyir ki, ay kişi, bu külək lap o sənin yazdığın küləyə oxşayır, o qədər nəhs gətirdin ki, axırı elə öz başımıza gəldi. Əcəb, əcəb! Vallah, ömrümdə bu qədər gülməmişdim, doyunca güldüm, ürəyim boşaldı, arvadın gözlərinə baxıb lap yumşaldım. Vallah, elə düz deyiblər ki, ərə arvad qalacaq, arvada ər!..

Əlqərəz, bir az da arvadla mırt vurduq, çənə söhbəti elədik, arvad dedi ki, bəs, üzümüze gələn ayın iyirmi birində Səlimənin yeddi yaşı, inşallah, tamam olacaq, qonumdan-qonşudan çağırmaq görəkdir ki, uşağın könlü açılsın, axır vaxtlar çox sınıxıb, doxtur deyib əsəblərindənidi. Elə mən də bilirəm ki, uşağın əsəbləri yaxşı deyil. Elə bu babatdan xeyli məyus oldum, dedim: arvad, tez-tez uşağı havaya çıxart, qoy pioner balalarla qaçışıb eyni açılsın. Arvad genə üz tutdu

mənə ki, hər şeyi zarafata salma, camaatı sancma... Daha mən ona deyə bilmədim ki, qız uşağı qız uşağıdı, yeddi yaşı olanda nə olar, oğlanlı-qızlı bulvara çıxıb, parapet bağına çıxıb baraban çalmağın nə əhəmiyyəti?.. Uşaq evdə oturub dərs oxuyar, valideynlərlə qonaq gedər, qoğaldan, şəkərçörəkdən yeyib ölüb yatar xarabasında. Bunu da arvada deyə bilmədim və bundan savayı çox-çox şeyləri də arvada deyə bilmədim... Arvada necə deyəydim ki, bizim həyətdə yaşayan Akop Mirzəyan bu gün səhər mən Muxtar Kərimlinin yanına gedəndə qabağımı kəsib və möhkəm çaxır içib kefləndiyi səbəbdən mənə dedi ki, Mirzə, tı julik!.. Dedim ay köpəyoğlu, mənə niyə julik deyirsən, mənim sənə nə pisləyirəm keçib? Üzümə baxıb qoyun kimi dişlərini ağartdı ki, sən elə juliksən ki, durubsan, çünki səni gərək ifşa eləsinlər, üstəlik də dedi ki, sən elə-belə julik deyilsən, sən burjuv julikisən. Bu “burjuv” adını mənə yapışdırmanın atasına lənət! Kərimli, elə sən atana lənət ki, fitva səndən gəlir! Bunları mən bizim arvada necə deyə bilərdim və bunları, bunlara oxşayan başqa-başqa şeyləri görə-görə zarafata salmayım bəs mən nə qayırıam? Vallah, elə əslində bütün bu zırıltı zarafata oxşayan naməhvar bir şeydi ki, Domoklun qılınçı kimi asılıb durmuş başımız üstündən. Ay Akop, sən dədönə lənət!.. Xub, qoy bir nəfəsimi dərim, yazıram, yazdıqca da cızdığım çıxır.

Bir azdan arvad durub getdi yatmağa, mən sobaya bir-iki odun parçası atdım. Külək kəsmirdi ki, kəsmirdi, qapı-pəncərəni yerindən oynadırdı, deyirdin axır-ol-zamandı gəlib çıxıb. Uşkula dəftərini bayaq bağladım ki, bir az nəfəsimi dərim, masanın yeşiyini açıb, bəxtəvər və asudə vaxtlarımda yazdığım... heç bilmirəm adına nə deyim: romanımı, böyük hekayətimi, nə isə, deyək ki, yazdığım yazını götürüb bir də vərəqlədim və arvad otaqda olmadığı üçün dəxi özümü saxlaya bilmədim, bir qədər boşaldım və gözlərim doldu. Daha bu elə məqam idi ki, burda heç nəyi zarafata salmaq olmazdı, belə bir şeyi də zarafata salsan Allaha ağır gedər. Yazdığım yazının bir qədər ora-burasına baxdım, on beş-iyirmi səhifə oxudum və vallah, a kişilər, oxuduqlarım yenə xoşuma gəldi. Mənim yazdığım yazı Kərimlinin xoşuna gəlmir, cəhənnəmə gəlsin, gora gəlsin, amma özümün xoşuna gəlir, neynim?! Səni görüm neynim deyib qalasan, ay Kərimli! Nə tuği-lənət olub və keçib bizim gözəl-göyçək hökumətimizin boğazına?! Nə isə, yazdığım yazını təzədən qoydum yeşiyə, yeşiyi açarlardım, açarı da qoydum cibimə və xeyli fikrə getdim. Fikirləşdim ki, mən bu yazdığım yazını

harda saxlayım... “Tutdum orucu irəmazanda, mollam da döyür yazı yazanda”... Sənə min rəhmət, şair!.. Deyəsən, yazılanları gizlətmək vaxtı gəlib çatıb axı, ağalar!”

Bu sonuncu sözlərin altından qırmızı mürəkkəblə qalın bir xətt çəkilməmişdi və xəstə başa düşdü ki, bunu da Səlimə xanım öz əli ilə çəkib. Xəstə başını yuxarı qaldırdı, pərdələrin arasından görünən pəncərənin qaranlığına baxdı. Nəse, üreynində yüngülvarı bir sancı vardı. Zəminə yatmağa getməmişdən qabaq stolun üstünə, ərinin əlinə yaxın qoyduğu həbi götürüb dilinin altına saldı və sormağa başladı. “Deməli, Səlimə xanımın səfsəfəsi deyilmiş, həqiqətən Sədi əfəndinin son romanı varmı?” Bu sözlər elə bil hardansa kənardan axışib, xəstənin qulaqlarına doldu. Sonra xəstə saata baxdı, yanan torşerin tutqun işığında saatın əqrəblərini yaxşı seçə bilmədi, gözlərini qıyıb bir neçə anın içərisində əlaqədarlığa öyrəşəndən sonra gördü ki, ikiyə iyirmi dərəcə işləyib və hələ oxumaq olar. Əyilib kreslonun altından, bayaq Zəminədən gizlətdiyi iki siqaretdən birini götürdü və qapıya baxıb, dəhlizə qulaq verib siqareti yandırdı.

“18-i yanvarın qış gecəsi.

Heç yadıma gəlmir ki, Bakıda belə qar yağa. Şükür ki, heç olmazsa külək kəsib. Bu gün upravidoma on səkkiz manat verib xeyli odun aldım ondan, Allah ölənlərinə rəhmət eləsin, yaxşı kişilərin birisidi, mənə quru odun verdi. İndi dəmir soba elə yanır ki, odamız elə istidir ki, deyirsən “Fantaziya” hamamının əvvəllər tacir Mirzəqulunun çimdüyü əntiq nömrələrindən birindəsən. A. Q. iki gündür ki, yoxdu, arvadı yazıq yollarda əldən-ayaqdan düşüb həlak olub, hansı qapını açırsa, deyirlər gözlə, sənə xəbər verəcəyik. Bu gün axşam gəlib bizdən beş manat əlborcu istədi, gördüm ki, şəvə kimi qara saçlarında xeyli ağ var, sifəti də ağdı, mən də ona on manat verdim və onu da gördüm ki, ayaqlarında qara qaloşlar var və bu qara qaloşlar mənim lap hövsələmi daraltmışdı, bizim övrəti də əməlli dilxor elədi. O gedəndən sonra arvad mənə nə desə yaxşıdı, genə dedi ki, ay kişi, sən ölənlərinin goru, daha yazma, yazırsansa da, xub, Muxtar Kərimli nə deyirsə onu yaz. Bu dəfə daha mən arvada bir söz demədim, uşkula dəftərini bağlayıb bir kənara qoydum və belə qət elədim ki, dəxi bundan sonra gecələr yazım ki, arvad görməsin. Bir də, yazdığım nədir, axı?.. Məşqulətdi, tapmışam özümçün, bir tövrlə başımı qatıram.

21-i yanvarın qış gecəsi.

Novruza da az qaldı. Kiçik çillədən də çıxsaq, inşallah – Allah buyuran məsləhətdir, mən bilən, işlər düzələr. Düzəlməyəndə nə ola- caq ki! Şükür yaradana, bir parça çörəyimiz var, başımız üstündə da- mımız var. Səlimə balam da gündüzlər həyətdə qartopu oynayır. Birçə mən həyətdə çıxmağa ehtiyat edirəm, açığı, Akop Mirzəyana rast gəl- məkdən qorxuram.

27-i yanvarın qış gecəsi.

Adamınkı gətirməyəndə gətirmir. Axır vaxtlar ürəyim mənə lap taqətdən salıb, hərdən elə ağrılarım olur ki, deyirəm: dəxi kəlməyi- şəhadət oxumağın məqamıdır ki, yetişib, qoysalar adam öz xaraba- sında rahat oturub bir parça loxmasını da rahat yeyə, vallah, bir bəndə naxoşlayıb eləməz.

Səhər doqquz radələrində zəng eləyib dedilər ki, bəs, bu gün günorta görəkdir ki, Kərimlinin yanında olasan, kişi iclas çağırıb və sənin gəlməyin vacibdən də vacibdir. Dilxor oldum, matım-qutum qurudu, amma ki, neylim, telefondakı səsə cavab verib dedim “bəçəşm”. Arvad da xeyli təşvişə düşdü, telefonu icad eləyənin ata-anasını bir- birinə qatıb bir-iki ağız da yaxşı sözlər dedi. Arvada dedim qorxub- eləmə, iclasdı da, bunlar bilirsən ki, iclassız dolana bilmirlər, iclas keçirməsə, Muxtar Kərimlinin bağı çatlayar. Nə isə, üzümü qırxdım, saçımı-saqqalımı daradım, Kərimlinin acığına ən yaxşı kostyumumu geyinib, başıma da, yenə də ki, şu hərifin acığına buxara papağını qoydum və on bir radələrində evdən çıxıb, qarda sürüşüb yıxılmayım deyə yavaş-yavaş bizim yuxarı məhəllədən endim, çıxdım Olginskiya və bir azdan çatdım Kərimlinin bayquşi-xarabazarına. Qarderobçu Vazqen kişidən soruşdum ki, a kişi, xeyir ola, qışın bu günündə nə məsələdi. Vazqen kişi dedi ki, bunu heç kəs bilməz, bunu bilsə, bilsə ancaq o özü bilər. Dəxi bir söz soruşmadım, ikinci mərtəbəyə qalxıb girdim zala və oturdum həmişə oturduğum yerimdə, lap axırıncı sırada sağ tərəfdə. Zalda bir xeyli adam vardı, hamısı da başıaçıq oturmuşdu, bir məndən savayı. Mən qışın oğlan çağında, özü də belə bir soyuq yerdə heç cür papaqsız otura bilməzdim, çünki papaqsız otursaydım naxoşlardım. Mənim də naxoşlayıb ölməyimi Kərimli Allahdan istə- yir. Üç-dörd cavan şair vardı, pəncərə qabağında dayanıb uzun papiros çəkirdilər, dönüb bir xeyli tərs-tərs mənə baxdılar. Mən özümü heç sındırmadım, papağını bir az da çəpəki qoydum və dübarə zala bax- dım ki, bəlkə binəva A. Q.-da elə bu adamların arasındadı, zəng edim

bizim arvada deyim ki, onun övrətinə gözyadınlığı versin. Çox bax- dım, çox göz gəzdirdim, çifayda, bəradərimi burda görmədim və şüb- hədən ürəyim xeyli sıxıldı və xeyli də ağrıdı. Kişi əppəyə dönüb uçdu göyə də!.. Əlqərəz, yarım saatdan sonra, camaat soyuqdan donub dizlərini ovxalamağa başlayanda Kərimli, yanında da iki-üç əsəbəsi dal qapıdan gəlib girdilər zala və keçib oturdular səhnədə qoyulmuş stolun arxasında. Xub, hamı diqqət kəsildi, qurbağa gölünə daş atdılar. Bütün bu zırlıtdan sonra, bəli, məlum oldu ki, respublikamızın bir çox kəndlərində balaca-balaca uşaqlar traxoma azarına tutulublar və hökumət qərar qəbul eləyib ki, bu zəhrimar azarın kökü yerli-dibli kə- silsin. Bunu camaata elan etməkdən ötrü M.Kərimli qoltuğunda bir xeyli kağız-kuğaz yerindən qalxıb keçdi xitabət kürsüsünə, xeyli da- nışdı və dediyindən belə məlum oldu ki, balalarımıza əziyyət verən bu traxoma azarı təkcə Allahın bəlası deyilmiş, mənfur sinfi düşmənlərin bəd əməllərindən biridir. Və görəkdir ki, bizim hamımız bundan sonra ziyada ayıq olaq və gecə-gündüz siyasi savadımızı artırmaq. Lap axırda da dedi ki, biz qələm sahibləri gözəl-gözəl əsərlər yazmalıyıq, gözəl- gözəl şeirlər, hekayələr yaratmalıyıq ki, bizim balaca balalarımız oxuyub feyzyab olsunlar. Ağillı sözə nə deyəsən. Kərimli olanda nə olar. Hamı əl çaldı, mən də o cümlədən, camaata qoşulub əl çaldım, yerindən “əhsən!” deyənlər də oldu. Sonra qələm sahibləri növbə ilə danışmağa başladılar. Amma məsələ bundadır ki, bu danışqların mət- ləbindən mənə bir şey hasil olmadı. Traxoma azarı qaldı bir tərəfdə, yerindən duran-duran dedi ki, vəziyyətimiz fənadan da fənadır, çünki bu mənfur sinfi düşmənlərin əlindən bilmirik neyləyək, hamamda, dükkanda ağızlarına gələn danışirlər. Hətta biri dedi ki, bunlar adam deyillər, bunlar svoloçdular, bunların kökünü də elə traxoma azarının kökü kimi birdəfəlik kəsmək lazımdır. Zalda o qədər əl çaldılar ki, dedim, bu gözəl binanın zərli-naxışlı tavanı başımıza uçmasa yaxşıdır. Bunlar hələ qalsın o yana. Kərimlinin yanında oturmuş bir gənc şair, səhv etmərsə, ismi Qadir Pünhan idi, bəli, o durub dedi ki, bəs mən söz verirəm üç günün içində bir poema yazıb tərəqqimizə əngəl törədənlərin hamısını məhv eləyim getsinlər. Bir kişi də soruşmadı ki, ay başına dönüm sənin, bunlar hamısı çox yaxşı, bəs bu iclasın traxoma azarına tutulmuş balalara nə dəxli? İstədim mən yerimdən bir replika verəm, övrət gəlib durdu gözlərimin qabağında, Kərimlinin zəhrimar sifəti gəlib durdu gözlərimin qabağında, hirsimi uddum, dinmədim,

susdum... Elə bu vaxt Kərimlinin səsini eşitdim. Yerindən qalxıb, mən oturan səmtə boylanıb dedi ki, bəs, bu gün bizim iclasda ağsaqqal yazıçılarımızdan Sədi yoldaş əyləşib, yaxşı olardı ki, o da bir-iki kəlmə desin, görək nə deyir. Ay sənın atana lənət, ay ilanı yuvasından oynadan kərtənkələ!.. Neynim, durdum, gedib xırda pillələri qalxıb çıxdım xitabət kürsüsünə. Amma hamıya bayaqdan al çalırıldı, fəqət mən səhnəyə çıxanda heç əl çalan olmadı, tərsinə, gördüm ki, camaat mənə belə birtəhər baxır. Eh, dedim, ölmək ölməkdi, bəs xırıldamaq nə deməkdi. Əl çalmırsız, cəhənnəmə çalın... Nə isə, dedim ki, burda söz deyən yoldaşlar çox ağıllı sözlər dedilər, çox faydalı kəlamlar işlətdilər, elə cəmi çocuqlar bizim çocuqlardı, onların sağlamlığı millətin sağlamlığı deməkdir, buna şəkk-şübhə ola bilməz. Amma, mən bilən dedim, biz bir savab iş də görməliyik, o da ibarət olsun bundan ki, pul yığıb, ianə toplayıb verək komunxoza, onlar da həkimlərin həm məvəcibini artırırlar, həm də dava-dərmandan çox alıb traxoma azarına tutulmuş balalarımıza versinlər. Bunu demişdim ki, zalda oturanlardan bir-iki nəfəri ol çaldı, bir-iki nəfər öskürdü, amma Kərimli qalxıb ayağa, üzünü əvvəl-əvvəl tutdu mənə, dedi "ay-hay", sonra döndü zalda oturanlara tərəf. Başladı, nə başladı! Dedi ki, siyasi bisavədlığın ən bariz nümunəsi elə bu yoldaş – Sədi yoldaşdı. Dedi ki, necə yəni bizim həkimlərin məvəcibini artırmaq görəkdir. Bəyəm ki, ha, bizim həkimlər acından ölürlər, bəyəm ki, ha, hökumət onlara pul vermir? İndi, dəqiqi, yadımda deyil, amma deyəsən elə belə də dedi. Zalda bir gürultü qopdu, dedim papağım başımdan uçacaq indi. Əstəğfərullah, işə düşmədim! Bir xeyli gözlərimi döyə-döyə dayandım xitabət kürsüsündə, danışa bilməzdim və danışsaydım da bu gürultünün içərisində mənə heç kəs yəqin ki, eşitməzdi. Məxluq bir qədər sakitləşəndən sonra Kərimli dübarə mənə sarı dönüb soruşdu ki, bəs yaradıcılıq planların nədi, yəni bu iclasdan sonra gedib evdə də yazacaqsan. Dəxi özümü saxlaya bilmədim, adamın səbir kasası daşanda çox pis olur. Səsimin lap zil yerinə salıb Kərimliyə dedim ki, mən hər iclasdan sonra evə gedib əsər yazmağa və əlimə qələm almağa adət eləməmişəm və dedim ki, adam görək mərifətli olsun, niyə bir belə camaatın arasında sən mənə bisavad deyirsən, bisavadın ən yekəsi sənə ki, tuğı-lənət olub keçmişən bizim boğazımıza... Hə, bu sözləri mən deyəndən sonra qurbağa gölünə yekədən də yekə bir daş saldılar. Zal dönüb oldu meytixana. Necə ki, meytidən səs çıxmaz, bir kimsədən səs çıxmadı.

Necə səhnədən enib zalı keçdim, qanım qara, özümü söyə-söyə neçə gəlib Vazqen kişidən kürkümü aldım və Vazqen kişi də rəngirufuma baxıb xeyli pəjmürdə oldu – bunu bir Allah bilir. Küçəyə çıxanda gördüm ki, yenə qar yağır, amma bu qar sulu qar idi, üzüm-gözüm islandı... Elə evdə də müxtəsərcə bir diltxorçuluq oldu. Arvad məndən soruşdu ki, ay kişi, bəs nə məsələdi, niyə səni Muxtar Kərimlinin yanına çağırırdılar. Özümü saxlaya bilmədim, çımxırıb dedim çağırırdılar ki, mənə səhnəyə çıxarıb meymun kimi oynatsınlar. Camaat çırtıq çaldı, mən də başımda buxara papaq xeyli oynadım, cəmi məxluq da feyzyab oldular... Bu söhbəti Səlimə balam da eşitdi, ləzzət elədi ona, qaqqanaq çəkib doyunca güldü. Gülməyib neyləsin, gülməli şeylərə uşağ gülər də!.. Arvad gördü ki, mən də uşağa qoşulub güldüm, onun da könlü açıldı və bu səbəbdən məndən soruşdu ki, bəs tirmə kaşnə noldu, Kərimli qaytarmadı sənə? Dedim, o qaytarmaq istəyirdi, mən kaşneni ona peşkoş elədim. Sonra ağıma bir fikir gəldi ki, kaş, bir balaca asudəlik olaydı, mən də oturub bir hekayə yazaydım və adını da qoyaydım "Tirmə kaşnə". Amma heyf, səd heyf...

31-i yanvarın elə həmin o soyuq qış gecəsi. Gecə birin yarısıdır. Evdəkilər yatır, mən də nöyüt lampasını yandırıb, oturub ordanburdan fikirləşirəm. Elektrik işığı yənmir, upravdom deyir hardasa xətləri ildırım vurub. Heç mənim əllərim əsməzdi, bəs görəni indi niyə əsir? Yəni mən lap qorxağam, zırı qorxağam?.. Nə isə, hər halda yazmağım məsləhətdir, yazmasam çox şey qorxuram huşumdan çıxar.

Səhər hara getdiyimi arvada demədim, ondan gizlətdim, çünki ürəyi ağrıyırdı. Allah, sən mənim ömrümdən kəsib övrətimin ömrünə cala, çünki qız uşağına ana görəkdir, heç vədə sən mənim Səlimə balamı anasız qoyma, ya rəbbim!..

Məni çağırırdılar idarəyə gəlib, qapını açıb girdim içəri, gördüm piştaxta kimi bir şeydi, onun dalında bir kişi oturub, dedim salam-ələykim, o da mənə baxıb başını tərptədi, gördüm heç danışmaq, kəlmə kəsmək fikrində deyil. Neçədə demişdilərse, düz vaxtında gəlmişdim. Divardakı yumru saat düz on tamamı göstərirdi. Əlqərəz, kişi, adımı, fəmilimi soruşdu, pasportumu alıb oxudu, sonra bir xeyli pasportdakı şəkə baxdı, bir xeyli də mənim üzümə baxdı. Əvvəl elə bildim bəlkə səhv salıb evdən öz pasportum əvəzinə övrətimini götürmüşəm, bu bəbətdən balaca bir nigarançılıq keçirdim. Amma, şükür Allaha, nigarançılığım əbəs oldu, kişi dedi ki, keç, kürkünü, papağını

çıxart, qalx ikinci mərtəbəyə, orda sənə deyərler hansı otağa getmək
gərəkdir. Mən qarderoba keçib kürkümü, papağımı qarmaqlardan
birinə asana kimi, kişi harasa zəng vurdu, mənim adımlı, familimi dedi.
Qarderobdan çıxıb ikinci mərtəbəyə qalxdım, gördüm uzundan da uzun
bir dəhlizdi və bu dəhlizin divarları boyu xeyli qapılar var və qapıların
hamısı bağlıdır. Burda ovqatım bir qədər təlx oldu, çünki ötən gecə
yuxumda gördüyüm vaqonu xatırladım. Çox əbləh bir yuxu idi, adam
gərəkdir ki, belə yuxular görməsin, çünki belə rüyalar gec-tez adamı
əndazədən çıxardır. Görmüşdüm ki, bir vaqonun dar dəhlizində
dayanmışam və cəmi kupclərin qapıları kip bağlıdır və bu kilidli
qapıların hansınınsa arxasında bir kişi xeylağı ağlayır və bir arvad da
ona deyir ki, kişi, ağlama, hər şey, inşallah, düzələr. Mən də ha istə-
dim çönüm geri baxım, amma çönə bilmirəm, elə qabağımdakı zil
qaranlıq pəncərəyə baxıram... Nə isə, heç bilmədim, bu rəya burda
mənim hardan yadıma düşdü. Əlqərəz, dəhlizin girəcəyində, stol
arxasında başqa bir kişi oturmuşdu, lap məni aşağıda qarşılayan kişiye
oxşayırdı və mən əvvəl-əvvəl elə bildim ki, bəlkə elə onun qardaşıdır.
İkisinin də əynində qara pəncək var idi və ikisi də ağ köynək geyib
üstündən qara qalstuk taxmışdı. O da mənim adımlı, familimi soruşdu,
o da mənim pasportumu alıb xeyli ora-burasına baxdı, aşağıdakı kişi-
nin verdiyi balaca kağızı stolun üstünə qoydu, pasportu mənə qaytardı
və dedi ki, otuz üçüncü otağa gedəcəksən, səni çağıracaqlar, hələlik
keç otur stulların birində. Mən də keçib divar boyu qoyulmuş stullar-
dan birində oturub dizlərimə dirsəkləndim, nəfəsimi dördüm və burda
hiss elədim ki, bayaq o rəyanı xatırladığım səbəbdən heç özümde
deyiləm. Buna görə də ürəyim gup-gup guppuldayır və Səlimə bala-
mın sifəti gəlib durdu gözlərimin qabağında. Başladım gözlərimi zil-
lədiyim çəpəki vurulmuş əntiq parketləri bircə-bircə soldan-sağa və
sağdan-sola saymağa, sağdan-sola sayanda bilmirəm, neyçinsə, tərs
kimi, ikisi artıq çıxdı və bu da mənim heç xoşuma gəlmədi. Kişi
görməsin deyə ahəstə başımı silkələdim. Adamın ki, qulaqlarına su
dolar və bu səbəbdən adam özünü narahat hiss edər, mən də indi
qulaqlarımda qalmış bir inilti səsdən özümə yer tapa bilmirdim. Bu
yuxu görəsən, mənim yadıma hardan düşdü, ay Allah? Doğrudan da,
heç hənanın yeridir?... Bu minval ilə azı bir yarım saat keçdi və bu
varım saat ərzində bu qapıları hələ uzun dəhlizdə heç bir mələk də

Nəhayət ki, kişinin stolu üstündəki telefonlardan biri yavaşca zəng
çaldı. Kişi əl üstü dəstəyi götürdü, bir qədər qulaq asıb, dedi “budet
sdelano, tovarış Salaxov!” Sonra dəstəyi qoydu yerinə, qalxıb mənə
yavuş gəldi və dedi ki, dur gedək, səni otürüm otuz üçüncü otağa, səni
orda gözləyirlər. Ürəyimdə “bismillah” deyib qalxdım ayağa və
düşdüm kişinin dalınca. Otuz üçüncü otağın qabağında kişi dayandı,
başını tərpedə-tərpedə gülümsündü və qapını açıb dedi “proydit”.

Mən bu otağa, yəni ki, otuz üçüncü otağa girəndə, dedim hər halda
özümü şax tutsam, özümü gümrah göstərsəm daha yaxşı olar. Amma
nə qədər özümü şax tutmaq istədim, gümrah göstərməyə cəhd elədim,
faydası olmadı. İçəri girib Rüstəm Zala oxşayan yekəpər, bığlı kişini
görəndə, belə zəng etdim içimdəki olan-qalan havanı da buraxdılar
eşiyə və bu səbəbdən büzüşüb oldum süst. Kişi həm yekəydi, belə-
lərinə bizim tərəflərdə zırpı deyirlər, həm də məndən xeyli cavan idi...
Nə isə, kişi məni görçək elə bil əzizini gördü, şad-xürrəmliklə güldü
və stolun arxasından qalxdı və mən elə bildim nədi başı tavana dəyə-
cək. Sonra quş kimi qollarını yana açdı, dedim məni qucaqlamaq istə-
yir və çıxırdı, amma səsi nazik çıxdı, lap zənən xeylağının səsinə
oxşadı:

– Ay Sədi əfəndi, nə gözəl, nə gözəl!..

Vallah, bu sözləri elə bir tövrlə dedi ki, doğrudan mənim xoşuma
gəldi və mən ziyada məmnun oldum. Sonra kişi stolun arxasından
çıxdı, mənə yanaşdı əl verdi və bir xeyli əlimi silkələdi. Dedi ki, Sədi
əfəndi, çox-çox üzrlər istəyirəm ki, sizi bir o qədər gözlətdim və
əziyyət verdim, vallah, o qədər işim olur, heç olmazın qədər və bun-
dan sonra əlavə edib dedi ki, bəs, bu gün onun ən xoşbəxt günüdür,
çünki Sədi əfəndi kimi xalqımızın fəxri olan bir insanla tanış olub.
Deyim bu sözlər mənə ləzzət eləmədi, əlbət, nainsafliq olar. Amma o
biri tərəfdən fikirləşdim ki, əgər ki, bu mənə tanış olmaq fikrin-
dəymiş, bəs nə səbəbdən məni bura çağırır, evimə gəlməyib və yaxud
mənnən icaslarda-filanda görüşüb tanış olmayıb. Dəxi çox dərinə
getmədim, o mənim əhvalımı soruşdu, mən onun əhvalından xəbər
tutdum, sonra sordum ki, bəs ismi-şərifiniz. Dedi Salahov Adil
Qəmbəroviç, amma onu da dedi ki, bəs mənə eləcə Adil de, çünki mən
sənin kiçiyinəm. Dedim xub, çox gözəl və çox pakizə, mərifət sahibi
olan adamlar elə hər bəbətdən hörmətə və ehtirama layiqdirlər. Amma
bunları ucadan demədim, bunları ürəyimdə dedim. Salahov qolumdan

tutub məni özü ilə üzbəüz otuzdurdu və elə bu vaxt qapı açıldı və bir qadın xeylağı əlində balaca podnos içəri girib dəm çaynikini, ətliq naxışlı stəkanları, bir də mənim Səlimə balamın ən çox xoşladığı üstü deşik-deşik dəyirmi peçeniyeləri stola düzdü. Və yəni Salahov mənim bu peçeniyələrə müştəri gözüylə baxdığımı anladığındandır ki, dedi, Sədi əfəndi, niyə belə diqqətlə baxırsan? – Açıqı utandım, gülüb dedim ki, bəs bu peçeniyələr əvvəllər mağazalarda çox olurdu, indi yoxa çıxıblar, mənim də balaca qızım bunları çox xoşlayır. Salahov bunu eşitmişdi ki, dedi, elə bu və yerindən qalxıb qapı ağzında əmrə müntəzir dayanmış qadına nəsə pıçıldadı, fikirləşdim ki, yəqin deyir, bunlardan yenə gətirsin, dedim kifayətdir, aclığım yoxdur. Salahov əlini yellədi və mənə cavab verdi ki, ayrı məsələdir, sən narahat olma. Sonra qayıdıb oturdu öz yerində, bilmirəm neyçinsə bir xeyli gözlərimin içinə baxdı, lap doxtur naxoşa baxan kimi baxdı, daha sonra gülümsündü, çayniki götürüb stəkanlara çay şüzdü və dedi ki Sədi

əfəndi, gəl çayımızı içək, söhbətimizi eləyək, görək başımıza nə gəlir. Dedim, xub, gözəl fikirdir, çünki eşikdə əməlli soyuq var və mən də bura gələndə möhkəm üşümüşəm...

İndi gündəliyəmə bu sözləri yaza-yaza, bir şeyi fikirləşirəm və nə illah edirsə, fikirləşdiyim müşkülə heç cür ağılasığan cavab tapa bilmirəm: əcəba, bu nə sirri-xudadır, Salahov məni bu qışın günündə ora niyə çağırmışdı, çünki boynuma almalıyam ki, mənim gözlədiyimin tərsi, bu kişi mənə mərifət və qanacağın nə demək olduğunu əyani surətdə nümayiş elətdirdi.

İkinci stəkana keçəndə, Salahov lap əvvəl mənim sonuncu romanımdan başladı və mən başa düşdüm ki, o mənim yazdığım yazını oxuyub, özü də diqqətlə oxuyub və heç şübhəsiz, bu yazını ona oxumağa Muxtar Kərimli verib. Ondən savayı bu yazını Salahova heç kəs verə bilməzdi. Çünki mən yazının üzünü hələ heç makinadan təzə əlifba ilə çıxartdırmamışdım, xeyli zəhmət çəkib, yuxusuz gecələr keçirib əski əlifba ilə, Kömür meydanında bir cuhuddan qızıl qiymətinə aldığım ağappaq kağızlara köçürmüşdüm və çap eləmək məqsədilə vermişdim Kərimliyə oxumağa. Çünki təzə qaydaya görə, bundan sonra kim yazdığını çap elətdirmək istəyirsə, görək əvvəl-əvvəl verəydi şeytanlar padşahı Muxtar Kərimliyə, o oxuyaydı və nəhayətdə o, imza atandan sonra, aparıb verəydi nəşirə və mühərrirə. Nə isə, dəxi üstünü vurmamış, yəni Salahovdan soruşmadım ki, a kişi, Kərimli

mənim əsərimi oxumağa sənə niyə verib və verəndə də görəsən nə məqsəd güdüb. Çünki mənim bu əsərimdə nə bolşevik vardı, nə müsəvat, nə də anarxıçı. Ürəyimi yandıran, məmləkətin uzaq keçmişindən bəhs edən bir tarixi əhvalatdı ki, qələmə almışdım. Amma söhbət bundadı ki, Kərimlidən fərqli Salahov mənim bu yazdığım yazını xeyli tərifişlədi, özü də elə ləzzətli sözlərlə tərifişlədi ki, yağ kimi canıma yayıldı, ürəyimdə dedim, Allah sənəin ölənərinə rəhmət eləsin, ay Salahov. Əhsən sənəi doğan anaya!.. Çünki mənim bu əsərim Kərimlinin heç xoşuna gəlməmişdi, hələ xoşuna gəlmədiyi bir yana dursun, o iclas olmurdu ki, qalxıb bu yazı haqqında ağzına gələni danışmasın və məni məxluqun içərisində biabır etməsin. Dedi ki, əsasən bundan ibarət olsun ki, mən səfsəfəyə bənzər bir şey yazmışam, nə başı var, nə filan yeri, gözəl-göyçək temalar dura-dura gedib yapışmışam tarixi-nadirdən və bu tarixi-nadire mənim münasibətim sinfi münasibət deyil, çox əbləhanə bir sinfi münasibətdir. Və bu səbəbdən, təbii, əsərin çap olunması barəsində heç söhbət ola bilməz və ilaxır və bu kimi qanqaraldan, könül bulandıran şeylər deyirdi. Elə buna görə də Salahovun dediklərində bir cəhət məni çaşdırdı və o dərəcədə çaşdırdı ki, lap başım ağrıdı. Salahov uzun-uzadı yazdığım yazıdan danışib, özü də təfərrüatı ilə, lap axıra yaxın, yəni əsər barədə söhbətimizin sonunda dedi ki, Muxtar Kərimli də mənim əsərimdən xeyli feyzyab olmuşdur, bu yüksək fikrini o, Salahovun özüne deyib. Bunu söyləyəndən sonra Salahov ciyərləri susuzluqdan yanan adamlar kimi, çayından iri bir qurtum boğazına tökdü, stəkan yarısınıcan boşaldı və yenə bayaqkı təhər gözlərimin içinə baxdı. Əgər bundan sonra kim mənə desə ki, bu zamana adamlarının işindən, sözündən baş çıxarır, şəksiz, mən belə kəsi məsxərəyə qoyub gülərim. Necə ki, a kişilər, mənim əsərim Kərimlinin xoşuna gəlib və o bunu Salahova deyib?! Lənət şeytana, nə yaxşı ki, Salahov çay gətizdirmişdi, çünki bu çay dəsgahı olmayıb, mən söhbətin bu yerində çay içib başımı qatma-saydım, şəksiz, dəli ola bilərdim. Çünki zırıltı, zırıltı, bu boyda zırıltı? Bu boyda yəni həyasızlıq, riyakarlıq olar?

Belə həyasızlıq, belə riyakarlıq, Allahı demirəm, lap şeytanın özüne ağır getməz? Əcəba, bu nə dünyadı biz yaşayıyıq, ömür sürürük?.. Amma bayaqdan nə qədər ehtiyatlı və tədbirli tərpənsəm də, hər dediyim sözün ölçüb-biçsəm də, burda dəxi özümü saxlaya bilmədim, dedim axı, elə bir iclas, elə bir müşavirə olmur ki, orda Muxtar Kərimli

yoldaş mənim əsərimi tənqid eləməsin, məni söyməsin. Salahov dediklərimə düzəliş verdi, dedi ki, tənqid eləyirdi, söyləyirdi, yeni bunlar hamısı keçmiş zamanda olub, amma bundan sonra belə olmayacaq. Biz onu başa saldıq ki, onun romana münasibəti həm birtərəflidir, həm də bəzi məqamlarında yanlışdır və biz qoymaq ki, Sədi əfəndi kimi millətimizin fəxri olan bir kəs hər xırda şey üstündə qanqaralığına düşər olsun. Bunu deyib Salahov mənə bir stəkan da çay süzdü və qabağımdakı nimçəyə iki-üç dənə üstü deşik-deşik olan dadlı peçenylərdən qoydu. Mən birini götürüb yedim. Bundan sonra, Salahov güman, mənim peçenyeni yeyib qurtarmağımı gözləyirdi, yenə qayıtdı əsərimə və soruşdu ki, orda bir təlxək var, Üfləmə Qasım, o surəti yaradanda kimi nəzərdə tutmusan?.. Ürəyimdə dedim, əstəğfərullah, özüm-özümə təpər verdim ki, kişi, ayıq ol, əsərdəki bütün əhvalatları bir kənara qoyub bu niyə təkcə Üfləmə Qasımı soruşdu, dedim bəlkə mənə badalaq vurmaq istəyir?.. Özümü heç o yerə qoymadım, yeni istəmədim ki, mənim tutulduğumu, ya şaşdığımı Salahov hiss edə və bu səbəbdən peçenylərdən birini də götürüb bir dişdəm vurdum, çayından da bir qurtum içdim və dedim ki, heç bir kəsi nəzərdə tutmamışam, Şuradan qabaq mən İstanbulda çalışanda orda kifayət qədər tarixi sənədlərə baxmışam və Məmləkət xanının həqiqətən belə bir təlxəyi olub, adı da Üfləmə Qasım. Sonra Salahov sordu ki, deyirlər İstanbul çox gözəl şəhərdir, mən də cavab verdim ki, həqiqətən gözəl şəhərdir, necə ki, dünyada çox-çox gözəl şəhərlər var, İstanbul da, şəksiz, onlardan biridir. Bundan sonra dəxi Salahov mənimlə üzbəüz oturmadı, yerindən qalxıb otaqda bir o yana, bir bu yana getdi, sonra gəlib oturdu öz stolunun arxasında və stola dirsəklənib, üçüncü dəfə idi ki, yenə düz gözlərimin içinə zilləndi və mən özümə gəlməmiş soruşdu ki, Sədi əfəndi, bəs sənə A. Q. barədə fikrin nədir, o necə adamdır?.. Ürəyimdə dedim ki, aha, kül sənə başına ay Sədi, sinni adam ola-ola necə sən bayaqdan bilməmişən ki, sənə niyə bura çağırblar?! Ay bərəkallah sənə! Ay roman belə getdi. Üfləmə Qasım elə getdi və Kərimli də lap o yana getdi. Dedim, özünü ələ al, kişilik məqamı gəlib çatıb, indi dəxi zarafatı burax, indi namus və qeyrət məqamıdır. Dedim ki, A. Q. bizim məmləkətin, bizim gözəl-göyçək respublikamızın ən namuslu, ən qeyrətli və təəssübkeş vətəndaşlarından və mən onun barəsində yalnız yaxşı sözlər deyə bilərəm və onu da deyə bilərəm ki, A. Q. kimi bizim məmləkətdə savadlı, istedadlı

ikinci bir ziyalı tapmaq olmaz. Bunu dedim və hirsələndiyim babətdən keçdim üçüncü peçenyəyə, onu saldıq dişlərimin arasına, elə bil peçenye yox, Salahovun özünü yeyirdim və özümü çox rahat hiss elədim, çünki ürəyimi boşaltmışdım və deyəsən, vaxtında ayrılmışdım. Necə ki, sıçan bir deşik tapıb pişiyin əlindən qurtular, mən də başa düşdüm ki, dəxi tələyə-zadə düşəsi deyiləm. Hətta, ürəyimdə bu fərsətimə görə özümə bir gözəl “bərəkallah” da dedim. Salahov da mənim bu sözlərimə xeyli güldü, yenə dönə-dönə üzrxahlıq elədi ki, gerek bağışlayasan, vaxtını deyəsən çox alıram, amma nəyləmək olar, hər kəsin öz işi var və hər kəs gerekkdir ki, öz işini namusla görsün. Mən də dedim, əlbət, əlbət, belə ağıllı sözə kim nə deyər. Sonra Salahov dedi ki, söhbət A. Q.-nin savadlı, ya qeyri-savadlı olmasından getmir, söhbət ondan gedir ki, A. Q. ağzını qoyub Allah yoluna, orda-burda çərənləyir. Dedim, qardaş, mən onu neçə illərdir ki, tanıyıram, həm özümüz dostuq, həm də övrətlərimiz bir-birinə bacı kimidirlər və bütün bu illər ərzində mən onu heç artıq-əskik danışan görməmişəm, həmişə başını aşağı salıb yazı-pozusuyla məşğul olub və bir adama deməyib ki, gözün üstə qaşın var. Salahov elə bil təəccüblənən kimi oldu, bir qaşı yuxarı qalxdı, bir qaşı aşağı düşdü və dedi ki, mən sizin dost olduğunuzu bilmirdim və sonra dedi “heyf”. Daha sonra sordu ki, bəs yeni bu heç bir dəfə də olsun ağzını bir yerdə dağıtmayıb? Dedim, heç yarım dəfə də, nəyə desən and içə bilərəm. Əlinə düşən pulların yarısını da həmişə yetim-yesirə, fəqir-füqaraya paylayıb. Salahov yenə də mənə diqqətlə baxdı, elə bil məni birinci dəfə idi görürdü və qaqqanaq çəkib elə güldü ki, elə bil yüz xoruz bir yerə yığılıb birdən banladı. Mən, açıq heç bu tövr gülən adam görməmişdim və fikirləşdim ki, görəsən bu nəyə güldü və mənim hansı sözümə güldü. Nə illah elədinsə, başa düşmədim. Nə isə, bu qaqqanaqdan sonra Salahov mətləbi dəyişdi, keçdi havaya, eşikdə yağan qara və dedi ki, belə havada vay evində olmayanların halına, belə havada gerek evində oturub çay içəsən. Stolun yanındakı zəngi basdı. Qapı açıldı, bayaq çay gətirən qadın əlində bir bağlama içəri girdi və gəlib o bağlamayı mənim qabağıma qoydu. Salahov dedi ki, bu həmənin peçenylərdəndi, aparıb verərsən bizim balaca qızımıza, qoy ləzzətlə yeyib, Adil əmisini yad eləsin. Dedim, sən Allah, zəhmət çəkmə, özüm tapardım, dedi ki, elə şey yoxdur, peçenye nədir ki, ondan ötrü ölkənin böyük yazıçısı düşsün mağazalara və bu kimi qeyri-gözəl sözlər dedi yenə. Sonra

ölinin altındakı kağızlardan birini götürüb verdi mənə və dedi ki, Sədi əfəndi, sizdən bir xahişim var, o da bundan ibarət olsun ki, A. Q. haqqında burda nə demisən, hamısını yaz bu kağıza. Təşvişə düşüb sorudum ki, axı, nə yazım, mən o binəva barədə nə dedim ki?.. Bu dəfə yüz xoruz yox, min xoruz bir yerə yığılıb birdən banladı, az qala qulaqlarım batacaqdı. Dedi ki, nə demisən onu. Yəni yaz ki, o sənın ən yaxın rəfiqindir, neçə illərdir özünüz və qadınlarınız dostluq eləyirsiniz, dəfələrlə bir yerdə olmusunuz və o heç bir vaxt və heç bir yerdə ağzını dağıtmayıb. Təxminən buna bənzər sözlər dedi. Dedim, vəssalam? Dedi, bəs necə! A kişi, kor nə istər, iki göz, biri əyri, biri düz. Kağızı çəkdim qabağıma, qələmi batırdım mürəkkəbə və Salahov nə demişdisə, hamısını yazdım. Altından da imza atdım və ayın tarixini qoydum. Sonra Salahov əlini uzatdı, kağızı məndən götürdü, qoydu qabağına, oxudu, dedi “çox əcəb”, mən də gördüm ki, daha durmaq məqamıdır, durdum, Salahovla əl tutub sağollaşdıq, o mənı kandara kimi ötürdü və mən də şad-xürrəm dəhlizə çıxıb, gəlib kişidən balaca kağızı alıb düşdüm aşağıya. Aşağıdakı kişi qoltuğumdakı bağlamayı görüb soruşdu: “Çto eto?” Dedim: “Eto est peçenye, kotoroe podaril mne tovarış Salaxov”. Kişi də gülümsündü və mən də gülümsündüm...

Gecə üçün yarıdır, nöyüt ləmpəsi yanır, mən uşkula dəftərinə bu gün başıma gələn bu qəribə əhvalatı yazıram və fikirləşirəm ki, niyə bu zırpı bədən yiyəsinin səsi heç xoşuma gəlmədi. Xoşuma gəlmədi deyəndə ki, çox nazik idi, ziyadə nazik idi. Əgər ki, gözlərini yumsan, elə bilərsən ki, kişi yox, zənən xeylağıdı danışan. Adamın qıdığı gəlirdi. İndi bir müxtəsərcə nəfəs dərmək gərəkdir, həyəətə ensəm heç pis olmaz, çünki havasızlıq pis şeydir, ürəyim də çox narahatdır, heç bilmirəm mənə nə olub?.. Yəqin sevindiyimdendir. Çünki mən o kağıza ki, o sözləri yazdım, yəqin A. Q. bu günlər, inşallah, harda varsa, gəlib çıxar evinə. Ya xudavəndi-aləm, şükür verən gününə!

Bilsəydim ki, gecə üçün yarısında, cəmi şəhərin şirin yuxuda olduğu vaxtında mən həyəətə enib Akop Mirzəyana rast gələcəyəm, heç yerimdən qalxmazdım. Nə isə, gördüm ki, çox yorğunam, qalxıb paltomu, papağımyı geyinib endim həyətimizə ki, bir az təmiz hava alım, sonra da qayıdım gəlim, yıxılıb yatım.

Nə isə, endim həyəətə, gördüm tərtəmiz qar ay işığında elə gözəl bərq vurur ki, kefim açıldı, şaxtalı havanı da ciyər dolusu çəkdim içimə. Nə gözəl gecədir, xudaya! Elə yaşamaq da pis deyilmiş, bu dünya nə

hoqqa çıxarsa da, elə təkcə bu gecənin, bu qarın eşqinə yaşamağa dəyərmiş! Həyətdə bir o tərəfə getdim, bir bu tərəfə getdim, ayaqlarım altında xırçıldayan qarın səsi də mənə olmazın ləzzət verdi və elə bu vaxt arxadan bir səs eşitdim. Səs dedi ki, Mirzə, axşamın xeyir. Bildim ki, Akop Mirzəyanın səsidir, nadürüst oğlu nadürüstün səsinı tanımayana lənət! Geri dönməmişdən qabaq öz-özümə dedim ki, dəxi bu dəfə də ağzını dağıtsa, ona bir kəllə vurub ağzını-burnunu qanatmaq mənə borc olsun. Geri döndüm və gördüm ki, elə Akop Mirzəyandı, özü də çox yüngül geyinib, deyəsən, həyətdəki ayaqyolundan gəlirdi, çünki sağ əlində aftafa vardı. Bu aftafanı erməninin əlində görçək, ürəyimdə dedim “əhsən sənə” və Akop Mirzəyana bir qədər hörmətim artdı. Dedim, aqibətin xeyir, Akop, xeyir ola? Dedi, heç, səndən bir xahişim var, sən ölənlərinin goru, sözümü yerə salma. Dedim, ölənlərinin goruna and içirəm ki, çalışaram salmaram. Akop bir-iki kərə asqırdı, sonra dedi ki, bir yarım saatlığa bizə gedək, mən ölüm. Dedim, a kişi, gecə üç tamamdır, övrətin, uşaqların yatır, mən sizə gedib niyə onların şirin yuxusuna haram qatım. Akop bir addım qabağa atdı, yenə asqırdı və yalvara-yalvara dedi ki, uşaqlar içəri otaqda yatırlar, biz şüşəbənddə oturarıq və mənım bu xahişimə əməl eləməsən, peyğəmbər haqqı, qorxuram bu gecə ürəyim partlaya. Bu sözlərdən sonra dəxi olan-qalan bəhanəm kəsildi, bir ayağıım altındakı qara baxdım, bir başım üstündəki aya baxdım, bir də əlində aftafa tutub dayanmış Akopa baxdım və dedim ki, xub, gedək deyirsen, gedək!”

Qədimi saat gecə iki tamamı vurdu, xəstə gözlərini Sədi əfəndinin əski əlifba ilə və gözəl xətlə yazılmış gündəliyindən ayırdı. Saat ikini vurmasaydı da, xəstə oxuduqlarına kiçicik də olsa bir fasilə verməliydi, Sədi əfəndi demişkən, bir nəfəs dərməliydi, çünki o, neyçinsə Sədi əfəndini möhz o qarlı gecənin soyuğunda, əlində aftafa tutub dayanmış Akop Mirzəyanla üzbəüz qoymaq, vaxtı o məqamda saxlamaq istəyirdi. Çünki xəstə əmin idi ki, o qarlı gecə, bəlkə də Sədi əfəndinin ən xoşbəxt və rahat gecələrindən biri idi, əgər xəstə gündəliyin davamını oxusaydı, Sədi əfəndini o gecədən, o xırçıldayan qardan və işığı ilə ələmi nura boyamış bədirlənmiş aydan ayıracaqdı... Xəstə dəftəri stolun üstünə qoydu və vaxt dayandı: Sədi əfəndi və Akop Mirzəyan qarlı gecənin ay işığında quruyub hərəkətsiz qaldılar. Sonra xəstə kreslodan qalxdı, zəiflikdən və uzun müddət bir yerdə

oturduğundan yüngülcə başgicəllənməsi keçirdi, amma təkrar kresloya əyləşmədi, üç-dörd addım atıb pəncərəyə yanaşdı, pərdələri aralayıb sağ əlini pəncərənin şüşəsinə qoydu, bədəni üşür-gələndi. Şüşə bumbuz idi, xəstənin ovcuna elə bil buz yapışdı və bu təmasdan köks qəfəsində xoşagələ bir sərinlik hiss elədi, elə bil bu isti havası ağır otaqdan çıxıb, bir möcüzə hesabına uca dağ başına qalxmışdı, nəfəs alıb ciyərlərini təmiz hava ilə doldurmuşdu. Salahov Adil Qəmbəroviç... Mahmud deyən, Zülfüqar kişinin qənimi Salahovdurmu, elə ikinci blokda yaşayan şələbığ kişinin familiyası Salahov deyildimi?.. Ax, ey Sədi əfəndi! Heç göz görə-görə, qulaq eşidə-eşidə adam özünü tələyə salar?.. Xəstə ah çəkdi, barmaqlarını cütleyib gözlərini ovuşdurdu. Axı, Salahova Sədi əfəndinin yazdığı o üç-dörd cümlədən savayı heç bir şey lazım deyilmiş, bu, xəstə üçün gün işığı kimi aydın idi. Yəni etiraf elə ki, sən A. Q. ilə uzun illər dostluq eləmişən, tez-tez görüşmüşünüz, görüşəndə də köhnə dostlar kimi nələr danışib, bir-birinizə nələr demisiniz, bunu sübuta yetirmək asandır. Xəstə, Sədi əfəndinin yuxusunu xatırladı. Gözləri önündə ağlayan bir kişi gördü, bu kişi elə bil qaranlıq pəncərənin arxasından dönüb ona əl də elədi və işıqsız, havasız boşluqda bir müddətdən sonra itib görünməz oldu...

Otağın qapısı açıldı, arxadan Zəminənin yuxulu və bir az da hirsli səsi eşidildi:

– Ay kişi, bu nə hoqqadı çıxardırsan? – Zəminə diqqətlə saata baxdı.

Xəstə geri dönmüşdü, alt köynəkdə, ayaqyalın qapının astanasında dayanmış arvadına baxıb belini düzəltdi və səsinə gümrəhlik verib dedi:

– Arvad, göz döyməsin, lap qırğı kimiyəm. Deyəsən, daha sağaldım axı.

Zəminə başını buladı, tərponib ərinə yanaşdı, əlinin arxasını onun alınına qoydu.

– Qızdırman yoxdu, yox, – dedi. – Gör bir saat neçədi. Tez ol, bir baş yatmağa. – Əsnədi və əllərini dağınıq saçlarına aparıb özünü səliqəyə salmaq istədi.

– Sən ölənlərinin goru, – dedi xəstə, – sən get yat, yarımca saatlıq işim qalıb. – O, başı ilə stolun üstündəki dəftərlərə işarə elədi. Oxuyub, bu saat gəlirəm.

Sonra arvadının yuxulu, amma şirin yuxudan sonra durulub allanmış sifətinə, iri, badamı gözlərinə, uzun kirpiklərinə, oynındakı qara

alt köynəyinə və dolu qollarına baxıb, özü anlamadığı bir səbəb ucundan, neyçinsə kövrəldi, azca əyilib Zəminənin əlini əlləri arasına aldı və uzun-uzadı ovcunun içindən öpdü. Qadın əlinin ılıqlığı damarlarına, beyninə, ürəyinə axdı. Zəminə də ərinin başını sığalladı, boş qalmış əlini qaldırıb çal saçların üstündə gəzdirdi və arvada elə gəldi ki, ərinin başı balacalaşmış, lap körpə uşağın başı boyda olub. Zəminə dedi:

– Sənin bu bicliyin olmasaydı, vallah, bilmirəm neylərdim.

Xəstə gülümsünüb Zəminənin gözləri üçün baxdı.

– Yaxşı, – dedi Zəminə. – Qoy gənə sən deyən olsun. Otur. Amma sən Allah, çox yubanma, özünə yazığın gəlsin. – Bunu deyib, ərinin üzündən öpüb, elə gəldiyi kimi də səssiz addımlarla otaqdan çıxıb qapını arxasınca bağladı. O gedəndən sonra otaqda yumşaq və ılıq bir qoxu qaldı: elə bil hardasa yaxınlıqda iki-üç dənə zərif ətirli çiçək açılmışdı.

Xəstə qayıdıb təzədən kreslodə əyləşdi, qanrılıb hər ehtimala qarşı bir da qapıya baxdı və dəhlizdəki səssizliyə qulaq verdi. Zəminənin həqiqətən gedib yatdığına əmin olandan sonra əyildi, kreslonun altında gizlətdiyi sonuncu siqareti də götürüb yandırdı.

“Akop, əlində aftafa düşdü qabağa, mən də xəz kürk oynimdə, bu-xara papaq başımda düşdüm onun dalınca və biz gəlib girdik, Akopun birinci mərtəbədə yerləşən şüşəbəndinə. Mən ömrümdə Akopgildə olmamışdım və Akopdan savayı, bu məhəlləyə köçdüyüm gündən heç bir qonşugildə də olmamışdım. Yatsaydım yuxuma girməzdə ki, belə bir balaca şüşəbənddə bu tövr səliqə-sahman ola bilər və bir belə çiçək ola bilər. Akop Mirzəyanın şüşəbəndində yaz fəsli idi, divarlar boyu yerdə, rəflərdə qoyulmuş güldənlərdə o qədər çiçək, gül vardı ki, desəm, bura cənnətin bir guşəsi idi, əlbəttə, yanılmaram. Eşq olsun belə səliqəyə və belə zövqə! Akop da gördü ki, mən heyretlə onun güllərinə baxıram, ləzzət apardı, kürkümü oynimdən çıxarda-çıxarda dedi ki, hə, Mirzə, bunun da ayrı ləzzəti var ha! Dedim, bəs necə, ay kişi, bunu bacarmağa məxsusi qabiliyyət gərəkdir və belə şey hər adamın əlindən gəlməz. Bu sözlərim Akopa ayrı cür ləzzət elədi, kürkümü divardan asdı, sonra qolumdan tutub, məni isti şüşəbəndin divarına bitişik qoyulmuş ağ süfrəli dəyirmi stolun arxasında stul üstündə otuzdurdu. Amma bundan qabaq Akop otaqdan yastı bir balınc gətirdi, o balıncı stulun üstünə qoydu ki, mənə yumşaq olsun və mən özümü yaxşı hiss eləyim... Vallah, a kişilər, bu dünyanı mchvərindən qop-

mağa qoymayan çox-çox mətləblərdən biri də, heç şübhəsiz, bu dünyanın qəribəlikləridi. Çünki bu dünyanın qəribəlikləri olmasaydı, yəqin mənə tale bu gün Akop Mirzəyana rast gətizdirməyəcəkdi. Kişi bir canfəşanlıq göstərirdi ki, dedim, bu cür getsə həlak olar, yıxılıb ürəyi-zadı gedər, sonra xataya düşərik... Məni otuzdurub yerimi rahlayandan sonra keçdi şüşəbəndin ortasında dayanmış şkafin arxa tərəfinə, gördüm su səsi gəlir, başa düşdüm ki, krantı açıb əllərini yuyur. Burda bir balaca yanlış eləmişdi, gerek əvvəl-əvvəl əllərini yuyaydı, sonra əlini mənim paltoma, qoluma-filana vuraydı, nə isə, əhəmiyyətə yətsiz məsələdi. Əllərini yaxşı-yaxşı yuyub qurulayandan sonra, şkafin dalından çıxıb dedi, bu saat, – mən də oturub gül-çiçəyə baxa-baxa onu bir müddət gözləməli oldum. Bir azdan Akop əlində podnos şkafin dalından çıxdı, bu gün mənimki podnos sarıdan xeyli gətirmişdi, gördüm podnosun içində göy-göyerti, boşqabda soyutma ətə bənəyən bir şey və bir şüşə də araq var. Dedim, bəlkə uşaqlardan birinin anadan olduğu gün olub bu gün və buna görə kişi sevincəkdi və indi məni də qonaq eləmək istəyir. Soruşdum ki, xeyir ola, ay Akop, bu nə həngəmədi, dedi heç nə soruşub cləmə, nə sənə yuxun gəlir, nə də mənim, səhərə də hələ çox var, savabdı, qoy bir erməniylə bir müsəlman oturub tut araqından vursunlar. Sonra əlavə etdi ki, belə bir xeyir əməl, şübhəsiz, başımız üstəki tək Allaha da xoş gedər. Mən doyunca güldüm, dedim, vallah, çox gözəl fikirdir, amma birdən otin donuz əti olar! Akop da Allaha and içib dedi ki, o, ömründə müsəlmanın qabağına donuz əti qoymaz, təzə dana ətinin soyutmasıdır, arxayın ol. Dedim, xub, amma ki, araq şüşəsinə bir də baxıb, müxtəsərəcə təşvişə düşdüm, fikirləşdim ki, bu cür şirin görüşdən sonra birdən nadürüst oğlu keflənib-cləyər, ağzını dağıdıb qanqaraltılıq salar. Çünki, hər halda, Akop Mirzəyan elə şəxslərdən idi ki, onun ipinə heç vəchlə odun yığmaq olmazdı. Amma indi mənim durub getməyim də, şəksiz, yaxşı çıxmazdı, mənə ayıb olardı. Buna görə də, ürəyimdə dedim cəhənnəmə, nə olar olar, mən ki, bu gün Salahov bəndlərinin yanından ürəyimcə evimə qayıtdım və xəstə övrətimi canı salamat gördüm, dəxi belə bir xoşbəxt günün axırı rəvadır ki, belə xoşbəxtliklə də qurtarsın... Akop səliqə ilə çörəyi doğradı, göy-göyertini yerbəyer eləyib mənim qabağıma qoydu və iki cəngəl gətirmişdi, onlardan birini də dəsmalla silib, qoydu mənim qabağımdakı boşqaba. Sonra soruşdu ki, Mirzə, sən içib yeyirsən, ya yeyib içirsən? Soruşub, diqqət

kəsilib, üzümə baxdı. Mən də dedim, bəs sən necə, Akop? Dedi ki, mən yarım stəkan içməsəm, boğazımdan heç tikə də keçməz. Dedim elə mən də sənə kimi, içməsəm, boğazımdan su da getmir. Akop ziyadə sevincək oldu, elə bildim indi lap körpə uşaqlar kimi şadlığından yerindən hoppanıb çırtıq çalacaq. Rəhmətlik oğlunun xəbəri yox idi ki, mən ildə uzağı bir ya iki dəfə içirəm, o da kefim duru olanda. Amma indi qərara gəlmişdim ki, Akopla dübədü gedim, çünki erməni millətinin gözəl xasiyyətlərindən biri də budur ki, kimin qanı qara oldu, kim ki, dilxorçuluğa düçar oldu, bir-iki stəkan araq içib özünə gəlir. Biz isə həyatın belə məqamlarında övrəti məscidə göndəririk ki, gedib nəzir versin, dua oxutdursun... Akop hələ ayaq üstə idi, araq şüşəsinə açıb ikimizə də süzdü, sonra məndən rüxsət istədi ki, əyləşsin. Düzü lap mat qaldım onun qonaqpərvərliyinə, dedim, bu nə sözdür, ay Akop kirvə, əlbəttə əyləş, mən sənə qonağınam, sən də ev yiyəsisən, gerəkdir ki, ikimiz də üzbəüz əyləşək. Akop sevincək əyləşdi, mənim cəngəlimi götürüb, səliqə ilə soyutma ətin iri bir tikəsinə batırdı və mənim boşqabıma qoydu. Sonra badəsinə qaldırdı, dedim indi uzun-uzadı bir sağlıq deyəcək, çünki mən erməniləri də gürcülər kimi, həmişə uzun sağlıqlar deyən görmüşəm, amma Akop iki-üç kəlmə dedi, dedi ki, Mirzə, gəl bunu içək elə pis günümüz belə olsun. Vallah, bu sözləri mən eşidəndə, özü də Akopun ağzından eşidəndə mütəəssir oldum, çünki indiki zamanda ən ağıllı və fərasətli adamlar gerəkdir ki, elə bu sözləri desinlər. Dedim, Akop, min yaşa, sənə eşq olsun, sən həqiqətən həm yaxşı kişisən, həm də yaxşı qonşusan, mən də içirəm sənə, sənə övrətinin və balalarının sağlığına, o da dedi ki, malı mala qatma, gəl bunu mən deyən sağlığa içək, sonra söz sənindir, içərik uşaqların sağlığına. Tut araqı göz yaşı kimi dumduru idi, həqiqətən yaxşı çəkilməmişdi. hələ təmiz araqı mən cavanlıqda, bir-iki dəfə

Tiflisdə olanda içmişdim, bir gürcü bəradərimin evində. Araqı Akop birnəfəsə boğazından tökdü getdi, amma mən yarıyacan içdim, çünki zəhrimar çox tünd idi, içimi yandırdı. Tez bir parça çörək götürdüm, bir tikə pendir götürdüm yedim və mən hələ özümə gəlməmişdim, Akop dübarə stəkanlarımızı ağzınacan doldurdu və dedi ki, içkidə zorakılıq olmaz, sən nə qədər içirsən iç, amma mən gerek bu gecə möhkəm vuram, çünki iki gündür ki, araqım qurtarmışdı, dilimə bir

bisavad danışdı, düz olmaz, elə Muxtar Kərimlidən pis danışmırdı, intəhası, bəzi həfləri düz demirdi və ortada da tez-tez “ara”, “elli” kəlmələri işlədirdi, buna görə də danışığı bir az gülməli çıxırdı. Bu da mənə ziyadə ləzzət verirdi və mən tez-tez gülürdüm... İkinci qədəhləri mən deyən sağlığa içəndən sonra gördüm bir az keflənmişəm, başım gicəllənir və buna görə də girişdim soyutma ətə və gördüm ki, ət doğrudan da dana ətidir, donuz deyil, həm də duzu, istiotu, hər şeyi qədərindədir və açığı, axır vaxtlar heç belə dadlı yemək yeməmişdim. Akop da gördü ki, mən iştahla yeyirəm, dedi mənə, nuş, sonra yenə qədəhlərimizi doldurdu və dedi ki, ay Mirzə, bəs mən sənin yanında üzükarayam. Dedim üzükara düşmənin olsun, niyə belə deyirsən? Cavab verdi ki, diyəsən bir-iki korə səni acılamışam, neynim, bu zəhrimarı çox içəndə işlər olur xarab, dilimi dinc saxlaya bilmirəm. Dedim, ay Akop, heç sənin məni acıladığının yadıma gəlmir axı? Dedi, mən ölüm? Dedim, bu sən öl. Bu yerdə Akop bir qədər fikrə getdi, gördüm alnını övkələyir və yəqin nəşə yadına salmaq istəyir. Qoymadım çox fikirləşə, dedim düz sözümdür, biz sənənən həmişə görür-

ətil-cicəyə baxıb və ürəyimdə Akopa əhsən dedim, çünki qışın bu

açırdı... Bir azdan Akop məndən soruşdu ki, ay Mirzə, bu axır vaxtlar heç xoşuma gəlmirsən, gözümə birtəhər dəyirsən, naxoşlayıb eləməmişən ki? Əvvəl-əvvəl Akopa şübhə ilə baxdım, fikirləşdim ki, bəlkə elə bu da məndən söz almaq istəyir, amma Akopun xumarlı quzu gözlərini görəndə elə bil qeybdən bir səs mənə dedi ki, belə gözlərin sahibi ömründə donosbaz ola bilməz və gedib heç kəsi heç yerdə satmaz. Dedim, Akop kirvə, naxoşlamamışam deyəm, əlbət yalan olar, çünki bir balaca ürəyim ağrayır və yuxusuzluq da məni təqətdən salıb. Amma ki, söhbət bundadı ki, işlərim düz gətirmir, axır vaxtlar bəzi nadürrüst adamlar mənə göz verirlər, işıq vermirlər. Akop iri pəncəsini stolun üstünə vurdu, qaşlarını çatdı, gözlərindən cin yağdıra-yağdıra mənə dedi ki, o adamları sən mənə göstər, qalanınan işin olmasın, hülqumlarını gözlərindən çıxarıb atım ayaqlarının altına. Burda

oxuyur, çünki sən çox fəqir-füqaranın əlindən tutmusan. Sonra dedi ki, Mirzə, başımız üstəki o tək Allah heç kəsə pis gün göstərməsin, amma bilmək olmaz bu dövrənin gərdsini, birdən olmadı elə, oldu belə, bir şeyi yadında saxla. Yadında saxla ki, sən burda, bu həyətdə qardaşdan artıq bir qonşun var, adı Akopdu, familiyası Mirzəyan. Biz sənə Mirzə deyirik, amma mənim familiyam Mirzəyandır. Mənim yeni bir dənə yanımdır. Biz elə qan qardaşı kimi bir şeyik. Nə dərdin oldu, qorxma, dayanmışam dalında, Salahov olmur, lap gorbəgor atası olsun, hamısının hülqumunu boğazından çıxarıb ataram ayaqlarının altına... Burda, yeni söhbətin bu məqamında, Akop kirvənin ağzından çıxan axırıncı sözləri eşidəndə anladım ki, dəxi hərif ya dəmlənib, ya da dəmlənmək ərəfəsindədir. Bayaq Akop kirvənin gözləri mənə xumarlı quzu gözləri kimi görsəndi, amma indi hirsli-hirsli baxırdı və dəxi bu gözlərdə fağırlıq və xeyirxahlıqdan əsər-ələmət qalmamışdı, deyərdin, həqiqətən, bir yad adam əlinə keçsə, parçalayıb qanını içər. Elə buna görə də, mən də bir qədər özümü yığıdırmalı oldum, hətta ürəyimdən keçdi ki, bəlkə ayağa qalxım, xudahafizləşim, gedim evimə yatmağa, amma elə bil Akop kirvə mənim bu fikrimdən xəbər tutdu və yenə bayaq həyətdəki kimi başladı mənə yalvarmağa ki, sən ölənlərinin goru, tələsib eləmə, hələ orda bir şüşə də arağım var. Dedim, yox, aşna, bu bəsimizdi, mən bundan artıq içə bilmərəm, içsəm, elə burda yıxılıb ölərəm. Akop da dedi, onda xub, gəl bunu da içək şəxsən sən sağlığına, Allah sənə ömür versin və Allah sən bütün düşmənlərini yer üzündən yox eləsin. İçdik, bu dəfə də Akop kirvə öz qədəhini tamam boşaltdı, mən yenə yarıyacan içdim. Mənim elə cavanlıqdan kefli adamlardan acığım gəlir və bu səbəbdən də özümə rəva bilmərəm ki, keflənib gedim özümü yıxım övrətin üstünə. Əlbət, bunları ürəyimdə dedim. Sonra Akop kirvə mənə dedi ki, sən danışdığın o ağlamalı əhvalatdan sonra, istəyirəm sənə bir erməni havası oxuyum, o da ibarət olsun "Sirun axçik"dan. Dedim, oxuyarsan, evdəkilər ayılar Akop dedi ki, mən oxuyanda heç kəs ayılıb eləmir, çünki öyrəncəlidirlər. Bir də dedi ki, arvad çox o yan bu yan eləyər, göndərrəm atası ilə, Qarabağa. Onda dedim, xub, oxu!.. Akop əlini qulağının ardına qoydu, stola dirsekləndi və gözlərini yumub yavaş-yavaş, pəsdən oxumağa başladı.

Mən çox oxuyanlar eşitmişəm, Bakıda, Qarabağda, Tiflisdə, lap əla-əla xanəndələrə qulaq asmışam, yaxşı və asudə vaxtlarımda no-

mər də vermişəm onlara, amma Qurana əl basaram ki, Akop kimi oxuyan hələ görməmişəm. Yəni çox güman ki, ondan da yaxşı oxuyanlar var və ondan da yaxşı musiqini bilənlər yox deyil. Amma söhbət bundadı ki, əvvəla, belə yanıqlı, belə ürəkədən gələn səs həqiqətən eşitməmişəm, ikinci də, bu cür adamın cızdağını çıxardan hava da eşitməmişdim. O dərəcədə pejmürdə-hal oldum ki, gördüm gözlərim dolmaq üzrədir, özümü güclə saxladım və Akopa qulaq asa-asa fikirləşdim ki, belə hava heç bir vaxt kef məclisində, toyda, nişanda yarana bilməz, belə hava ancaq müsibətdən yarana bilər və əgər indi Akop burda yox, bu havanı qarlı dağların başında oxusaydı, vallah, dünyanın bütün qarları ərilib suya dönərdi. O qurtarıb, gözlərini açıb mənə baxanda, dəxi mən onun üzünə baxa bilmədim. Dedim, Akop, səni görüm min yaşayasan, səni görüm ömründə neynim deyib qalmayasan, sən ki, məni bu dünyadan ayırıb ürəyimə təcür verdin, bundan sonra sənən oldum həqiqət qan qardaşı. Sonra dedim, özünə arağ süz, o da süzdü, qədəhimi qaldırıb dedim, bunu da içirəm sən oxuduğun havanın sağlığına və bir də sən bu gözəl evinin işığının sağlığına. Akop kirvə mənim bu sözlərimdən çox məmnun oldu, deyəsən, bir az da utandı, dəxi bir söz demədi, arağı başına çəkib yerindən qalxdı və yanaşdı üzüməndən öpdü. Mən də onun üzündən öpdüm, sonra dedim ki, daha gecdir, mən durum çıxım gedim evimə, sən də yıxıl yat. Səhər, inşallah, görüşərik. O, kürkümü tutdu, mən geyindim, dəxi onu həyətdə çıxmağa qoymadım, kandarda əl tutub, bir-birimizə gecən xeyrə qalsın deyib ayrıldıq və mən həyətdə çıxıb, dedim, bir qədər də hava almaq heç pis olmaz. İlahi, gecə necə gözəl gecə idi! Şükür verən gününə, şükür bu gecəyə, bu ağ qara, bir də başım üstə yanıb şölə saçan Aya! Min şükür!"

Bu sətirlərdən sonra üçüncü dəftərin ortasından bir neçə varaqı qoparmışdılar, varaqların tikiş yerlərində xırdaca kağız parçaları qalmışdı. Təbii, bunları ya Sədi əfəndi özü qoparmışdı, ya da Səlimə xanımın işi idi. Xəstəyə tamamilə aydın idi ki, Səlimə xanım hansı mülahizəyə görə, gündəliyi bütünlüklə xəstəyə verməmişdi. Xəstə, Səlimə xanımın ənikli-kirsanlı sifətində hamıya və hər sevə sübhə ilə

baxan zil qara gözlərini xatırladı, xırıltılı və gülən-ağlayan səsini yadına saldı və yüngülcə köksünü ötürdü. Bu üçüncü dəftərin lap sonunda səhifə yarımlıq bir yazı da vardı. Bu yazını xəstə iki-üç dəqiqə qabaq diqqətlə iki dəfə oxusa da, nə illah eləmişdisə, heç bir şey başa

düşməmişdi, çünki bu qeydlərin əvvəlki yazılarla heç bir məntiqi əlaqəsi yoxdu, hətta ona bayaq elə gəlmişdi ki, Sədi əfəndinin o soyuq, qarlı ilin yanvar ayında, əsəbi gərginlikdən bəlkə şüuru da bulanmışdı... Xəstə daha saata baxmadı, onsuz da rejim deyilən şeyi bu gecə əməlli pozmuşdu, indi yarım saat çox və az oturmağının heç bir əhəmiyyəti yoxdu, yaqın Zəminə də daha ayılmayacaq, çünki gecənin bu vədəsində – səhərə yaxın adamın yuxusu şirin olur. O yenə başını dəftərin üzərinə endirdi, məntiqsiz və xəstə bir şüurun məhsulu saydığı qeydləri bir də oxudu.

“...üzümə elə baxırdı ki, a kişilər, dedim yaqın dəli olmuşam. Cədd tükələri vardı, özü də yekə bir pişik boyda idi. Atana lənət belə zəmanə, bu məxluq, adını bayaq Kirlikir demişdi, mənə elə ağıllı sözlər dedi ki, qarnını qaşıya-qaşıya mənə o qədər mətləblərdən ağah elədi ki, dəxi bu məxluqun həqiqət ağıl yiyəsi olduğuna mənə də şəkk-şübhə qalmadı. Sonra da dedi ki, əfəl olma, dedi ki, sən kimilərinin evini əfəllik yıxır, bir də səni Salahovun, ya Muxtar Kərimlinin yanına çağırıbsalar çıx aradan, çünki, dedi ki, sən zırıltın hələ qabaqdadır, dedi ki, canına bax, yaxşı bir firəng dərmanı var, aptekin nömrəsini də dedi, get o dərmandan çoxlu al saxla, çünki sənə lazım olacaq. Sonra zibil yeşiklərinin arasında bir o yana getdi, bir bu yana getdi və bir gözüünü yumub bir gözüylə baxa-baxa mənə dedi ki, o yazdığın yazını da qoy bir yerə, gizlət, heyfdi, vaxt gələr, çıxardarlar üzə. Mən dəxi qorxunu qoydum bir tərəfə, başımın üstünü kəsdirən fəlakəti o biri tərəfə və sordum ki, Kirlikir qardaş, sən siçovul ola-ola nə əcəb bizim dili belə yaxşı bilirsen və bizim bu əhvalatlardan da nə əcəb belə xəbərdarsan. O yenə qarnını qaşdı və dedi ki, mən ancaq sizin dildə yox, mən cəmi dillərdə danışırım, çünki mən bu məmləkətin ən qocaman siçovuluyam və çalışırım ki, yaxşı adamlara kömək eləyəm, çünki yaxşı adamlar ölüb gedirlər, pis adamlar qalırlar. Amma, heyf, dedi ki, çox yaxşı adamlar mənə görə kimi ya çıxırıb qaçırlar evə, ya mənə ayaqları altına salıb təpikləyirlər, ya da dediyim sözlərə inanmırlar. Mən də dedim, heç qorxub eləmə, Kirlikir qardaş, olan ömrümdə heç bir milçək də öldürməmişəm, çünki mənim Allahın cəmi heyvanlarına yazığım gəlir və sənə dediyin sözlərin də hamısına inanıram. Bu sözlərim Kirlikirin gördüm xoşuna gəldi, bu dəfə sağ gözüünü yumub sol gözüünü açdı, yenə qırmızı qarnını qaşdı, dedi mənə “əhsən”, sonra dedi ki, sən görəkdir ki, ölümdən də qorxmıyasan, çünki öləndən sonra

dəxi biləcəksən ki, adam gerek ölümdən qorxmasın. Bu sözləri eşidəndə, dedim ürəyimə bıçaq soxdular, övrətlə Səlimə balam gəlib durdu gözlərim qabağında, Kirlikir də yanıqlı bir ah çəkdi və dedi ki,

dolanacaq, sən günü sabah get filan nömrəli aptekə, o dediyim firəng dərmanından çoxlu-çoxlu al, səfərin bu yaxınlarda uzaq yerə olacaq, çünki, mən bilən dedi, dəxi əhvalat vaxt olub qaran-qurux yerdə və qurtarıb gedib. Sonra çox biədəb bir söyüş söydü və dedi ki, “budet sdelano, tovarış Salaxov” və mənim qarnım ağrıdı. Sonra başım qaldırıb Aya baxdı və mən də Aya baxdım. Gördüm Ay balacalaşmış olub alma boyda bir şey və mən elə billəm ki, ulduzdur. Düzü, əməlli qorxuya düşdüm. Bu yerdə Kirlikir dedi ki, dəxi mən gedəsi oldum, çünki mənə çağırırlar. Dedi, salamat qal və mən ağzımı açmamış zibil yeşiklərinin arasına girib qeyb oldu. Mən yenə göyə baxdım, dəxi Ayı

bəxdə işiylə məşğuldu. Sol əlini uzadıb tumbanın üstündən saatını götürüb baxdı, gördü on birin yarısıdır. Qalxdı, gecə çarpayının yanındakı stolun söykənəcəyinə tulladığı xalatı götürüb geyindi və yataq otağından çıxıb mətbəxə gəldi. Zəminə mətbəx stolunun arxasında oturub bugünkü qəzetlərə baxırdı, hənirti eşidib başını qaldırdı, astanada dayanıb yuxulu-yuxulu ona zillənmiş ərini gördü.

– Düzün de, səhər neçədə yatmısan? – soruşdu.

– Sən gedəndən sonra heç iyirmi dəqiqə də oturmadım, yıxılıb yatdım. – Xəstə yalan dedi və bir addım atıb, alçaq taburetkanı altına çəkib arvadıyla üzbəüz əyləşdi. Mətbəxin havası təmiz idi, həmişə olduğu kimi ağır bişmiş iyi yoxdu, yəni Zəminə pəncərəni açıb mətbəxin havasını dəyişdirmişdi. Çaynıq qaz piletəsində odun qırağında idi ki, soyumasın, fısıldayırdı. Zəminə yerindən qalxdı, pəncərənin yanındakı soyuducunun üstündən dəyirmi nimçəni götürüb ərinin qabağına qoydu: nimçədə əl boyda bir yaxma vardı, xəstənin hər gün səhərlər yediyi adi yaxmalardan biri. Xəstələnəndən sonra elə bil mədəsi daralmışdı, daha bişmiş yeyə bilmirdi. Sonra Zəminə ərinə bir stəkan tünd kəməşirin çay elədi, onu da stolun üstünə qoydu və öz yerində əyləşdi. Xəstə çörəyini yedi, çayını içdi və qəzetlərdən birini götürüb ayaqyoluna getdi. İşini görüb, əl-üzünü yuyub, güzgüdə özünə baxdı, əlinin arxasını sifətinə çəkib saqqalını yoxladı və qərara gəldi ki, üzünü bu gün qırxmaya bilər, qalsın sabaha. Yaxşıca qurulanıb, hamamxanadan çıxdı və qonaq otağına getdi. Gecə stolun üstündə qoyduğu dəftərlərin ora-burasına baxdı, adda-budda bir-iki yerini yenə oxudu, Kirlikir əhvalatından da üç-dörd cümlə oxuyandan sonra, əsnəyib, başını buladı və ürəyində “Heyf sənə, Sədi əfəndi” dedi. İndi, yuxudan durandan sonra, ayıq başında gecənin əsəb gərginliyindən təmizlənilib durulmuş düşüncələrində şübhəli bir fikir yarandı: əgər Kərimli bu ərəfədə, üstəlik, Sədi əfəndinin psixikasının da yerində olmadığından xəbər tutsa, Səlimə xanımın bütün qorxuları həqiqətə çevrilə bilər. Arvada demək lazımdır ki, bu gündəliyi hələlik, yubiley əhvalatları qurtarana qədər heç kəsə göstərməsin... Xəstə kreslodə əyləşib, dəftərləri səlqə ilə, nömrə sırası üst-üstə yığdı və qovluğun içinə qoyub, qovluğu da eyni səlqəylə bərk-bərk bağladı. Sonra qanrılıb qapıya tərəf çıxırdı:

– Zəminə, telefonu mənə ver!

Mətbəxdən səs gəldi:

– Nə?

– Telefonu ver mənə!

Zəminə uzun şunurlu telefonu gətirib ərinin yanında stolun üstünə qoydu, sonra pəncərəyə yanaşıb fortoçkanı açdı, ərinin tələsik-tələsik yaxasını bağladığını görəndə dedi:

– Qorxma, heç nə olmaz. Dünən Mark Georgiyeviç dedi ki, daha heç nədən qorxmaq lazım deyil. Otaqların havasını təmiz saxlayın. Şükür. – Gəlib bir az aşağı əyildi, xəstənin sifətindən öpdü. – Sən həkimlərin sözüne qulaq assaydın, Allah haqqı, çoxdan sağalmışdın. Sonra ərinin dizinin üstündəki qovluğa baxdı. – Sən canın, Səlimə xanımdan bir şey yazıb orda?

Xəstə də arvadının üzünə baxıb gülümsündü.

– Sənin tanıdığın indiki Səlimə xanımdan, heç nə, – dedi. – Yeddi yaşlı Səlimədən yazıb, özü də hər yerdə yazır mənim Səlimə balam.

– Oy, kak interesno! – Arvadının gülümsəyən gözlərində ötərgi bir qüvvə göründü, yaqın Zəminə də başa düşdü ki, bir vaxtlar, onun tanıdığı Səlimə xanım həqiqətən Səlimə bala olubmuş. Zəminə otaqdan çıxmaq istəyəndə xəstə dedi:

– Deməli, deyirsən sağalmışam da, hə?

Zəminə geri döndü və başını buladı.

– Genə siqaret istəyirsən?

– Hə... Bir dənə, səhər-səhər heç pis olmaz!

– Of! – Zəminə gözlərini bərəltədi. – Aləmin bəcisən. Yaxşı. – O, şkafa yanaşıb xalatinin cibindən bir dəstə açar çıxardı və orta yeşiyi açıb özünə sarı çəkdi. Əlini yeşiyin dibinə soxub ordan siqaret qutusunu götürüb uzaqdan ərinə göstərdi. – Enzedi. – Xəstə “Malboro” qutusunu görüb doğrudan sevincək oldu, çünki iki ay idi ki, pulsuzluğun üzü qara olsun, bu siqaretlərə həsrət qalmışdı.

– Əhsən sənə, belə arvad!

Siqareti yandırandan sonra, Zəminə otaqdan çıxıb arxasınca qapını bağlayandan sonra, xəstə ürəyinə dolmuş rahatlıqdan özünü göyün yeddinci qatında hiss elədi. Tüstünü ciyərlərinə çəkib bir müddət içində saxladı, nikotin yaxşı konyak kimi, əvvəlcə beynini yüngülcə dumanlandırdı, sonra əzələlərinə sütlük gətirdi və xəstə, həqiqətən, tamam saraldığına inandı. İnsana əsl xoşbəxtlik üçün düz deyiblər ki, əksər hallarda elə bir fəvqəladə şey lazım olmur. Bir parça yaxma, ya bir dənə yaxşı siqaret, görürsən ki, bütün ovqatını dəyişdi, sərin külək

əşib burnunu dağıtdığı kimi, qanqaralığını, əsəbi gərginliyini yox elədi.

Xəstə telefonu qaldırıb dizləri üstünə qoydu və Səlimə xanımın nömrəsini yığa-yığa saata baxdı. On ikiye beş dəqiqə işləyirdi.

– Allo? – Səlimə xanımın səsi yuxulu və qalın idi və deyəsən, ağzında siqaret vardı.

– Sizin sabahınız xeyir, Səlimə xanım.

– Ay aqibətin xeyir! – Səlimə xanım sevindiyyindən az qala çığırdı.

– Doroqoy moy, oxudun?

– Oxudum, Səlimə xanım, böyük məmnuniyyətlə oxudum, deyirəm...

– Epikrizi deyirsən? – Səlimə xanım onun sözünü xırp kəsdi və bu təlaşlı sualı ilə başa saldı ki, yəni konspriasiyaya keçmək lazımdır.

Xəstəni gülmək tutdu, özünü güclə saxladı.

– Bəli, epikrizi deyirəm. – Səsinə ciddilik verdi.

– Nu kak?

– Nə deyim, vallah... Allah rəhmət eləsin kişiye, qəbri nurnan olsun... Yaxşı olardı ki, bir görüşək. Bir-iki yeri var, aydın olmadı mənə. Daha doğrusu, əlavə məlumata ehtiyac duyuram... Görüşsəydik, heç pis olmazdı.

– Harda?

– Məni həkimlər, bilirsiniz ki, hələ evdən çıxmağa qoymurlar. Deyirəm, bəlkə siz bizə gələsiniz?

Səlimə xanım bir müddət cavab vermədi, telefon dəstəyində nəso uğuldadı, elə bil hardasa külək qopdu, xəstə təəccüblə dönüb pəncərəyə baxdı, yox, külək-zad əsmirdi, hava sakit idi, sonra dəstəkdən Səlimə xanımın qəfil hönkürtüsü eşidildi. Xəstə özünü itirdi.

– Səlimə xanım, sən Allah, əsəbiləşməyin, xahiş eləyirəm.

– Görürsən də, – dedi Səlimə xanım, – görürsən, bədbəxtin başına nə oyunlar açıblar? – Sonra qəfil ağladığı kimi qəfil də güldü. – Amma bundan sonra Kərimli lap özünü cırsa da, bir şey eləyə bilməyəcək.

– Əlbəttə, əlbəttə!

– Deyirsən mən sizə gəlirəm, hə?

– Vallah, Səlimə xanım, düz sözündü, heç nədən qorxub eləmək lazım deyil. Bizim binaya hər gün o qədər adam gəlir ki! Kim kimədir, ay arvad, gəlin oturaq, bir stəkan da pürəng çay içək, mırt vuraq özümüzçün. Hə?

– Yaxşı, qoy bir özümü səliqə-sahmana salım, gələrəm. – Uğunub getdi. – Arvad yaşa dolanda vasvası olur, min göz baxır, gerek özünə bəzək-düzək versin. Dost var, düşmən var.

– Əlbəttə, əlbəttə... Deməli, gözləyirəm sizi.

– Mütləq.

Səlimə xanım xudahafiz demədən və gözlənilmədən dəstəyi qoydu yerə. Xəstə bir müddət kəsik siqnalları dinləyib, sonra yavaş-yavaş dəstəyi qulağından ayırdı və ehmalca aparatın üstünə endirib ovcunda xoşagəlməz bir təmas duydu: ovcu tərləmişdi, özü də bu təs soyuq təs idi, lap xəstənin bir neçə ay bundan qabaq yüksək qızdırma ilə yatdığı vaxtlardakı alnına gələn, bəzən isə bütün bədənini bürüyən həmin o yapışqan kimi qatı olan soyuq təsə bənzəyirdi. Xəstə təlaşla açıq fortoçkaya baxdı, bir də xalətinin düymələrini yoxladı, sonra yerindən qalxıb şkafa yanaşdı. Gümanı ona idi ki, bəlkə Zəminə siqaret olan yeşiyi açarlarla bağlamamış ola. Elə də oldu: Zəminə yeşiyi açarlamağı unutmuşdu. Xəstə tələsik yeşiyi özünə sarı çəkdi, “Malboro” qutusundan iki siqaret çıxardı, birini qoydu cibinə, sonra qayıdıb yerində əyləşdi və külqabıya basıb söndürdüyü siqaretin kötüyünü də götürüb xalətinin o biri cibinə saldı. Qapıya baxıb təzə siqaret yandırdı, ləzzətli bir qullab vurmuşdu ki, qapı açıldı və Zəminə içəri girdi. Ərinin barmaqları arasındakı siqaretə fikir vermədi, stola yaxınlaşıb gözücu külqabıya nəzər yetirdi və yəqin ki, heç bir şey başa düşmədi.

Xəstə dedi:

– Bir hovurdan Səlimə xanım bizə gələcək, sən çaydan-zaddan hazırla.

– Vaaay – deyib Zəminə narazılıqla səsinə uzatdı. – Genə başbeynimizi aparacaq, vallah!

– Daha neynim... Mən zəng elədim dedim ki, adam göndərsin qovluğu verim, özü dedi ki, bu saat gəlirəm sizə. Zəminə üçün də darıxmışam.

– Vay, vay, mənim onunla oturmağa halım yoxdu. Gerek çörək hazırlayam. İki də uşaqlar məktəbdən gələcəklər.

Xəstə dedi:

– Bir az oturarsan, sonra gedib işinnən məşğul olarsan. Onun söhbəti mənəndi.

Zəminə dedi:

– Elə səni də salacaq çənəsinin altına. – Sonra nəşə fikirləşib əlavə elədi: – Bax, sən Allah, əsəbiləşib eləmə. Gəlib ağırlığımı tökəcək genə sənin üstünə. Ay dədəm belə oldu, ay nə bilim, Muxtar Kərimli belə dedi. – Qısaca sükutdan sonra: – Səni and verirəm uşaqların canına, qarışma heç nəyə. Öz intriqalarıdı, qoy özləri də altını çəksinlər. Sənin başına bir iş gəlsə, heç kəs gəlib mənim balalarımı dolandırmayacaq.

Xəstə təəccüblə və bir az da əsəbi-əşəbi arvadının üzünə baxdı.

– Nə deyirsən, az? – dedi. – Mənim başıma nə gələ bilər ki!..

Zəminə əlini yellədi.

– Mən istəmirəm ki, sən hər şeyin üstündə əsəbiləşəsən. Bir az dirçəlmisən, otur evdə, canına bax. Mark Georgiyeviç də dedi özünü qorunmalıdı.

Xəstə başa düşdü ki, daha mətləbi dəyişdirmək lazımdır, ərinin sevən və ona öz şəxsi malı kimi baxan bir qadını, adi ailə, uşaq, ev qayğılarından ayırmaq üçün tutarlı dəlillər hələ icad olunmayıb. Bir də Zəminənin son aylar nələr çəkdiyini nəzərə almaq lazımdır: gözlərinin altında göyümtül ləkələr əmələ gəlib, bərk əsəbiləşəndə, narahatçılıq keçirəndə əlləri də əsir.

– Mark Georgiyeviç daha nə dedi? – soruşdu.

– Nə deyəcək! Şükür Allaha, dedi, vse pozadı. Dedi, daha çox evdə oturmasın, bir-iki gün də qızdırmasını yoxlayın, olmasa, yavaş-yavaş havaya çıxsın, çoxlu hərəkət eləsin. – Zəminə ərinə yanaşib arxasında dayandı, başını sıgalladı. – Sən mən deyənə də qulaq assan, işlərimiz lap düzələr.

Xəstə, arvadının əlindən yapışb dodaqlarına yaxınlaşdırdı, yenə ovcundan öpdü: burnuna yüngülcə soğan iyi dəydi. Sonra, başını qaldırıb, hələ də arxasında dayanıb gülümsəyən Zəminəyə altdan-yuxarı baxdı və dedi:

– Onda gəl, bir yaxşı iş də elə.

– O da baş üstə!

– Bizim o köhnə albomu ver mənə.

Zəminə kitab şkaflarından birinə yanaşb, aşağı yexşiyi açdı və iri, uzunsov albomu götürüb, xalalarının qolu ilə qırmızı məxmər üzünün tozunu sildi, gətirib ərinin dizləri üstünə qoydu. Sonra otaqdan çıxıb mətbəxə getdi.

Xəstənin zənnincə köhnə şəkilləri, ölüb-gətməmiş əzizlərinin şəkillərinə albomlarda, yeşiklərdə və başqa qaranlıq yerlərdə saxlayıb, hərdən-

hərdən onlara baxmaqda, evə gələn qonaqlara göstərməkdə nəşə bir anormallıq vardı: insan həyatı tərk edəndə bütünlüklə tərk etməlidir, özündən sonra, zahirini, səsinə yalnız xəyallarda və qulaqlarda qoyub getməlidir və əgər sağ qalanlar çay içə-içə, çörək yeyə-yeyə ölümlərinin şəklinə, gündəlik həyatın adi şeylərinə tamaşa edirmiş kimi baxırlarsa, ya da daha pisi, ölümlərin sağlığında maqnitofona yazılmış səsinə qulaq asırlarsa, bu, ölümün müqəddəsliyinə xələl gətirir, bu, dirilər və ölümlər arasında yaranmış zaman distansiyasında insanın ən qiymətli və kövrək hissələrini – intizarını və həsrətini tədricən eridib yoxa çıxardır... Albomu tez-tez varaq-laya-varaq-laya öz şəkillərinə, Zəminənin şəkillərinə, uşaqların və başqa qohum-əqrəbanın, tanışların şəkillərinə gözücu və öteri baxa-baxa, nəhayət, Sədi əfəndinin kartonu saralmış köhnə şəklini tapdı. Buxara papaq, qalın kürk, nazik qalstuk və dizi üstə qoyduğu sol əlinin adsız barmağında parıldayan iri daşlı brilyant üzük. Ən ümdəsi də, şəklə baxanın düz gözlərinə zillənmiş bir az gülümsəyən və bir az da qüssəli olan sənətkar, şair gözləri. Bu gülümsəyən və gözəl çöhrənin kiçik bir anı neçə illərdir ki, dəyişməz qalır və hələ bundan sonra da, ta qiyamətə qədər, belə dəyişməz qalacaqdır: dünyanın dağları, okeanları dəyişməz qaldığı kimi, insan yaşadığıca

Yimey də yimirdi, bir deli arvad vardı, hər gün gelirdi, yidizdirirdi bini. Sən öl, qədəş, heyvan bini görən kimi, bir oyun çıxarırdı ki, diyürdün ki, anasını görüb... Arvad da deli diyəndə lap deli deyildi ya! Bədənnən-zaddən də pis deyildi. Eşitmiş olarsan, bir cıx Cebi deyirlər, məşhur adamdı, milyarder, babalı diyənin boynuna, guya bı bini əvvəl saxlıyrmış də yanında, aşnası kimi, sora deyib dalınnan, bının da başına hova gelib, olub deli. Mən diyinnəri diyirəm a, babalı onların boynuna. Əlqerez, qədəş, bı yaxınnarda bı arvad ölər. Heyvan da oldi deli. Heç nə yimədi, gecələr ulduzlara baxıb başdadi ulaməyə. Quduzdaşdı də! Hə, nə başüvi ağrıdım, iyne vurdux ona öldürdük. Saxlamaq olmaz hələncik heyvani, hələ döyül?" Sonra xəstə, Mahmudun ona danışdığı əhvalatı xatırlayıb, tatar Temirin Zülfüqar kişi öldüyü gecə gördüyü yuxunu yadına salmışdı və fikirləşmişdi ki, bəlkə elə onun da yuxusuna girmiş bu canavar tatar Temirin canavarıdı?.. Yox, günü sabah evdən çıxmaq lazımdır, bütün günü bu kresloda oturub, siqaret çəkə-çəkə axmaq-axmaq şeylər barədə fikirləşməkdənsə, havaya çıxıb, bulvarda avaralanmaq min dəfə faydalıdır. Adamın yuxusuna canavar da girər, xortdan da, bunları xırdalayıb ürəyə salmağın nə mənası? Vallah, kim xəbər tutsa ki, saç-saqqalı ağarmış iki uşaq atası işini-gücünü buraxıb, bütün günü evdə oturub gecə yuxuda gördüyü əcaib-əcaib şeyləri ürəyinə salmaqla məşguldur, deyər getsin ağlına dua yazdırsın. Xəstə stolun üstündəki albomu bir az da kənara itələdi və hər şeyi özünə unutturub, qapıya sarı dönüb çığırdı:

– Mənə bir stəkan pürreng çay, ay cv yiyəsi!

Mətbəxdən yenə səs gəldi:

– Nə?

– Çay, çay, çay...

...Səlimə xanım gəlib-gedəndən sonra bu otaqda həm ağır otir və ən-nik-kirşan iyi qaldı, həm də qulaqlarımıza dolmuş xırıltılı, ağlayan-gülən səsin əks-sədası. Biz arvadla bir-birimizin üzünə baxıb rahat nəfəs aldıq, Zəminə bir "şükür" də dedi, sonra stolun üstündəki stəkanları, mürəbbəni, dünəndən qalma piroqu podnosa yığa-yığa "şükür"ünə əlavə etdi:

– Səni bilmirəm, amma bu bizə gəlib-gedəndən sonra mən iki gün özümə gələ bilmirəm.

– Əşşi, daha neynəyək, – dedim, boğazım ayışdı, bir-iki kərə asqırdım. Səlimə xanım o qədər siqaret çəkmişdi ki, Zəminə, onu ötürəndən sonra yun şalını gətirib mənim çiyinə salmış və balkona açılan pəncərələri taybatay açmışdı.

– Zalımın qızı elə ötür ha! – Zəminə deyiniirdi. – Arvad xəylağı da bir belə siqaret çəkər? Demir ki, evdə xəstə var... Amma neynirsən, görürsən, səndən, məndən üç dəfə kökdü.

Mən açıq pəncərədən eşiyə baxdım, sakit və günəşli hava idi. Birdən ağlıma elə bir fikir gəldi ki, özüm sevindim.

– Zəminə, – dedim, – bir dəli şeytan deyir, dur indi geyin, hava da yaxşıdı, düş həyətə, bir az hava al, hə?

Zəminə podnosu stolun üstünə qoydu. Üzümə baxıb dedi:

– Sən zarafat elə!

– Vallah, düz deyirəm. Üç gündü qızdırmam yoxdu? Yoxdu. Mark Georgiyeviç də sənə nə deyib. Deyib ki, daha evdə oturmasın, havaya çıxsın, çoxlu hərəkət eləsin.

Zəminə gülümsünüb, bir müddət heç nə deyə bilmədi, elə bil dili tutuldu, mən bunu gözlərindən gördüm, stolun başına fırlanıb üzbəüzündəki kresloda əyləşdi və mənim həqiqətən sağaldığıma yalnız indi inanmış kimi, əllərimdən yapışb bərk-bərk sıxdı.

– Şükür, ay Allah, şükür! – dedi. – Amma çox yox, yarım saat. Yaxşı?.. Mən də balkondan baxacam sənə.

Mən başımı tərpətdim. Zəminə tez qalxıb o biri otağa getdi, çiyindən asılmış kostyumumu, yun sviterimi gətirdi. Mən də qalxıb, xalata əynimdən çıxardım, şalvarı, sviteri, pəncəyi geyinib Zəminə ilə bir yerdə dəhlizə çıxdım, gülə-gülə, sevinə-sevinə orda ayaqqabılarımı dəyişdim və Zəminə ələməni əlindən götürüb dedi: "Mən də baxacağam sənə".

ki, bu həm yeni, həm də tanış duyumdan hətta, bir az kövrəldim də, çünki insan öz evinə, işığına, çarpayısına adət etdiyi kimi, iylərə, qoxulara da adət edir. Üçüncü mərtəbənin meydançasında bir boz pişik gördüm: o da divarları iyləyə-iyləyə, qulaqlarını şəkəlib, tüklü quyruğunu dik tutub aşağı enirdi və yəqin ki, o da mənim kimi həyəətə, hava almağa getmək fikrinə düşmüşdü. Mən Sədi əfəndinin Kirlikirini xatırladım.

Blokun qapısından həyəət çıxan kimi bir-iki addım qabağa atıb başımı yuxarı qaldırdım, beşinci mərtəbənin kəllə-çarxındakı balkonumuza və balkonda dayanıb sevinə-sevinə mənə əl eləyən Zəminəyə baxdım. Mən də əlimi plashımın cibindən çıxarıb ona əl elədim, Zəminə aşağı əyilib çığırdı:

– Urra!

Mən də sevinəcək ona cavab verdim:

– Urra! – Yaxşı ki həyətdə heç kəs yoxdu, bizim bu qərribə “urra”-larımızı eşidən olmadı. – Qayıt otağa, soyuq dəyər.

Zəminə yenə çığırdı:

– Çox uzaqlarda hərhlənmə! Evə gələndə pilləkənləri ehmal-ehmal qalx! – Sonra əli ilə ürəyini göstərdi.

Başımı tərptədim ki, yeni arxayın ol. Zəminə balkondan yox olub otağa qayıdandan sonra, xeyli dayandığım yerdə durub, gözlərimi yumub üzümə düşən gün işığından, sifətimi yalayan sərin havadan ləzzət ala-ala daha heç bir şey haqqında düşünmək istəmədim, özümü bütünlüklə günəşin və havanın ixtiyarına verdim. Günəş süd kimi ilıq idi, havadan bal ətri gəlirdi. Bir azdan hiss elədim ki, nəşə, başım gicəllənir, Allahın quruca havasından da yadırgamışdım. Gözlərimi açıb, bir az həyətdə gəzişdim, sonra qoca tut ağacının altındakı, yayda upravidomun yaşıl rəngə boyadığı, indi isə solub bozarmış skamyada əyləşdim. Sol tərəfimdəki damı çürüyüb uçulmuş zibilxananın iyi burnuma dəydi, azca keçəndən sonra bu iyə də öyrəşdim: xəstəlikdən sonra bütün şərti reflekslər bərpa olunurdu... Bayaq Səlimə xanım da siqareti siqaretə calaya-calaya şərti reflekslər barədə mənə müəhəzərə bənzər bir şey oxudu. Heç bir şey başa düşmədim, sözünü kəsib bir fəmilə uydurub dedim ki, onun kitabında bütün bunları oxumuşam. Səlimə xanım o məşhur alimin fəmiləyəsini birinci dəfə indi eşitdiyinə görə bir az təəccübləndi, sumkasını açıb bloknotuna qeyd

elədi, sonra mənə razılığını bildirdi... Zəminə bir az bizimlə oturub, mənə göz eləyib, Səlimə xanımdan üzr istədi ki, uşaqlara yemək hazırlayıram, siz oturub söhbətinizi eləyin, mən mətbəxə gedim. Zəminə otaqdan çıxandan sonra mən Səlimə xanımdan Sədi əfəndi barədə bir neçə şey soruşdum. A. Q.-nin kim olduğu ilə maraqlandım, Səlimə xanım dedi ki, bu barədə mənə dəqiq heç bir məlumat verə bilməz, çünki o illər o, balaca qız idi, yuxarı Dağlıq küçəsindəki evlərinə də o bəxtəvər günlərdə çox adam gəlirdi, sonra onların hamısının ayağı kəsildi. A. Q. da yəqin onlardan biridir. Sonra bu da mənə məlum oldu ki, Sədi əfəndinin yazdığı gündəlikdən yalnız əl bu üç nazik dəftər qalıb, Səlimə xanım Qazaxıstandan qayıdandan sonra, bütün yaxın və uzaq qohumlarının evlərini bircə-bircə gəzib, amma heç kəsdə heç nə tapmayıb. Bəs roman?.. Səlimə xanım təzə siqaret yandırdı, səsini alçaldıb qapıya baxıb və ənnikli-kirşanlı sifətdə iki qara dəsiyə bənzəyən gözlərini mənə zilləyərək dedi ki, “eto sekret!” Sonra dodaqlarını bir-birinə sıxıb güldü, ətli, sallaq yanaqları titrədi, sifətindəki pudranın narın tozu qara jaketinin sinəsinə səpələndi, yan-yörəsinə baxa-baxa şəhadət barmağını dodaqlarına yapışdırdı: “Sss...” Sonra gözləri doldu, tez-tələsik sumkasını açıb, yaylığını çıxardı və növbə ilə, kirpiklərinin qarası axmasın deyər əhmalca gözlərini qurula. Dedi ki, sabah yox, birisi gün yola düşür, özü də uzağa gedir, əgər bu dəfə də atasının romanının əlyazmasını tapmasa, ömürlük ümidini üzməli olacaq, çünki daha gümanı heç yerə qalmayıb. Səlimə xanımın dediklərindən nəşə ağıl bir şey kəsmədi, neçə illərdir ki, mən bu roman söhbətini eşidirdim, Səlimə xanımgilə gedəndə, onunla telefonla danışanda, həmişə səsi qırıla-qırıla, əsəbi-ləşə-əsəbi-ləşə mənə romanın əlinə düşdüyündən danışır, ancaq aylar, illər ötürdü, ortada isə bir şey yoxdu... Mən, Sədi əfəndinin gündəliyini oxuyana kimi, açığı, əl bu fikirdə idim ki, roman haqqında olan bu söhbətlər, yalnız və yalnız bulanıq şüurun, bütün dünyadan küsmüş hirsli-hikkəli bir qadının növbəti xülyələrindən biri idi. Səlimə xanım bu illər ərzində azından yüz dəfə mənə demişdi ki, Moskvadan filankəsov zəng vurub, filankəslərə xüsusi tapşırıq verib və bu tapşırıqdan sonra Muxtar Kərimlinin də, Salahovun da işləri çox pis olacaq və ilaxır... Amma dünən gecə Sədi əfəndinin “uşkula” dəftərini oxuyub kədərhlənsəm də – bu kədər hissinin acısı indiyə kimi

ürəyimdə qalıb – həm də sevinmişdim: əmin idim ki, Sədi əfəndinin son romanı var, əgər əlyazması qarışıqlıqda, müsibətli illərdə itib-batmayıbsa, bu, həm Səlimə xanımın, həm də bizim, bəlkə də son sevincimiz olacaq. Şəxsən məndən ötrü bu son roman qanadı qırıq ümidin son uçuşu demək idi. Və bəlkə də elə bu son uçuş ərəfəsində mənim sağalmağım lazımmış: şübhəm yoxdu ki, bu romanın, əgər tapılsa, uzun illərdən sonra ilk oxucusu mən olacağam və bu “yazılmış yazı” üzə çıxandan sonra, bəlkə də neçəsinin dili gödələcək, neçəsi qaranlıqda çəkilib, bir daha üzə görünməyəcəkdir. Kaş, Səlimə xanım bu əl yazısını tapa biləydi: axı, adam ömrü boyu uduza bilməz, heç olmasa bir dəfə əli gətirməlidir, axı!.. Mən dolayı yollarla, Səlimə xanım inciməsin deyər, gündəlikdə oxuduğum Kirlikir əhvalatını da ondan soruşdum və ağıma gələn birinci fikri dedim: yəqin bu siçovul əhvalatı da o romandan bir parçadır, yoxsa bu parçanı heç cür izah etmək mümkün deyil. Səlimə xanım başını buladı, soyumuş çayından içib, dedi ki, yox, buna inanmır... Sonra elə bir yanıqlı ah çekdi ki, tüklerim ürpəşdi: yazıq kişi, dedi, başına gələn o əhvalatlardan sonra həvalanıbmış yəqin. “Yazıq, yazıq papa!”

Mən skamyadan qalxdım, daha başım gicəllənmədi, yay qurtarandan sonra tədricən xarabazara çevrilməyə başlayan həyatımıza göz gəzdirib, taxta qırıntılarını, paslı dəmir qutuları, zibilxananın qapısı qabağında qalaq-qalaq yığılıb qalmış karton yeşikləri görüb, nə üçünsə həyatımızın süpürgəçisi Qızxanımı xatırladım. Gör nə vaxtdır, nə üzünü görürəm, nə də səsinə eşidirəm. Bəlkə ölüb?.. Ölübsə, qəbri nurla dolsun, diridirsə, qoy min yaşasın. Bir azdan hava bulandı, gür gün işığı tutqunlaşdı, göy üzünə qərribə-qərribə buludlar gəldi və bundan sonra hardansa, şimal tərəfdən soyuq külək əsdi: mən tez plashımın boynunu qaldırdım, əllərimi plashın ciblərinə dürtdüm və elə bu vaxt yuxarıdan Zəminənin səsinə eşidib başımı qaldırdım.

– Gəl evə, daha bədi! – Zəminə balkonda tək deyildi. Məktəbdən qayıtmış uşaqlar onun yanında dayanıb, çığır-çığır mənə əl eləyirdilər. Xudaya, şükür verən gününə!..

...Gündüz yuxusunun, ələlxüsus, sarımsaqlı qatıqla çoban bozartmasını yeyəndən sonra – yaşasın Mahmudu, iki gün bundan qabaq yenə bir heyvan göndərmişdi – təmiz yorğan-döşəyə girib gündüz yuxusunda yatmağın özgə ləzzəti var. Arvad deyinsə də ki, gündüzlər

bacar yatma, sonra gecə ikiyə qədər otursan, yata bilmirsən və buna görə də yuxu dərmanı atırsan, səhər başın şişir, danışdığını bilmirsən, yuxu dərmanının ucbatından bütün günü olursan gic kimi, dəxli yoxdur, məhz elə gündüz saat üçdə, dördün yarısında yorğan-döşəyə girib bir saat, saat yarım xumarlanmağın ləzzətini heç bir şey verməz. Mən gündüzlər yatanda rahat yatıram, gündüzlər yuxu görmürəm və gündüz yuxusundan sonra oturub, nigaran-nigaran qapı-pəncərəyə baxmıram: gündüzlər davranışın yeknəsəq axarında hər şey, krandan gələn su kimi, pəncərədən düşən işıq kimi çox-çox adiləşir, adamı narahat edən bir çox mətləblər elə bil otağın künc-bucağında, şkaflın, şifoncrin dalında gizlənib üzə çıxmırlar. Ən ümdəsi də, gündüzlər adam bilir ki, hələ gecəyə çox var, gecənin sirli, ağır və narahat hökmranlığına hələ çox qalib, indi gündüzün qayğısızlığından doyunca istifadə edə bilərsiniz. Gecə, öz müəmmalı sualları ilə gözəgörünməz cəllad kimi başının üstünü kəsdirəndə sən də yata bilməyib yuxusuzluqla əlbəyaxa olanda, dərman atmayıb bəs neyləyəsən?.. Mahmud deyirdi ki, elə ki gördün yuxun gəlmir, yarım stəkan Qriqor erməninin tut arağından hortdat getsin, üzüqoylu yastığın üstünə düşüb səhərə kimi yatacaqsan – bunu eləməyə də həkimlər icazə vermirlər. Arvad da tut araqlarını elə yerdə gizlədib ki, minaaxtaranla da gözsən tapa bilməzsən. Yaxşı ki, iki gündə, üç gündə bir balaca rumka konyak içməyə icazə verir. Qapı açıldı, Zəminənin başı göründü:

– Çalış yatma... İstəyirsən bir stəkan tünd çay verim. – Sonra Zəminə yəqin mənim yuxulu gözlerimi, sallanmış çənəmi görüb güldü: – Yaxşı, yat, yat! Düzələn deyilsən. Mən ona göz vurdum.

– Amma çox qoymayacam yatasan. Bir saatdan sonra qaldıracam, eşidirsən? – dedi və qapını bağladı.

Mən, buludların arasından deşik tapıb, pəncərəyə tuşlanıb içəri düşmüş çəpəki gün işığında xırdaca həşəratlar kimi uçan toz dənəciklərinə baxdım, bundan sonra qulaqlarımda quş qanadlarının səsinə andıran bir səs eşitdim: elə bil təyyarədən yenicə enmişdim, ayağımı torpağa qoyan kimi qulaqlarım açılmışdı – bayaqdan beynimdə güruldayan şırıltı yox oldu. Uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra – eşq olsun bu cümləni icad edəne – ilk dəfə həyatə enib hava aldığımıza görə, sonra da, evə qalxıb, bir boşqab çoban bozartmasını olmanın istahla içəri ötürdüyümə görə, ağırlaşmış bir dəmir parçası olmuşdum və başa

düşdüm ki, bu ağırlıq məni yuxu deyilən quyunun lap dibinə salacaq. Heç bilmədim, gözlərimi yumdum, ya gözlərim açıq qaldı.

Dərd də, azar kimi gələndə batmanla gəlir, bacım!.. Alınmış qalada qan su yerinə axırdı. Gecədən ötmüş, ulduzların işığı üfün qızırtısına qarışdığı vədə düşərgə səssiz-səmirsiz hərəkətə gəlmişdi: meşədə pəncəsini başının üstünə qoyub uyuyan canavar da, düşərgenin yerindən törpənib yürüşə başladığından, xəbər tutmamışdı. Qoca canavar yuxuda iri sarı-sarı yarpaqlar görürdü və bu iri sarı yarpaqların arasından onun gözlərinə, bəyaz saçlara bənzər təmiz və ılıq gün işığı düşürdü: gün işığının bəyaz saçların ətrinə bənzər də qoxusu vardı, yuxuda olan qoca canavarın ürəyi həsrətlə çırpınırdı. Belə məmləkətin qalasını almağa nə var?..

Xacə Ənvər, alınmış qalanın ağ saqqallı, pəhləvan qamətli xanına məxsus dəbdəbəli, yüz otaqlı sarayının, divarları mina və qızıl suyu ilə işlənmiş, geniş pəncərələri şəbəkəli otaqlarından birinə girib, daltıya güclə sürüdü ayaqlarını min bir əzabla çəkə-çəkə, özünü zərli-baftalı məxmər mütəkkəlin üstünə saldı: gecə başlayıb səhər açılanda sona yetən yürüş, hökmdarın qoşunu üçün çox asan qələbə ilə qurtarsa da, yuxusuzluq və dumanlı rütubət onun ağrılarını artırmışdı. Xanı edam edəndən sonra, ağ saqqallı başı nizəyə keçirib, sərbazların at kişnərtisinə bənzər hayqırtıları altında uca bir təpəyə sancandan sonra, hökmdar ətraf kondləri yandırmağa əmr vermişdi, komalara od vurub, eşiyyə çıxanların hamısını – qocanı, cavanı, uşağı qılıncdan keçirib qanına qəltan eləyəndən sonra isə, hökmdar xacə Ənvərə demişdi, get dincəl, get uzan və get tiryəkinə çək. Xacə Ənvər gözlərinə, burnuna dolan tüstüdən öskürə-öskürə, əyilib hökmdarın göy damarları pırtıdanmış əlindən öpmüşdü. Saray tərəfə gedə-gedə, arxasında eşitdiyi qarmaqarışıq səsləri dinləyə-dinləyə, məğribdən məşriqə qədər nəhəng sütunlar kimi göy səmanın ortasına burum-burum ucalan qara tüstülərə baxa-baxa, ürəyində bu ədalətli qələbəyə görə tanrıya həm öz adından, həm də hökmdarın adından təşəkkürünü bildirmişdi. Xanın başını bədənindən ayırandan sonra, birinci olaraq xacə Ənvər irəli gəlib, qırmızı libaslı cəlladın uzun və əzələli ayaqları altında, sarımtıl payız otlarının arasında saqqalı ağaran, laxtalanmış qanı sifətinə yayılan başı murdarladı. Sonra sərkərdə və sərbazlar gülə-gülə, çığır-açığır növbə

ilə başa yanaşmış, xacə Ənvərin elədiyini eləmişdilər. Daha sonra, sərkərdələrdən kiminsə, sarayın xəlvət otaqlarından birində yaxalaymış tapdığı xanın baş hərəmini, hökmdarın əmri ilə təkgöz Sadıx adlı, qılıncın bir həmləsi ilə adamı iki bölən qüvvətli sərbaza vermişdilər. Təkgöz Sadıx, ağır kimi bir səs çıxarıb, qadının uzun saçlarını sağ qolunun biləyinə dolayıb, arxasınca çəkə-çəkə onu təpələrdən birinin döşündəki kolluğa aparmışdı... Xudaya, sən mənim ömrümdən alıb, mənim hökmdarımın ömrünə cala!.. Xacə Ənvər böyrü üstə döndü, məxmər mütəkkəlin yumşaqlığını və sərinliyini yanağında hiss elədi, iki dərin qullab vurduğu hoqqalı qəlyanını yanına, xalı üstünə qoydu. Tiryəkin dumanı beynindən ayaqlarına axdı, ağır əvvəl-əvvəl hoqquldadı, sonra yavaş-yavaş azalmağa başladı, xacə Ənvər elə bil dağ başına qalxdı, oddan-tüstüdə, hətta öyrəşdiyi qan iyindən canını qurtarıb, hardasa ins-cins olmayan bir yerdə elə bir ciyərdolusu nəfəs aldı ki, gözlərinə işıq gəldi. Əgər xudavəndi-ələm onun hökmdarını qara qızdırmanın əlindən aldısı, onun hökmdarına bu qalanı belə asanlıqla ələ keçirməyə imkan verib, hirsinə, hikkəsinə sərinsə su axıdıb, söndürdüsə və nəhayət, elə xacə Ənvərin özünün bu böyük şadanalıq günlərində ağrısını, əziyyət-əzabını azaltmışdısa, deməli, dünən gecə o qoca kaftarın – başı əsən, gözləri ayağının altını görməyən saray münəcciminin uydurmaları boş şeymiş. Gecə, yürüşdən qabaq, hökmdar sərkərdələri ilə son məşvərətə də eləyib qurtarandan sonra, o qoca çaqqal rüsxət istəyib, hökmdarın çadırına girmişdi və demişdi ki, dönməyi geri qayıtmaq lazımdır, ulduzların durumu fəlakətdən xəbər verir. Əgər münəccim sinli olmasaydı, əgər başı əsib, kirpikləri titrəməsəydi, yəqin hökmdarın özü qılıncını siyirib onun başını bədənindən ayırmışdı. Amma hökmdarın münəccimə yazığı gəldi, ona yanaşmış, əlini uzadıb seyrək saqqalından elə bir çəngə qopardı ki, münəccimin çənəsindən damla-damla qan axdı... Xacə Ənvər gülümsədi, çünki bundan sonra münəccim ağlayıb göz yaşları tökdü və onun bu halı hökmdara o qədər ləzzət verdi ki, əllərini böyrünə qoyub doyunca güldü... Xacə Ənvər eşikdə davam eləyən talanın ərşə qalxmış ah-naləsini burda da eşidirdi, amma sarayın qalın daş divarları hayqırtı, inilti-ağlaşmanın qatım-qarışıq nidalarının qabağını bir qədər alırdı, bu sədalar, xacə Ənvərin uzanmış xumarlandığı saray otağında quyuya düşən səs kimi loqqultulu bir əks-səda verirdi. Xacə Ənvər gözünü açıb hökmdarını tanıdığı gündən, gün işığına, soyuğa, istiyə alışdığı kimi, hər dəfə yü-

rüşdən sonra, növbəti qələbədən sonra, göyə dirənib ətrafı lərzəyə gətirən bu səslərə də alışıbmışdı. Xacə Ənvərin alışa bilmədiyi yalnız son iki ildə tapdığı, bu Allahın belası olan dözülməz ağrıları idi: son vaxtlar isə, o, balaca gümüş mücrünü gecənin ölüm yuxusuna gedəndə yastığının yanında, əlinin altında saxlayırdı, uzun, hoqqalı qolyanını, ana balasını yanında yatızdırdığı kimi, gecələr köksünə sıxıb yatırdı... Xacə Ənvər əlini uzatdı, yenə qolyanı götürdü, dolu dodaqları arasına alıb uzun-uzadı bir qullab vurdu və başa düşdü ki, bu, hələlik, bəlkə də gecəyə kimi, sonuncu qullabdır, çünki ağrıları daha yoxdu, çünki gözlərinin itmiş işığı geri qayıdıb, təzədən bəbəklərinə dolmuşdu, ürəyinin də tez-tez itən döyüntüsü əvvəlki qaydasına düşmüşdü. Şükür verən gününə, ulu tanrı! Xacə Ənvər özünü sağaltmasaydı, axşama yaxın təyin olunmuş ikinci edamda iştirak edə bilməyəcəkdi: neçə gün əqdəm bu qaladan enib hökmdarın yanına gəlmiş və özləri ilə çox vacib məlumatlar gətirmiş iki saray şairinin bəxşiş, daş-qaş əvəzinə istədikləri ölümün vədəsi yetmişdi. Bu gün axşam, gün batanda, hökmdarın hüzurunda və bütün xəlfənin gözü qabağında bu məmləkətin böyük şairini edam edib başını həmin o şairlərə verəcəkdilər. Hökmdar buna razılığını çoxdan vermişdi və hələ hökmdar heç bir zaman vədinə xilaf çıxmamışdı. İndi o iki saray şairi – bayaq xacə Ənvər onları görmüşdü – sevindiklərindən üzübüz oturub dəyirmi mizin arxasında zər atmaqla məşğuldular... Bu gün xudavəndə-adəm buyurmuşdu ki, hökmdarın mərhəməti sayəsində hər kəs iki aydan çox çöl-biyabanın ortasında, keçilməz meşəliyin yaxınlığında, achiqdan, qızdırmadan, atmilçəyi boyda olan ağcaqanadların əlindən min bir məşəqqətə dözüb səbir edən igid sərbazlar, vəzir, vəkil elə bu iki saray şairi də arzusuna yetsin; bu gün heç bəndənin ürəyində nakamlıq qalmamalı idi, buna görə də hökmdar bu gün bütün qadağalarını hələlik, yenə yürüşə qədər ləğv eləmişdi... Xacə Ənvərin ağrıları hind tiryəkinin hesabına, bədənindən tamam çəkilib yox olduğu və bu ağır, lırt bədəninin yüngülləşib quşa döndüyü məqamında onu hökmdarın hüzuruna çağırıldı. Xacə Ənvər yarıyumulu gözlərini açıb, qalxanlınızəli içəri girmiş pəzəvəng keşikçidən soruşdu:

– Nə məsələdir, oğlan?

– Hökmdar məşvərət edəcək, – dedi keşikçi.

Xacə Ənvər yerindən qalxıb, üzünü qibləyə tutub salavat çevirdi və ovqatı xeyli yaxşılaşdığından, yenə tanrıya təşəkkürünü bildirdi,

hələ də yerindən tərpənməyib, xacə Ənvərin rüsxətini gözləyən qarasaqal, qarabığ keşikçidən başqa şey soruşdu:

– Bəs sənə talandan nə düşdü, oğlan?

– Yüz qızıl, bir də bir dul zənən.

– Gədə, elə bu? – Xacə Ənvər güldü, piy basmış yekə qarnı yırgalandı.

– Bəsimdir, ağa! Hökmdarın mərhəməti mənə bəsidir!

– Afərin, oğlan, afərin. Mərhəbə sənə!..

...Hökmdar öz zərli bayram libasında, qiymətli daş-qaşlarla bəzənmiş enli qızıl toqqasını belinə bağlayıb, başına da qızıl tacını qoyub, hələlik heç kəsi yanına buraxmadan, sarayın elçilər otağında tək-tənha xacə Ənvəri gözləyirdi. Divarlar boyu mis qabdanlarda dövrələmə yanan çıraqların işığında sarayın elçilər otağının minası, qızıl, gümüş suyu ilə işlənmiş naxışlı tavanı, xırdalı-irili pəncərələrdə yaşıl, sarı, qırmızı şüşələrdən düzəldilmiş yaraşıqlı şəbəkələrə parıltılı bir ziya saçırdı və bu ziyanın şöləsi hökmdarın yorğun beynində nəsə bir əsəbilik yaradırdı: belə cəh-cəlalə, dəbdəbəyə, parıltıya öyrəncəli olsa da, bu cür şəraitə düşəndə, nədənsə, qaraçı öz məskəni üçün darıxdığı kimi, hardasa çölün ortasında, ya meşədə qurulmuş yüyürüş çadırın üçün, bu çadırın sirli sərinliyi üçün burnunun ucu göynəyirdi. Əlbəttə, hökmdar istəsəydi, əmr edib, mis qabdanlarda alovlanan çıraqları söndürdüyü bilirdi, çünki hələ eşikdə gündüz idi və bu gündüzün işığı alabula şəbəkələrdən kifayət dərəcədə içəri axırdı. Lakin bu gün bayram olduğuna görə və belə bayramlarla əlaqədar çoxdan qəbul olunmuş ənənəyə görə, sarayın bütün çıraqları yanmalıydı, hökmdar özü, vəzir, vəkil, sərkərdələr – hamı bayram libası geymədə idilər. Hətta cəllad belə edam zamanı qırmızı libasının üstündən gümüş kəmərlər salırdı, başına da qotazlı misri dəbilqə qoyurdu. Belə günlərdə, lakin nadir hallarda, hökmdarın ovqatı lap yaxşı olanda, saraya musiqiçilər də çağırılırdı, ud səsinə, kaman səsinə adi vaxtlarında zəhləsi gedən hökmdar, belə günlərdə beş-on dəqiqə musiqiyə də qulaq asırdı... Xudavəndə-ələm buyurmuşdu ki, hökmdar xədim olsun və tale bu buyruğu həyata keçirmişdi: neçə-neçə sənələr bundan qabaq, burdan çox-çox uzaqlarda yerləşən bir məmləkətin saray zirzəmisində, başı daz, qulaqları iri, gözləri kirpiksiz quzğun gözlərinə bənzəyən bir kişi, kiminsə əmrini yerinə yetirərək, beş yaşlı oğlan uşağını bağırda-bağırda xədim edib, qanını da uşağın üzünə yaxmışdı. Kimsə kimdən,

Allahın buyruğu ilə, intiqamını belə almışdı: bu qanın iyi indiyə kimi hökmdarın burnunda qalmışdı. Amma nə vaxtsa, kimin kimdənsə aldığı intiqamın əvəzini hökmdar hələ çıxmamışdı. Neçə sənələr idi ki, məmləkət-məmləkət gəzib, düşərgələr salırdı, kəsilmiş başlardan qala qurub, obaları, elləri odun ağzına verirdi – saray zirzəmisində bir vaxt bağırmış oğlan uşağının ürək yangısını söndürmək istəyirdi, lakin bu istəyinə nail ola bilmirdi: illər keçirdi, bu yangının qəzəbi, kini sönmək istəmirdi, dəli ağrısı ulduzsuz gecənin qaranlığı kimi gözləri önündən çəkilmirdi. Bu yangını söndürmək üçün, nə vaxtsa kimin kimdənsə aldığı intiqamın intiqamını, peyğəmbər hüsurunda müqəddəs borc kimi ödəmək üçün, hökmdarın başı üzərində yanan günəşə qılınc çəkmək lazım olardısı, bunu da edəcəkdə: kaş əcəl möhlət verəydi, kaş gözəgörünməz tanrı mərhəmətini onun üstündən əsirgəməyəydi...

Xacə Ənvər hökmdarın hüsuruna gələndə onun yanında heç kəsi görmədi, elçilər otağında hökmdar yalnız idi, saray xanının taxtında oturub, əllərini dizləri üstə qoymuşdu. Xacə Ənvər yaxına gəldi, əyildi, hökmdarın əlindən öpdü. Sonra hökmdar başının yüngülcə hərəkətiylə ona əyləşməyə rüsxət verdi: xacə Ənvər bardaş qurub hökmdarın ayaqları altında, xalının üstündə oturdu. Hökmdar heç bir vaxt nökrünün halını soruşmurdu, onun üzünə baxıb, sulu gözlərindən bilirdi ki, xacə Ənvər tiryəyə dəm veribmi, ağrıları yox olubmu? Bu sulu və vəfalı gözlərin yalnız hökmdarın seçə bildiyi parıltısı azalanda, o, nökrünü rahatlığa buraxırdı, deyirdi, get dincəl, get tiryəkini çək.

– Ənvər, – dedi hökmdar. Xacə Ənvər başını yuxarı qaldırıb hökmdarın üzünə zilləndi: heyva çürüsü kimi qırıxmış sifətdi, bu otağın mərmər sütunlarında olan daş soyuqluğu vardı. – Ənvər, ürəyim heç rahat deyil, gədə!

Xacə Ənvərin səsi kövrəldi:

– Qızıdırmadan sonradı, gözümün işığı. Halsızlıqdandı. Keçib gedəcək. – Hökmdar yenə xacə Ənvərin üzünə baxmırdı, nəzərləri elçilər otağının genişliyində, su kimi harasa boşluğa axırdı. – Ola bilməz ki, keçməsin. Loğman da dünən belə dedi.

Hökmdar əlini üzünə apardı, yol çəkən gözlərini ehmalca ovuşdurdu, elə bil birdən-birə yorulmuşdu.

– Təki sən deyən olsun, – dedi. – Allah buyuran məsləhətdir. – Sonra əlini xacə Ənvərin araqcınlı başına qoydu. – Deyirəm çox yubanmayaq burda, hə?

– Buyruq səninkidir, hökmdar, məsləhət Allahın.

– Deyirəm, valini təyin edək, qayıdaq məmləkətə. Qabaqdan qış gəlir.

– Bu məmləkətə vali kimi buyurursan?

Hökmdar qaşlarını düyünlədi, nəşə yadına salmaq istədi, sonra soruşdu:

– Qohum-əqrəbadan boş qalanı varmı?

– Xeyr, gözümün işığı. – Hökmdarın əli hələ də xacə Ənvərin başında idi. Xacə Ənvər boynunu mil kimi düz tutub, qımıldanmağa da qorxurdu. – Hərəsi bir məmləkətin valisidir.

– Beləse, bu vəzifəni qoyaq vəzirin öhdəsinə, qoy vəzir valini təyin etsin.

– Buyruq səninkidir, hökmdar, məsləhət Allahın.

Hökmdar əlini xacə Ənvərin başından götürdü, təzədən dizi üstə qoydu, xacə Ənvər nəfəsini dərib, quruyub qaxaca dönmüş boynunu yüngülcə tərpətdi.

Hökmdar dedi:

– Hə, Ənvər, yubanmayaq. Heç yubanmayaq. – Sonra, qısaca sükutdan sonra, başqa mətləbə keçdi. – Şair nə oldu? – Səsindəki tanış qəzəbdən xacə Ənvərin canına, həmişə olduğu kimi, yenə üşütmə doldu.

– Tapdılar, – dedi xacə Ənvər. – Mağarada xanın cəlladı ilə gizlə-nibmiş... – Hökmdarın susduğunu görüb davam elədi: – Cəllad təslim olmayıb, it kimi gəbərdiblər onu. Şairi axşam gün batanda edam edəcəyik. Unutmusan yəqin.

– Hə, əcəb edam olacaq... – Hökmdar ayağa qalxdı, xacə Ənvər də yerindən sıçradı. Hökmdar dedi:

– Başlayaq məşvərətə.

Xacə Ənvər bir-iki dəfə əlini əlinə vurdu, keşikçi başı döyüş libasında – başında dəbilqə, sol əlində qalxan, dəmir səsini ətrafa yayayaya qapıdan içəri girdi. Xacə Ənvər hökmdara baxdı, çünki xacə Ənvərin keşikçi başına söz deməyə ixtiyarı yoxdu. Hökmdar dedi:

– De, gəlsinlər!

Keşikçi başı ikiqat əyildi, sonra dönüb qapıdan çıxdı və xacə Ənvər nəfəsini dərməmiş, vəzir, vəkil, əyanlar, sərkərdələr bayram libasında sarayın elçilər otağına daxil oldular: bu libaların ala-bəzəkliyi, müxtəlif rənglərin, zərli-baftalı xalatlının, çalmaların parıltılı-ışılı ziyası elçilər otağının gözqamaşdıran ziyasını elə bil daha da artırdı və

bir belə məxluq divarlar boyu dayanıb yerlərində qərar tutduqdan sonra, xacə Ənvərə elə gəldi ki, otağın havası azaldı. “Bu it uşağı it, görəsən niyə nəfəs alır?” – deyə narazılıqla düşündü və ehtiyatla hökmdarın sifətinə baxdı: qırıxmış sifət, qıyıq gözlər yenə zəhrimar saçırdı. Xacə Ənvərə elə gəldi ki, bir möcüzə baş verdi – hökmdar burdan, bu işıqlı otaqdan çıxıb yenə at belinə qalxdı və başına dəmir dəbilqə qoydu.

– Vəzir! – Bu zəhmli, ləngərli ağır səs yenə hamını yerində yırğalatdı.

Vəzir iki-üç addım qabağa atıb, gəlib xacə Ənvərin yanında dayanmamışdan qabaq, hökmdara baş əydi, əllərini sinosində çarpazladı.

– Məmləkətin valisini təyin et! İxtiyar sahibisən!

Vəzir yenə ikiqat oldu.

– Buyruq səninkidir, hökmdar! – dedi.

– Günü sabah məmləkətə dönəcəyik! – hökmdar sağ əlini yuxarı qaldırdı. Bu, o demək idi ki, qərar qətidir və bu qərarı Allah da poza bilməz. Bu otaqda kim vardısı, qəlbinə dolmuş sevincdən yerindən uçub göyün yeddinci qatına qalxdı, hamı bir ağız olub, dedi:

– Eşq olsun qibleyi-ələmə!

Çünki hamı yorulmuşdu, ağsaqqallı, qarasaqqallı hamı məmləkətinə dönüb, qışın soyuğunu, küləyini öz evində və öz doğma torpağında keçirmək arzusunda idi. Hökmdar əlini qaldırıb, bu kiçik məşvərətin sona yetdiyini camaata bildirmək istəyirdi ki, vəzir təzim edib söz deməyə rüxsət dilədi.

– Buyur görək!

Vəzir dedi:

– Allah bizim ömrümüzdən kəsib, sənin ömrünə calasın, ulu hökmdar!

Yerbeyerdən səslər qopdu:

– Amin ya rəbbülələmin!

Vəzir davam etdi, həyəcədən ucu iti, uzun ağ saqqalı titrəməyə başladı.

– Axşam, hələ qaranlıq düşməmiş, ulu hökmdar, sənın müqəddəs ömrünü yerinə yetirəcəyik. Bu gün günorta yaxaladığımız şairin başını bədənindən ayıracağıq.

– İnşallah, – dedi hökmdar. – Bilirəm, qoca! – Hökmdar narahat olanda, əsəbiləşəndə həmişə vəzirinə “qoca” deyirdi. Bunları mənə

təzədən söyləyib başağrısı verməkdə məqsədin nədir? – Xacə Ənvər hökmdarın zəhmli baxışlarından çiynlərində elə bir ağırlıq hiss etdi ki, qorxdı fəqərə sütunu ortasından quru ağac kimi qırıla. Vəzir yenə ikiqat oldu.

– Məsləhətdir şairi camaatın gözü qabağında edam etməyə.

– Niyə? Səbəbi? Bu nə hoqqadır?!

– Məmləkətin camaatı şairi çox sevir, ulu hökmdar, göyləri, yerləri yaradan Allahın ədalətli rəsulu, qorxuruq, artıq-əskik danışan ola.

– Kim qorxur, qoca?! – Hökmdar taxtdan qalxıb, əllərini arxasında cütleyib, ayaq üstə dayanıb, qorxudan nəfəs almağa təqəti qalmamış əyanların, sərkərdələrin sifətinə iyrənə-iyrenə, ikrahla baxa-baxa qapıya sarı gedib geri qayıtdı. – Kim qorxur, qoy sözünü desin! Daha vəzir danışmağa, sözünü davam etməyə qoymadı, sağ əlini yuxarı qaldırdı.

– Qulaq asın mənə! – dedi. – Bu məmləkəti mən almışam, bu məmləkətin qalasını yerləyeksən edən mən olmuşam və mənim igid sərbazlarım olub! Bu məmləkətin xanını edam etdik, kəndini-kəsəyini oda verdik, qolunda təcər qalmış erkəklərinin hamısını qılıncdan keçirib qanına qəltan elədik və bir kimsə qorxmadı və yerli camaatdan da bir kimsə artıq-əskik danışmadı. İndi bir dılığır şairin üstündə, mənim zəbt etdiyim məmləkətin camaatı, yəni öz hökmdarının üzünə ağ olacaq?! – Alqış nidaları elçilər otağının mərmər sütunlarını, bərbəzokli divarlarını yalayıb ərşə dirəndi: yaraşlıq şəbəkələrdə şüşələr cingildədi. Hökmdar yenə əlini yuxarı qaldırdı və büzüşüb yumağa dönmüş, xacə Ənvərin yanında dayanıb, başı, saqqalı əsim-əsim əsən vəzirinə elə baxdı ki, vəzir kiçik kimi zingildədi. – Rədd olun, dağılışın! – deyib çıxırdı. – Şairin edamı gün batanda, dediyim yerdə və camaatın gözü qabağında olacaq. Başını da qızıl təştin içində məmləkətin o biri dılığır şairlərinə verəcəyik. Rədd olun!..

...Xacə Ənvər elçilər otağından çıxandan sonra öz otağına qayıtmadı, sarayın mərmər pilləkənlərini enib, payız fəslinin sarımtıl rəngi içində uyuyan yaraşlıq bir bağa çıxdı, başını qaldıraraq adamin ürəyini sıxan xəzan ovqatından ayrıldı: səma gömgöy və dupduru idi. Xacə Ənvər ah çəkdi, nəşə yaxşı bir şey yadına düşdü, amma bunun məhz nə olduğunu dərk edə bilmədi, çünki tiryəklı beyninin dumanı çox qatı idi, bu qatılıq içərisindən keçmişə qayıtmaq mümkün deyildi. O, bir qədər bağda gəzişdi, iradəsi gücünə, indi uzaqlardan gələn

ağlaşma-iniltini də daha eşitmədi və bağın qurtaracağında dayanıb, aşağı, dərə dibindəki yola baxdı: torpaq yol uzun toqqa kimi dərə boyu burula-burula baş alıb meşənin içinə gedirdi və bu yolda bir araba dayanmışdı. Kimindi, hansı binəvanındı bu araba görəsən?.. Bu sual onun ağlına hardan gəldi, başa düşməmədi, özü-özünə təəccüb edib ciyinlərini çəkdi.

Xacə Ənvərin yarğanın başından bir qaraltı kimi gördüyü bu araba saray xanının təlxəyi Üfləmə Qasımın arabası idi. Səhər erkən, qala alınandan sonra, Üfləmə Qasım xanın edam olunması xəbərini eşidib, hönkür-hönkür ağlayıb ürəyini boşaldandan sonra libasını dəyişib yamaqlı və kirli bir kəndli çuxası geyib, gizləndiyi qaranlıq zirzəmidən çıxmışdı. Çıxmışdı ki, son dəfə məmləkətin halına baxsın və yanan kəndlərdən göyə ucalan qara-qara tüstülərə tamaşa eləsin. Çünki təlxək daha burda qala bilməzdi, bu dağlara, bu ormanlara, buranın yazına, yayına, payızına, qışına, daşına, suyuna son dəfə əlvida deyib, üzəaşağı enib ömürlük bu məmləkətdən çıxmalıydı. Çıxmalıydı ki, ağzı selikli sərbazların qapı-qapı, ev-ev axtardıqları şairin əlyazmaları fələyin tufanında bada getməsin, bu yazıları aparıb hardasa burdan çox-çox uzaqlarda, aran məmləkətlərinin birində gizli yerdə saxlasın. Təlxək öz şairini özündən artıq sevirdi və şairin taleyi də ona əvvəlcədən bəlli idi: gözlərindən əqrəb kəni yağan hökmdarın dəli sərbazları, yəqin ki, şairi tapacaqdılar, şair qanadlı quşa dönüb, göyə qalxsaydı da, sərbazlar quzğun olub onu yaxalayacaqdılar. Üfləmə Qasım, gözədən uzaq bir yerin xəlvətliyində, səhər hələ talandan qabaq, hər addımbaşı ölümə üz-üzə gələ-gələ, şairin kimsəsiz evinə girib, ordan tapıb çıxardığı qalaq-qalaq əlyazmalarını səliqə ilə arabaya yığmışdı, üstündən ot-ələf tökmüşdü, üç gümüşə bir ləzgidən aldığı, ayaqları möhkəm, boynu əzələli qatırı da arabaya qoşmuşdu. Gün batanda, hava qaralanda yola düşməliydi. Yola düşməliydi ki, dünyanın ön savab işini görsün, bu gün kövrək ürəyi cəllad qılıncının birçə həmləsi ilə əbədi dayanacaq şairin sözünü-söhbətini ağ varaqqlar üzərində bu məmləkətdən ömürlük aparıb, hardasa, lap dünyanın o başında təzədən gün işığına çıxarsın... Gözün tökülsün, fələk!..

Qasım da, arabanın yanında qurdalana-qurdalana, oxunu, yayını bir də yoxlayıb, belini düzəldib yuxarı baxanda yarğanın başında, saray bağının qurtaracağında bir qaraltı gördü: işıq gözlərinə düşdüyü üçün, əvvəl xacə Ənvərin qaraltısını nəhəng quzğuna bənzətdi, sonra gördü

ki, adamdır və bildi ki, hökmdarın adamlarındandır: təlxək tutarlı bir qarğış bilmirdi, çünki ömrü boyu oyun çıxarıb məzəli-məzəli sözlər deyib, camaatı əyləndirməklə məşğul olmuşdu, buna görə də əvvəl duruxdu, sonra ağlına gələn qarğış ürək yangısı ilə bir yerdə ağzından eşiye tökdü:

– Görüm səni də ağan kimi xədim olub, tər məmələrə həsrət qalasan, ay ciyəri yanmış!

Təlxək bu sözləri ucadan dedi, bildi ki, mənzil uzaqdır, boğazından çıxan səs gedib hədəfə dəyməyəcək. Hoppanıb, otun-ələfin üstündə oturdu, əlini çuxasının yaxasından içəri salıb ürəyinə qoydu və Allaha yalvardı:

– Ulu tanrı, sən bu ürəyimi hələ partlatma, şairə yazığın gəlsin! – deyib, başını yenə sinəsinə əyib ağladı.

...Şairi zindandan çıxarıb edam yerinə aparanda al günəş dağların başında qan tuluğu kimi sallanıb durmuşdu. Şair boğazını, çənəsini, gözlərinə kimi sifətinin bütün əzalarını deşim-deşim deşən ağrıdan inildədi, əlləri arxasında toqqa gönü ilə bərk-bərk bağlı olduğuna görə, hər ilin sarımtıl xəzanı gələndə, qürub çağı günəşi belə al-qırmızı görəndə, həmişə elədiyini indi eləyə bilmədi: şair salavat çevirmək istədi, mümkün olmadı. Xudaya, bu nə ağrıdır?.. Bir də günəşə baxdı, qırmızı işığın şöləsi ağrı içində qovrulan şairin sifətində elə bil çıraq kimi yandı, amma bu yangıdan üzü-gözü bir qədər sərinlədi... Vəzir, vəkil və bir neçə sərkərdə, hökmdardan xəlvət və edamdan qabaq gizli məşvərət keçirib qərara gəlmişdilər ki, şairin başı bədənindən ayrılana qədər dilini kəssinlər. Kəssinlər ki, edam mərasimi zamanı, bu xaraba məmləkətin şairi, vəziri, vəkili acıladığı kimi, hökmdarı acılamasın, hökmdara ağır söz deməsin. Vəzir ömründə təsəvvür edə bilməzdi ki, ölümqabağı şairlərin dili belə acı olarmış! Bu gün hökmdarın böyük bayramlarından biri idi və belə bir bayramın qanqaralığı ilə bitməsi vəzirə, vəkilə çox bəla otura bilərdi. Vəzir də, vəkil də həmişə görmüşdülər ki, qırmızı libaslı cəlladın iti baltası havaya qalxmamışdan qabaq, edama məhkum olanların hamısı hökmdarın qarşısında diz çöküb ondan imdad diləmişdilər. Vəzir də, vəkil də bilirdi ki, şair heç kəsdən imdad istəməyəcək, ağzını dağıdıb acı sözlərlə böyük bayramı böyük mətəmə çevirəcək. Buna görə də pıçıldaşib-qıqqıldaşib, şairin

dilini kəsdirmişdilər... Şair isə bayaq potaboy, ağzında bir dənə də diş qalmamış bir kişinin əlində qırmızı ət parçasını görsə də, indi dilinin kəsildiyini hiss eləməirdi, əksinə, ona elə gəlirdi ki, dili ağzında şişib və bu müsibətli ağrı o şişin ağrısıdır. Bir yandan da qüruba enən günəşin bu qırmızı müsibəti!

Kimə arxadan onu itələdi və nizəli-qalxanlı iki keşikçi qabağa keçdi, dili kəsildəndən sonra ağrı şairi haldan salandan sonra o, dünyanın bütün iyi-qoxusundan məhrum olmuşdu. Amma bu iki sərbaz qabağa keçəndə tünd tər iyi burnuna dolub, elə bil ağrıların daha da artırdı. Edam yerinə gedə-gedə şair, gözlərini çulğamış dumanın içərisindən ağaclara baxırdı, xəzan vaxtının sarı-sarı, qırmızı-qırmızı yarpaqlarına baxırdı və ürəyində deyirdi ki, xudaya, bəs bu dünyanın yaşıl yarpaqları hanı, vaxtsız əcəl niyə məni son məqamımda yaşıl yarpağa həsrət qoydu?.. Şair uzaqdan, yenə də ağrının zillətindən toxunmuş seyrək duman içərisindən ağ sarayı görəndə başa düşdü ki, edam sarayın qabağında olacaq, bu, həm edamdır, həm də tamaşa... O, xədim xanı heç bir vaxt görməmişdi, amma, nədənsə, həmişə onun sifətini xəyalında heyva çürüsünə bənzədirdi. Sonra birdən şairə elə gəldi ki, günəşin bugünkü allığı, qürubun bugünkü qırmızılığı məmləkətdə tökülən qanın buxarından əmələ gəlib. Dilsiz ağız söz demək istədi, amma, ağrı qılıncını oyadıb, dilsiz ağzı açılmağa qoymadı. Şair qalan yolu gedə-gedə daha gözlərini al günəşdən çəkmədi. Şairin gözündən bir damla yaş yanağına yuvarlandı, bu damla ağ deyildi, bu damla qıpqırmızı idi...

Şairi edam yerinə qaldırdılar. O, gözlərini qıyıb əvvəl-əvvəl aşağıda, meydançanın ortasında taxtda əyləşmiş hökmdarı gördü və şairin gözləri qaqqanaq çəkib güldü: xədim xanın çöhrəsi heyva çürüsündən də artıq qırıq idi və xədim xanın uşaq başı boyda balaca bir başı vardı. Sonra şair başını ağır-ağır endirib sərbazlara baxdı: sərbazlar təzək iyi verirdilər. Sağ tərəfdə dayanıb, qorxu içində şairin edamına tamaşa edən öz obalılarını – qocaları, qarıları, cavan oğlan uşaqlarını və nəhayət, ömrü boyu uca qamətlərini və ala gözlərini vəsf elədiyi gəlinləri, qızları görəndə gözündən bir damla da yaş axdı: bu damla da ağ deyildi, bu damla da qırmızı idi. Çünki şairin ürəyi od tutub yandı, şair bildi ki, qara telləri çiynlərinə tökülüb məlul-məlul dayanmış, göz yaşları qurumuş bu gəlinlərin, bu qızların hər birinin bətnində indi neçə-neçə sərbaz toxumu var. Gözlərinə qırmızı yaş gəldi və şair ürəyində öz

obalılarından halallıq istədi. Sonra şair hamıdan qabaq, büzüşüb dayanmış bir kəndli baba gördü: əynində yamaqlı kirli çuxa, başında motal papaq. Şair onu tanıdı. Ağillı təlxəyi tanımaq olardımı?.. Təlxəyin gülümsər gözləri şairə zillənmişdi, amma sifəti ağlayırdı və təlxəyin bu gülümsər gözlərində şair elə bir şey oxudu ki, qaməti düzəldi, köksünə uzaq yaylaqların sərin havası doldu: şair təlxəyin gözlərilə dediklərini kəlmə-kəlmə eşitdi. Təlxək daha dayanmadı, əvvəla, şairin edamına dözə bilməyəcəkdi, ikinci də şairin sifətinə qonmuş təbəssümdən anladı ki, o da arxayındır: şair özü bu dünyadan gedir, amma sözü-söhbəti bu dünyada qalır. Göz yaşlarını boğa-boğa, hıçqırığını içərisinə salıb təlxək ustalıqla geri çəkildi və izdihamdan çıxdı. Və yalnız dərəyə enəndə arabasına yanaşdı, daha özünü saxlaya bilmədi, qatırın boynunu qucaqlayıb, ürəyi boşalana kimi ağladı. Sonra arabaya mindi, qatırı məhmizlamamışdan qabaq, başını qaldırıb qaranlıq dərədən yuxarıdakı səmanın qırmızılığına baxdı.

Çığırdı:

– Tfu sənin xətinə, ey çərxi-fələk!

Bu qəzəbli səsdən üzbəüzdəki meşədə qarğaların səsi aləmi başına götürdü. Araba yerindən tərpəndi, təkərlərin qijiltısı eşidildi, bir azdan Üfləmə Qasımın qatır arabası torpaq yoldan çıxıb meşəyə girdi. Meşənin qaralığı – ağaclar təlxəyin gözüne qara-qara və əcaib göründülər – xəzan yarpaqlarının sarılığı və bir də ətrafın vahiməli sükutu təlxəyi yolundan eləyə bilmədi: başqa vaxt olsaydı, günün bu çağında, havanın qaralan vədəsində, təlxək ömründə bu meşəyə girməyə cürət etməzdi. Amma indi o, nə geri dönmə bilirdi, nə də arabanı saxlaya bilirdi. Təlxək tez bu məmləkətdən çıxmalı idi.

Araba, vahiməli sükut içərisində qijiltı qopara-qopara meşənin seyrəkliyindən sıxlığına yönəldikcə, hava elə bil bulanıb, dəqiqə-dəqiqə, saniyə-saniyə qaralırdı. Əvvəlcə Üfləmə Qasım meşənin bu qərribəliyinə fikir vermədi, ona elə gəlirdi ki, heç qabağındakı yolu da əməlli seçə bilmir, çünki gözlərini orda, ağ sarayın qabağındakı meydançada qoymuşdu: bu gözlər, əcələ təslim olmuş şairin saralmış sifətinə zillənib qalmışdı. Gözün tökülsün, fələk!.. Təzə yiyəsinin ürəyində dediyi bu yanıqlı qarğıışı elə bil qatır eşitdi, dayanmaq istədi, Üfləmə Qasım bunu hiss edib, qatırı var gücü ilə məhmizladı: heyvanın bədənində şaqıldayan qamçının səsi Üfləmə Qasımı ayıltı, gözlərini geri qaytardı. O, meşəyə baxdı. Ona elə gəldi ki, dərəyə nis-

bədən meşənin havası daha sərin, bu sərinlik, qatır arabanı irəli çəkib apardıqca artırdı və belə getsə, iki-üç saatdan sonra o gəlib qarlı bir diyara düşəcək. Sonra başını qaldırıb, palıdların, vələslərin, cevizlərin kəlləsinə göz gəzdirdi: bu meşənin də payız yarpaqları, orda, arxada qalmış, tüstüdən boğulan başibəlalı məmləkətin yarpaqları kimi sapsarı idi və hələ ağacların budaqlarında topa-topa çoxlu yarpaq qalmışdı. Özge vaxt olsaydı, bu havanın yüngüllüyündən, axşam alatoranının gözəlliyindən vəcdə gəlib, pəsdən bir bayatı deyərdi. Amma Üfləmə Qasımın nəinki bayatı deməyə, heç əməlli-başlı ciyərdolusu nəfəs almağa da tutarı qalmamışdı: fələk Üfləmə Qasımın bədənindən şirəsini yox eləmişdi, gözlərinin işığını azaltmışdı, qüvvəli ayaqlarının gücünü almışdı. Nə qədər yol gedəcəkdi, neçə vahiməli gecəni bu meşənin zülmətində, ağacların altında keçirəcəkdi – hələ bunları Üfləmə Qasım bilmirdi. Amma getməliyi, lazım olsa xortdanın özün qucaqlayıb onunla bir yerdə bu meşədə gecəməliyi: şairin əlyazmalarını uzaqlara, qan tökülməyən, baş kəsilməyən bir yerə aparıb orda çörəyi halal adamların diyarında otun-ələfin altından gün işığına çıxarmalıydı. Amma təlxək qüssəli-qüssəli xozan yarpaqlarına bir də baxıb düşündü ki, görən, bu dünyada çörəyi halal olan adamların diyarı hardadı? Çünki at kişnərtisi və sərbaz hayqırtısı hələ də qulaqlarında qalmışdı, təlxək bu diyarı tapsa da, əgər belə bir möcüzə baş versə, qulaqlarındakı bu səslərlə ora getmək istəmirdi. Bu səsləri ondan savayı kim eşitsə – qarnına qorxu dolacaq. Qorxu toxumundan bətni ağırlaşmış adamların arasında əlyazmalarını otun-ələfin altından çətin gün işığına çıxartmaq olar!

Təlxək qatırın cilovunu çəkdi, araba dayandı. Arabadan düşüb, qıjıltı kəsildəndən sonra, sərin hava kimi qulaqlara dolan sakitlikdən xumarlanan kimi oldu. Əlini otun-ələfin içinə salıb altında nə vardisa, bu gün neçənci dəfə idi bir də yoxladı, sonra iri bir kisənin bağını açıb, yola götürdüyü azuqəni də gözdən keçirdi, xamralı çörəyinin, pendirin, göy-göyertinin ona xeyli çatacağına bir daha inanıb, təzədən arabaya qalxmaq istəyirdi ki, qəfil eşitdiyi səsdən tükləri ürpəşdi: hardasa yanıqlı-yanıqlı bir uşaq ağlayırdı. Qulaq verdi, elə bil biri yox, bir neçəsi ağlayırdı. Dadına tez-tez eşitdiyi qorxulu rəvayət düşdü: hal arvadı, meşədən, səhradan keçən tənha yolçuları saxlamaq üçün uşaq səsilə ağlayır, sonra onları yaxalayıb, qalın hörüyünü boğazlarına dolayıb boğur. Allah, özün kömək ol! Üfləmə Qasım qarnının soyuduğunu

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

hiss elədi və ağlaşmanın kəsmədiyini görüb, yaxınlaşıb qatırın boy-

kövrəldi, başını silkələyə-silkələyə bir-iki kərə fıncırdı. Bu səs, yanıqlı uşaq iniltisi lap yaxından, Üfləmə Qasımın gözləri qabağında sıralanıb durmuş nəhəng ağacların arxasından gəlirdi. Allah, bu nə bələdi mən düşdüm?.. Amma daha dayana bilmədi, neyçinsə ürəyi sıxıldı, əgər belə yanıqlı-yanıqlı ağlayan doğrudan da hal arvadı idisə, qoy elə boğub öldürsün, Allahın qismətindən artıq nə ummaq olar ki?.. Gözün tökülsün, fələk, bu nə yanıqlı iniltidir belə?! Üfləmə Qasım yerindən tərponib özünü ağacların arasına saldı, gur gicikən kollarının arasından birtəhər keçib, talaya bənzər bir yerə çıxdı və sağ əldə, nəhəng bir palıdın gövdəsinə bitişik qurulmuş balaca komacığı görüb, başa düşdü ki, ağlaşma səsləri oradan gəlir.

– A bala, oyyə, kimsən, ay uşaq? – Başı üzərində, ağacların irilixirdalı budaqları arasında qarğa qarıldadı, yuxarı baxanda Üfləmə Qasıma elə gəldi ki, bu qarılıtnı, qaranlığa qovuşan boz səmanın ortasında yanan iri tək ulduzdan eşitdi. Onun təlaşlı sualından sonra ağlaşma səsləri daha da gücləndi. Üfləmə Qasımın ürəyi lap partlamaya düşdü.

– A bala, a bala, çıxın eşiyə, ay uşaq, xəstələnersiniz! Komadan bir-birindən balaca, dörd qız uşağı çıxdı, beş oğlan uşağı. Üfləmə Qasım başa düşdü ki, oduncu Bəhlulun beş oğlu, beş qızı yetim, kim-səsiz qalıb, bu başibəlalı dünyanın səfillərinə qarışmışdılar. Başını yuxarı qaldırıb, bu gün neçənci dəfə idi, ucadan dedi:

– Gözün tökülsün, fələk!

Uşaqlar böyük bacılarını dövrəyə alıb, körpə quzular kimi baş-başə verib dayanmışdılar. Üfləmə Qasım bircə-bircə onların üzündən öpdü, kirli saçlarını sıgalladı, selikli burunlarını çuxasının ətəyi ilə sildi.

– Durun burda, indicə qayıdıram, – deyib yerindən götürüldü, gəl-di-yi qısa yolu geri qayıdıb arabaya qalxdı, ağacların arasından tapdığı genişlikdən qatırı talaya sürdü. Arabanı komadan bir az aralı saxladı, hoppanıb yerə düşdü, azuqə kisəsini götürüb yerə endirdi, tələsə-tələsə, nəfəsi təntiyə-təntiyə kisenin bağını açıb, hələ də qorxa-qorxa və ürək döyüntüsü ilə ona baxan yetimlərə dedi:

– Yaxına gəlin, a bala!

Böyük bacısının əlindən tutub, başını onun qarnına qoyub dayanmış lap kiçik oğlan uşağı, sonbeşik yavaşca soruşdu:

– Bacılı-bacılı, bu bizi yeməz ki?

– Yeməz, atam, yeməz, qağam. – Qız balaca qardaşının əlindən tutub cəsarətlə irəli, Üfləmə Qasım sarı yönəldi, o biri uşaqlar da böyük bacılarının dalınca düşdülər. Üfləmə Qasım kisədən çıxardığı çörəyi, pendiri, yola nə götürmüşdüsə hamısını arabadakı ot-ələfin üstündə açdığı dördkünc bez süfrəyə yığdı, uşaqlara baxıb tez çörəyi parçaladı, pendiri də əlləri ilə övkləyib xırda-xırda elədi. İri çörək parçasının arasına pendirdən, göyərtidən qoyub ilk tikəni sonbeşiyə uzatdı.

– Götür, quzum, ye!

Uşaq ikiəlli, bacısının qolundan yapışdı. Qız tikəni Üfləmə Qasımın əlindən alıb uşağa verdi və yalnız bundan sonra oğlanlı-qızlı hamısı balaca əllərini süfrəyə uzatdılar. Bu payız axşamının sərin sakitliyi içərisində marçıldayan dodaqların səsinə qulaq asa-asa, udqunan nazik boğazlara baxa-baxa Üfləmə Qasım quruyub qaldı: elə bil bu yetimlərin başına gələn fəlakətin nə demək olduğunu yalnız indi anladı. Xudaya, bəs bunların axırı nə olacaq? Allah, bunlara sən necə qıydın? Uşaqlar tikələrini yeyib dayandılar və ac gözlər, qırpımı kövrək gözlər təzədən süfrəyə dikildi. Üfləmə Qasımın canına qızdırma doldu, əyilib sonbeşiyi qucağına aldı, isti, balaca dodaqları öpdü.

– Ay qız, ceyran bala, – deyə böyük qıza sarı döndü. – Hamısı sizindi, a bala, yeyin.

Bu dəfə uşaqlar lap yaxına gəldilər, pətəkdə bir-birinə qarışan arılar kimi vızıltı qoparıb, bu dəfə daha ehtiyatla, şübhə ilə yox, ürəklə əllərini uzadıb çörəkdən, pendirdən götürdülər və yenə dodaqlarını marçıldada-marçıldada yeməyə başladılar. Üfləmə Qasım daha burda dayana bilmədi, qucağındakı uşağı yerə qoyub, onlardan aralandı, komanın arxa tərəfinə keçib səssiz ağladı. Çünki Üfləmə Qasım indi ağlamaya bilməzdi, sinəsindəki dağın ağrısını göz yaşına qatıb eşiyə axıtmaya bilməzdi, vallah, ürək daşdan deyil, ətəndi!

Geri qayıdanda, süfrəyə baxıb gülümsündü: süfrədə nə vardısı son tikəsinə kimi yeyib süpürmüşdülər, bez parça elə təmiz idi ki, elə bil çırpıb təzədən ot-ələfin üstünə salmışdılar. Təlxək uşaqlara baxdı: indi, arabanın ətrafında dövrələmə durub susa-susa, hələ də gözlərində qorxunu gizlədə bilməyib, bir az inamsız, bir az da həyəcanla Üfləmə Qasım baxan uşaqların sifətlərinə işıq gəlmişdi, körpə sonbeşiyin isə yanaqları allanmışdı. Böyük qız yox idi, Üfləmə Qasım arxasında otların xışiltısını eşidib geri dönəndə, qızın əlində iri mis parçə tutub, ağacların arasından çıxıb, onlara tərəf gəldiyini gördü.

– Burda, yaxında bulaq var, su gətirmişəm, əmi – deyib parçə Üfləmə Qasımə uzatdı.

Üfləmə Qasım parçə götürüb dodaqlarına yapışdıranda təmiz sudan gələn sərinliyi hiss edib başa düşdü ki, susuzluqdan ciyərləri yanırmış. Parçədəki suyu son damlasına kimi ləzzətlə boğazından içəri tökdü, Üfləmə Qasımın gözlərinə işıq gəldi və yalnız indi yadına düşdü ki, bu gün səhər ala-torandan zirzəmidən çıxıb, təhlükəli işini görüb, ləzgildən aldığı qatırı arabaya qoşandan dilinə bir qurtum su dəyməmişdi. Parçə qıza qaytaranda elə bil ayıldı.

– Oyyə, a bala, bəs siz?

Qız gülümsünüb cavab verdi:

– Biz içmişik, əmi.

– Sənin əmi deyən dilinə qurban kəsim, a ceyran bala! – Sonra Üfləmə Qasım əlini çuxasının yaxasından içəri saldı, qoltuğuna yaxın, çuxaya tikdiyi balaca məxmər kisəni bu gün birinci dəfə yoxladı: qızıllar, gümüşlər yerindəydi, dünən gecə nəyi vardısı bu kisəyə yığıb,

çıxmışdı. Fərasətinə eşq olsun, ay Qasım!.. Uşaqlara baxa-baxa, onların üzünə gülümsəyə-gülümsəyə, beynində, qarşıda duran xərcləri hesabladı: mənzil başına gedib çatana qədər, yolüstü kendlərdən on bir nəfərin azuqəsinə götürmək üçün, on cüt də çarxı almaq üçün bu pullar xirdəyə qədər bəs oləcəkdə. O, başını yuxarı qaldırdı, ala-bula bozaran göyün ortasındakı dəyirmi aya baxdı, ayın ətrafında, axşam qaranlığında bu yetimlərin gözləri kimi işıldaşan ulduzlara tamaşa elədi və ömründə bəlkə də birinci dəfə idi ki, siddiq ürəklə Allaha “şükür” dedi... Bu vaxt sonbeşiyin ağlamasının səsinə eşitdi:

– Bacılı-bacılı, mənə evə apar.

Böyük qız balaca qardaşını qucağına alıb, üzündən-gözündən öpdü, o biri yetimlər bu kövrək səsi eşidib başlarını aşağı saldılar. Üfləmə Qasım ağlına gələn fikirdən sevindi. Dedi:

– Sizin o qara gözlərinizə qurban kəsim mən, a bala! Heç darıxıb eləməyin. Görün indi sizin əminiz sizə nə göstərəcək! – O qabağa gəldi. – Bax, indi hamınız gedin, üzünüzə komaya sarı dayanın.

Uşaqlar tərponib komaya sarı getdilər və bir-birinə yenə qorxa-qorxa baxıb, Üfləmə Qasım dediyi kimi, üzləri komaya dayandılar. Təlxək gülə-gülə, şadlana-şadlana arabaya yanaşdı, otun-ələfin içindən balağı enli zərli şalvarını çıxarıb ayaqlarına keçirdi, sonra çuxasını soyunub, sinəsi baftalı-qotazlı nimtənəsini geydi, başına da ucu zıncırovlu uzun şiş təsküləhını qoydu. Qayıdıb talanın ortasında dayandı və əllərini bir-birinə vurub nazik səslə çığırırdı:

– Başımın ağaları, mən hazır!

Bu nazik və gülüməli səsə geri dönməyən uşaqlar, ay işığının gümüş rəngində, talanın ortasında dayanmış Üfləmə Qasım bu qiyafədə görəndə heyretlə çığırdılar. On cüt göz heyret qarışıq maraqla Üfləmə Qasımın zilləndi. O, sözüünə davam elədi:

– Ağalar, bəylər, xan sarayının möhtərəm mehmanları!.. Bu gün xanın aspazı düynü çiy bişirdiyindən Üfləmə Qasım bir qarın ağrısına mübtəla olub ki, bütün günü qotur xoruz kimi banlayır! – Təlxək əllərini qoşalayıb ağzına tutdu və eynən xoruz kimi banladı. – Quq-ququ-quuu!

Uşaqlar deyib danışa-danışa, gülüşə-gülüşə yaxına gəldilər və Üfləmə Qasım başladı: əvvəl hoppandı, əlləri üstə durub, ayaqlarını yana aralayıb havada oynatdı, sonra yenə xoruz kimi banlaya-banlaya mayallaq aşdı, otun üstündə özünü sürüşdürdü, ayaqlarını qayçı kimi

açıb oturdu, daha sonra yenə quş tək qanad açdı, yenə mayallaq aşdı, özünü yıxıb, başından tutub “uf, uf, öldüm, yandım” dedi və daha nələrlə eləmədi!.. Bu ay işığında, saralmış payız otlarının üstündə on yetim dünyanın ən şirin və ən gülüməli nağılına tamaşa edə-edə, quzu sürüsü kimi baş-başa verib irəli gəldilər, indi bardaş qurub oturmuş, başını var gücü ilə silkələyə-silkələyə şiş təsküləhının zıncırovunu səsləndirən Üfləmə Qasımın yanaşdılar, ona qoşulub gülməkdən uğunub getdilər. Sonbeşik isə lap yaxına gəlib, Üfləmə Qasımın ayaqları üstə oturdu və başını onun sinəsinə qoydu: uşağın isti nəfəsi təlxəyin sifətində gözdi, təlxək onu bərk-bərk qucaqlayıb ot iyi verən qıvrım saçlarından öpdü. Sonra dedi:

– Sizin o yalın ayaqlarınıza qurban kəsim, oyyə, a bala!.. Deməli, gecəni burda gecələyəcəyik, səhər, gün çıxanda, inşallah, arabaya doluşub yola düşərik. Düzümü deyir əmi?

Heç kəs “hara” deyib soruşmadı. Yetimlər gülüşüb əl çaldılar, sonbeşik isə Üfləmə Qasımın yüngülcə tər qoxuyan qucağında yuxuya getdi...

Meşədən bayquşların səsi kəsik-kəsik eşidilməyə başlayanda, Ay, ulduzlar işığını artırıb, qatı qaranlığı ağacların altına, görünməz cığır-lara qovduğu vədə, odunçu Bəhlulun meşədə gecələməkdən ötrü qurduğu balaca komadan böyük qız yamaqlı bir kilim çıxardı, bu kilim kimi yamaqlı, solub bozarmış enli yorğan çıxardı, uşaqlar ətrafa səpələnib ot yığdılar, kilimin üstündə yataq yeri hazırladılar: Üfləmə Qasım ortada uzandı, beş oğlan uşağı sağ tərəfində, beş qız uşağı da sol tərəfində, dərin və rahat yuxuya getdi. Təlxəyin bədənində yorğunluqdan qaya ağırlığı vardı. Üfləmə Qasım da, uşaqlar da yuxuya getməmişdən qabaq, başları üzərindəki səmada parıl-daşa-parıl-daşa yanib, böyüyüb, hərəsi bir alma boyda olan ulduzlara baxdılar: Üfləmə Qasım yenə “şükür” dedi. Uşaqlar gözlərini yumub yatışan kimi, Ay işığının tilsiminə düşüb yuxuda sehrli zıncırov səsləri eşitdilər, on yetimin sifətinə Ayın, ulduzların işığından toxunmuş gülümsəyən bir təbəssüm qondu. Üfləmə Qasım isə uşaqların yuxuda gördüyü zıncırovun səsinə eşitmədi, çünki çox yorğundu. Zıncırov səslərindən xəbəri olmadığı kimi ömürlük tərk etdiyi, indi uzaqlarda qalmış məmləkətin sonuncu qiyamət günündən də xəbəri olmadı... Bir günün gündüz çağında dünyanın ən səvab işini görən təlxək, şairin əlyazmalarını xilas edib ürəyi səksəkəli yola düşən təlxək, zillət kimi ağır olan bu günün qurub

çağında tanrının hökmünü yerinə yetirib, beş oğul və beş də qız atası olmuşdu: indi gərək təlxək ölüm yuxusuna gedib, canından yorğunluğu tamam çıxardaydı və səhər yuxudan gümrah oyanaydı, çünki hələ mənzil başına çox qalırdı və o daha bu başibəlalı dünyada tək deyildi.

...Edamdan sonra, şairin bədəni başından ayrılandan sonra, qırmızı libaslı cəllad ağır baltanı ehmalca ayaqları altına endirəndə hökmdarın sərbazları yenə at kişnərtisinə bənzər bir səslə hayqırdılar, edama toplaşmış camaatdan isə səs çıxmadı: nə qoca dindi, nə cavan, nə qız, nə gəlin; qolu tərərli igidlərdən sağ qalmışları isə, qorxaq olduqlarına görə, cəllad qışqırıb, “ya Allah!” deyib baltanı yuxarı qaldıranda izdi-hamdan aralanıb geri çəkildilər. Hökmdar ayağa qalxdı.

– Vəzir! – dedi. – Şair ağzını açıb kəlməyi-şəhadətini də demədi!

– Qorxusundan yəqin dilini udubmuş, kafir oğlu kafir! – deyib vəzir ikiqat oldu və gülə-gülə saqqalını tumarladı.

Hökmdarın nəyə yadına düşdü, qasları çatıldı və sifətinin qırıqları bir-birinə qarışdı.

– Qoca! – deyə yenə vəzirinə müraciət etdi. – Gördün?!

– Nəyi, qibleyi-ələm?! – Vəzirin qorxudan gözləri bəzələ qaldı.

– Camaatı deyirəm, qoca!.. Gördün, bir kimsə cınqırını çıxarmadı, gördün?! – Hökmdar güldü, sonra səsinə ucaldıb, üzünü sərkərdə sərbazlara tutdu. – Mənim igid balalarım!.. Bilin və əgah olun! Nə qədər ki, bəşər övladının qarnında qorxu ağrısı var, ürəyində şöhrət azarı, bir gündə yüz şair başı kəsilə də, heç kəs və heç bir zaman hökmdarın üzünə ağ ola bilməz!

– Eşq olsun! Eşq olsun! Eşq olsun!

Yerbəyerdən eşidilən bu alqış sədaları hökmdarın uzaqlarda gördüyü tüstü qatırı kimi göyə ucalıb, topa ağ buludlara qarışdı: bayaqdan yol gəlib yorulduqlarından, bir yerdə sallanıb durmuş buludlar bu sədaların qopardığı küləkdən hərəkətə gəlib, üzü qarlı dağlara, sal buzlaqlara sarı axışdılar...

Amma yenə vəzir deyən olmadı, şeytan quyruq buladı və şair istəyən oldu: bu böyük bayramın sonu qanqaralığı ilə bitdi.

Edamdan sonra, şairin başını qızıl testə qoyub, gətirib saray şairlərinin ayaqları altına qoyandan sonra, hökmdar bütün əyanlarını, sərkərdələrini başına yığıb, çiçək kimi ala-bəzək bayram libasları geymiş

bu adamların arasında, döyüş paltarında olduqları üçün, qara, iri arıları xatırladan keşikçilərin əhatəsində, məxmər çəkmələrini xəzan yarpaqlarının üstünə basa-basa yavaş-yavaş saraya qayıtdı, aşpazların hazırladığı ləzzətli bayram xörəklərinin iyini uzaqdan hiss edib, üz-gözünü turşutdu: hökmdarın nəçə gün idi ki, qızdırmadan sonra hələ iştahı qaydasına düşməmişdi və bişmiş iyi burnuna dəyəndə ürəyi bulanırdı.

Elçilər otağında təşkil edilmiş böyük ziyafətdə, hökmdar özü içməyə də, ənənəyə görə, könlü istəyəndə şərab içməyə rüsxət verdi; zəbt olunmuş məmləkətdə yaşayan, deyilənə görə, yaxşı şərab hazırlamaqda şöhrəti uzaq-uzaq diyarlara yayılmış bir gəvurun anbarlarından gətirilmiş qan kimi qırmızı, bəhməz kimi qatı şərab bədələrdə doldu, camaata paylandı. Və hər biri, hökmdarın ona ikrahla göz qoyduğunu hiss etdiyindən, peysərinin dalı soyusa da, ləzzətlə şərabı başına çəkib, sonra yeməyə girişdi. Hamı salavat çevirib, bu məmləkətin ən ləzzətli taamı sayılan qırqovullu və qazmaqlı plovdan başladı: əllər iri buludlardakı yeməyə sarı uzandı, barmaqlar yağa batdı və bir azdan bığ-saqqallar da yağa bulaşmış işıldadı. Hökmdar taxtda oturub, hələ ağzına bir tikə də almamışdı, buna görə, xacə Ənvər ona həm təlaşla, həm də məzəmmətlə baxırdı. Hökmdar ikinci dəfə əlini yuxarı qaldırdı, saqi yanaşdı, şərab içənlərin hamısının bədələrini təzədən doldurdu: qoy içsinlər, qoy bugünkü bayramdan razı qalsınlar, cəhənnəmin odunda mən yox, onlar yanacaq... Camaat plov buludlarını, qırqovul, kəklik boşqablarını boşaldıb, payızın dadlı meyvələrinə keçəndə, nə vəzir-vəkilin, nə də əyan-sərkərdənin belə bayram bəsatlarında indiyə kimi görmədikləri bir hadisə baş verdi: hökmdar üçüncü dəfə əlini yuxarı qaldırdı, şərab içməyə üçüncü rüsxətini verdi və yenə saqi – qız kimi nərmə-nazik olan bir cavan, yumşaq yerini yırğalada-yırğalada, nazlıca-nazlıca saray əhlinə yanaşdı, yenə bədələrdə şərab süzdü... Bir azdan hökmdar yeyib ağırlaşmış, sifətləri gəvur şərabının qırmızılığından pörtüb allamış, gözləri xumarlanan əyanlara baxıb və onların dinməz-söyləməz oturub tərənəmlediklərini gördü – aralarında üç-dördü qoyun kimi gövşəyirdi – hökmdarın yenə ürəyi bulandı və başa düşdü ki, daha məclisə yekun vurmaq lazımdır, bir az da eşikdə hava alıb, yataq otaqlarında çıraqları keçirib, rahat yuxuya çəkilməyin vədəsi çatmışdır. Hökmdar ayağa qalxdı...

Bu gözəl bayram bəsatının sonunda şeytan quyruğunu buladı, cəhənnəmə vasil olmuş şairin nəhs niyyətinə əməl edib, xoşagəlməz bir

xəbəri saray bağında, sakit və ulduzlu payız axşamının, sərinliyində gəzişən hökmdara çatdırmaqla, vəzirin yeyib-içdiyini burnundan tökdü, üstəlik də, indi, sarayın lap ucunda yerləşən xəlvət yataq otağında, bağlı qapı arxasında xacələrdən biriylə qalmış, isti suda müşk-ənbərlə çimizdirilib ətir qoxuyan, ağ yorğan-döşəkdə bişmiş çolpa kimi buxarlanan on beş yaşlı bir qız da, yəqin ki, əlindən çıxacaqdı: belə qan-qaralıqlardan sonra vəzir həmişə kişilikdən düşürdü. Qoca vəzirin qəzəbdən ürəyi, içi-içalatı əsim-əsim əsdi.

– Nə?! – deyə hökmdar soruşdu.

Əyanlardan birinin ona gətirdiyi xəbəri yaxşı eşitməmişdi.

Kök əyan ikinci dəfə əllərini sinəsində çarpazlayıb aşağı əyildi.

– Münəccim özünə qəsd eləyib, asıb özünü, adil hökmdar!

Hökmdar bu gün neçənci dəfə idi ki, ürək bulanması hiss edib ağır-ağır döndü və ondan bir az kənarda dayanmış, uzun ağ saqqalı axşamın ay işığında qorxudan əsgəri kimi sallanmış vəzirinə baxdı və vəzir yenə özünü saxlaya bilmədi, kiçik səsi çıxardıb zingildədi:

– Səbəbi?!

Hələ də əyilib ikiqat dayanmış əyan belini düzəldib hökmdarın üzünə baxmağa cürət etmədi.

– Adil hökmdar, mən bilmirəm, mənə yazığın gəlsin.

Hökmdar əlini vəzirə uzadıb barmağını qatlayıb açdı: vəzirə elə gəldi ki, havada yarasa oynadı. Xacə Ənvər onun yerində quruyub qaldığını görüb, əsəbi-əsəbi kürəyindən vurub qabağa itələdi.

– Qoca, səbəbi?!

Vəzir hökmdarın qabağında dizüstə çöküb bərk-bərk ayaqlarını qucaqladı.

– And olsun bu gecənin sahibi o tək Allaha, and olsun peyğəmbərin cəddinə, mənim heç nədən xəbərim yoxdu, – deyib yazıq-yazıq ağladı.

– Amma mən bilirəm!!! – Hökmdarın səsi elə çıxdı ki, xacə Ənvər yerində yırgalandı, ayaqlarındakı ağırları təzədən başladı: elə bil iki dabanının ikisinə də yanar biz soxdular.

– Mən bilirəm! – hökmdar ilə vəziri kənara tulladı və vəzir yenə eynən qəfil təpik yemiş kiçik kimi zingildədi. – Mən bilirəm o kaf-tarın niyyətini! – deyə hökmdar davam elədi. – Axırı ki, istədiyini elədi, ilan toxumundan əmələ gəlmiş qoca koramal! Mənim ovqatıma soğan doğradı, hökmdarın bayramına zəhər qatdı, onun zəhəri cəhənnəmdə gözlərinə tökülsün!

Sonra susdu. Hamı ikiqat olub qalmışdı: hökmdara ilk anlar elə gəldi ki, bütün əyanları, sərkərdələri, ətrafında kim varsa, hamını gözəgörməz bir qılıncla yarı bölüblər. Hökmdarın ürəkbulanması bu dəfə qalxıb lap hülqumunda dayandı, özünü o qədər pis hiss elədi ki, istədi xacə Ənvəri yanına çağırınsın: yanar dağ püskürtüsü kimi birdən başlayan qəzəbin istisi başına vurdu, üç-dörd gün bundan qabaq keçirdiyi qızdırmalı gecələri xatırladı, ovqatı təlx edən bəzi xırda-para əhvalatları da yadına saldı və hökmdar bir neçə anın içərisində zoifləyib elə hala düşdü ki, vəzir-vəkilin, əyan-sərkərdənin gözləri qarşısında az qala yıxılacaqdı. Xacə Ənvər uzaqdan nəşə hiss elədi, hökmdardan rüxsət gözləməyib, gəlib, onun yanında dayandı. Elə bu vaxt hökmdar, xacə Ənvər, vəzir, vəkil, saray bağına axşam gəzintisində çıxmış əyanlar, sərkərdələr hardansa bir qadın səsi eşitdilər: kimsə ağı deyirdi, yanıqlı-yanıqlı kimisə oxşayırdı.

– Bu nədi belə?

Sərkərdələrdən biri yerindən götürülüb, tez də qayıtdı.

– Adil hökmdar, bir qoca arvaddı, şairin cəsədi üstündə ağı deyir. Hökmdar inildədi.

– Kəsin onun səsinə! – deyib əllərini arxasında cütlədi və birbaşa sarayın iri qapısına sarı yollandı. Xacə Ənvər də onun dalınca getdi...

...Sərkərdə enlikürək, çatmaqaş, əzələləri poladdan tökülmiş otuz-otuz beş yaşlı bir kişi təzədən saray bağından çıxdı, saray meydançasını keçdi, axşamkı edam yerinin arxa tərəfindəki təpəliklərə yanaşdı. Ay bura elə işıq salmışdı ki, baxan deyirdi gündüzdür. Büzüşüb yumaq boyda olmuş qoca bir qarı başsız bədənin yanında dizləri üstə oturub, bədənini yırgalaya-yırgalaya ağı deyirdi. Sərkərdə yanaşıb qarının üstünü kəsirdi.

– Ay arvad, – çığırdı, – dur get xarabana!

Qarı başını qaldırıb gözləri qabağında dayanmış qaraltını əməlli seçə bilmədi.

– Ay bala, – dedi, səsi gordan çıxdı. – Mənnən işin olmasın. Qoy ürəyimi boşaldım, səvabdı.

Sərkərdə gülümsündü, toqqasından sallanmış qamçısını götürüb var gücü ilə yox, elə-belə arvadı ağrıtmaq üçün, arıq kürəyinə yüngülcə zərbə endirdi. Amma sərkərdənin xəbəri yox idi ki, bu arıq bədəndə daha hey deyilən şey qalmamışdı və bu yüngül qamçı zərbəsindən, şairin bədəni üstündə dünyanın ən yanıqlı ağısını deyən qoca qarı –

Üfləmə Qasımın iki ayağı gorda olan, gözlərinə ağ gəlmiş nənəsi böyrü üstə düşüb, canını Allaha tapşırı. Amma gecdi, nə cəllad baltası, nə də bu sərbazin son qamçı zərbəsi daha bundan sonra heç bir şey eləyə bilməyəcəkdi. Məmləkətin ən qoca ağbırçəyinin dediyi son ağı – layla yayılıb, nazik, yanar ipə dönüb, uzanıb-uzanıb dağlar aşıb, ormanlar keçib, gəlib Baba Kahanın həndəvərindəki daşlardan birinə ilişdi və bu daşdan elə bir ah qopdu ki, Baba Kahanın oyumundan gələn səs dünyanı lərzəyə gətirdi:

– Sizin kökünüz kəsilsin, ay ikiayaqlı bəndələr!

...Dörd də, azar kimi gələndə batmanla gəlir, bacım.

Baba Kahanın oyumundan gələn hənirti ağ dumana dönüb eşiyə axdı, yuxarı qalxıb ulduzlara qarışdı, sal buzlaqların başında əriyib, nəhəng buz parçalarına dönüb hündürlükdən aşağı şığıdı, ətrafdakı quru daşları, quru qayaları döyəcləməyə başladı: qayalardan, daşlardan boşuq bir səs çıxdı, ah çəkildirmi, lənət dedildirmi – bilinmədi və həmin anda da hər qayanın, hər daşın yarığından, çatlağından hörük kimi burula-burula, buz nəfəslə hənirti qopara-qopara, bal kimi qatı olan qara bir axartı süzülməyə başladı. Hələ dünyada bir kimsənin, bir canlının gözü belə qara rəng görməmişdi. Milyon-milyon illərin aysız və ulduzsuz gecələrinin zülmətini canına hopdurmuş sal qayalar, sal daşlar, dünyanın soyuq zülmətini təzədən dünyaya qaytarırdılar. Baba Kahanın oyumundan eşidilən hənirti kəsmirdi, ağ duman topa-topa, karvan-karvan eşiyə axıb, qübbəyə dirənmiş sal buzlaqların başı üzərində əriyib buz parçalarına dönüb, dolu kimi aşağı tökülürdü, yalın daşları, qayaları döyəcləyə-döyəcləyə – bu səsin əks-sədasından ətrafda hər şey inildəyirdi – daşları, qayaları tələsdirirdi: zülmət gecələrin qatı qaralığı indi hörük kimi burula-burula yox, enli-enli şəlalələr kimi axırdı və axa-axa, səmtindəki sal buzları zülmətinə qatıb, aşağı – başı-bəlalı məmləkətə doğru gedirdi. Arxadan, Baba Kahanın oyumundan əsən külək o qədər güclü idi ki, bu qara və soyuq axarın sürətinə işıq da çatmazdı.

– Kökünüz kəsilsin sizin, ay ikiayaqlı bəndələr!

...Eşikdəki uğultunu eşidəndə, şəbəkələrdəki şüşələr arxa tərəfdən büzüşüb, qırmızısını, yaşılını, sarısını itirib qara rəng alanda, sarayın elçilər otağına qəfildən elə bir soyuq doldu ki, hökmdar taxtından sıçramaq istədi, sıçraya bilmədi, əyilib, yenə ayaqları altı oturmuş xacə Ənvərin əllərindən yarışdı.

– Bu nədir, Ənvər! – Elə çığırdı, səsi elə bil kökündən qopdu. Amma eşikdəki uğultudan, vıyılı salıb saray divarlarının özülünü tərpədən küləyin səsndən xacə Ənvər heç nə eşitmədi.

– Nə dedin, başımın ağası?

Hökmdar da xacə Ənvərin səsinə eşitmədi, xacə Ənvər ayağa qalxıb onu qucaqladı, başını sinəsinə sıxdı: hökmdarın alınıdakı soyuqluq xacə Ənvərin köks qəfəsindən içərisinə doldu. Sonra hökmdar əlini divarlara sarı uzatdı və elə heyvətlə, elə ucadan çığırdı ki, eşikdəki müsibətin uğultusu içərisində bu dəfə xacə Ənvər onun səsinə eşitdi. Hökmdardan aralanıb, ayaqlarının ağrısını unudub mina ilə, qızıl, gümüş suyu ilə işlənmiş saray divarlarından birinə yanaşdı, yanaşdıqca, hər addımını atdıqca, heyvətdən, qorxudan gözləri bərəlib-bərəlib, az qala hədəqəsindən çıxacaqdı: xacə Ənvərin gözü qabağında divarların yaraşlıqlı, parıltılı naxışları yox olurdu, divarlara ağ bir rəng hopurdu. O, əlini uzadıb üzbəüzdəki divara qoydu: divar buz bağlamışdı. Və xacə Ənvər çığırtıb, hər şeyi başa düşdü, eşikdəki uğultunun güclənib lap hiddətləndiyi məqamında, nə hökmdarın, nə də özünün eşidə bilmədiyini bu sözləri dedi:

– Xudavəndi-ələm, əgər onun canını alacaqsansa, övvəlcə mənimkini al!

Sonra o, hökmdarının yanına qayıtdı, bir söz demədi, əlindən tutub arxasınca çəkə-çəkə onu elçilər otağının dal qapısına sarı apardı. Bu ağır, dəmir qapını açıb, hökmdarı harasa aşağı gedən uzun və ensiz pilləkənin başına gətirdi. Hökmdar yenə çığırtırdı:

– Hara aparırsan mənə, gədə?!

– Yuxarıda qala bilmərik, qadan üreyimə, aşağı enək, saray zirzəmisinə!

Amma yenə nə hökmdar, nə xacə Ənvər bir-birini eşitməmişdi. Hökmdar vəfalı nökrünün sulu gözlərinə baxıb başa düşdü ki, onu bu müsibətdən ancaq xacə Ənvər qurtara bilər: neçə il oqdem, burdan uzaqlarda, düşərgədə quruyub qaxac olmuş və gözlərində hərəsi bir alma boyda ulduzlar yanan at və insan cəsədləri hələ hökmdarın yadından çıxmamışdı. O razı olub, başını tərpətdi. Xacə Ənvər qabağa düşdü, uzun pilləkənləri enib, lap aşağıda dəmir qapını görəndə hökmdar, xacə Ənvərin onu saray zirzəmisinə gətirdiyini başa düşdü. Və ömründə birinci dəfə hökmdar xacə Ənvərin yanında dəhşətli qorxusunu gizlədə bilmədi, ona yalvardı:

– Ənvər, məni zirzəmiyə salma!

Yuxarıda elə bil nəsə partladı, daş daşa deydi, qaya qayaya toxundu, uğultu-vıyılı qulaqlarına dolub beyinlərini eşim-eşim eşdi və hər ikisi eyni zamanda başa düşdü ki, bu səs – küləyin həmləsinə davam etməyib, uçub yerlə yeksan olmuş saray divarlarının səsidir. Hökmdar daha heç nə demədi, hökmdarın xacə Ənvərin yanında ilk dəfə gözləri doldu, xacə Ənvər onun əllərindən öpdü.

– Gedək, başına dönüm, bu müsibət qurtarmayınca daldalanmağa özgə yerimiz yoxdur.

Hökmdar başını aşağı salıb xacə Ənvərə tabe olub, bütünlüklə ixtiyarını ona verdi. Xacə Ənvər zirzəminin ağır qapısını açdı və bu açılan qapının arxasındakı qaranlıqda hökmdar içəridə dayanmış, başı daz, qulaqları iri, gözləri quzğun gözləri tək kirpiksiz olan bir adam gördü. Və əlini qaldırıb, bu adamın haçansa bir oğlan uşağının sifətinə yaxdığı qanı silmək istədi. Amma əlini qaldırmağa təqəti qalmamışdı, ondan qabaq içəri keçib, çaxmaq daşını çəkə-çəkə zirzəmidəki çırağı axtaran xacə Ənvəri gözlədi. Bir azdan xacə Ənvər qapının astanasında göründü, hökmdarın düməğ ağarmış sifətinə baxdı, daha ağlamaya bilmədi, iki əlindən yapışib onu içəri çəkdi və dəmir qapını arxasınca bağladı. Eşikdəki uğultudan sonra bu səssizliyə girəndə, hər ikisi elə bil dərin quyuya düşdülər. Hökmdar küncdə dayanmış mis qabdanda yanan çırağı görüb bir az rahat oldu, amma buz bağlamış divarlara baxıb, Ənvərə sıxıldı, qorxudanmı, soyuqdanmı əsə-əsə soruşdu:

– Bu nə müsibətdir, Ənvər?

– Şeytan əməlidir, heç bir şey! – Xacə Ənvərin səsi elə bil boğazından çıxmırdı, dilinin ucundan nazik ip kimi sallanıb durmuşdu. – O zəhrimar küləkdir, həmin o zəhrimar külək, keçib ötcək. Qorxma, qorxma...

– Mənə soyuqdur, qardaş! – hökmdar əllərini qatlayıb qarnına sıxmışdı, bədəni, başı əsim-əsim əsirdi. Xacə Ənvər hökmdarın sifətinə, gözlərinə baxıb, ürəyində “Allah, sən onu cənnətlik elə!” dedi, çünki daha hökmdarın sifətindən zəhrimar yağmırdı, gözlərində əqrəb kini yox idi: bu gözlər beş yaşlı oğlan uşağının gözləri kimi dıpduru idi.

– Mənə soyuqdur, qardaş! – Hökmdar xəzan yarpağı kimi titrəyə-xışıldaya ağlayırdı.

– Bu saat, başına dönüm, bu dəqiqə! – deyib, xacə Ənvər hökmdarın qoluna girdi, onu zirzəminin çıraq yanan küncündə durmuş alçaq taxta sarı apardı.

– Sən uzan, uzan. – O, hökmdarı döşəksiz, yastıqsız taxtda uzatdı, əbasının üstündən bağladığı enli parçanı açıb yumruladı, yastıq əvəzi eləyib hökmdarın başı altına qoydu, sonra xacə Ənvər əbasını da çıxardı, onun üstünə saldı, özü də onun yanında uzanıb, böyrünə qı-sıldı, Allaha yalvarıb, peyğəmbərə yalvarıb, bədəninin bütün hərərətini hökmdarın bədəninə keçirdi, amma xeyri olmadı. Hökmdar yenə dedi:

– Bu nə soyuqdur, ilahi!

– Yat... yat... yat... – Xacə Ənvərin nəfəsi içərisində donurdu.

– Ayaqlarımı tərpedə bilmirəm, bir pud ağırlıq var ayaqlarımda, xudaya!

Xacə Ənvər də ayaqlarını tərpedə bilmirdi, buna görə min bir əzəblə başını azca qaldırdı: ikisi də dizdən yuxarı buz bağlamışdı. Başları üzərində mis qabdanda yanan zəif çırağın işığında divarlardakı buz qatı da, dizdən yuxarı iki bədəni örtmüş sal buz da qırmızımtıl rəngə çalırdı və bu qırmızımtıl buz, bədən boyu, su kimi yuxarı axıb hülqumlarına çatanda, hökmdar daha heç bir şey görmədi. Dedi:

– Ölümün xeyir, Ənvər!

Xacə Ənvərin gözləri açıq qalmışdı:

– Ölümə qənşər hökmdar...

Lap axırda, zirzəmidə, buza dönmüş mis qabdanda şölələnən çırağın alovu söndü: qırmızı buz parçası kökündən qırılıb, sal buzun üstünə düşdü və çilik-çilik oldu...

Eşikdə isə, sakitlik içərisində uyuyan, qalın buz layının altında qalmış bir məmləkət vardı.

Günəşin sarı rəngə boyadığı bu nəhəng buzlaqlar diyarının hansı bir nöqtəsindəsə, ölüm donumunun sakitliyində, qızıl təştin içindən, açıq qalmış bir cüt şair gözü başibəlalı dünyanın tamaşasına durmuşdu.

Gündüz yuxusu, doğrudan da həm şirin olur, həm də rahat: axır vaxtlar, gör haçandır, belə rahat və bərk yatdığı yadına gəlmirdi: Mark Georgiyeviçin ölənlərinə min rəhmət! Kişi dediyini elədi, çox qısa müddət ərzində, o boyda qızdırmadan xəstəni qurtarıb qoydu ayaq üstə... Xəstə, gözlərini açıb başı üzərindəki tavana baxdı, yaxşıca, ciyərdolusu əsnədi və özünü, sözün əsl mənasında, xoşbəxt hiss elədi. İnsan gerek həmişə ümidin ətəyindən yapışsın, həmişə sabahı, gələ-

cəyi düşünsün, dünənlə, keçmişlə yaşamaq adama baha oturur, çünki insanın ancaq bu günü və gələcəyi var, insanın keçmişi yoxdur: vaxt durmadan, nəfəsini dərmədən yalnız qabağa axır, insan isə özünü həmişə, hansı şəraitdə olursa olsun, sağlıqda da, xəstəlikdə də, ancaq zamanın birsəmtli axarına tabe etməlidir... Xəstə gülümsündü: dadlı çoban bozartmasından sonra yatıb, durub, bu cür müdrikənə fikirləşməyin özü də pis şey deyil, yaxşı deyiblər ki, sağlam bədəndə sağlam da ruh olar. Xəstə qalxdı, ayaqlarını çarpayıcıdan sallayıb çəkələklərini tapdı, sonra stulun üstündən xalatını götürüb geydi və saatına baxdı: düz iki saat yarım yatmışdı, nə əcəb Zəminədən, onu ayıltmayıb... Durub pəncərəyə yanaşdı, pərdələri aralayıb əsiyə, həyətə baxdı. Hava tutulmuşdu, deyən, yağış yağacaqdı, bundan başqa, həyətin səliqəsizliyini, damı uçmuş zibilxananın içindəki zibil yığılqlarının quyu kimi qara ağızlarını, budaqlarında bir dənə də yaşılı qalmamış tut ağacının iri-iri sarı, qırmızı yarpaqlarını yüngülcə tərləmiş pəncərə şüşələrindən görüb düşündü ki, indi, üstəlik, payız yox, yaz olsaydı, onda olardı lap əla. Kim nə deyir desin, amma payız kimi axmaq fəsil yoxdur. Payız ilin nə oyanlıq, nə də buyanlıq olan fəslidir, payız elə əslində, zökmə kimi bir şeydir, adamı keyləşdirir. Vay belə havada yolu çölə, meşəyə düşənlərin halına... Arxadakı qapı cırıldadı, Zəminənin səsi gəldi.

– Hə, durmusan? Görək indi gecə sənin əvəzinə kim yatacaq.

Zəminə içəri keçib, yuxulu-yuxulu pəncərə qabağında dayanmış oğrının şişmiş, amma durulub saflaşmış sifətinə baxdı, çarpayının üstünü səliqəyə saldı və dedi:

– Zəng eləmişdilər, səni sabah günorta Muxtar Kərimlinin yanına çağırırlar, deyəsən, iclas var.

Xəstə, “zəng eləmişdilər”i eşidəndə yadına düşdü ki, yuxuda qəribə bir zıncırov səsinə uzun-uzadı qulaq asmışdı, amma nə illah etdisə, yuxunu yadına sala bilmədi: deməli, dərli yoxmuş, adam elə gündüzlər də yuxu görür, amma bu gündüz yuxuları, görünür, çox şirin olur, çünki xəstə əmin idi ki, indi bədəninə hiss etdiyi yüngüllük, qıvrıqlıq, ümdəsi də, can rahatlığı, bayaq yuxuda eşitdiyi zıncırovun səsinəndir. Xəstə soruşdu:

– Yəni gedim?!

– Mütləq! – dedi Zəminə. – Get adam arasında görün, dost var, düşmən var. Görən ki, maraqsız iclasdı, qayıdarsan evə, – Zəminə

oğrının sifətinə baxdı. – Saqqalını da qırarsan səhər, ağ köynəyini də üstələmişəm, təzə kostyumunu da geyərsən.

Xəstə dinmədi... Kirləkirin Sədi əfəndiyə dedi ki sözləri xatırladı: “Bir də səni Salahovun, ya da Kərimlinin yanına çağırırlar, çalış, aradan çıx”. Güldü və gərnəşib bədənini xırçıldatdı.

...Səhərisi, on bir radələrində evdən çıxıb ayağını küçəyə basanda, yaxasındakı yun şərfini düzəltdi, pləşını yuxarıdan aşağı düymələdi, kepkasını da gözlərinin üstünə basdı. Fikirləşdi ki, kaş, qonşuya-filana rast gəlməyəydi, çünki rast gəlsəydi, məcbur olub dayanıb, xəstəliyi barədə uzun-uzadı məlumat verməli olacaqdı, özü də cənəsi yorulana qədər. Yəqin yalnız onun yox, elə dünyanın bütün qonşuları bu cəhətdən bir-birlərinin eynidirlər. Adamı sappaş görəndə, elə bil tramvay, trolleybus görürlər, salamlayıb, müxtəşərcə hal-əhval tuturlar, amma elə ki, uzun xəstəlikdən sonra onların əlinə keçdin, qalrsan çıxılmaz vəziyyətdə. Xəstəliyin nəydi?.. Hansı həkim baxırdı? Hansı dərmanları içirdin? Həkimlər indi nə deyirlər?.. Görək hamıya cavab verəsən, sonra məsləhətlərə qulaq asasan və üstəlik, hamının sağalmağa münasibətilə atəşin təbriklərini qəbul edib, hər birinə öz atəşin təşəkkürünü bildirəsən. Yəni heç kəsi qınamalı deyil: hərdən xəstəyə elə gəlirdi ki, yalnız onun yaşadığı binada yox, bu böyük şəhərin bütün saysız-hesabsız binalarında hamının söhbəti eyni olur: kim nə aldı, kim qızını kimin oğluna verdi, kimə nə cəhiz gətirdilər? Filankəsovu dalından dəyib yerinə Filankəsovu qoydular – işdən çıxarılan və işə qoyulan filankəsovlar biri yədimi, ikiydimi – və nəhayət, kim nədən öldü və nədən xəstələndi? Vəssalam. Elə bil bu söhbətlərdən savayı bu şəhərdə gözədəyimli bir mövzu yoxdu. Xəstənin fikrincə – bu fikir onun ağına indi gəldi, yavaş-yavaş, yığılmağa yığılmağa kimi bir-birinə bənzəyən şəhər adamlarına baxa-baxa aşağı enib, sevinə-sevinə Kommunist küçəsinə yönəldiyi müddətdə – əgər bu adamların hər biri küçəyə çıxanda, evə qayıdanda, başını qaldırıb göyə baxsaydı, günəşi, ayı, ulduzları görsəydi, belə söhbətlərin çoxu bəlkə də aradan götürülərdi. Belə getsə, yüz ildən, iki yüz ildən sonra bioloji mutasiya baş verə bilər, boyun əzələləri başları yuxarı qaldırmaq qabiliyyətini itirə bilər. Başını qaldır, göyə bax, dünya gözlərində gözəlləşsin. Eşq olsun bu kəlamə! Əbülqasım demək lazımdır ki, bunu da kitabına salsın, bir də o zıncırov səsinə də salsın... İlahi, o nə səs idi elə? Kaş, adam həmişə elə səslə yuxular görəydi, həmişə elə yuxular görən, elə

zıncırov səsləri eşidən adam yüz il yaşayar, “uf” deməz. Daha doğrusu, kaş yuxular ölülərsiz, ölülərlə bağlı hadisələrsiz olaydı. Həmişə yuxuda o cür səslər eşidəydin. Və bir də, payızın bu sərin günündə, kaş ağacların sarı-sarı yarpaqları olmayaydı... Xəstə, yolu üstündəki qəzet kiosklarından birinin qabağında ayaq saxladı, dövrələmə şüşələrə yapışdırılmış rəngbərəng jurnallara baxdı, bu jurnalların üz qabığındakı gülümsər çöhrələrə tamaşa etdi və Sədi əfəndinin şəkillərindən biri gözləri qabağına gəldi: buxara papaq, əynində, kürk, sol əlinin adsız barmağında da brilyant üzük... Xəstənin ürəyi sıxıldı, tez əlini plaşının cibinə saldı; yox, sağ olsun Zəminə, nitroqliserin ordaydı. Jurnalların üz qabığından baxan müxtəlif kişi və qadın sifətlərinin heç birində sarılıq yox idi, amma Sədi əfəndinin albomdakı şəkillərinin hamısı xəzan yarpağı kimi sapsarı saralmışdı. Ay gidi dünya, hey!.. Xəstə yerindən tərpənilib təzədən yola düzəldi və gedə-gedə fikirləşdi ki, gör bir neçə illədir Muxtar Kərimli iclaslar çağırır, çoxlarının sümükləri bu illər ərzində qara torpaq altında çürüyüb, amma o, məşallah, elə iclas eləyir ha!.. Amma bu fikir xəstənin ağlına gəlsə də, xoşuna gəlmədi, çünki bu fikirdə qəddarlıq vardı. Allah verən ömrü, Allah da almalıdır!.. Xəstəyə elə gəlirdi ki, o özü, Sədi əfəndinin üç dəftərlik gündəliyini oxuyandan sonra, qəddarlaşmamışdı, sadəcə, gözləri açılmışdı, çoxdan ürəyində gəzdirdiyi şübhəli sualların cavabını tapıb, bir-iki gün ərzində həyata, bəzi hadisələrə baxışında bir qədər müdrik və ayıq olmuşdu. “İndi cırtqozluq clömək vaxtı deyil, başını aşağı salıb, hərə bir parça çörəyini yeyir, sən də ağlını başına yığ, canının qeydinə qal”. Bərqman onlardan gedəndə dəhlizdə bu sözləri demişdi. Əlbəttə, bu kəlam, Əbülqasımın kitabına düşə biləcək müdrik kəlamlardan sayıla bilməzdi, amma hər halda bu sözlərdə həqiqət vardı: bu dünyanın və bu davranışın sadə həqiqəti...

İclasdan sonra, qanıqara, daha yoldan ötənlərə baxmadan, heç nəyə fikir vermədən, həm özünü söyürdü, həm də Səlimə xanımı. Nahaq, nahaq Səlimə xanım gündəliyi ona vermişdi: gedə-gedə, Səlimə xanımın önlikli-kirşanlı sifətini gözləri qabağına gətirə-gətirə daha da əsəbiləşirdi, “gülən-ağlayan” səs qulaqlarında səsləndikcə canına, çoxdan unutduğu tanış bir üşütmə dolurdu... Canım, nə qəhrəmanlıq, nə ədalət, nə cücəplov? Ay hay!.. Mark Georgiyeviç də, Zəminə də peyğəmbərlik eləməzdilər: sal başını aşağı, bir parça çörəyini ye, Allahına şükür elə. Sədi əfəndi necə demişdi? “Zırıltı, zırıltı, bu boyda

zırıltı?” Doğrudan da, atana lənət, ay Kərimli? Bu hava da bir yandan: sənə sarı yarpaqların qurusun, payız!..

İclas başlananda, hamı yerbəyer olub, zaldakı hənərti kəsildəndən sonra, Muxtar Kərimli katibənin gətirdiyi çaydan bir qurtum içib, bəzi xırda-para məsələlərdən danışanda xəstə diqqətlə ona baxırdı. Kərimlinin sifəti meyit sifətinə bənzəyirdi, yanaqlarındakı dəyirmi qırmızı ləkələr isə elə bil sonradan önük-kirşanla çəkilmişdi. Kərimli gülə-gülə, zarafat eləyə-eləyə danışdı. Bir az söz salıb eşikdəki payızdan danışdı və belə məlum oldu ki, payız Kərimlinin ən çox sevdiyi fəsildir, dediyi sözlər eşitdiyi dəqiqədə xəstənin yanında qalmışdı: “Payızda meyvələr çox olur, mənim də yaşımın elə vaxtıdır ki, vitamin lazımdır”. Zalda gülüşdülər. Sonra Kərimli ciddiləşib, qarşıda keçiriləcək hansı bir elmi konfrans barədə danışdı, qonaqları qarşılayacaq adamların siyahısını oxudu. Hərəyə konkret tapşırıq verdi, zal sərin olduğuna görə, arada bir neçə dəfə əllərini qoşalayıb, dodaqlarına yaxınlaşdırıb nəfəsiylə isitdi və xəstə gördü ki, Kərimlinin əlləri ısır. Sonra kimsə, ağsaç, ağbığ bir kişi yerindən qalxıb Kərimlinin sualına cavab verdi: deyəsən, konfransdan sonra təşkil olunacaq banketin xərcləri barədə nəşə soruşmuşdu. Xəstə daha qulaq asmırdı, bayaq, bu zala girib, Sədi əfəndinin gündəliyində oxuduğu sözləri yadına salıb, onun belə iclaslar zamanı həmişə oturduğu yeri gözləri ilə axtarıb, təxmini də olsa, tapandan sonra, gəlib arxa sıralardan birində, qıraqda əyləşmişdi, altdan isti geyindiyinə görə, tərləməsin deyə, plaşını, şərfini çıxarıb dizləri üstünə qoymuşdu və başını qaldırıb, Sədi əfəndinin yazdığı zərli-naxışlı tavana baxmışdı: indi bu tavan zərli-naxışlı və yaraşıqlı deyildi, zərin-naxışın və yaraşığın üstündən yağlı ağ boya çəkilmişdi, indi bu zalın tavanı xəstəxana tavanları kimi boz və tutqun idi. Və nəhayət, Kərimli Sədi əfəndinin yubileyi barədə danışmağa başlayanda, xəstə diqqət kəsilib, hər şeyi unudub, ürək döyüntüsü ilə onu dinləmişdi. Tfu sənə hərçi-pəterinə, belə dünya!.. Evə qayıtdığı yolu yarı eləməmiş xəstənin birdən yadına düşdü ki, bayaq iclasda, ziyafətlə əlaqədar Kərimlinin sualına cavab verən ağsaç, nurani sifət kişinin adı Qədir Pünhan idi. O vaxtın gənc şairi Qədir Pünhan, indi Kərimlinin yanında baş mühasib işləyirdi. Ağrısın alasan şeytana papiş tikən belə dünyanın!..

Xəstənin qulaqlarına musiqi səsi deydi, yana dönüb gördü ki, musiqi səsləri, ensiz taxta qapısı üstündə neon lampalarının işığı ilə

“Disko bar” yazılmış, zirzəmidə yerləşən qırmızı, yaşıl, sarı şüşələr-dən yaraşıqlı şəbəkəli pəncərələri yoldan ötənlərin dizləri hündürlü-yündə olan bir yeməkxanadan gəlir. İndi yüz əlli atmaq heç pis olmazdı!.. Xəstənin gözlərinə işıq doldu, aşağı, bara enməmişdən qabaq, telefon budkasına girib evə zəng vurdu. Dəstəyi Zəminə götürdü.

- Neynirsiz?
- Hardan danışırısan?
- Bir az yubanacam, sən nigaran qalma.
- Yaxşı... Noldu Muxtar Kərimli?
- Lap yaxşı oldu.
- Özünü soyuğa vermə.
- Yox, arxayın ol!
- Hələlik.
- Hələlik.

Barın içərisi eynilə keçmiş saray otaqlarına bənzəyirdi: qədimsa-yaq mis şamdanlarda uzunsov lampa yanırdı, divarlar zərli-butalı idi, enli və hündür daş təğlər boyu, soldan, sağdan döymə mis qalxanlar asılmışdı, küncdəki hücrələrin bəzilərində isə alçaq taxtların üstünə məxmər mütəkkələr və yastıqlar qoyulmuşdu. İçəri girəndə xəstəyə elə gəldi ki, kinostudiyanın pavilyonlarından birinə düşüb. İkinəfərlik, dördnəfərlik stolların üstündə nişastalı ağ süfrələr vardı, rəngbərəng irili-xırdalı qədəhlər par-par parıldayırdı. Giriş qapısı ilə üzbəüz, zəlin o başında iki iri dinamik qoyulmuşdu, onlardan, axar suyun səsinə bənzər şırıltı ilə süzülən bir melodiyanın ritminə uyğun, yuxarıdakı sarı, qırmızı, yaşıl projektorlar narahat ürək döyüntüsü kimi yanıb-sönürdü; bu yerin bir rəqqasələri çatmırdı və yəqin ki, axşamlar, gün batandan sonra bu rəqqasələr də gəlir... Xəstə plaşını, kepkasını çıxarıb qarderobçu qozbel kişiye verəndə gördü ki, Zəminənin ona üç-dörd il bundan qabaq Moskvada, “Beryozka”dan aldığı şərf yoxdur və yəqin şərifi orda Muxtar Kərimlinin yanında qoyub gəlmişdi. Onu gül-mək tutdu, qozbel qarderobçunun təəccüblə baxdığını görüb, özünü saxladı. “Heyf sənə, ay tirmə kaşne!..”

Amma saray kimi bərli-bəzəkli olan bu qərribə barın havası xəstəni açmadı, boş stollardan birinin arxasında, üzü yanıb-sönən projektorlara sarı oturub, ofisiyantu gözləyə-gözləyə hiss elədi ki, buranın havasında, düzdür, çox soyuq olmasa da, nəse xoşagəlməz bir şey var: yəqin dünyanın bütün zirzəmiləri belədir, nə qədər qızdırsalar da, nə

qədər işıqlandırıb parıldatsalar da, bu havada məhz zirzəmi ovqatı duyulur, adamın ürəyi sıxılır. Hətta, bir an xəstəyə elə gəldi ki, zirzəminin altında nəhəng bir boşluq var və hiss elədiyi bu duyumsuz soyuq o boşluqdan, Yer kürəsinin hansısa bir qaranlıq səltənətindən gəlir. Amma daha çox dərinə getmədi, çünki çox dərinə getsəydi, onsuz da qaralmış qanı lap qatılaşacaqdı. Zəminənin gözündən iraq! Burdan çıxıb evə qayıdanda, ağlabatan bir şey uydurub deməlidir ki, arvad ona inansın. Lap elə demək olar ki, iclasdan sonra Kərimli onu aparıb “İnturist”də qonaq elədi, içib, kövrəlib, bağına basıb öpdü, o da şərfini çıxarıb Kərimliyə bağışladı. Ay inandı ha!.. Xəstə zala göz gəzdirdi: ondan başqa cəmi üç-dörd adam vardı, iri stollardan birinin arxasında oturub, ucadan danışa-danışa yeyib-içirdilər. Ofisiyantu yanaşb onun yanında duranda, xəstə soruşdu, nəyiniz var. Ofisiyantu məmləkətin ən ləziz xərəklərinin adını bircə-bircə çəkdi: düşbərə, qutab, xəngəl, qazan kababı, tənək dolması, bozartma, balıq kababı, balıq lüləsi və ət lüləsi. Eşq olsun belə məmləkətə!

– Bəs kürü?

– Yox, kürümüz yoxdu.

Xəstə bura enməmişdən qabaq, yüz əlli qram içib özünə gəlmək fikrindəydi, amma divardan asılmış qalxanları, əyri qılıncları, xahılar üstündə qoyulmuş sənəkləri, bardaqları görüb, özünü Koroğlu kimi Qıratın belində hiss elədi, ofisiyantu dedi ki, iki yüz əlli araq gətir, yanında da bir az ayın-oyun, iki dənə də balıq kababı qoy. Ofisiyantu başını tərpedib, dönüb gedəndən sonra, xəstə stola dirsəkləndi, gicgahlarını hövkələdi və başa düşdü ki, heç özündə deyil. Evdən çıxıb bu iclasa getdiyi yerdə kaş, ayağı sınaıdı! Elə bil camaat iclasa yox, hüçür yerinə gəlmişdi... Ofisiyantu ildırım sürəti ilə geri qayıtdı, iri podnosda o qədər şey gətirmişdi ki, beş adamın yeməyini görərdi. Xəstə üstünü vurmadı, ofisiyantu gətirdiyi yeməkləri stolun üstünə düzdü və balaca qrafindəki araqdan xəstənin qədəhinə süzdü. Xəstə bir turp götürdü, duza batırdı və arağı hortdatma atıb, turpu dişləri arasına saldı. Bəh, bəh, bəh!.. Sonra bir az quru balıq, bir tikə pendir götürüb boşqabına qoydu, iştahla yeməyə başladı... Amma Muxtar Kərimli çıxışının axırında elə bir ağ yalan dedi ki, əgər o dünya varsa, təkcə elə bu yalanın üstündə o, gərək cəhənnəmin alovunda yanıb qovurulsun... Xəstə evdən götürdüyü üç siqaretdən birini yandırdı, üstünü ciyərlərinə çəkdi və sonra elə bil, başı üzərindən bu zəlin eşik qapısına

doğru axıb gedən siqaret tüstüsünə qoşulub, təzədən küçəyə çıxdı və Kərimlinin, Sədi əfəndi demişkən, “bayquşi-xarabazar”ına qayıtdı. Amma keçmişlərdə tavanı yaraşıqlı və zərli-naxışlı olan bu qədim binanın iclas salonunda, arığın birinci yüz qramını səhər evdə yediyi bir tikə çörəkdən sonra, demək olar ki, acqarına içmiş xəstə, Kərimlinin dediklərini də, sifətini də, elə bil indi çəkdiyi siqaretin tüstüsü arxasından gördü və araqdan sonra yumşalıb, hirsini bir az soyuduğuna görə, əvvəl eşitdiyi sözləri də yaxşı xatırlaya bilmədi. Deyəsən, sözünün əvvəlində də, axırında da Kərimli dedi ki, bu yubileyi ən yüksək səviyyədə keçirmək hamının müqəddəs borcudur. Sonra, Sədi əfəndinin yubileyi ilə əlaqədar, nəşriyyatlarda çıxacaq əsərlərin siyahısını oxudu və görüləsi başqa tədbirlər barədə zalda oturanlara məlumat verdi. Daha sonra isə Kərimli zalda oturanlara müraciət etdi:

– Bəlkə sualı olan var? – Əli əsə-əsə armudu stəkandakı çaydan bir qurtum da içdi. Xəstə əlini yuxarı qaldırdı:

– Yoldaşın sualı var, deyəsən. – Kərimli yerindən qalxdı. Zalda hənirti, pıçıldı eşidildi. Xəstəni yaxından tanıyanlar ona narazılıqla baxdılar. Xəstə dedi:

– Muxtar müəllim, belə bir söz gəzir ki, Sədi əfəndinin çap olunmamış bir romanı var. Bəlkə bu barədə sözə bir şey məlumdur? – Xəstəyə elə gəldi ki, çaya tilov atdı və yekə bir balıq tutacaq.

Muxtar Kərimli gülümsündü, qalstukunu düzəldə-düzəldə soruşdu:

– Sənin adın nədi? – Amma Kərimli onun adını da, familiyasını da bilirdi. Xəstə adını və familiyasını dedi. Kərimli sağ əlini yuxarı qaldırdı:

– Hə, hə, yadıma düşdü, – dedi, – o monoqrafiyanın müəllifi sən-sən, hə?

– Bəli!

Kərimli yenə çayından içdi, yenə qalstukunun düyümünü ora-bura tərptədi və dedi:

– Yox, əzizim, mənə bu roman barədə bir şey məlum deyil. – Sonra elə bil nəse yadına saldı, güldü. Muxtar Kərimlinin gülüşünü bir dəfə eşidən ömründə yadından çıxarmazdı. Elə bil “fındığı gülüş” ifadəsini, haçansa, kimsə bu gülüşü eşidəndən sonra yaratmışdı. Xəstə isə indi dəfələrlə şahidi olduğu gülüşü bir də eşidib özünü itirdi, təşvişlə yan-yörəsinə baxdı, ona elə gəldi ki, kimsə, bəlkə elə o özü indi-cə ağzını açıb Kərimliyə bir söz deməli idi, amma dodaqlar aralanmadı, çünki hamı bu gülüşün tilsiminə düşmüşdü. Sədi əfəndinin gündəli-

yində oxuduğu bir cümləni xatırladı: “Bu dəfə min xoruz bir yerə yığılıb birdən banladı”. Kərimli davam elədi: – Yazıq, qəbri nurban dolsun!.. İndiyə kimi gözlərimin qabağındadı. Çox səliqəli geyimi vardı rəhmətliyin, başına buxara papaq qoyardı. Səhv etmərsən, balaca bir üzük də gəzdirərdi barmağında. – Yenə güldü, fındıqlar qaynayıb, tavana dəyib yerə tökülüşdü. – Deyirdik ona, o vaxtlar biz nisbətən cavan idik, hə, deyirdik ki, ay Sədi əfəndi, deyirlər təzə əsər yazmısan, ver, bir biz də oxuyaq, bizə deyirdi, gədə, sən ölənlərinin goru, əl çək məndən!

Zaldan qaqqanaq qopdu, əl çalan da oldu. Elə bil hüüzür yerinə gəlmiş camaata dedilər ki, ölü dirilib.

– Yazıq, axır vaxtlar çox vasvası olmuşdu... – Kərimli ciddiləşdi. – Neynəyəsən, ağır vaxtlar idi, yoldaşlar, mürəkkəb dövr yaşayırdıq o zaman... Çox təəssüf ki, aramızda əclaflar da az deyildi. Nə isə!.. Daha sualı olan yoxdur ki?..

Vəssalam! Daha nə sual ola bilərdi ki? Yubiley ən yüksək səviyyədə keçiriləcəkdi, deməli, Səlimə xanımın bütün narahatçılığı, təşvişi əbəsdı. Daha bundan sonra nə demək olardı?.. Xəstə başını aşağı saldı, isti tuman-köynəyi altında bədəni tərlədi və bu dəfə Sədi əfəndinin gündəliyinin başqa bir yerini xatırladı: “İstədim mən yerimdən bir replika verəm, övrət gəldi durdu gözlərimin qabağında, hirsimi uddum, dinmədim, susdum”. “Vəssalam”lardan uzun bir karvan düzəlib, ta bu iclasın sonuna kimi, xəstənin gözləri qabağından gəlib keçdi. Atana lənət, ay Muxtar Kərimli! Tfu sən hərçi-pəterinə, belə dünya!.. Sonra, iclas qurtaranda hamı sevincək və tələsik salondan çıxanda – uzun iclaslarda oturmağa heç kəsin hövsələsi qalmamışdı – Kərimli xəstəni saxladı, qəbul otağında köməkçinin, üstünə qalaq-qalaq kağız yığılmış stolu yanında dedi ki, monoqrafiya onun çox xoşuna gəlmişdir və Sədi əfəndidən, ümumiyyətlə, çox yazmaq lazımdır, çünki, çox təəssüf ki, Sədi əfəndi hələ öz layiqli qiymətini almayıb. Xəstə, Kərimliyə qulaq asa-asa, onun hər kəlməbaşı uzada-uzada işlətdiyi “çox”lardan əsəbiləşə-əsbiləşə, dayanıb başını aşağı salıb, yenə bir söz demədi. Sədi əfəndinin yubileyi keçirilirdi. Sədi əfəndi haqqında yazılmış ən böyük monoqrafiyanı Kərimli qeydsiz-şərtsiz bəyənmişdi – daha bundan sonra nə demək olardı ki?.. Bundan sonra bir söz deyənə görə ağlı başında olmasın. Sonra Kərimli xəstənin qolundan tutub bərk-bərk sıxdı və dedi:

– Sən Səlimə xanımla yaxınsan, ona de ki, heç narahat olmasın. – Gülümsünüb, xəstənin gözləri içinə baxdı. – Qoy hər şeyin üstündə əsəbiləşməsin. Səhhəti, deyəsən, o qədər də yaxşı deyil.

– Deyərəm, Muxtar müəllim.

Sonra Muxtar Kərimli sağollaşmadan ondan ayrıldı və xəstə, xırda, qocafəndi addımlarla ondan uzaqlaşan arıq bədən sahibinə baxa-baxa qaldı...

Ofisiant balıq kababını gətirəndə xəstənin qrafindəki arığı qurtarmışdı.

– Xalaoğlu, – dedi, – mənə yüz qram da gətir.

– Baş üstə!

Görəsən, Kərimli xəstənin Səlimə xanımla yaxın olduğunu hardan bilirdi?.. Yəqin elə Səlimə xanım özü deyib. Xəstənin yanında, onunla söhbətlərdə həmişə konspirasiyaya keçib üstüörtülü danışan Səlimə xanım, atasının yubileyi ərəfəsində elə bir həftə olmurdu ki, Kərimlinin qəbuluna getməsin. Bu da yadına düşdü ki, keçən il Kərimlinin anadan olduğu gün, Səlimə xanım, qışın oğlan çağında parnikdə bəslənmiş güllərdən hardansa çox baha qiymətə alıb, iri bir dəstə düzəldib, Kərimgilə təbrikə getmişdi...

Araq gətirmiş ofisiant başını əlləri arasına alıb oturmuş xəstədən soruşdu:

– Nəso dediniz, hə?

Xəstə başını qaldırıb gülümsündü.

– Dedim ki, tfu sənin hərçi-pəterinə, belə dünya!

Ofisiant güldü, kök və buxaqlı sifəti yumrulaşmış tava boyda oldu.

– Daha bir şey lazım deyil ki?

Xəstə yavaşdan soruşdu:

– Tualetiniz hardadı?

Ofisiant əlini mətbəxə sarı uzatdı.

– Mətbəxin yanındakı qapıdan çıxıb pilləkənlərdən yuxarı qalxarsan, dayday, orda, həyətdədi.

Xəstə bir daha başa düşdü ki, o, həqiqətən zirzəmidədir, çünki həyətdə çıxmaq üçün aşağı yox, pilləkənlərlə yuxarı qalxmaq lazım idi...

Bu həyət çox iri və qərribə həyət idi. Bu həyətin, adamı çaşıdıran və hövsələsinə daraldan qərribəliyini xəstə ilk dəqiqələr başa düşmədi. Qəfil hiss elədiyi soyuqdan üşüyə-üşüyə ətrafına baxıb, həyəti hər

tərəfdən dördkünc bir həndəsi kvadrata salmış binaları görəndə, xəstə duruxdu və qorxdı, binaların heç birinin həyətdə nə qapısı vardı, nə də pəncərəsi və bu həyətdə yeganə çıxış yolu yeməxanadan idi. Xəstə dönüb geri baxdı: zirzəminin həyətdə açılan dəmir qapısı kip bağlı idi. Xəstənin ürəyinə nəso damdı, fikirləşdi ki, görəsən, divarları parusin üzünü kimi hamar olan bu binaların o biri tərəfdən qapısı-pəncərəsi varmı və əgər yoxdursa, bu qapısız, pəncərəsiz binalarda kimlər yaşayırlar?.. Xəstə, neyçinsə, yerindən tərpənmək istəmədi, düz həyətin ortasında tikilmiş taxta ayaqyoluna baxa-baxa qaldı: ayaqyolunun da qapısı kip bağlı idi və xəstəyə elə gəlirdi ki, o, nə üzbəüzündəki qapını, nə də arxasındakı qapını daha açma bilməyəcək. Lap üşüdü və elə həmin anda da, hardasa, başında isti bir ağrı qopararaq, cırıltı ilə bir qapı açıldı: xəstənin gözləri doldu, çünki bu açılan qapı beynindəki kilidli qapılardan birisiydi – taxta ayaqyolunun qabağında pişik boyda bir siçovul dayanıb xəstəyə baxırdı. Xəstə Kirləkirini tanıdı. İnən inənsin, inanmayan inanmasın... Və xəstə hər şeyi başa düşdü, sonra qorxa-qorxa gözlərini açıb, qapısız və pəncərəsiz olan binaların buz bağlamış divarlarına baxdı. Zəminənin səsi gəlirdi:

– Qorxma, qurban kəsim, yenə balaca qızdırman var.

Xəstə yenə gözlərini açdı, çarpayısı yanında ayaq üstə dayanmış doktor Berqmanın gümüşü haşiyəli eynoyunu gördü.

– Mənə soyuqdur, doktor!

Bu səs kimin səsiydi, ilahi?

Hardasa, uzaqlarda zıncırov səsi eşidildi.

– Mənə soyuqdur, doktor...

Doktor Berqmanın dodaqları aralandı, amma xəstə onu eşitmədi, çünki indi zıncırov səsləri aləmi başına götürmüşdü. Xəstə başa düşdü ki, hardasa yaxınlıqda telefon zəng vurur.

– Hara, Tümen? – Zəminə narazı-narazı dəstəyə çıxırırdı. – Bizim Tüməndə adamımız yoxdu!

– Mənə ver telefonu, tez ol! – Xəstə yenə gözlərini açdı və ağ duman içərisindən Zəminənin uzatdığı telefon dəstəyini doktor Berqman onun qulağına tutdu.

– Mənəm, mənəm, Səlimədi!

Telefon dəstəyində uğultulu bir külək əsirdi, xəstənin bədənində elə bir üşütmə doldu ki, dişləri bir-birinə dəydi. Amma özü dediyi sözləri eşitmədi.

– Tapdım, tapdım!.. – Səlimə xanımın səsi uğultulu küləyin əsdiyi yerdən, hardansa, çox uzaqdan gəlirdi.

– Sənə epikriz vermişdim ha, orda bir həkim adı varıydı, Akop Mirzəyan, onun oğlu Sergey Mirzəyandaymış. Başa düşdün?.. Akop Mirzəyanın oğlu Sergey Mirzəyanda-a-a!!

– Daha bəsdə, çox danışma!

Bu dəfə xəstə öz səsinə eşitdi:

– Adı nədi?

– Kimin?

– Əsərin... – Telefondan gələn uğultulu küləyin həmlələri otağın pəncərələrini dolu kimi döyəcəydirdi. – Əsərin adı nədi?

– Qətl günü...

Arxadakı qapı da, qabaqdakı qapı da kip bağlı idi və yalnız telefon dəstəyindən gələn boğanaqlı küləyin səsndən nə qulaq qulağı eşidirdi, nə də göz gözü görürdü. Sonra, Baba Kahanın oyumundan qopmuş qəfil külək, topa-topa qara buludları, topa-topa ağ buludları boğanaqlı axarına qatıb, adı küləklər şəhəri olan bir şəhərin göy üzünə yığdı, ayı və ulduzları görünməz elədi, son gücünü toplayıb, bütün kilidli qapıları taybatay açdı: at kişnərtisi, sərbaz hayqırtısı, dəmir və qan iyi beynin dərin şırımlarına doldu. Və bir də, haçansa gözləri açıq qalmış bir şairin, hardasa gün işığına çıxmış əlyazmasından yarımçıq bir misrasını, qara buludlar üzərində parıldaşan ulduzların gümüşü işığına qovuşdurdu: əcəldən möhlət istədim, möhlətin əsirgədi...

Zəminəni tələsik o biri otağa qovub, yataq otağının qapısını arxadan bağlamış doktor Mark Georgiyeviç Berqmanın isə az qalmışdı ağı başından çıxsın. Çünki xəstənin açıq qalmış gözlərində hərəsi alma boyda iki ulduz yanırdı.

Doktor tez əlini uzadıb o gözləri qapadı.

Xəlil dayının kababxanasında səhər tezdən xəş yeyib, əməlli də vurub keflənmiş iki nəfər indi çay içə-çə söhbət eləyirdilər. Onlardan biri feldşer Mahmud, o birisi isə Zülfüqar kişinin nəvəsi Moşu idi. Zülfüqar kişi rəhmətə gedəndən sonra, qohum-əqrəbə, tanış-biliş yığılıb, məsləhətləşib qərara gəlmişdilər ki, Moşudan gedib ali məktəbdə oxuyan olmaz, buna görə də onu raypoda işə düzəltdirdilər...

İndi Moşu, əlini şalvar cibinə salanda, kirli yaylığı ilə bərabər beş-altı iyirmibəşlik çıxarırdı. Mahmud deyirdi:

– Sən öl, Moşu, elə yorulmuşam, başın haqqı, bu məhsul bayramını da yola verək, üç gün üzüqoylu yıxılıb yatacam. O Zülfüqar bəvayın gору haqqı, hə!

Moşu gülümsündü, xaşdan sonra, isti çaydan sonra tərləmiş alnını yağlı əlinin arxasıyla silib dedi:

– Çox içirsən, Mahmud doxtur, araxdağı hamısı.

Mahmudun gözləri bərəldi:

– Moşu, içməsəm ölü kimi oluram, başın haqqı. Bə neynim, hay!.. A Xəlil dayı! – Mahmud boylanıb bufetin arxasında çəngəl-bıçaq silən Xəlil dayıya baxdı. – Mən ölüm düzün de, sən çox içirsən, mən?

Xəlil dayı kök bədəninə geydiyi kirli ağ xalının yaxasını açıb, pəncəyinin altından qarnını qaşdı, əsnədi.

– Bəri bax, Mahmud, – dedi. – Hələ sənnən o qədər vuracağıq ki, ölənə kimi... Sən bir mənə əməlli başa sal görüm, bu ilki məhsul bayramını raykom niyə bizim kənddən başdıyır, hay?

Mahmud çiynlərini çəkdi.

– Hancarı, ayə, niyə?.. Dağı partladacaqlar, dana!

– Ayə, onu bilirəm! – Xəlil dayı bufətdən çıxıb onlara yanaşdı, əyləşib stola dirsekləndi və yekə çöpür burnunu çəkə-çəkə ora-bura oynatdı. – Ayə, bir dağı partdatmaqdan ötrü bir belə məxluqu niyə bura tökürlər, axı?

– Bıy!.. Bayram-büsatdı dana! Burda mitinq eləyib, dağı partdadıb, qayıdacaqlar rayona, stadiona.

Moşu da söhbətə qarışdı:

– Mahmud doxtur, Xəlil dayı düz deyir. Mən də əməlli qanammadım ki, hansı dağı partdadacaqlar?

Mahmud dedi:

– Ayə, bisavad uşağı bisavad, burda qanmamalı nə var ki! Bax, o dağlar yoxdumu? – Mahmud qanlıb, əlini kababxananın enli şüşələrindən görünən uzaqdakı dumanlı dağlara tuşladı. – Bax, onların arxasında buzlaqlar var ha, bax, orya qalxıb... – Sözüünü kəsdi, qaşlarını çatıb duruxdu. – Ayə, elə mənə də çaşdırdınız. Əlqərəz, qağa, bildiyim odu ki, orda bir yeri partdadıb, aşağıda da göl salacaqlar. Gölün də ətrafında restoranlar, qəstirlər tikiləcək.

Moşu soruşdu:

– Ay Mahmud doxtur, bavam deyirdi ki, orda bir iri kaha var, içində əjdaha kimi bir şey yatır, deyirdi, heç quş da ora qalxammaz, bə bular ora necə qalxacaqlar?

– Ayə, nə danışdığını? – Mahmud güldü. – Bu hökumətin ağrısını alım, onnan ötrü orya qalxmağa nə var, ə?

Bu vaxt kababxananın qapısı açıldı və tatar Temir nimdaş şine-lində, başında solub ağarmış qulaqlı papaq, əlində də iri bir çamadan içəri girdi. Mahmud onu gören kimi çıxırdı:

– Ayə, sən o olmayan bıqlarını yeyim, hardasan, gəl çıx dana!

Tatar Temir çamadanı yerə qoydu, kepkasını çıxarıb, yaxınlaşdı növbə ilə hamıya əl verdi. Kababxananın isti və ağır havasında eşikdən gəlmiş tatar Temirin əli üçünə də buz kimi soyuq göründü. Mahmud dedi:

– Yanını yerə qoy görüm! – Və Xəlil dayıya göz vurdu. Xəlil dayı yerindən qalxıb bufetə sarı yönəldi, sonra bir araq, bir boşqab bozartma, göy-göyerti gətirib stolun üstünə qoydu. Mahmud araqı götürüb açdı, stəkanlara süzdü. Xəlil dayı başını bulayıb içmək istəmədi, geri qayıdıb mətbəxə getdi.

– Temir, xoş gəlmisən, – dedi Mahmud və Moşuya göz vurub qas oynatdı. – Hortdat görüm bunu, tez al.

Tatar Temir stəkanını götürdü.

– Sabahınız xeyir, – deyib qurtum-qurtum araqı içdi, arıq barmaqlarını dodaqlarına çəkdi, bir ləzzətli “oxqay” da deyib, bir tikə pendir götürüb ağzına saldı: ağzı elə tərənirdi ki, elə bil canında hey qalmamışdı. Mahmud bir əlindəki arağa baxdı, bir tatar Temirin qıyıq göz-lərinə baxdı, çimçəşən kimi oldu, amma dayanmadı, stəkanı boğazına boşaldıb, bozartmanın yağlı tikəsindən götürdü və iştahla, tələsik çey-nəyib uddu. Sonra tatar Temirin qapı ağzındakı çamadanına baxdı:

– Ayə, a Temir, bu çamadan nədi səhər-səhər?

Temir yanıqlı bir ah çəkib dedi:

– Gəlmişəm sənnən, Moşuynan halallaşım, ay Mahmud.

– Boy! Nə halallaşmaq, ayə? – Mahmud təəccüblə Moşuya baxdı, Moşu Mahmuda.

– Gedirəm, – dedi tatar Temir. – Vətənə qayıdası olasıyam. – Əgər Mahmud günün bu vədəsində, elə burda, Xəlil dayının yeyib-içdiyi kababxanasında eşitsəydi ki, dünyanın bütün ilan-qurbağası dil açıb adam kimi danışmağa başlayıb, bu dərəcədə çaşib heyrlənməzdi: elə bil qulaqlarında nəsə partladı, nəfəsi də boğazından eşiyə çıxmadı. Moşu isə gözləri bərələ qalıb, ağzını açdı:

– Ayə, Tamaranın yanınımı qayıdırsan?

– Hə...

– A kişi, sənə noldu, ayə, birdən-birə!

Tatar Temir özünə araq süzdü, bir qurtum içib stəkanı yerə qoydu.

Dedi:

– Gecə yuxuma gəlmişdi, Tamara... – Gözləri doldu. Yəqin ölüb.

Mahmudun qanı qaraldı, Moşu isə gülümsünüb üzünü yana çevirdi:

– Temir, hər yuxuya girən adam ölürmü, a bala? Nə danışdığını!

– Yuk, ölməsəydi, gəlməzdi... Mən bilirəm. – Tatar Temirin göz-lərində Mahmud indiyə kimi görmədiyi bir şey gördü; bu yerlərə gəl-diği gündən, stansiyanın bufetində pulsuz içdiyi çaxırdan qızarıb kal-laşmış gözlərdən uşaq kövrəkliyi duydu, elə bil indicə bu gözlərdən dupduru bulaq suyu axacaqdı. Mahmud ah çəkdi, Moşunun tatar Temiri dolamağa hazırlaşdığını görüb, gözlərini bərəldi.

– Gedib orda itib-batacaqsan, Temir, – dedi.

Temir dedi:

– Neynim...

Mahmud araqı yenə özünə süzdü. Moşunun stəkanını dolu gördü – içməmişdi – tatar Temirinkini doldurmaq istədi. Tatar Temir əlini stə-kanın ağzına qoydu:

– Mənə bədsi, Mahmud, – dedi. – Sonra xarab ollam.

Bu da, şeytana papiş tikən dünyanın ağlasığmaz oyunlarından biri idi: tatar Temir araq içmək istəmirdi. Ayə, bu dünya xarab olur, ya düzəlir, a başına dönüm? Bu nə gərdsişi gören? Mahmud dedi:

– Temir, uğurun xeyirli olsun, sağ-salamat get, mənzil başına çat... Biz yetimləri də unutma. Sən də yetimsən, mən də yetiməm. Moşu da yetimdi. Elə axtarsan, bu dünyada yetim olmayan adam tapammazsan. Hərə öz qismətinə düşənnən artıq yeyəmmir. Nə deyim, gedirsən, get, amma bizim obanı Temirsiz qoydun.

Moşu tatar Temirə baxdı, Mahmuda baxdı, bir şey anlayamırdı: onların ikisini də heç belə gördüyü olmamışdı. Kövrəlib-kövrəlib elə bil bir himə bənddilər ki, ağlasınlar. Temir stəkanını qaldırdı.

– Allah üreyincə versin, Mahmud. Allah səni xoşbəxt eləsin, Moşu!.. Sonra dönüb, kababxananın eşik tərəfdən azca tərləmiş şüşələrindən uzaqlara baxdı. – Dumannarın başın üstündən əskik olmasın, ay dağlar! – Arağını son damlasına kimi içdi, yenə heç bir şey yemədi və yerin-dən qalxdı. – Di, yolçu yolda görək.

Mahmud da, Moşu da ayağa durdular, bir-birinə baxıb, bir-birinin fikrini oxuyub, ikisi də əlini cibinə saldı, hərəsi əlli manat çıxarıb Temirin cibinə basdı. Temir razılıqla başını tərpətdi. Sonra Temir, qulaqlı papağını başına qoydu, tərpənib çamadanını götürdü və hər üçü kababxanadan eşiyə çıxdı. Orda, payızın üşütməli sərinində, ağacların sarı-sarı yarpaqları arasında əl tutub ayrıldılar. Mahmud soruşdu:

– Ötürəkmi səni, Temir?

– Yuk, başına dönüm, yuk. Tək getməyim məsləhətədi. – Moşuya baxdı. Salatın bacıyla da sağollaşmışam, sonra gedib Zülfüqar əminin qəbrini də ziyarət elədim... Nə isə, ay uşaqlar, ölənərin qəbri nurnan dolsun, dirilər min yaşasın!

Dönüb getdi. Mahmud da, Moşu da xeyli onun dalınca baxdılar: nimdaş şinelli adamın çamadanın ağırlığından sağa əyilmiş bədənini irəlindəki sıx ağacların arasında gözəndən itəndən sonra, kababxanaya qayıtdılar, Mahmud stəkanını araqla doldurdu və birnəfəsə başına çəkdi, amma bu dəfə bir şey yemədi. Mətbəxdən qayıdıb pıxtaxtanın arxasında dayanmış Xəlil dayı soruşdu:

– Ayə, o piyənısqa yetim noldu?

Moşu güldü, Mahmud isə cavab vermədi...

...Onlar, ikisi də plaşda, başları açıq, kababxanadan çıxıb, şose yolunun qırağı ilə mitinq olacaq yerə – kənd sovetinin binası qabağında bağa tərəf gedəndə, yolda poçtda işləyən Lyudaya rast gəldilər. Lyuda Mahmudu görüb ayaq saxladı.

– Maxmud, – dedi. – Tebe tam sroçnaya teleqramma lejit.

Mahmud Lyudanın köklükdən şişib piy basmış dördkünc bədəninə baxıb dedi.

– Çert s nim! Potom pridu.

Lyuda dodaqlarını büzüb bir söz demədi. Gəlib kənd sovetinin binası qabağındakı bağa çatanda, yolboyu dayanmış qırmızı transparentli avtobusları, yük maşınlarını görəndə və ala-bəzək geyimli məxluqun arasına girəndə Mahmudun daha bayaqkı qanqaralığından əsər qalmadı. Özünə xüsusi yaraşlıq verib, bayram libası geymiş camaatdan elə bil odekolon iyi gəldi. Mahmud ağzını açıb ləzzətlə, ciyərdolusu nəfəs aldı, bir-iki nəfərlə salamlaşdı, hal-əhval tutdu və hamı bir-birinə “bayramın mübarək” dedi. Mahmud, bu gözəl bağın sarı yarpaqlı ağacları arasında, hündür bir yerdə qurulmuş, qabağından xalı asılmış tribunadakı adamları görüb uzun-uzadı bir fit çaldı.

– Ayə, zırlıtmış ki! – dedi.

Tribunanın sağ və sol tərəfində Mahmud saydı – on dörd zurnaçı dayanmışdı, on dörd də aşıq. Mahmud kənd sovetində işləyən, arıq, ovurduları batmış, heyvanı kəsəndən sonra, boğazından axan laxtalı qan rəngində qırmızı qalstuk salmış Vahidi əl eləyib yanına çağırdı.

– Ayə, bə bunlar niyə çalmırlar? – Başı ilə çalğıcılara işarə elədi. Vahid qol saatına baxıb dedi:

– Mitinqdən sonra, alpinistlər dağa qalxıblar indi, bir saatdan sonra partlayış olacaq. Katib dedi ki, partlayış olan təki “Koroğlu cəngisi” çalsınlar.

– Bə, birdən bombaları partdamadı, onda?

Vahid gülüb Mahmudun qulağına dedi:

– Harda vurmusan, aya, səhər-səhər, qoy oturmuşuq! – Sonra onlardan aralanmaq istədi. Mahmud onun qolundan tutub saxladı.

– Sən başın, bir dayan! – Gözlərin qıyıb tribunaya baxdı. – Katibin sağ tərəfində dayanan Zibeydə xanım döyülmü?!

– Odu, hə!

– Ayə, Moşu, Zibeydə xanımdı, ə, o! – Moşunun böyrünü dirsəyi ilə nə qədər dümsükləse də o dinmədi. – O da büyn oxuyacaqmı burda?

– Onu bilmirəm, dərdis, – dedi Vahid.

– Bə sol tərəfdə dayanan iki kişi kimdi, şlyapalı?

– Boy! Tanımadın?.. Biri Muxtar Kərimlidi.

– Ayə, bə o ölmüyübmü?

– Başına havamı gəlib, niyə ölsün ki?

– Bə o birisi?

– Salahov Adil Qəmbəroviç!

– Moşu! – Mahmud Moşunun qoluna girdi. – Zülfüqar bavam dediyi Salahovdu, ayə, palnamoçnu. Ayə, nə yekə kişidi! Sağ olsun təzə katib, gör bir nə qonaqlar çağırıb ey, Bakıdan...

Vahid, nəhayət, canını Mahmudun əlindən qurtardı və bu vaxt, katib mikrofona yönəlib, “yoldaşlar” dediyi, dinamiklərin bu səsi gücləndirib əks-səda sala-sala ətrafa yaydığı dəqiqədə, yaxındakı ağacların budaqları arasında qarğalar qarılarda, Mahmudun qarnına elə bil xəncər soxdular: gözlərinə qaranlıq gətirən şeytan ağrısından bütün bədənini soyuq tər basdı, sağa əyilib ağırlığını Moşunun üstünə saldı.

– Moşu, halım pısdı diyən...

Moşu, Mahmudun düməğ ağarmış sifətinə, işığı qaralmış gözlərinə baxıb özünü itirdi.

– Noldu sənə, ay Mahmud doxtur?

– Məni elə çıxart burdan ki, camaat görməsin.

Moşu Mahmudun qoluna girdi, onu tünlүkdən çıxarıb, kənarda, bir ağacın altında sarı payız otlarının üstündə otuzdurdu. Camaat əl çaldı, hardasa, izdihamın qabağında “urra!” qışqırdılar. Elə bil Mahmudun ağrısı bu “urra”lara bənd imiş, yavaş-yavaş çəkildi. Mahmud özünə gəlməyə başladı, gözləri qabağındakı toran yox oldu. Başını qaldırıb, həyəcanla ona baxan Moşuya dedi:

– Bu nəydi, ə, görən?..

– Sən canın, çox içmə, Mahmud doxtur. – Moşu ağlamsınan kimi olmuşdu.

– Hə, qağa, bu da belə... – Sonra Moşunun köməkliliylə ayağa qalxdı, ağrının təzədən təkrar olunacağını ürək döyüntüsü ilə gözlədi. Yox, ağrı geri qayıtmadı. – O dağı yox ha, bütün dünyanı partdatsalar da, qağa, mən daha burda dayanası deyiləm. Mənciyəz getdim evə!

– Aparım ötürümmü səni?

– Yox, ayə! Budu buradı... Sən işində ol. Sonra danışarsan mənə.

...Məmləkətin əksər kəndlərində olduğu kimi, bu kəndin də bir dəlisi vardı. Çomaq Qulam. Adı Qulamdı, ləqəbi Çomaq. Yay-qış, səhər-axşam, boyu uzunluğunda bir çomaq əlində, kəndin xəlvət yerlərində, meşədə, talada tək-tənha dolanıb gəzirdi. Heç kəsə doyub dolaşmırdı. Ondan söz qırmaq da hər oğulun işi deyildi. Rastlaşanda, nə illah cləyirdinsə, nə qədər şirin sözlərlə qılığına girirdinsə, heç kəslə kəlmə kəsmirdi, nə bir suala cavab verirdi, nə də özü bir söz soruşurdu.

Bu gün, bu gürhagurda, qəfil və gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Qarnını tutub, yavaş-yavaş evinə gedən Mahmud, izdihamın seyrək yerində Çomaq Qulamı gördü. Mahmud əvvəl gözlərinə inanmadı. Diqqətlə baxıb, uzunsov sifətli, yekəburun, bir gözüne ağ gəlmiş tanış adamı, dirsəkləri yırtılmış köhnə qara pəncəyi və uzun çomağı görəndən sonra bu adamın Qulam olduğuna daha şübhə eləmədi. Sevincək, zarafatla sataşdı ona:

– Ayə, a Qulam, bə sənın baydağın hanı?

Çomaq Qulam ayaq saxladı, yerinə mıxlanıb, başını aşağı saldı: elə bil səs onu diksindirmişdi.

– Ayə, bir mərifətin olsun, adam adama salam verər, halını-əhvalını xəbər alar... Şenlik toy-bayram eləyir, heç olmasa, belə üzün gülsün, ay evin tikilməsin!

Birdən Çomaq Qulamın ağzı açıldı, bu cod, əsəbi səsi Mahmud ömründə birinci dəfə eşitdi:

– Bu gün qətl günüdür, Mahmud!

Mahmudun qaşları çatıldı.

– Qətl günü niyə olur, ayə, avara?

– Çünki Baba Kahanı partdadırlar, Mahmud!

– Haranı partdadırlar, cəhənnəmə partdatsınlar, buna bax ey! Yerində göl olacaq, sənən mən də yayda orda çiməcəyik. – Mahmud qa-qanaq çəkib güldü.

Qulam daha heç nə demədi, yenə başını aşağı saldı. Mahmud əlini yelləyib ondan aralandı, bir az getmişdi ki, arxadan Çomaq Qulamın dediyi qərribə sözləri eşitdi.

– Dörd də, azar kimi, gələndə batmanla gəlir, bacım!..

Mahmudu elə bil ilan çaldı, içi-içəlatı doğrandı. Bayaqqı ağrı qayıdıb qarnına, bağırsaqlarına doldu. Özünü necə evə çatdırdı, bir Allah bilir... Evdə borjom açib içməyə də halı olmadı, zarıldaya-zarıldaya, bir-təhər keçib pəncəyini soyundu, ayaqqabılarını çıxardı, kəmərinə boşaldıb, şalvarlı-zadlı özünü çarpayıya saldı. Allah, bu nə ağrıdı görən?..

Nə qədər yatdığını bilmədi. Gözlərini açanda elə bildi otaq od tutub yanır. Bu otağın yeganə pəncərəsindən içəri gürdan da gur ay işığı axırdı. Kimsə onu eşikdən çağırırdı. Qalxıb, pəncərəyə yaxınlaşıb eşikdəki Ay işığında par-par parıladaşan daş-kəsəyə baxa-baxa bir qaraltı gördü. Qaraltının sifətini seçə bilmədi. Soruşdu:

– Kimsən, a bala?

– Mənəm, Mahmud.

Şəhərdə xəstə yatan qohumunun səsinə tanıdı. Başını qaldırıb göyə baxdı: göydə bir dənə də ulduz yoxdu. Nəhəng ayın dağlarını, dərələrini gördü. Mahmudun içərisi bumbuz idi və Mahmud indi başa düşdü ki, bu başibəlalı dünyanın bir axırı da olarmış.

– Gəlirəm, dərdis, gəlirəm, – deyib evdən çıxdı və qohumunu qayaaltı deyilən yerdə, aşağıda Kürün qupquru qurumuş vadisində, kəndir kimi daşlara, qayalara sarmaşmış otun, yosunun arasında gördü. Aşağı enib soruşdu:

– Kürün suyu hanı, ay qağa?

– Sumu qalar indiyə, Mahmud?

Mahmud irəli gəldi.

– Ölümün xeyir, Mahmud.

– Ölümə qənşər, qağam.

– Gedəkmə?

– Gedək.

Onlar əl-ələ tutub addımladılar. Onlardan qabaqda bəyaz saçları çiyinlərinə tökülmüş, uzun don geymiş, dabanları çatlaq bir gavur qızı və bir qoca canavar gedirdi. Mahmud soruşdu:

– Səninkilərdimi?

– Hə, mənimkilərdi.

Mahmud əllərini yumruqlayıb, dırnaqlarını ovcuna batırdı, amma ağrı hiss eləmədi, dedi:

– Yandım, kül oldum, ay dağlar...

Sonra onlar uca bir qayanın başında dörd qaraltı gördülər. Səhər tezdən yola düşmüş bu dörd istehkamçı – alpinist gedib mənzil başına çata bilməmişdi: yolu yarı eləməmiş, Baba Kahanın oyumundan çıxmış qara duman, kəndirə dönüb dördünü də boğmuşdu. Dördü də bir yerdə soruşdu:

– Yolunuz haradı, qardaşlar?

– Baba Kahayadı.

Dördü də quş kimi qaya başından qopub aşağı endi.

– Ölümünüz xeyir.

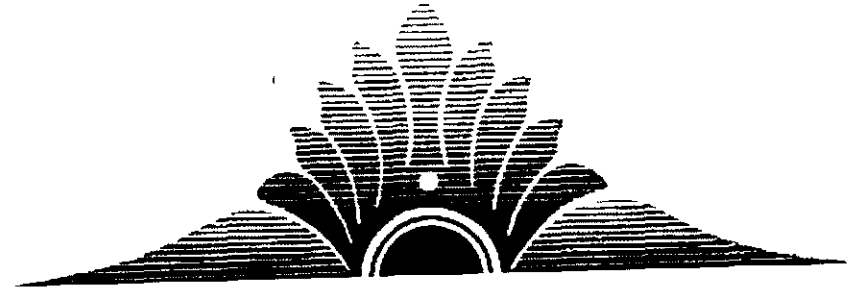
– Ölümə qənşər.

Kürün qurumuş vadisində daşlar ay işığından od tutub yanırdı, baş götürüb Baba Kahaya doğru addımlayan qaraltıların uzun yoluna gümüşü bir ay işığı düşmüşdü.

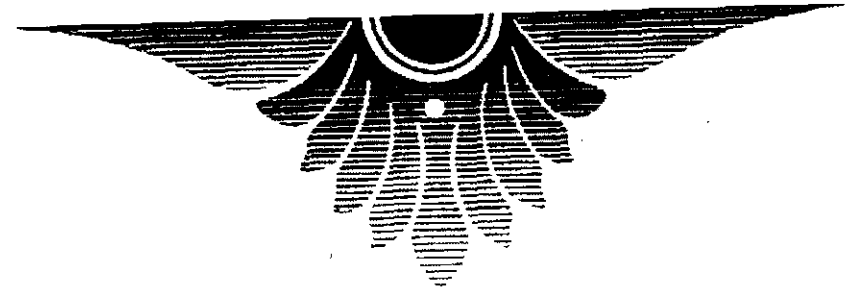
Daha mən heç kəsin yuxusuna girmirəm. Son dəfə arvadın yuxusuna girdim, o da ağladı, mən də, o məni qucaqladı, mən onu, o mənim göz yaşlarımdan içdi, mən onun... Amma səhər ayılıb, arvad, Səlimə xanıma zəng eləyib, telefonda ağlaya-ağlaya yuxusunu ona danışdı. Vədələşib, günorta görüşüb, Təzə Pırə getdilər, orda mollaya beş manat verib, Səlimə xanım dedi ki, bir dua oxuyub, bu cavan gəlini, yuxusuna girən ölünün xofundan azad eləsin...

Dəxi mən, a kişilər, bundan sonra, bir kimsənin rəyasına girmərəm! Amma, ey mənim səbirli oxucum, işdir-şayəd, gecə rəyada, sifəti xəzan yarpağı kimi sapsarı saralmış, gözləri çuxura düşmüş, belə azca donqar bir xəstə görsən, ya da ki, başında buxara papaq, əynində kürk, gülümsər və qüssəli gözlər sahibi olan bir sinli kişi görsən, o zaman, dəxi bizi qınama. Vallah, ölümlər savab iş tutmaq istəyirlər.

Yuxunuz şirin olsun, dirilər!

Hekayələr

XƏZRİ

Cənubi azərbaycanlı qardaşıma

Qardaşım, məmləkətimdə, Təbrizdə xəzri əsir.

Bağlar, xiyabanlar bomboş.

Budaqlar titrəyir, xəzəl tökülür.

Soyuq külək sümüklerimə işləyir, damarlarımda qanımı dondurur, nəfəsimi kəsir.

Qardaşım, bilirsənmi mən kiməm?.. Qulaq as...

Bir uşaqlığı xatirinə sal. Yadındadırmı, hər axşam nənən sənə nağıllar danışardı. Əfsanəvi və şirin nağıllar! Yadındadırmı?

Belə bir nağıl var. Bir igid şahzadəni namərd dostları qaranlıq dünyanın zülmətinə salırlar...

Şahzadə od püskürən səhrələr keçir, qarlı dağlar, buzlu dərələr aşır, divlərlə, əjdahalarla çarpışır, Vətəninə – işıqlı dünyanı axtarır. Şahzadənin ahı göylərə ucalır. Fəqət imdadına çatan olmur. Eh, onun bələli başına nələr gəlmiş, onun bələli başı nələr çəkmir... Nəhayət, şahzadə nəhəng bir quşa rast gəlir. Quşun boynunu qucaqlayıb göz yaşları içində yalvarır ki, amanın bir günündü, mənə Vətənimə, işıqlı dünyaya, sevgilimin yanına çatdır. Quş razı olur, şahzadəni qanadlarına alıb deyir:

– Mən qa deyəndə ət verərsən, qu deyəndə su...

Bax, mənim əzizim, mən həmin o şahzadəyəm. İntəhası, nə dəmir libasım, nə polad qılıncım, nə də dağlar və deryalar arxasında mənə gözləyən dünya gözəli, sevgilim var. Bütün bunların əvəzində bir ürəyim var, bir də ki, iki gözüm. Özüm də anadan olduğum ölkənin, Vətənimin qəlbində yaşayıram.

Lakin dünyaya gəldiyim gündən o nəhəng quşun qanadındayam. Biz hey uçuruq, hey işıqlı dünya axtarıq, qardaşım.

Ağzımı açıb Millət – deyə haray qoparıram, qışqırır. Qa!

Ağzımı açıb Azərbaycan – deyə inildəyirəm, qışqırır. Qu!

Daha məndə nə ət qalıb, nə də su!

Ürəyimi parça-parça ona yedirtmişəm!

Göz yaşlarımı ovuc-ovuc ona içirtmişəm!

Bax, mənim əzizim, mən həmin o şahzadəyəm. İntəhası nə dəmir libasım, nə polad qılıncım, nə də dağlar və deryalar arxasında məni gözləyən dünya gözəli, sevgilim var. Bütün bunların əvəzində bir ürəyim var, bir də ki, iki gözüm. Özüm də anadan olduğum ölkənin, Vətənimin qəlbində yaşayıram.

Lakin dünyaya gəldiyim gündən o nəhəng quşun qanadlarında-yam. Biz hey uçuruq, hey işıqlı dünya axtarıq.

Qardaşım, məmləkətimdə, Təbrizdə xəzri əsir... Xəzri! Əşdirsonmi?!

Yalta, iyul, 1959-cu il

YADDAN ÇIXMIŞ SÖZLƏR

Üçü də cavan, üçü də subay, üçü də yaraşıqlı.

Boylu-buxunlu, sağlam, həyatlarından və güzəranlarından razı üç cavan...

Hər bazar günü ayından-oyundan alıb bir yerə yığışırlar. Zarafatlaşırlar, uzun-uzadı deyib-gülürlər. Qəhqəhələrindən stolun üstündəki qab-qacaq cingildəyir, döşəmə titrəyir...

Bu gün də belə oldu.

Birinci qədəhlər boşalandan sonra biri dedi:

– Həzrat, mənim bir təklifim var.

– Buyuracaqsan...

– Gəlin yaddan çıxardığımız və lap az-az işlətdiyimiz sözləri bir-bir xatirimizə salaq. Kim çox söz tapsa, o, oyunu udur. Oldu.

– Necə yəni yaddan çıxmış sözlər... yəni elə söz var?

– İtinə tök!

– Məsələn...

– Məsələn...

– Məsələn, taxikardiya!

– Ə, o nə olan şeydi?

– Pah atonnan!

– Afərin, sən bir...

– İndi mən deyim.

– De...

– Adiafon!

– Ə, bəs o nə olan şeydi?

– Musiqi alətidi...

– Afərin, sən də bir! Ha, ha, ha... Qoyun birini də mən deyim.

– Prosim!

– Epilepsiya.

– Epilepsiya?

– Bəli, bəli, ruhi xəstəlikdi...

– ...Demək, hamımız adama bir söz tapmışıq. Gəlin təzədən başlayaq...

Çox söz tapdılar. Çox güldülər. Lakin oyunda qalib gələn olmadı.

Birdən həmin bu məzəli oyunu təklif edən cavan başını əlləri arasına aldı, gicgahlarını ovxaladı. Dostları onun çatılmış qaşlarını, doluxsunmuş gözlərini və kövrək bir ifadə almış sifətini gördülər... O dedi:

– İkiçə söz deyəcəyəm, qardaşlar. Yalnız biz yox, çoxları yaddan çıxarıb.

– Buyur.

– Türkmənçay... 1828-ci il...

...Üçü də cavan, üçü də subay, üçü də yaraşıqlı.

Boylu-buxunlu, sağlam, həyatlarından və güzəranlarından razı bu üç cavan o günü daha gülmədi...

Şüvəlan, avqust, 1959-cu il

GÖZLƏR

Axşama az qalırdı. İki yalın ortasında görünən günəş yavaş-yavaş saralırdı. Gündüzkü istidən sonra hava bir az soyumuş, səhərdən bəri yəni od püskürən günəş sanki yorulub gücdən düşməyə başlamışdı.

Təmiz səmada süzən qartal arabir aşağı enir, sərt qayaların birinə qonur, o dəqiqə də ox kimi göyə ucalırdı.

Ətraf sakit idi.

Bir tərəfdən sərt qayalıqlarla, o biri tərəfdən qalın meşə ilə əhatə olunmuş geniş çəmənləkdə uzanan şose ilə mavi rəngli bir "Pobeda" gedirdi. Maşında şoferdən başqa daha üç nəfər var idi. Onlardan ikisi arxada, biri qabaqda – şoferin yanında oturmuşdu. Danışmırdılar.

Arabir haradansa, çox uzaqlardan, dağların dalından göy gurultusu eşidilirdi. Təsadüfən maşının içinə düşmüş, indi bayıra yol tapmayan iri və yaşıl bir milçək dal şüşənin üstündə vurnuxur, qanadlarına güc verib vızıldayır, şüşənin üstündə mütəmadi yuxarı-aşağı sürüşürdü. Maşında yalnız ritmlə işləyən motorun və milçəyin yeknesəq səsi eşidilirdi.

Şoferin yanında oturan buxara papağını çıxarıb, əllərini gicgahlarının yanında qoşalayaraq, son dərəcə səliqəli bir hərəkətlə saçlarını sığalladı, dərindən öskürdü, qaşlarını çatdı. Geri dönüb gümrah, azca yorğunluq sezilən bir səslə soruşdu:

– Uzun, neçə qırqovulumuz var?

Arxada oturanlardan biri dizləri arasında bərk-bərk sıxdığı qoşalüləsinə söykənib aşağı əyildi və ayağının altındakı qırqovulları saydıqdan sonra cavab verdi:

– Dörd xoruzdur, altı da fərə.

– Afərin Xallıya!

Xallı qabaqda oturanın ayağı altında şirin-şirin mürgüləyən, hər dəfə adını eşidən kimi gözlərini açıb qulaqlarını şəkləyən tulanın adı idi. Uzun gülümsünüb zarafatyana dedi:

– Ay canım, qırqovulları vuran biz, sən afərinə tulaya deyirsən.

– Yaxşı, incimə, sənə də afərin...

Söhbətə bir az ara verildi. Uzunla yoldaşı baş-başa verib təzə mürgüləmişdilər ki, tanış misralar onları ayıltı.

Qabaqda oturan başını pəncərəyə söykəyib dağlara baxır, hüznü-hüznü deyirdi:

Binələri çadır-çadır,

Çox gözmişəm özüm, dağlar.

Qüdrətini sizdən aldı,

Mənim sazım, sözüm, dağlar.

– Şairin deyəsən yenə təbi gəlib, – deyə Uzun zarafat etdi.

Şair əvvəlcə cavab vermədi. Papiros yandırdı, dərindən bir neçə qullab vurdu:

– Eh!.. Mən bu dağları, obaları gəzə-gəzə şair oldum. Hər dağda izim var, – deyib bir anlığa susdu, əliylə uzaqda, göy bir yamacın üstündə otlayan sürünü göstərərək davam etdi: – Bu dağlar olmasaydı, bax

o sürünü otaran çoban olmasaydı, mən... – O, sözünü kəsib geri dönərək gülümsündü: – Onda mən olardım sənənin tayın, – dedi. Bununla da ovçular arasında zarafat başlandı.

Ovdan qayıdanların ikisi mühəndis, biri isə şair idi. Şairin yoldaşlarının ikisinin də adı eyni olduğundan, şair, boylarına görə birini “Uzun”, o birini isə “Gödək” çağırırdı. Onların dostluğunun bünövrəsi çoxdan qoyulmuş, dağlarda, obalarda möhkəmlənmişdi. Zaman keçdikcə bu dostluq həqiqi qardaşlığa çevrilmişdi. Onlar Bakıda olduqları vaxt belə, bir yerə düşəndə darıxır, tezliklə yenə ova getməyə tələsirdilər. Şəhərdə keçirdikləri günlərin çoxunu ovçuluqdan yadigar qalmış xoş xatirələrə, şirin çöl zarafatlarına həsr edirdilər.

Şair ovla çoxdan maraqlanırdı, boş vaxtlarını qırqovul, turac, ceyran ovunda keçirirdi. O, əlində tüfəng, papağını gözüünün üstünə basıb, böyük bir həvəslə, iy alıb gedən tulanı izləməkdən, özü dedi-yi kimi, “yerdən pırlayıb göyə qalxan” qırqovulu nişan almaqdan bütün qəlbi ilə, şairanə bir həzz alırdı. O, bəzən ov vaxtı gündə filan qədər yol gedir, bir dəfə də olsun yorulmuş demirdi. Belə hallarda yoldaşları ondan geri qalıb deyindirildilər: “Əşi, biz ovçu görmüşük, daha beləsini yox da. Elə bil maşındır”.

Şairin ovdan evə əliboş qayıtdığı günləri də olurdu. Onda o, tez-tez yoldaşlarına zəng vurur, onları yenidən ova getməyə vadar edirdi. Amma ovçular demişkən, “tutmuş” ovdan qayıtdığı vaxt sevinir, hələ ov paltarını soyunmamış, arvadını, uşaqlarını çağırır, vurduğu quşları bir-bir saydırır, ovun cana və sağlamlığa böyük xeyri olduğunu, onun tez-tez ova getməsindən bir az narazı qalan arvadına sübut etməyə çalışırdı. Sonra bir neçə həftə yalnız yemək vaxtı yazı stolunun arxasından qalxırdı. Bir neçə həftə saatlarla oturub, hey yazır, yazırdı...

İndi də şairin ovu “tutmuşdu”. Dostlar bir-birinə aman vermədən zarafatlaşırdı, tez-tez gülüşürdülər. Azərbaycan dilini o qədər də yaxşı bilməyən şofer hamının güldüyünü görüb, qeyri-ixtiyari gülməyə məcbur olurdu.

Ovçular gecələmək üçün Q. kəndinə gedirdilər. Sabah səhərdən yenə ova çıxacaqdılar.

Bir azdan kənd göründü.

Hər tərəfi tutmuş möhtəşəm dağların ətəyində yerləşmiş kənd o qədər kiçik görünürdü ki, uzaqdan səhnə dekorasiyasını andırırdı.

Maşın kəndə girən kimi bir dəstə uşaq onun dalınca qaçmağa başladı. Maşın toz qaldıra-qaldıra kəndin ortasına qədər gedib sağa buruldu, təzə tikilmiş ikimərtəbəli klubun yanında dayandı. Şairin bu kəndə gəlməsini əvvəlcədən bilən camaat klubun qabağına toplaşmışdı.

Maşının qapıları açıldı.

Şair görünən kimi onlarla əl ona tərəf uzandı. O, hamıyla gülərüzlə görüşüb camaatın hal-əhvalını xəbər aldıqdan sonra kəndin qocaları

Şair bir neçə saniyə bu vəziyyətdə durdu. Sonra qızın başını sinə-sindən ayıraraq bir az geri çəkildi. Onun üzündən tutub alnından öpdü. Qızın göz yaşlarından ıslanmış əli ilə öz gözlərini sildi.

– Adın nədir, qızım? – deyərək soruşdu.

– Güldür, əmi.

Bu vaxt dolu bədənli bir arvad camaatı yara-yara qıza yaxınlaşıb onun qolundan tutdu:

– Gəl, qızım, gedək evə, gəl, – deyərək qızı çəko-çəko camaatın arasından çıxartdı.

Şair bir müddət, ana ilə qızın ardınca baxdı...

Camaat kluba yığıldı. Şairlə söhbət başlandı. Lakin hamı hiss edirdi ki, şairin fikri özündə deyil; əvvəllər o, şeir məclisində belə oturmazdı.

Klubdan çıxan kimi o, adamlarla görüşüb maşına tərəf yollandı. Qapını açıb yerində oturdu. Yoldaşları da tez yerlərini tutdular.

Şair papirosunu yandıraraq dalbadal sümürdü və şoferə müraciət etdi:

– Benzinin varmı?

– Var.

– Sür birbaşa Bakıya!

Maşın yerindən tərpəndi. Bir azdan sonra klubun qabağını tutmuş camaat ikibir-üçbir dağılmağa başladılar.

O gündən şair uzun müddət ova çıxmadı. Yoldaşları tez-tez onun yanına gəlib ova dəvət edir, şair isə hər dəfə bir bəhanə tapıb təklifdən boyun qaçırırdı. Həmişə ovdan, çöllərdə, meşələrdə başına gələn əhvalatlardan, kəndlilərlə keçirdiyi xoş saatlardan gülə-gülə danışan şair indi kimsəni yanında ovdan danışmağa qoymur, dərhal araya söz qatırdı.

O, bəzən saatlarla bir yerdə oturub kor qızın – Gülərin taleyini düşünür, arvadının təsəlliləri qarşısında deyirdi:

– Yox, o qızın qəlbini yaman sındırmışam. Heç bilmirəm nə edim.

Bakıya yenə bahar gəlmişdi. Ağaclar çiçək açmışdı. Üç ay müddətində qalın buludlar arxasında gizlənmiş günəş indi mavi səmədan təbiətə baxır, şüalarını yerə çiləməkdə xəsislik etmirdi... Ovçuluq idarəsi qəzetlərdə verdiyi elanla ovu qadağan etmişdi. Baharın gəlməsindən narazı olan deyəsən bircə ovçular idi...

tərəf getdi.

Cavanların qabağında, on yeddi-on səkkiz yaşlarında ucaboy bir qız başını aşağı salıb dayanmışdı. Qızın alına tökülmüş qıvrım teli arabir əsən mehdən tərpənir, qalın, çatma qaşlarını sıgallayırdı. Həyəcanlandığındanmı, yorulduğundanmı, qız ağır-ağır nəfəs alır, qabarıq sinəsi asta-asta qalxıb enirdi.

Yalın ayaqlarının rəngi torpağın rəngindən seçilmirdi. Başını aşağı əydiyindən üzü görünməsə də, şair onun kənd yerlərində tez-tez rast gəldiyi əsl el gözəli olduğunu duydu.

Şair kabinetində, taybatay açılmış pəncərə qarşısında dayanıb baxırdı. Gülərin əhvalatını bütünlüklə unutmasa da, ovçuluqdan da, ovdan da söhbət edir, bu payız yenə ova getməyə hazırlaşır.

O, əsən gilavardan xəfifcə yellənən tül pərdəni pəncərəyə çəkib bir müddət dayandı, sonra stoluna tərəf yönəldi. Oturdu. Əlyazmalarını qabağına qoyub nəzərdən keçirməyə başladı.

Bu müddət ərzində yazdığı lirik şeirlərinin çoxunda gözlərdən danışmaq istəmiş, amma nədənsə “göz” kəlməsini yazan kimi də pozmuşdu.

O, xəyala dalıb papirosunu ara vermədən tüstülədir, nəzərlərini kağızlardan ayırmırdı. Bu an qapı cırıltı ilə açıldı. Şairin qızı qapının arasından başını uzatdı:

– Dədə, bir qız gəlib. Səni görmək istəyir.

– De gəlsin, bala.

Bir azdan qapı təkrar açıldı. Bir qız əlində gül dəstəsi, xırda addımlarla, utancaq bir görkəmlə içəri girdi.

Şair yerindən qalxdı. Qara qıvrım saçlar, o qamət, o geniş alın şairə tanış idi. Bəs çatma qaşların altından baxan, sönmək bilməyən genclik alovu ilə yanan uzun kirpikli gözlər? Bu gözlər şairə tanış deyildimi?

Şair bir an belə tərəddüd etmədi.

“Odur!” – deyər ildırım sürətilə fikrindən keçirdi.

O yıxılmaqdan qorxurmuş kimi əlini stolun küncünə söykədi.

Sevinc dolu, gur bir səsle:

– Qızım, sənsən? Gülərsən? – deyər soruşdu.

– Bəli, mənəm, Gülərəm, – deyər qız əlindəki gül dəstəsini stolun üstünə qoydu.

– Mən bu günü çoxdan gözləyirdim, qızım, – deyər şair davam etdi,

– həkimlər də mənə deyirdilər ki, bu gün olacaq. Mən özüm buna əmin idim.

Şair qızı qucaqladı. Bu dəfə hər iki gözlərindən öpdü.

– Qızım, mən demişdim sənin gözlərinə şeir yazacağam. Mən yanlışmadım, qızım.

O susdu, geri çəkilib qıza bir də baxdı.

– Şair yanılmaz, qızım! – deyər sözünü tamamladı. – Mən şerimi yazdım...

QARTAL

(Əfsanə)

Ovçu əlində tufəng boz bir qayaya daldalanıb pusquda durmuşdu. Qırılmış gözlərini göyə dikərək hikkəsindən dodaqlarını gəmirirdi. O, qartalı axtarırdı. Qartalsa görünmürdü. Yox, yox, qartal görünmürdü desək, düz olmaz. Qartal yenə öz məkanında uçurdu. Hüdudsuz səmaları yarı, topa buludların arasında süzür, çaxan ildırımların üstünə şığı-yıb göyün dərinliklərində sıldırım qayaların üstünə enirdi. Lakin ovçu qartalı görə bilmirdi. Çünki ovçunun gözləri işıqsız, səma geniş, qartal isə güclü idi.

Ovçu yanırdı. Kindən, qəzəbdən, acizliyindən yanırdı. Ovçu nifrət edirdi. Qartal gizlədən buludlara, onu geniş köksünə alan sıldırım qayalara, nəhayət, onun qanadlarına qüvvət, gözlərinə işıq verən günəşə nifrət edirdi.

Axı niyə? Qartal ovçuya nə etmişdi?

Çoxdan bəri idi ki, ovçu bütün təbiətdə hökmran bir şöhrət qazanmaq arzusu ilə yaşayırdı. O, çiyində tufəng, ayağında vaxtilə təsadüfən öldürdüyü bir pələngin dərisindən uzunboğaz çəkmə, sinəsini qabağa verərək son dərəcə özündən razı bir görkəmlə dağların, qayaların arasında gözə-gözə təbiətdə hər şeyə – dağlara, daşlara, insanlara, heyvanlara özünün böyüklüyünü və məğlubedilməzliyini göstərmək istəyirdi. Lakin ovçu tufəngini şikarına tuşlayan kimi şikarı qaçırdı.

Bunu qartal edirdi.

Ovçu tufəngini su üstə gələn körpə ceyrana, qayalığa çıxıb özünü günə verən xınalı kəkliyə, kolluqda yem axtaran turaca tuşlayanda qartal göydən aşağı şığıyır, ovçunun ovunu hürküdüb qaçırdı.

Qartal ovçunu qan tökməyə qoymurdu.

Ovçunun qartal qarşı kin-küdurəti o qədər idi ki, indi o, tufəngini lap bir addımlıqda belə qabağına çıxan turaca, kəkliyə tuşlamır, yalnız qartalı axtarır, ondan intiqam almaq istəyirdi.

Ovçu nələr çəkmirdi. O, qartalın ölüsünü görmək üçün öz ölümünə razı idi. O, qartalın parçalanmış cəsədini görmək üçün özəlləri ilə öz ürəyini parçalamağa hazır idi.

Bəs qartal? Qartal ovçudan qorxmurdu? Yox. Axı qartal tək deyildi. Məgər qarlı dağlar, hüdudsuz səma, qüdrətli günəş, sakit gecələrin sehrli laylası, sıldırım qayaların arasında qaynayan bulaqların sərin suyu,

göydə dəliqanlı igidlər kimi oynayan ildırımlar – məgər bunlar hamısı qartalı ovçunun hiyləgər niyyətindən, onun amansız gülləsindən qorumurdumu?

Bəs ovçu? Axı necə olursa-olsun, düşmən yenə də düşməndir. Bir neçə gün qabaq, nəhayət, ovçunun güllələri qartalı yaralamışdı. Qartal sinəsindən üç yara almışdı. Bu anda da vətən təbiəti ona kömək əlini uzatmışdı: Bulaqlar onun yuvasına su, əsən küləklər isə sərinlik gətirmişdi. Göydən yağış gəlmiş, onun yaralarını yumuşdu, çiçəklər, otlar məlhəm olmuşdu. Qartal qanadlarında mətanət, gözlərində işıq hiss etmişdi. Sabahı günü o, ovçunun gözləri qarşısında yenə də məğrur bir görkəmlə qanadlarını gərərək hüdudsuz səmaları yara-yara ağıla gəlməyən hündürlüklərə qalxmışdı...

Lakin ovçu da təslim olmamışdı. Amma indi o, tufəngini açıq gəzdirməyə qorxurdu. Çünki artıq bütün təbiətə məlum idi ki, qartalı yaralayan ovçudur. Ovçu həmin boz qayadan əl çəkmirdi. Yenə boz qayaya daldalanıb saatlarla qartalın pusqusunda dururdu. Yenə vicdansız məqsədini yerinə yetirmək üçün münasib məqam axtarırdı. Beləliklə aylar, illər ötürdü. Mübarizə davam edirdi...

Ah, zalım qocalıq! Sən qartal qanadlarının vaxtından tez saralmasına, onun əvvəlki kimi alovlu bir ahənglə vurmamasına necə qıydın?

Ah, zalım qocalıq, zalım qocalıq!.. Sənə qarşı bir dərman yoxdur. Sənin gəlişini gecikdirmək mümkün olsaydı...

Qartal günbəgün, saatbasaat gücdən düşürdü. Ovçuya elə bil yeri-göyü vermişdilər. Onun güllələri qartalı yıxmadısa, həyatın qanunlarından biri onun mənfur arzusuna əməl etdi. Qartal artıq hər gün yuvasından uçmadı, hər gün buludlar arasında süzmədi, hər gün bulaq üstə enmədi.

Vaxt gəldi, qocalığın ən yaxın sirdaşı – ölüm qartalın qanadlarını tamam təqətdən saldı. Hər yerə – dağlara, daşlara, əngin səmalara müdhiş bir xəbər yayıldı:

– Qartal... can üstədir...

...Bu kədərli xəbərdən hamı qəhərləndi, bulaqların, çeşmələrin suyu bulandı, günəş də buludlar arxasında gizlənib sanki işığını, istisini təbiətdən əsirgədi.

Ovçu isə qartalın son gününü gözlədi.

Qartal saralmış gözlərini açıb ətrafa nəzər saldı: təbiət nə qədər gözəl idi. Qartalın yadına cavan vaxtları düşdü. Qıy vurub qalxmaq

istədi. Təbiətdə hər şeyi – dağları, daşları, topa buludları bağrına basıb duz kimi yalamaq istədi. Lakin qanadları qalxmadı. Gözləri yaşardı. Elə bu vaxt qulaqları ovçunun addım səslərini eşitdi. Yox, yox, ovçu qartalın belə ölümünü görməməli idi...

Qartal yerindən oynadı, qıy vurub birdən göyə qalxdı. Sanki təbiət də bunu gözləyirdi. Ürəklər sevindi, bulaqların, çeşmələrin suyu duruldu, günəş də buludlar arxasından boylanıb bütün camalı ilə təbiətə baxdı.

Təbiət qartalın belə ölümünü istəyirdi.

Ovçu isə sarsıldı, gözlərinə inanmadı. Qəzəbindən ürəyi sıxıldı, boğazı qurudu. Göydə möhtəşəm bir görkəmlə hündürlükləri fəth edə-edə irəli uçan qartalın dalınca yerlə qaçmağa başladı. Qartal uçdu, ovçu qaçdı. Ovçu qaçdı, qartal uçdu. Ovçunun dizləri daşa dəyib qanadı, ürəyi sanki köksünü yarıb bayıra tullanmaq istədi.

Birdən qartal səmtini dəyişib uzaqda görünən dik bir qayaya tərəf uçmağa başladı. Ora çatan tək ağır bir daş kimi qayanın zirvəsinə düşdü. Qanadları gərildi, son dəfə təbiətə baxıb gözlərini yumdu. Qartal öldü.

Ovçu, zirvəsi buludların içində görünməyən qayaya baxdı. Ora insan qalxa bilməzdi. Ora quş quşluğuynan uçsaydı qanad salardı. Ovçunun ələcsizliqdan dizləri büküldü, üzüqoylu torpağın üstünə sərilirdi...

Qartalın ölüsünə də ovçunun əli çatmadı...

220 №-li OTAQ

Sizə əhvalatı olduğu kimi – bir şey artırıb-əskiltmədən danışmaq istəyirom.

Moskva. İyul ayının sonu.

Mənim kiçik otağımın pəncərələri taybatay açıqdır. Eşikdən içəri sərin meh vurur. Mən beş il yaşadığım bir otağı diqqətlə nəzərdən keçirirəm, elə bil ilk dəfədir ki, bu otaqdayam. Burada hər şey – kitab şafının rəflərinə pərakəndə halda səpələnmiş kitablar, arxasında yuxusuz gecələr keçirdiyim qəhvəyi stol, ağ nikeli qapqara tökülüb qaralmış köhnə çarpayı, – hər şey, hər şey nə qədər mənə əzizdir!

Moskva. İyul ayının sonu.

Mən bu gün diplom almışam, qara cildli bir diplom. Mənim beş-illik tələbəlik həyatım artıq arxada qalmışdır. Gören doğma Moskvada keçirdiyim bu beş ili mən unuda bilərəmmi? Bir gün də belə yox!

Moskva. İyul ayının sonu.

Axşam saat yeddinin yarısıdır. Mən tələsməliyəm. Çünki çoxdan bəri görüşmədiyim dostlarımın yanına gedəcəyəm.

Saat yeddiyə on beş dəqiqə qalanda pencəyimi geyib küçəyə çıxıram...

Bilmirəm, niyə tramvay o səkkizmərtəbəli binanın qarşısında dayanan kimi, ürəyim döyünməyə başladı. Bir müddət tramvaydan düşməyə belə təəddüd etdim.

Binaya yanaşan kimi ilk andan nəzərimi qapıya vurulmuş enli qara lövhə cəlb etdi: "Tələbələr yataxanası".

Bir il qabaq bu lövhə yox idi. Düz bir il idi ki, mən dostlarımı görmürdüm.

Qapını açıb içəri girdim.

Gününü görüb dövrənini sürmüş qoca komendanta pasportumu təhvil verib gedəcəyim otağın nömrəsini dedim və altıncı mərtəbəyə qalxdım. Üstündə "220" rəqəmi yazılmış qapının qabağında dayan-dım. Qapını yüngülcə itələdim. Qapı cırıltı ilə açıldı.

220 №-li otağa girən kimi üstünə araş butulkaları, konserv qutuları, qədəhlər düzülmüş balaca stolun yanında çəngəl-bıçağı silən Elmarı gördüm. Ondan bir az aralı, stolun baş tərəfində, İslam əllərini oynada-oynada sarısaçlı, sinəsi açıq, aşağıya doğru darlaşan qolsuz paltar geymiş bir qızla söhbət edirdi.

– Paho, gör bizə kim gəlib!.. Ay səni xoş gördük! Balam, bizi lap yaddan çıxarmısan ki? Axı, belə iş olmaz! – deyə Elmar əlini dəsmala silib üstümə yüyürdü, bərk-bərk məni qucaqladı, iki dəfə üzümdən, bir dəfə dodaqlarımdan öpdü. Bizdən bir az kənarda əlləri cibində dayanan İslam gülür, kirpiklərini tez-tez qırırdı. Hələ də məni buraxmayan Elmarın qolları arasından birtəhər çıxıb İslama tərəf yönəldim, əlini bərk-bərk sıxdım, onu öpmək üçün özümü qabağa verdim. İslam mənim məqsədimi duyub geri qanrıldı, güldü, sarı dişləri göründü.

– Ay salam, salam! Nə əcəb səndən? – deyə birdən susdu, bizə yanaşan sarısaçlı qızın qolundan tutdu, məni ona ciddi bir görkəmlə təqdim etdi, elə bil dostunu yox, rəsmi bir adamı təqdim edirdi.

– Nika tanış ol. Bizim azərbaycanlıdır, neftçilərdəndir.

Nika əlini uzatmadan adını dedi və incə bir səslə:

– Bəs sizin adınız? – deyə soruşduqdan sonra qolundan asılmış redükülündən yaylığını çıxarıb alınının tərini sildi.

Mən də adımlı dedim. Nika isə daha danışmadı, susdu. İslamın üzünə baxıb nədənsə dodaqlarını marçıldıtdı.

İslam qızın əlini əlləri arasına alaraq ona tərəf əyildi, qulağına nəsə pıçıldadı. Qız güldü. Araya bir neçə saniyəlik sükut çökdü. Sonra İslam qızın qolunu buraxıb stolun arxasında çörək doğrayan Elmarı çağırdı:

– Elmar, sən Nikayla stolu sahmanla, biz də bir az söhbət edək.

Nika Elmarın yanına getdi.

Biz İslamla çarpayının üstündə oturmaq. Mən diqqətlə İslama fikir verdim. Adam da bu qədər kökələnmiş! Sizi inandıraram ki, əgər İslamı küçədə görsəydim, tanımazdım. İndi yanımda oturan İslam mənim tanıdığım, iki yoldaş arasında "sümük kisəsi" çağırılan İslam deyildi!

İslam yerində qurcalandı, birdən "yaman istidir" deyə ayağa qalxdı. Pencəyini çıxartdı. Elə bil İslamın kök bədəni bunu gözləyirdi: o dəqiqə sinəsindən, qamından, böyürlərindən xeyli ət pırtladı; İslam tamam yumru bir şeyə döndü.

bir də. Elmar nədənsə o saat kefləndi, dili dolaşdı, tez-tez gəyirməyə başladı.

İslam əlindəki duzlu xiyardan dişdəm vurub Elmara dedi:

– Ay-hay, nə tez gözlərin qızardı.

Elmar göz vurdu, çiyinlərini əsdirə-əsdirə güldü.

– Təki gözlərim araqdan qızarsın!

Hamı gülüşdü. Sonra üç nəfər – İslam, Elmar və Nika öz aralarında danışmağa başladılar...

...Mənimsə yadıma orta məktəbdə oxuduğumuz vaxtlar düşdü. Mən onuncu sinifdə, İslamla Elmar doqquzda oxuyanda bizim dostluğumuzun bünövrəsi qoyulmuşdu. O zamanlar İslam özfəaliyyət dərnəyində tar çalır, Elmar isə oxuyurdu. Məktəbdə bir konsert olmurdu ki, bu iki nəfər orada iştirak etməsin.

Biz – üç dost vaxtımızın çoxunu kitabxanalarda keçirərdik. Həftədə bir-iki dəfə ya kinoya, ya teatra gedərdik. İslam böyüyəndə tarixçi, Elmar isə ədəbiyyatçı olacağını söyləyirdi. Mən elə o zamandan, bəlkə də daha tez, lap uşaqlığımdan neftçilikdən yapışmışdım. Dənizdəki neft buruqlarında işləmək, üz-gözüm mazutun içində evə qayıtmaq mənim ön müqəddəs arzum idi.

Vaxt keçdi. Orta məktəbi bitirib Moskvaya getdim. Neft institutuna daxil oldum. Bir ildən sonra Moskvada İslamla Elmarı qarşıladım. İkisi də Moskva universitetinin tarix fakültəsinə girdi.

Sonra tələbəlik illəri bir-birinin ardınca ötüb keçdi, bir yerdə yatdıq, bir yerdə durduq, üçümüz bir papirosu çəkdik, bir yerdə səhərə qədər imtahanlara hazırlaşdıq. Hər dəfə təqaüd alan kimi bir yere yığılıb şənlik düzəldtik, dostları başımıza topladıq, bəzən səhərə kimi keflədik. Aramızda xırda incikliklər də baş verdi, amma yarım saatdan sonra öpüşüb barışdıq. Bu illər ərzində İslamın tarı da bir gün belə susmadı, güldü, inildədi, segah çaldı, şikəstə dedi, ürəyimizi döyündürdü, gözlərimizi vasartdı, hər dəfə vadiyımıza Bakını saldı.

Belə günlərimiz çox oldu. Ancaq bir gün gəldi ki, bizim dostluğumuz soyudu, İslamla möhkəm sözləşdik, o mənə dedi, mən ona.

Əhvalat belə olmuşdu:

Günlərin birində yenə İslamın yanına – 220 №-li otağa gəlmişdim. Qış idi. Otaqda istidən çox ürək sıxan bürkü vardı. Paltomu soyunan kimi İslamdan “tarı dinqildatmasını” xahiş etdim. Əvvəlcə o boyun qaçırdı, dedi ki, çalmıram, kefim yoxdur. Mən bir də təkid etdim,

zarafatyana ona “forslanma” dedim. O isə hirsli-hirsli üstümə çımxırdı:

– Sənin də bir tarın var, elə bilirsen ki, dünya sənindir. Tarın, kamançanın vaxtı keçdi.

Sözün düzü, məni gülmək tutdu. İslamın boynunu qucaqlayıb soruşdum:

– Bu fikirlər sənin başına hardan gəlib, ay İslam? Necə yanı tarın, kamançanın vaxtı keçdi?

– Heç hardan gəlməyib! Elə öz-özümə fikirləşib tapmışam, başa düşdün? – deyə o, kobudcasına məni itələyib çarpayısına uzandı.

Bu dəfə mən partladım. Deyəsən ona “əbləh” dedim. O isə məni “gic müsəlman” adlandırdı. Daha bir söz demədim, geyinib otaqdan çıxdım.

O gündən hər həftə onlara zəng vurur, bir-iki kəlmə ilə hal-əhvalarını xəbər alırdım. Vəssalam.

Sonra vaxt gəldi, ali məktəbi bitirdim. Arada düz bir il dostlarımı görmədim. Çünki aramız soyumuşdu. Bir də başım qarışıq oldu. Gah imtahanlara hazırlaşdım, gah da diplom yazdım...

...Nəhayət, indi dostlarımın yanında idim. İslam kökəlmişdi, Elmar arıqlamışdı. İkisi də Nikanın qolundan tutub bir-birinə aman vermədən ona nəse deyir, üçü də şaqqıltı vurub güldürdü.

İslam mənə tərəf döndü, buxağının tərini silib bayaqkı gülüşün təsiri altında hıqqana-hıqqana soruşdu:

– Təyinatı hara almısan? – deyə o, yerindən qalxıb otağın o başına getdi, divardan asılmış aynadan özünə baxdı, sualını bir dəfə də təkrar elədi.

Yerimdən qalxıb İslamın yanına gəldim.

– Necə yanı hara? Bakıya almışam.

– Haraya? Bakıya? – deyə İslam təəccüblə soruşub Elmara tərəf döndü, qışqırdı. – Ey, eşidirsən? Deyir ki, işləməyə Bakıya gedəcəyəm.

Elmarın başı söhbətə çox qarışıq idi. O, Nikaya “bağışla” deyib bir anlığa bizə tərəf döndü və dedi:

– Hara? O xarabaya?

Mən Elmara cavab vermək istədim. İslam sözümü ağzımda qoydu:

– A kişi, Bakıda nə var? Ağlın olsun, gedib düşəcəksən müsəlmançılığın içinə, mədəniyyətsizlərin arasına. Gül kimi Moskvanı, restoranları, cananları qoyub hara gedirsen?

Bir söz deyə bilmədim. Nədənə həm Elmarın “xaraba” kəlməsi, həm də İslamın son sözləri mənə həmin tar əhvalatını xatırlatdı. Bu iki şeyi bir-birinə bağlayan mənə bədənime üşütmə getirdi.

– Əy, İslam, Bakı sənə çörək verib. Elə danışma, – deyə mən fikrimi ifadə etmək üçün daha münasib sözlər axtarmağa çalışdım, ancaq sözümü qurtara bilmədim. Elə bu an Nika da bizə yanaşdı. İslamın qoluna girib yenə dodaqlarını marçıldatdı. Qız İslamdan soruşdu:

– Nə olub? Əgər gizlin deyilsə mənə də deyin...

İslam güldü, əllərini bir-birinə vuraraq qərribə bir səsle qıza başa saldı:

– Nika, bir bunun dediyinə bax. İşləməyə Bakıya getmək istəyir.

– Aha, demək patriotdur... Vallah, ixtiyar məndə olsaydı bu “patriot” kəlməsini dilimizdən birdəfəlik silib atardım. Canım, bu Qafqazda nə tapmısınız? Sizin Qafqaz əhli, bizim də Tambov mujikləri... Fu!.. – deyə Nika hıqqıldadı, dediklərinin təsdiqi üçün İslamın üzünə baxdı.

İslam:

– Düzdür, düzdür, – deyə Nikanın sözlərinə şərik olduğunu bildirdi. Özü də necə bir soyuqqanlıqla!

Ürəyimi çırpındıran həyəcan elə bil dilimi, dodağımı qurutdu, bədənimi mənəgənə kimi sıxdı. Nədənə İslamı ayağımın altına salıb əzmək istədim. Lakin özümü ələ aldım.

– İslam, – dedim, – sən həmişə tar çalardın, şikəstə deyərdin. Nizaminin, Füzulinin, Sabirin adı sənə dilindən düşməzdi. Yanında Azərbaycanlı, Bakıdan danışanda gözlərin dolardı, “Vətənə qurban olum” deyərdin. Bəs indi? Axı, sənə nə olub?!

İslam məni dinləyir, təbəbbürlü görkəmlə başını bulayır, istehza ilə gülümsünürdü. O mənim susduğumu görüb Nikadan aralandı, bir o başa, bir bu başa getdi, sonra dayandı.

– Hm... Nizami, Füzuli... – dedi. – Sənə dediklərinin hamısı düzdür. Mən Nizamidən də, Füzulidən də, Sabirdən də həzz alardım, gecə yarıya qədər onları oxuyardım. Düzdür, mən tar da çalardım, şikəstə də deyərdim. Bax o tar mənim əlimdən yerə düşməzdi. – Burada o, sözünü kəsib divardan asılmış ağ sədəfli tarını göstərdi. Mən bayaqdan o tara fikir verməmişdim. İndi verdim. Tarın sədəfi qaralmış, üstünü toz basmışdı. Demək, artıq İslam tarını əlinə almırdı, onun barmaqları o simlərə toxunmurdu. – Düzdür, sənə dediklərinin hamısı

düzdür. Ancaq o vaxtlar keçdi. İndi o Nizami, o tar, o kamança, nə bilim, segahlar, zabillər nə sənə lazımdır, nə də mənə!

Dünya gözlərimdə qaraldı. Bu nə danışır? Axı, İslama nə olub? Bunu kim, hansı şərait belə edibdir? Moskvamı? Moskvada aldığı təhsilmi? Yox! Yox! Moskvada yüzlərlə azərbaycanlı oxuyubdur, lakin heç kəs bunun kimi danışmayıb, öz xalqından, mədəniyyətindən üz döndərməyib!.. Nika stolun arxasında qədəhləri dalbadal boğazına boşaldan, artıq əməlli-başlı keflənmiş Elmara tərəf getdi. Mən onun səsinə eşitdim.

– Elmar, mən yatmaq istəyirəm.

– Nə-ə... Ya-yatma-aq... – deyə Elmar kəkələdi. – Yatmaq olar, amma qorxuram ki, o dəfəki kimi ərin səni burada tapa... Atamıza od vura...

İslam susduğumu görüb güldü, deyəsən mənə təsəlli vermək fikrinə düşdü.

– Sən məndən incimə... Sən hələ çox şeyləri başa düşmərsən. İyirminci əsr hələ sənə beyninə girməyib, – dedi. – Əsr başqa əsrdir, mənim əzizim. Yeni gənclik meydana çıxıb. Bizi nə adlandırırlar, adlandırınsılar. Lakin biz varıq. Düzdür, çox azıq, amma varıq, yaşayırıq... İnsanın sərbəstliyini, azad təfəkkürünü əlindən alan milli hisslər, ailə, nə bilim, cürbəcür adət-ənənələr bizim ruhumuza yaddır. Biz yalnız yaşamaq, kef etmək, bu dünyadan nə mümkündürsə qoparmaq istəyirik... İyirminci əsr saksofon, truba, trombon əsridir. Biz lirikadan, insanın gözlərini kor edən romantik xəyallardan, ülvə məhəbbət kimi yabançı hisslərdən çox uzağıq. İnsan bir dəfə yaşayır... Ona görə də biz öz hisslərimizi cilovlayırıq, bayaq dediyim kimi, həyatdan nə mümkündürsə qoparıq... Əlbəttə, yəqin sən ürəyində bizə gülürsən. Haqqın da var. Çünki sən həyatı başa cür başa düşürsən. Yalnız sənə yox, milyonlarla sənə kimilərin bizi görməyə gözləri yoxdur. Hamı bizə nədənə stilyaqa, deyir, bizi hər yerdə biabır etmək istəyirlər, bəzən lap üzümüzə də tüpürürlər. Amma biz məğlub olmuruq, yaşayırıq... Aydınırmı?

İslam susdu. Saatına baxıb gərnəşdi:

– Paho, saat on ikidir ki!

Bu, o demək idi ki, yəni çıx get.

Mənimə elə bil dizlərim qurumuşdu, deyəsən gözlərim də yaşarmışdı.

– İslam, axı, Azərbaycan...

İslam kobudcasına mənim sözümü kəsib qışqırdı:

– Rəhmətliyin oğlu, nə tapmısan ey bu Azərbaycanda! Cəhənnəmə qalsın sənin Azərbaycanın! Elə səhərdən tutuquşu kimi Azərbaycan, tar, kamança deyib ötürsən!..

O yandan Elmarın boğuş səsi eşidildi:

– A kişi, nə tar... Sən saksofondan danış!

Mənsə yenə bir söz deyə bilmədim. Doqquz ay bətnində yatmış, aylarla südünü əmmiş, laylasını dinləmiş, xeyir-duasını eşitmiş bir ananın üzünə ağ olan oğula nə demək olardı?!

Mən yalnız qapıya atıldım, hirsimdən əsə-əsə var səsimlə:

– Tfu sizin üzünü! – deyə qapını çırpıb çıxdım. Dəhlizdə arxamca qışqıran kefli Elmarın səsinə eşitdim:

– Bizdən Azərbaycana salam!

Komendantdan pasportumu geri alanda o qoca kişi diqqətlə üzümə baxdı və soruşdu:

– Orada heç kim qalmadı? Yoxsa, gecdir, yatmaq vaxtıdır.

Mən nə etdiyimi bilmirdim. Yazıq qocanın üstünə qışqırdım:

– Xeyr, qaldı! Bir fahişə qaldı, bir də o fahişəyə oxşayan iki oğraş!..

Küçəyə çıxdım. Gecə zülmət kimi qaranlıq idi. Beynimdəki dəhşətli uğultu sanki başımı partlatmaq istəyirdi. Qulaqlarımda daim kefli Elmarın son sözləri sələnirdi:

– Bizdən Azərbaycana salam!

Necə? Sizdən salam! Azərbaycana?! Yox, yox! Mən sizinlə düz-çörək kəsdiyimə görə Azərbaycana çatan kimi üzr istəyəcəyəm.

Səhər-axşam başı dumanlı olan bizim dağlardan üzr istəyəcəyəm!

Ələsgərin, Xəstə Qasımın, Abbasın yanıqlı sazından üzr istəyəcəyəm!

Gəncliyində daim beşik başında layla deyən, qocalığında isə daim xeyir-dua oxuyan bizim anaların ağ birçəklərindən üzr istəyəcəyəm!

Nəhayət, mən vicdanımdan, bir də anam Azərbaycanın torpağından üzr istəyəcəyəm!

Sonra...

Sonra isə Bakıda, Azərbaycanın hər şəhərində, hər kəndində hər yoldan ötəni saxlayıb bu sözləri deyəcəyəm:

– Gedin onları axtarın, tapın! Onlar 220 №-li otaqda yaşayırlar! Qorxmayın, onların üzünə tüpürün!

GÜLLƏR

Qardaşım Vəqifə

Konsertin başlanmasına az qalmışdı.

Səhnəyə bitişik olan otağa bugünkü konsertin iştirakçıları toplaşmışdı. Onların çoxuna on altı-on yeddi yaş ancaq vermək olardı. Kimi müəlliminin yanında dayanıb son dəfə məsləhətə qulaq asır, kimi skripkasını, kimi tarını kökləyirdi. Hamı çox yavaş, bəzən pıçıl-tıyla keçən bir səslə danışır, bacardığı qədər özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışırdı. Lakin belə hallarda həyəcan həmişə süni soyuqqanlılığa üstün gəlir. Onlar həyəcanlanmaya bilməzdilər.

Axı, bu gün onların ilk konserti idi!

Tahir otağın səhnəyə açılan qapısı yanında stulda oturmuşdu. O, pianistlərə xas olan adətlə tez-tez əllərini dodaqlarına yaxınlaşdırıb nəfəsi ilə isidirdi. Əynindəki tünd qara rəngli kostyum dolu bədənində tarım çəkilmiş kimi görünürdü. Ağ ipək köynəyinin yaxalığını səliqə ilə pencəyinin üstündən aşırırmışdı. Sifətinin cizgiləri kobud olsa da cazibədar idi. Geniş alnındakı xırda qırıqlar onu fikirli göstərirdi.

Onun görkəmi, çöhrəsində donub qalmış təbəssüm, qəlbində gizli bir hissin hökm sürdüyünü sübut edirdi. Bu gizli hissin adı nə qədər sadə və aydın idisə, o qədər də müdhiş idi. Dərd!

Onun on altı yaşında nə dərdi ola bilərdi?

İndiyədək şəhər onu şənləşdirmişdi. Ona elə gəlirdi ki, ömrü boyu pis gün görməyəcək, həmişə xoşbəxtliklə yaşayacaqdır. Həyatda rast gəldiyi hər şey onun nəzərində adi, təbii halında qalmır, böyüyür, gözəlləşir, hər bir şəxs isə onun üçün məharəti və namusu təcəssüm edən bir insana çevrilirdi.

İndiyədək, on altı illik ömrü ucsuz-bucaqsız çəmənlərdə sakit axan bir çaya bənzəyirdi. Bu çay nə bulanır, nə qayalarla çarpışır, nə də bir maneəyə rast gəlirdi.

Lakin amansız dərd şəffaf suyun içinə düşən tünd bir mürekkəb damlası tək onun həyatını bulandırır. Tahir əvvəlcə sarsılarsa da, vaxt keçdikcə, dərindən də məhəbbət, sevinc kimi çox təbii bir hiss olduğunu dərk etdi...

Tahir qalxıb yoldaşlarına baxdı. Onlar nə qədər xoşbəxt görünürdülər! Hamının fikri yalnız bir şeylə – konsertlə bağlı idi. Tahiri isə konsert bir o qədər düşündürmürdü. Onu düşündürən başqa aləm idi.

Birdən kimsə onun qolundan dartdı. Bu, Tahirin məktəb yoldaşı, “Tarzən” ləqəbi ilə tanınan Həsən idi. Həsən ağ sədəflə bəzənmiş tarını cəld bir hərəkətlə yanındakı qırmızı stolun üstünə qoyub Tahirə tərəf döndü:

– Adə, Təhir... Az qalır ürəyim partlasın, – deyərək Tahiri qapıya tərəf çəkib pərdəni araladı, salona baxdı və davam etdi: – Bay atonnan, bir belə adamın qabağında çalmaqlar?

Tahir Həsənin üzünə baxıb gülümsündü. Onun burnunu iki barmağı arasında sıxıb:

– Qorxma, bakılı balası, – dedi, – sən zabilini çal, gör bir nə əl vuracaqlar.

– Görək də.

Həsən bir dəfə də “bay atonnan” deyib tarını götürdü, otağın o başına getdi. Tahir isə pərdəni aralayıb diqqətlə salonu nəzərdən keçirməyə başladı.

Al-əlvən tavandan asılmış böyük çilçırağın gur işığı salonun mərmər sütunlarını ayna kimi parıltırdı. Camaatın danışığı anlaşılmaz bir uğultu yaratmışdı. Oturanların çoxu Tahirə tanış idi.

Budur, ikinci sırada Həsənin atası Bəkir dayı ilə anası Gülnaz xala oturlar. Onlar konsertə Həsənin kiçik bacısı Solmazı da gətiriblər. Bəkir dayı tez-tez saatına baxır, arvadına nə isə deyir, Gülnaz xala isə asta-asta başını tərpədir. İki sıra geridə yenə tanış adamlar oturlar. Bəkir dayı ilə Gülnaz xala kimi onlar da konsertin başlanmasını səbirsizliklə gözləyirlər. Bu gün konsertə gələnlərin çoxu ata-analar idi.

Tahirin nəzərləri birinci sıradakı iki boş yerə sancıldı. Nə olaydı indi bu yerlərdə onun atası ilə anası oturaydı!

Tahir birdən-birə tutuldu. Qara qaşları düyümləndi. Oturanlar ələ bil dumanlı pərdəyə büründülər. O, yıxılmasın deyərək divara söykəndi. Gözündən bir damla yaş süzülüb o dəqiqə də yanağında qurudu. Xəyalında bir anlığa öz evləri canlandı.

Budur, onun səkkiz aydan bəri adi, rahat insan yuxusuna həsrət qalmış yorğun anası atasının başını yastıqdan üsulluca qaldırıb ona çay qaşığı ilə su verir, deyir:

– İç, iç, qurban olum sənə, iç.

Xəstə gözlərini açır, xırıltılı bir səslə dillənir:

– Axı, içə bilmirəm...

Anası yalvarır, dil tökür, nəhayət, xəstə atası bir qaşığı suyu güclə udur. Anası sevinir. O, gizləncə suya qənd qatmışdır. Xəstə isə bunu duymur.

Tahir xəyalından ayrıldı. Əllərini sinəsində çarpazlayaraq gözlərini bir nöqtəyə zillədi. Nədənə yadına müəllimi ilə dünənki söhbəti düşdü.

Dünən dərsdən sonra müəllimi Tahiri yanına çağırtdırıb ona konsertdə bu gün yox, bir həftə sonra – ikinci qrupla çıxış etməyi təklif eləmişdi. Tahir bunun səbəbini soruşduqda, o demişdi.

– Oğlum, mən istəyirəm ki, sən birinci rəsmi çıxışında atan da olsun. Mən istəyirəm ki, o sənə qulaq assın. Axı, o, sənə yalnız ata olmayıb, başa düşürsənmi?

– Müəllim, mən bunları yaxşı bilirəm.

– Mən də ona görə istəyirəm ki, sən ikinci qrupla çıxış edəsən. O vaxta qədər atan da sağalar.

Tahir isə belə cavab vermişdi:

– Xeyr, müəllim, yaxşı olar ki, elə sabah çıxış edim.

O, özlüyündə bu cavabın mənasını yaxşı bilirdi. O mənə bu idi: “İkisi də bir şeydir. Heç bir təfəvütü yoxdur. Ya sabah, ya bir həftə sonra”. Bu sözləri açıq-açıqla deməyə Tahirin ürəyi gəlməmişdi.

O, bu sözlərin mənasını çoxdan başa düşmüşdü. Bu sözlər yuxusuz gecələrin əli ilə onun qəlbinə, beyninə yazılmışdı. O bilirdi ki, ələcsiz xəstə nə deməkdir. O bilirdi ki, atasına bir daha yorğan-döşəkdən qalxmaq qismət olmayacaq. Tahir bu günlər atasına – o ağıllı, rəhmdil kişiye son oğulluq borcunu verirdi. Nəm dəsmalla onun ayaqlarını silir, yastığını düzəldir, bir sözlə, əlindən gələni edirdi. Bir gün, iki gün, üç gün... Nəhayət, atası, gülən, danışan, gəzən ən adi bir insan kimi onun gözləri qarşısından həmişəlik gedəcəkdir. Ata!.. Bu ad onun üçün indi əvvəlkindən nə qədər əziz və nə qədər mehriban səslənirdi. İndi Tahiri yandıran atasının bu konsertdə olmaması idi. Axı, o, uzun illik zəhmətinin bəhrəsini ona, ilk növbədə yalnız ona göstərmək istəyirdi!..

Foyədə üçüncü dəfə çalınan zəngin səsi Tahiri əzablı fikirlərdən ayırdı. Otaqda kimsə qışqırdı.

– Konsert başlanır!

Bir azdan otağa yaşlı bir qadın girdi. O, içəriyə toplaşanları mehriban nəzərlərlə süzdükdən sonra hamıya müraciətlə:

– Hə, qorxmursunuz ki? – dedi və cavab gözləmədən əlindəki kağızı nəzərdən keçirə-keçirə qapıya tərəf yönəldi, qara mahud pərdələrin arasında gözdən itdi. Bir neçə saniyədən sonra səhnədən onun aydın səsi eşidildi:

– Onillik musiqi məktəbinin buraxılış sinfi şagirdlərinin iştirakı ilə konsertimizə başlayırıq. Segahi-zabul... Tarda çalacaqdır Həsən Əlizadə.

Qadın səhnədən çıxıb “tez ol, tez ol”, – deyərək Həsəni tələsdirdi.

“Tarzən” Həsən tarı əlində, yüngül addımlarla qapıya tərəf gəndəndə Tahir yenə onun səsinə eşitdi:

– Bay atonnan!..

Həsənin tarı dilləndi... Tahir pərdəni aralayıb ona baxır, zəbilə qulaq asırdı.

Həsən zabilin son xallarını vurub qurtarmışdı ki, salon guruldadı. Hamı Həsənə əl vurdu. Bəkir dayının səadətlə yanan gözləri sanki hamıya: “baxın, yaxşı baxın, mənim oğlumdur!” – deyirdi. Gülnaz xala isə, camaat görməsin deyərək başını aşağı salıb gözlərinin yaşını silirdi. Tahir Gülnaz xalanı belə bir vəziyyətdə gördükdə, nədənsə gözləri önündə öz anasının surəti canlandı. O da gözü yaşlı, əli dəsmalılı idi. Tahir son vaxtlar anasını başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Lakin bu iki qadının axıtdığı göz yaşlarında nə qədər fərq var idi!

Həsəndən sonra Tahirin növbəsi idi. O, səhnəyə çıxan kimi duruxdu. Böyük projektorların gur işığı bir müddət onun gözlərini qamaşdırdı. Tahir səhnədə qaralan royalı güclə seçə bildi. O, salona baxa-baxa royala tərəf addımladı. Yenə gözləri o iki boş yerə sataşdı. Qəlbində pərişan bir sim titrədi. Nəhayət, özünü ələ alaraq oturdu.

İlk akkord səsləndi. Tahirin qulaqları dəhşətli bir şey eşitdi. Akkord bu dərəcədə ümitsiz və “yorğun” səslənməməli idi! Onun barmaqları ələ bil gücdən düşmüşdü. Tahirin ürəyi tez-tez vurur, sanki çabalayırdı, sinəsini yarıb bayıra atılmaq istəyirdi. O, akkordu bir də vurdu. Salonda camaat pıçıldışdı...

Tahir hiss edirdi ki, çaldığı əsər indi onun barmaqları altında tamam başqa bir ruhda – bu əsərin mənasına yabançı olan bir ruhda səslənir.

Bunun səbəbi nə idi? Tahirin xəyalını yenə o iki boş yer çulğaladı. Görünür, son günlər dərd onu çox sarsıtmışdı. Tahir artıq özünü itirməyə başlamışdı. Müdhiş həyəcədən başı gicəllənir, barmaqları quruyurdu. Elə bu an... Tahir royalın içində, sarı simlərin üstündə uzanmış atasını gördü. Qulaqlarına doğma bir səs gəldi:

– Oğlum, qorxma, mən səninləyəm, can bala! Qorxma, çal, mən səni dinləyirəm...

Atası gözlərini açıb ona bu sözləri deyirdi. Xəyal o qədər canlı idi ki, Tahir hər şeyi – konserti də, oturanları da unutmuşdu. O yalnız çalır, gözlərini xəyalından ayırmadan çalırdı. Ürəyi çaldığı əsərlə həmahəng vururdu. Xəyal isə artıq başını yastıqdan qaldıraraq məhəbbət dolu nəzərlə ona baxır, gülümsünür, xırıltı ilə yox, gümrah bir səslə deyirdi:

– Sağ ol, can bala! Bax belə, qorxma, çal!..

Tahir çalırdı. Atasının eşqinə, həyatın eşqinə çalırdı. İndi onun ifa etdiyi əsər yeni ruhda səslənir, qalib gəlmiş həyatın və gəncliyin əzəmətini, onun məğlubedilməzliyini ifadə edirdi. O çalır, xəyal isə gözləri qarşısından getmirdi... Bu nədir? Deyəsən atası ayağa durur? Bəli, elədir. O, artıq ayaq üstədir. Budur, o geyinir, oğluna baxıb gülür, otaqda gəzinməyə başlayır. O, heç xəstəyə oxşamır. Ağır addımlarla öz yazı stoluna yanaşaraq oturur, tənhalıqdan toz basmış ən yaxın sırdaşını – qələmini əlinə alır. Tahir yenə onun səsinə eşidir: “Görürsənmi, can bala, heç bir həkim, heç bir dərman mənə kömək etmədi. Məni ayağa qaldıran yenə də sənət eşqi oldu. Çal, bala, həmişə çal. Mən bir ata kimi zəhmətimin bəhrəsini gördüm. Sən atanı şad etdin. Sağ ol, can bala, çox sağ ol!”

Sonra atası başını aşağı salır. Deyəsən yazır.

Tahirin səadətdən gözləri yaşarmışdı. Tahir qalib gəlmişdi. Qəm, matəm qalib gəlmişdi!

Tahirin barmaqları royalın yuxarı dillərindən aşağı sürüşüb son akkordu vurdu. Xəyal o dəqiqə yox oldu.

Tahir ayağa qalxdı. Salondan hənirtirə də eşidilmirdi. Hamı Tahirə baxırdı. “Nə olub, camaat niyə belə sakit oturub? Bəlkə mən pis çalmışam?” – deyərək Tahir düşündü. Birdən o, hiss etdi ki, yanaqları yaşdır; o çala-çala ağlamışdı. Tez səhnədən çıxmaq lazım idi. O, dönüb qapıya tərəf getmək istəyirdi ki, salondan alqış səsləri ucaldı. Elə bu an o, bir qızın titrək səsinə eşitdi:

– Tahir, buyur.

Tahir səs gələn tərəfə döndükdə, yanında məktəbli geyimində dayanmış sinif yoldaşı Şəfiqəni gördü. Utandığından Şəfiqənin yanaqları qızarmışdı. Qız əlində tutduğu kiçik bir gül dəstəsini Tahirə uzadıb, onun bu töhfəni qəbul etməsini gözləyirdi. Tahir qısa bir tərəddüddən sonra gül dəstəsini aldı və Şəfiqənin əlini sıxıb “çox sağ ol” dedi. Şəfiqə səhnəni tərk etdi.

Camaat ara vermədən əl vurur, səmimi nəzərlərlə Tahirə baxırdı. Nəhayət, Tahir baş əyib qapıya tərəf yönəldi, otağa girdi. Yoldaşları onu dövrəyə aldılar. Hər bir tərəfdən təbrik etməyə başladı. Lakin Tahir heç bir şey görmür, heç bir şey eşitmirdi. İndi onun düşüncəsi, gizli mülahizələri yalnız bu kiçik gül dəstəsinə tabe olmuşdu. Bu güllər Tahirə ürək dolusu nəfəs almağa imkan verdi.

“Yaxşı yadımdadır, – deyə Tahir düşünürdü, – həmişə dedəm şeir gecələrindən evə qayıdanda özü ilə çoxlu gül dəstələri gətirərdi. Onda biz hamımız – anam, bacım, mən, qardaşım – hamımız sevinərdik. Mən də görək onu sevindirəm. Can ata, bu saat, bu dəqiqə!..”

Tahir otaqdan necə çıxdığını, paltosunu geyinib küçəyə necə atıldığını bilmədi. Ancaq təngnəfəs evlərinə çatanda ayıldı. İti addımlarla üçüncü mərtəbəyə qalxdı. Zəngi basdı, qapı açılan kimi içəri cumdu, çevikliklə paltosunu soyundu və dar dəhlizi ötür atası yatan otağın qapısını açdı.

Atası gözləri yumulu uzanmışdı. Tahir çarpayının başında əlləri qoynunda dayanmış anasını və dərddən belə bükülmüş ağ saçlı əmisini gördü. O, pıçıltı ilə soruşdu:

– Dədəm necədir?

Anası yenə yalan danışdı:

– Yaxşıdır, indi lap yaxşıdır, – deyib susdu.

Xəstənin soyuq tər basmış alnını silib soruşdu:

– Oğlum, necə çaldım?

Tahir arxasında gizlətdiyi gül dəstəsini anasına göstərüb gülümsündü. Tahir istəyirdi ki, bu dəqiqə anası, atası, əmisi – hamı gülsün, danışsın, onu təbrik etsin. Lakin...

Elə bu an atasının bir-birinə yapışmış kirpikləri aralandı. O, gözlərini açdı.

– Dədə, bax, bu gülləri mənə veriblər, bu gün konsertdə çaldığıma görə veriblər, – deyə Tahir qabağa yeriyib gül dəstəsini atasına tərəf uzatdı.

Xəstə laqeyd nəzərlərlə güllərə baxdı, göyümtül dodaqlarını açıb çox zəif bir səslə dilləndi:

– Təbrik eləyirəm, can bala. O gün olsun ki, bu güllərdən tez... tez... O susdu, sözünü qurtara bilmədi. Yalnız sinədolusu nəfəs aldıqdan sonra davam etdi.

– Ancaq bu gülləri saxla, can bala, lazım olar... saxla... saxla...

...Bəli, o güllər lazım oldu. Bu hadisənin sabahısı Tahirin atasının tabutu yanında qoyulan ilk gül dəstəsi bu güllər oldu. Güllər birçə gecədə həddindən artıq solmuşdu. Bəlkə də buna səbəb Tahirin dərdi idi. Tabutun qarşısında dayanmış dostlar, tanışlar bu gül dəstəsinə fikir vermirdilər. Saysız-hesabsız əklillərin arasında bu gül dəstəsi heç də nəzəri cəlb etmirdi. Ora baxan birçə Tahir idi. O, dəhşətdən böyümüş gözlərini bu güllərdən ayırmırdı.

Vaxt keçəcək, həyatın ən adi qanunu – yaşamaq qanunu bəlkə də Tahirə bu böyük dərdi unutturacaqdır. Lakin o, ömrü boyu ilk konsertini və kiçik gül dəstəsini unuda bilməyəcəkdir. Hər bahar fəsli Tahir təbiəti bəzəyən al-əlvən çiçəklərə baxıb bu sözləri deyəcəkdir:

– Ah, güllər, güllər! Siz mənə nələr xatırladırsınız!

SAAT İŞLƏYİR

Anası işdən gec qayıdanda Elçin nənəsinin yanında yatırdı. Gülsabah arvad axşamdan yer salar, sonra su qızdırıb bütün günü həyətdə, evdə ayaqyalın gəzən nəvəsinin qapqara qılçalarını yuyar, düz on tamamda isə onu yatmağa məcbur edərdi. Elçin çox çalışardı ki, yatmaq vaxtını bir az uzatsın, amma Gülsabah arvad nə onun yalvarışlarına, nə də min həlləm-qəlləmliliklə uydurduğu bəhanələrinə baxardı. “Sus, saat on oldu, demək yatmaq vaxtıdır. Vəssalam, şüttamam...” Elçin qaş-qabağını sallar, öz-özünə deyir, küsdüyünü nənəsinə sezdirmək üçün onun suallarına cavab verməz, nəhayət, ələcsiz qalıb düz on tamamda yorğan-döşəyə uzanardı.

Gülsabah arvad ısıq kecirib nəvəsinin yanına girərdi. Elçin isə o

saat qarını söhbətə tutar, gah Şah Abbasın nağılını, gah da Molla Nəsrəddindən danışmasını xahiş edərdi. Gülsabah arvad da ələcsiz qalıb yadına düşdüyü vaxt şah Abbasdan, ya Molla Nəsrəddindən, yadına düşmədiyi vaxt isə özündən bir şey uydurub danışardı...

Bu axşam da belə oldu. Gülsabah arvad yay yorğanını üstünə çəkən kimi Elçin ona tərəf döndü, başını yastıqdan qaldırıb qarının gözləri içinə baxdı və pıçıltı ilə soruşdu:

- Nənə, şah Abbasdan danışacaqsan?
- Yat, ay gedə, qoy dincəlim!
- Nənə, sən canın, danış da.
- Ay gedə, dedim yat! Başım ağrıyır.

Elçin arxası üstə çevrildi, başının üstündəki pəncərədən görünən ulduzlu göyə baxıb pıçıltı ilə yenə nənəsini çağırırdı:

- Nənə, ay nənə!
- Hm...
- Nənə, ulduz nədi?
- Ulduz ulduzdu. Yanır orda.

Elçin ulduzların yanmasına şübhə edirmiş kimi, gözlərini bərəltədi, təkrar pəncərədən göyə baxıb, Gülsabah arvadın böyrünü dümsüklədi.

- Nənə, ay nənə!
- Hm...
- Nənə, bəs o gün deyirdin göydə mələklər də var. Bəs onlar neynirlər?

- Mələklər? Mələklər uçur.
- Bəs yorulanda yatmağa hara gedirlər?
- Hara? Hm!.. Nə bilim hara? Ulduzların üstünə qonurlar.
- Bəs yanmazlar?
- Di yat, yat!.. – Gülsabah arvad sağ böyrü üstə dönüb ufuldadı.

Elçin yenə göyə baxdı, orada sayrışan ulduzları saymağa başladı. Bir, iki, üç... Ona çatanda təzədən birdən başladı. Dörd dəfə on, on saydı. Sonra yenə başını yastıqdan qaldırıb pıçıldadı:

- Nənə...
- ...
- Ay nənə!
- Hıııı!..
- Nənə, göydə daha heç kəs olmur?
- Gülsabah arvad nədənsə ah çokdı və ani sükutdan sonra cavab verdi:

- Olur. Adam öləndən sonra ruhu göydə uçur.

Gülsabah arvadın bu sözlərindən sonra Elçinin bədənində üşütmə gəldi. O, tez yorğanını çənəsinə qədər cəkdi. nənəsinin kümrəsinə qısıldı

– Nənə, onda atamın da ruhu göydədir, hə?

Gülsabah arvad cavab vermədi. Arxası üstə çevrilərək yorğanın altından Elçinin yumşaq əlini sıxdı və üzünü nəvəsinin saçlarına sürtdü: otaq işıq olsaydı, Elçin nənəsinin yaşarmış gözlərini və titrəyən quru dodaqlarını görədi...

Xeyli keçdi. Elçini yuxu apardı. Gülsabah arvad isə adəti “Allah, sən balamı hər bələdan saxla”, – deyər pıçıldayıb dua oxumağa başladı... Səhəri Elçin əlində qayçı köhnə qəzetləri kəsməklə məşğul idi. Stolun üstünü və ətrafını kağız parçaları ilə doldurmuşdu. Bəzən kağız parçalarından bir neçəsinin yan-yörəsini qayçıyla düzəldib bunları özlüyündə ulduzlara oxşadırdı.

Bir azdan Elçin qəzetləri kəsməkdən təngə gəlib qayçıyı stolun üstünə tulladı, özünə başqa əyləncə tapmaq üçün otaqda bir o başa, bir bu başa getdi. Dayandı. Gözləri divara vurulmuş qara haşiyəli şəkllə sataşdı.

Bu otaqda iki şey – bir bu qara haşiyəli şəkil, bir də küncdə divardan asılmış köhnə saat həmişə Elçinin nəzərini cəlb edirdi. Elə bir gün olmurdu ki, Elçin qara haşiyəli şəklin və köhnə saatın qabağında dayanıb dərin sükuta dalmasın.

Qara haşiyəli şəkildən Elçinə dolusifət, otuz-otuz beş yaşlarında bir kişi baxırdı. Qalın çatma qaşlarının altında, mənalı qara gözləri o qədər canlı idi ki, elə bil heç şəkil deyildi.

Elçin atasını görməmişdi. O, beşikdə ikən atası ölmüşdü. Lakin “ölüm” məfhumunu, “yatmaq”, yaxud “gəzmək” kimi adi məfhumlardan ayıra bilmirdi. Onun kimi hələ məktəbə getməyən yaşlıları atasını soruşanda Elçin adicə bir şeydən danışan təkin:

– Atam ölüb, ruhu da göydədir, – deyirdi.

O, bir xeyli matdım-matdım şəkllə tamaşa elədikdən sonra köhnə saata sarı addımladı, saatın çoxdan bəri yerdə donub qalmış qızılı əqrəblərinə baxdı. Bir neçə il idi ki, kiçik əqrəb səkkizə yaxın, böyük əqrəb isə düz altının üstündə dururdu.

Elçin gözlərini saatdan çəkmirdi. Bu adət ona nənəsindən keçmişdi. Arvad çox zaman eynən bu vəziyyətdə, əvvəlcə şəklin, sonra da köhnə saatın qabağında durur, hey baxır, köksünü ötürür, gözlərini silirdi. Bu sirli adət Elçinin, gördüyünü dərhal qavrayan uşaq zehniində iz salmışdı.

Gülsabah arvad saata baxdığı vaxtlarda tez-tez təkrar edirdi: “Əllərinə qurban, ay oğul!”. Nənə bu sözləri niyə deyirdi?

Bir dəfə Elçin Gülsabah arvaddan saati işletməsinə xahiş etdi. “Yox, başına dönüm, o saata dəymə!” – deyə dərhal nəvəsindən uzaqlaşdı. Anası da eyni cavabı verdi. “Olmaz, oğlum, nənənin xətrinə dəyər”.

Elçinin heç nədən xəbəri yoxdu. O, bilmirdi ki, atası öləndən dəqiqədə – axşam saat səkkizin yarısında Gülsabah arvadın ağır dərddən titrəyən əlləri bu saatın əqrəblərini saxlamış, özü də həmişəlik saxlamışdı. Bununla Gülsabah arvad sanki hamıya bu evdə həyatın dayandığını sezdirmək istəmişdi. Bütün bunları Elçinə başa salmaq qeyri-mümkün idi.

Bu evdə qara haşiyəli şəklən və köhnə saatın qabağında hamıdan çox göz yaş axıdan Gülsabah qarı idi.

Düz deyirlər ki, ən böyük təsəlli vaxtdır. Bəhrəmin ölümündən keçən beş ildə bütün qohum-əqrəbanın yarısı sağalmış, dərdi-qəmi azalmışdı. Əri öləndən düz bir il sonra hətta Rüksara da yas paltarını çıxarıb sandığa qoymuşdu. Beş ildə o, yalnız bir il ah-vay eləmişdi. Bəhrəmin yatdığı çarpayını qucaqlayıb ağlamış, ərinin yastığını iyləmişdi. Yalnız birçə il!

Gülsabah arvadın dərdi ilbəl sanki daha da artırdı. Görünür “unutmaq”, “yaddan çıxartmaq” kimi sözlər analara aid deyil.

Elçin otaqda təkdi. O, ağzına qədər su ilə dolu stəkana mürəkkəb damlaları salır, suyun rəng alıb, rəng verməsinə tamaşa edirdi. Baş o qədər qarışıq idi ki, bu gün səhər stolun üstünə sərilmiş ağ kağızın mürəkkəb damlalarından ləkə-ləkə olduğunu belə görmürdü. Onun əlləri, burnunun ucu, yanaqları mürəkkəbə boyanmışdı. Əgər Gülsabah arvad nəvəsini bu vəziyyətdə görseydi, şübhəsiz, onu ən çox sevdiyi bir işə – üzünü yumağa məcbur edəcəkdi. Ancaq Elçin gördüyü işə son dərəcə aludə olduğundan, bu “təhlükənin” baş verəcəyini ağlına gətirmirdi.

Açıq pəncərədən otağa hava dolur, küçədə oynayan uşaqların qəhqəhəsi eşidilirdi. Elçin öz işində idi.

Rüksara içəri girdi. Çəhrayı portfelini stolun üstünə qoyub o biri otağa keçdi, o dəqiqə də geri qayıtdı. Elçin anasının bulaşmış stolu gördüyünü güman edib gözlərini yumdu, peysərindən zərbə almağa hazırlaşdı. Ancaq Rüksara, deyəsən, heç bir şey görmədi. O, əllərini hövkəleyir, alt dodağını çeynəyir, ağır-ağır nəfəs alır, nə Elçinə, nə də stola fikir verirdi. Elçin buna təəccüblənən kimi oldu. O, anasının belə vəziyyətdə görməmişdi. Rüksaranın bənizi bozarmış, gözlərinin altına göyümtül kölgə çökmüşdü. İlk nəzərdən xəstəyə oxşayırdı.

İçəri girən Gülsabah arvad Elçinə tərəf getmək istəyirdi ki, otağın ortasında, əlləri qoynunda dayanmış Rüksaranı gördü, yanaşdı diqqətlə gəlininin üzünə fikir verdi, başını buladı:

– Xəstələnmemisən ki?

– Yox, elə-belə... bir az başım ağrıyır.

– Çörəyini gətirim?

Rüksara elə bil cavab verməyə söz tapmadı. Yerindən tərpənə bilmədi. Onu diqqətlə süzən Gülsabah arvadın iti baxışları altında başını aşağı saldı. Bu hərəkəti ilə o, Gülsabah arvadı lap mat qoydu. Qarı ağzını açıb nə isə demək istədi, lakin birdən Rüksara başını qaldıraraq Qayımanasının gözlərinin içinə baxdı, tərəddüdlə dilləndi:

– Ana, sənənlə danışmaq istəyirəm.

– Ay qız, xeyir ola?

Rüksara arvada işarə elədi: “Gəl keçək o biri otağa!” Gülsabah arvad dodaqlarını büzdü, amma bir söz demədi, gəlinin dalınca o biri otağa getdi.

Elçin yenə öz işlə məşğul olmaq istəyirdi ki, birdən Gülsabah arvadın səsinə eşitdi:

– Sən nə danışırısan, Rüksara? Ağlın başındadırmı? Axı, sən uşağın var!

– Mən də bilirəm ki, var. Amma neyləyim, onsuz yaşaya bilmirəm.

Elçin qapını aralayaraq başını içəri soxdı. Gülsabah arvad onun üstünə qışqırdı:

– Ay gedə, ört qapını!

Elçin port olub geri qayıtdı, taxçanın yanında bardaş qurub, mısırığını salladı. O biri otaqda danışmaq kəsilmədi.

– Rüksara, qızım, bir mən deyənə qulaq as. Mən də arvadam, başa düşürəm. Ancaq fikirləş. Uşağına yazığın gəlsin. Bu gün-sabah məktəbə gedəcək, daha hər şeyi başa düşür. Yaxşı, bəs qohum-əqrəbə nə deyər? Belə rüsvayçılıq olar? Ağlını yıg, ay qız, bizi biabır eləmə!

– Qoy nə deyirlər desinlər. Amma mən onsuz yaşaya bilmirəm.

– Rüksara, başına dönüm, ayağının altında ölüm, bir fikirləş, gör nə eləyirsən? Dərdin mənə gəlsin, ağıllı-başlı götür-qoy elə, yüz ölç, bir biç. Mən qanıram, qurbanın olum, cavansan... Ancaq... El-oba bizə nə deyər? Kənddə dayıların eşitsə, nə deyirlər? Vallah heç biri razı olmaz. Bəs Bəhrəm? Axı onun qəbri od tutub yanar! Bəs Bəhrəm?

– Sən qocalmışsan, çox şeyi başa düşmürsən. Ay ana, axı, mənəm iyirmi dörd yaşım var! Tay-tuşlarıma bax da. Hamının evi-eşiyi. Mənsə

bayquş kimi tək-tənha dolanıram. Bir də... Bir də ki, mən onu Böhrəmdən də bəlkə çox istəyirəm.

– Necə? Haradasan, ay oğul! Of, fələk!

– Yox, ay ana, elə demədim. Böhrəm... Mən... Ağlama, sən Allah!

Gülsabah arvad hönkürdü. Elçin heç bir şey başa düşə bilmirdi. Nənəsi niyə ağlayır? Anası kimdən danışır? Niyə ikisi də qışqırırlar? “Bəlkə anam yenə qəbir üstünə getməyib? Ona görə nənəm onun üstünə qışqırır” – deyə Elçin fikirləşdi.

O biri otaqda səs-səmir kəsildi. Araya dərin sükut çökdü. Bir azdan, kələğayısının ucuyla gözlərini silən Gülsabah arvad çiyinləri əsə-əsə otaqdan çıxdı, Elçinə yanaşıb onu bağrına basdı. Elçin onun ürəyinin döyüntüsünü eşitdi.

– Nənə, niyə ağlayırsan?

– Heç... heç...

– Sən canın, niyə?

Gülsabah arvad – ...

İyun ayının sonu olmasına baxmayaraq Bakıda hələ istilər düşməmişdi. Səkilərin qırağında əkilmiş ağaclar yamyaşıl idi.

Elçin anasının əlindən tutmuşdu. Üzüaşağı – dənizkənarı bulvara tərəf gedirdilər. Uşaq anasından geri qalmamaq üçün addımlarını iti atır, tez-tez səndələyirdi. Rüxsara gözlərini aşağı dikib gedir, elə bil addımlarını sayırdı. Səliqə ilə daranmış – saçlarını gilavar dağıtmışdı.

Ana ilə bala bulvarın girəcəyinə çatanda Rüxsara əlinin arxası ilə alnının tərini silib saçlarını geri yığışdırdı: Elçin başını yuxarı qaldırıb anasının üzünə baxdı, onun dizlərinə sarıldı:

– Niyə dayandığ? Gedək də.

Rüxsara oğlunun başını sıgalladı:

– Bu saat, oğlum, bir az səbir elə, indi gedərik.

Elçin ətrafına nəzər saldı. Onlardan bir az kənarda dondurma satan ağ xalatlı arvada, onun müştərilərdən pulu necə alıb əvəzində dondurma verməsinə tamaşa elədi. Uşaqların dodaqlarını marçıldada-marçıldada dondurma yediklərini gördü, tamahı düşdü. Anasına “məne də dondurma al” – demək istəyirdi ki, Rüxsara özü onu çağırırdı.

– Elçin!

Elçin geri döndü. Rüxsaranın yanında əynində parusin pencək, başında şlyapa, əlləri cibində bir kişi dayanmışdı. Elçin anasının dizlərinə qısıldı, şübhəli nəzərlərlə naməlum adamı süzdü. Rüxsara Elçinin qolundan tutub onu özündən araladı, gülə-gülə oğlunu naməlum adama təqdim etdi:

– Rəhim, tanış ol. Bu da Elçin.

Rəhim adlanan kişi, tərəddüd edirmiş kimi, bir an yerində qurcuxdu. Sonra bir addım qabağa atıb, əlini Elçinə uzatdı.

– Tanış olaq. Mənim adım Rəhimdir, Rəhim dayı, – deyə Elçinin əlini sıxdı, aşağı əyilib üzündən öpdü. Elçin mat-mat gözlərini qırpdı. Anasının üzünə baxdı. Rüxsara oğlunun əlindən tutub Rəhimə tərəf döndü.

– Hə, gedək.

Rəhim Rüxsaranın sağ tərəfinə keçdi, qoluna girdi. Ona tərs-tərs baxan Elçini görüb, tez əlini çəkdi. Dodaqaltı qımışaraq, Rüxsaranın qulağına nəsə pıçıldadı. Hər ikisi güldü.

Onlar bulvarın qurtaracağına tikilmiş təzə kinoteatrın qabağına çatanda, Elçin yenə dondurma satan başqa bir arvadı gördü, anasına tərəf döndü:

– Mən də marojnı istəyirəm.

Rəhim bunu eşidən kimi tez onlardan aralandı. Bir azdan geri qayıdıb dondurmanı Elçinə verdi. Elçin tez dondurmanı onun əlindən aldı. Rüxsara gülə-gülə başını buladı.

– Elçin, bəs adam nə deyər?

Elçin dodaqlarını büzdü:

– Sağ ol.

– Mənə yox ey, Rəhim dayıya sağ ol de.

Elçin qaş-qabağını salladı.

– Demirəm.

Rəhim qızarıb başını yana döndərdi. Rüxsara daha uşağı danışdırmadı.

Onlar kinoteatrın qabağındakı skamyalarda boş yer tapıb oturdular.

Elçin əyləşəndə ayaqları yerdən üzüldü. Dondurmanın kağızını ehmalca açdı, dilini çıxarıb bir-iki dəfə yaladı. Soyuqdan dodaqları büzüşdü.

Dondurma Elçinə ləzzət verirdi. O, anasıyla Rəhim dayının söhbətə girişdiyini də eşitmədi. Yalnız anası bir-iki dəfə Gülsabah arvadın adını tutduqda, Elçin bir anlığa onlara tərəf dönür, sonra isə yenə hər şeyi yadından çıxarırdı. Rəhimlə Rüxsara isə danışır, gah gülür, gah da susurdular.

– Yaxşı, bəs necə olsun? – deyərək Rəhim sükanı pozub papiros yandırdı, dərinədən bir neçə qullab vurduqdan sonra Rüxsaranın əlini əlləri arasına aldı. Onun iri gözlərində yalvarıcı bir ifadə vardı.

– Necə eləyək, Rüxsara? Deyirsən arvad bizimlə bir yerdə yaşaya bilməyəcək, kəndə getməyə hazırlaşır. Kənddə yaşamağa yeri var?

– Qızlarının ikisi də oradadır. Məni onun necə yaşayacağı narahat eləmir. Bu barədə arxayınam. Qorxuram ki, kəndə Elçini də özünə apara. Onda dava düşəcək.

Rəhim Rüxsaranın əlini buraxıb gözlərini ayaqları altına zillədi.

– Elə eləmək lazımdır ki, nə şiş yansın, nə kabab, – dedi – Özün yaxşı bilirsən ki, uşağı ona verə bilmərik. Bəs necə olsun?

– Nə bilim, vallah. Lap başımı itirmişəm. Ona da yazığım gəlir. Gözünü mənə Elçinə dikib, biz də ki, belə...

Nənəsinin və özünün adını – eşidən Elçin anasına tərəf dönüb dondurmanın suyundan bulaşmış dodaqlarını yaladı:

– Nənəm kəndə gedir?

Rüxsara məzəmmətedici nəzərlə Rəhimə baxdı. Yəni “Ucadan danışırıq, ehtiyatsızlıq eləyirik”. Rəhim gözlərini yumub-açmaqla onunla razılaştığını bildirdi. Elçin bir də sualını təkrar edəndə Rüxsara tərəddüdlə gülümsünüb dedi:

– Hələ bilmirəm, oğlum. Bəlkə getdi. Getmə, yenə sənə çoxlu gələ-nar, ərik gətirəcək.

– Heyva da gətirəcək?

– Hə, heyva da.

Elçin sorğu-sualını kəsib dondurmasını ağzına apardı. Rüxsara ilə Rəhim yenə söhbətə girişdilər. Lakin bu dəfə çox yavaş, bəzən pıçıl-tıya keçən bir səslə danışdıqlarından Elçin heç bir şey eşidə bilmədi.

Elçin dondurmasını yeyib qurtardı, yumruğu ilə dodaqlarını silib skamyadan yerə tullandı, anasının ətəyindən dartdı:

– Dur, gedək də.

Uşağın hələ?

– Gedək dəniyə baxaq.

Rüxsara Rəhimə tərəf döndü, gözlərilə ona işarə elədi. Rəhim din-məz-söyləməz yerindən qalxdı, pencəyinin yaxasını düzəldib dedi:

– Mən hazır!

Onlar bulvarın mərkəzi xiyabanına gəldilər, dəniyə baxdılar. Rəhim Elçini yenə dondurmaya qonaq elədi, şirniyyat budkasından bahalı kon-fet aldı. Rüxsara hərdən Rəhimə və qımışan oğluna baxdıqca ürəyində “şükür, şükür” – deyirdi.

Bulvardan çıxdılar. Rüxsara dayandı. Əlini Rəhimə uzatdı.

– Biz gedək.

– Yox, yox ötürmək lazım deyil. Rəhim razılaşdı Elçinin əlini sıxdı, yenə üzündən öpdü, Rüxsaraya baxdı və dedi:

– Demək, sabah, işdən sonra elə burda?

– Hə, yeddide.

Evlərinə bir tin qalmış Rüxsara dayandı, Elçinin də qolundan çəkib saxladı. Uşaq təəccüblə anasının üzünə baxdı.

– Gedək də!

Rüxsara cavab vermədi. Başını sinəsinə əydi. Nədənə qızardı. Oğ-luna nəse demək istəyir, amma çəkinir, tərəddüd edirdi. Bəlkə də oğ-lundan utanırdı. Elçin bir dəfə də “gedək də, yorulmuşam” – deyəndə

Rüxsara onun əlindən tutub addımladı. Bir az getmişdilər ki, qəfildən oğluna sual verdi:

– Elçin, Rəhim dayı xoşuna gəldi?

– Gəldi.

– Elçin... Rəhim dayı sənın atan olacaq.

Elçin gözlərini döydü.

– Bəs sənın nəyin olacaq?

Rüxsara duruxdu. Alt dodağını dişlədi.

– Əvvəlcə sən də görüm, Rəhim dayı sənın atan olsun?

– Yox, – deyə Elçin laqeyd bir tərzdə dilləndi. – Mənim atamın qara bıığı var, onun yoxdur. Atamın saçları qaradır, onunku sarı... Mənim atamın ruhu göydedir, Rəhim dayının yox!

Elçin birdən susub qımıışdı. Xırda gözlərini hiyləgərcəsinə qırpa-qırpa anasının üzünə baxdı.

– İstəyirsən deyim, Rəhim dayı nəyə oxşayır?

– Nəyə?

– Rəhim dayı sarı pişiyə oxşayır ey.

Rüxsara daha danışmadı. Elçin anasının məyus olduğunu duyub susdu.

Evə çatdılar. Qapının ağzında Rüxsara ayaq saxlayıb nəfəsini dərđi.

– Elçin, bulvara kiminlə getdiyimizi nənənə demə ha!

– Niyə ki?

– Acığı tutar, gələn dəfə səni gəzməyə buraxmaz, bildin?

– Hə, bildim, demərəm!

Lakin Elçin verdiyi sözə əməl etmədi. Anasının bircə dəqiqəliyə həyəət çıxmasından istifadə edib, elə o günü bütün əhvalatı – bulvara getdiklərini, Rəhim dayı ilə tanış olduğunu, dondurma yediğini Gülsabah arvadada danışdı. Bulvardan qayıdanda anasının dediği son sözləri də nənəsindən gizlətmədi.

Rüxsara işdən qayıtmamışdı. Gülsabah arvad bardaş qurub oturmuşdu. Elçin başını nənəsinin dizinin üstünə qoyub uzanmışdı. Tez-tez qanrılıb nənəsinin çiyni üstündən qara haşiyəli şəkə baxır, atasını Rəhim dayı ilə müqayisə edirdi: atası Rəhim dayıdan göyçək idi. Onun saçları, bıığı, baxışları daha çox xoşuna gəlirdi.

Elçin şəkə bir də baxıb, nənəsinin quru barmaqlarını ovcuna aldı:

– Ay nənə!

– Can!

– Anam gəlmədi. Rəhim dayıyla gəzməyə gedib.

Gülsabah arvadın dodaqları büzüşdü, elə bil sifəti kiçildi.

Elçinin ağıllı gözləri geniş açıldı.

– Nənə!

– Can! Nənə deyən dilinə qurban.

– Nənə, Rəhim dayıdan sənın acığın gəlir?

Gülsabah arvad gözlərini yumub ufuldadı.

– Kaş böyük olaydın, görəydin nənənə nələr çəkirlər! Bəyəm nənənə o cavanların düşmənidirmi, ay oğul? Ürəyim götürmür, bu dağ-dağ olmuş ürəyim!

Qarının dodaqları titrədi. Can verən adamlar kimi, elə nəfəs aldı ki, sinəsi qalxıb endi.

– Sən mənə fikir vermə, başına dolanım. Qocalmışam, gözlərim tez-tez yaşarır.

Elçin başını qaldırıb oturdu. Dizlərini qucaqlayaraq nənəsinə baxdı:

– Məni aldadırsan. Sən ağlayırsan, ay nənə...

Sabahı günün axşamı Gülsabah arvad yığışmağa başladı. O, kələğayısını, yamaqlı corablarını, əski-üşküsünü boğçaya yığır, arabir də əl saxlayıb nə barədəsə uzun-uzadı fikirləşirdi.

Rüxsara evdə yox idi. Gülsabah arvadın uzaq qohumlarından birinin yanına getmişdi ki, o, axşam gəlib qarını vağzala ötürsün, çünki arvad Rüxsaranın onunla vağzala getməsinə razı olmamışdı.

Elçin divara söykənib nənəsinə baxır, tez-tez içini çəkirdi. Elə bil nənəsi kəndə yox, əlçatmaz, ünyetməz bir yerə gedirdi. Elçin bir daha nənəsinə görəcəkdimi? Onun şirin nağıllarına, məzəli söhbətlərinə qu-laq asacaqdımı?

Elçin köksünü ötürdü.

Gülsabah arvad başını qaldırdı. Nəvəsinin çatılmış qaşlarını, ciddi bir mənə ilə baxan gözlərini gördü.

– Başına dönüm, – deyə Gülsabah arvad gülümsünüb özünü şad göstərməyə çalışdı. – Niyə elə dayanmısan? Ölümə ha getmirəm. Allah qoysa, bir aydan sonra anan səni də kəndə göndərəcək. Mən özüm də tez-tez gələcəyəm. Hələ gör sənə nə qədər nağıl danışacağam. Allah qoysa, Allah qoysa...

Elçin cavab vermədi. Başını aşağı salıb ayaqlarının ucuna baxdı, çiynilərini çəkdi.

– Aldada bilməzsən. Rəhim dayıdan xoşun gəlmir, kəndə gedirsən, aldada bilməzsən! – deyə hirsli-hirsli mızıldandı.

Qarı heç nə eşitmədi. Elçin də daha danışmadı. Ona elə gəldi ki, çox danışsa nənəsini daha da hirsəndirər.

Gülsabah arvad boğçasını doldurandan sonra stullardan birini götürüb, səndoləyə-səndoləyə taxçanın yanına gəldi. Stulu yerə qoyub üstünə çıxdı. Qara haşiyəli şəkli mıxdan çıxarib kəlağayısının ucuyla tozunu sildi, gözləri önündə xeyli saxladı, doyunca baxdı; sanki oğlunun şəklini ilk dəfə görürdü. Sonra yerə düşdü. Qayıdıb boğçanın yanında oturdu, şəkli dodaqlarına yapışdırdı, uzun-uzadı öpdü. İki damla yaş yanağından süzülüb oğlunun gözləri üstünə düşdü, sanki Bəhram da anasının dərdinə ağladı.

Qarı üsullu bir hərəkətlə qara haşiyəli şəkli ağ dəsmala büküb boğçanın içinə qoydu. Elçin divara baxdı, orada ağ bir ləkə gördü.

– Ay nənə, şəkli də aparırsan? – deyə xırda addımlarla Gülsabah arvadın yanına gəldi, əlini nənəsinin çiyninə qoyub sualını bir də verdi. Gülsabah arvad başını azca yuxarı qaldırıb qəhər duyulan bir səsle cavab verdi:

– Aparıram, oğlum, – Gülsabah arvad xeyli susdu, gözlərini məhul bir nöqtəyə zillədi. Haçandan-haçana sözünü qurtardı: – Daha ona kim baxacaq ki!

Elçin dinmədi. Araya gərgin bir sükut çökdü.

Elə bu an Rüxsara yanında ortaboy, dolusifət, qarayanız bir kişi içəri girdi. Gülsabah arvad qalxıb kişiye sarı yönəldi, onunla salamlaşdı. Kişi qarının hal-əhvalını xəbər aldı. Rüxsara onlardan aralandı, boynunu büküb dayanmış oğluna sarı getdi. Elçin anasının əlindən tutub silkelədi, başı ilə divara işarə elədi. Rüxsara divardakı ağ ləkəyə baxdı. Bir söz demədi. Oğlunun sualedici nəzərlərini görməmək üçün başını aşağı salıb dodağını çeynədi.

Gülsabah arvadı ötürməyə gələn kişinin əhvalatdan xəbəri yox idi. O bərkdən danışır, gülür, əllərini bir-birinə vura-vura nazik səsle qarıyla zarafat edirdi:

– Xeyir ola, ay arvad! Deyəsən könlünə xingal düşüb, kəndə qaçırsan, yeyəndə bizi də yada sal ha!

– Saat nəçədir?

– Saatım yoxdur, – deyə kişi ətrafa boylandı, küncdəki köhnə saati gördü. Rüxsaranın səsi eşidildi:

– Səkkizin yarısıdır.

– Hə, elə bu saatda da səkkizin yarısıdır, – deyə kişi əlilə köhnə saati göstərdi.

Gülsabah arvad yerindən bir müddət tərpenmədi. Elçin əlləri qoyunda dayanmış nənəsinin tez-tez qalxıb-enən sinəsinə baxdıqca onun hirsəndiyini güman edir və nədənsə bunun səbəbini əlləri cibində, qımışa-qımışa fit çalan kişidə görürdü.

Gülsabah arvad son dərəcə ağır addımlarla köhnə saata yaxınlaşdı. Saatin şüşəli qapağını açdı. Elçin Gülsabah arvadın hərəkətlərini izlədi. Dodağını çeynəyən Rüxsaranın pörtmüş yanaqlarından yaş süzülürdü.

Elçin anasının əlini silkələyib ondan niyə ağladığının səbəbini soruşmaq istəyirdi ki, qulaqlarına qərribə bir səs gəldi. Uşaq səse döndü. Gülsabah arvad saati qururdu. Bir neçə saniyədən sonra otaqda köhnə saatin yeksənəq çıqqıltısı eşidildi. Nənə heç bir şey baş verməmiş kimi, sakitcə geri dönüb Elçinə yanaşdı. Nəvəsini bağrına basıb dodaqlarından, alnından, üzündən öpdü. Evdən çıxanda Gülsabah arvadın son sözləri bu oldu:

– Rüxsara, Elçindən muğayat ol!

Gülsabah arvadın arxasınca qapı örtülən kimi Elçinin dizləri бүkүldü, yerə çöküb hönkür-hönkür ağladı.

Rüxsara oğlunun könlünü almağa, ona təsəlli verməyə başladı. Lakin Elçini yola gətirmək o qədər də asan deyildi. Uşaq hıçqıra-hıçqıra ağlayır, sızıldayır, hikkəsindən az qala partlamaq dərəcəsinə gəlirdi. Rüxsara min dil tökür, yalvarır, hərdən hirsələnir, lakin Elçin səsini kəsmirdi ki, kəsmirdi.

O, yumruqları ilə gözlərini ovuşdurdu. Burnunu çəkib acıqlı bir səsle dilləndi:

– Mən bilirəm, niyə nənə kəndə getdi. Rəhim dayıdan xoşu gəlmir, onunçün getdi. Mən daha Rəhim dayı ilə gozməyə getməyəcəyəm!

Rəhim iki nəfər yoldaşı ilə gəldi. Rüxsara o biri otaqda paltarını dəyişməklə məşğul olduğundan, Elçin qonaqları tək qarşıladı. O, geri çəkilib özünü küncə sıxdı, gözlərini qırpa-qırpa vaxtsiz qonaqları bir-bir başdan-ayağa qədər süzdü. Qonaqlar isə Elçinə fikir vermədilər.

Rəhimin yoldaşları əllərindəki bağlamalardan cürbəcür yeməli şeylər çıxarib stolun üstünə düzür, yavaşdan danışır, bəzən də xısnıxısn gülüşürdülər. Rəhim özü ilə gətirdiyi iki şüşə çaxırı bufetin üstünə, büllur qədəhlərin yanına qoyduqdan sonra şlyapasını çıxarib stullardan

birinin başına keçirdi, əllərini ovuşdura-ovuşdura Elçinə tərəf addımladı. Elçin nədənsə Rəhimdən çəkindi, büzüşüb divara qısıldı.

– Elçin, xoş gördük, nə təhərsən, bala? – Rəhim gülümsündü və iri, kobud əlini ona uzatdı. Sonra Elçinin tərlə alına düşmüş bir çəngə telini dala atdı, üzündən öpdü.

Rüxsara o biri otaqdan çıxdı. Elçin gözlərini döydü, ilk anlar, deyəsən, anasını tanıya bilmədi.

Rüxsara sarı güllü ipək paltar geymişdi. Həm paltarın rəngi, həm tikilişi Rüxsaranı xeyli cavan göstərirdi. Çiyinlərinə tökülmüş saçları xüsusi bir səliqə ilə darandığından, ən incə bir hərəkətdən dalğalanır, yüngülcə qıvrılıb açılırdı. Gicgahları parıldayırdı. Deyəsən saçına yağ sürmüşdü. Ətli dodaqlarına açıq rəngli boya çəkmişdi. Açıq, ağ sinəsində parlayan mirvari boyunbağı onun görkəminə bir zənginlik verirdi.

“Anam nə yaxşı olub. Nənə anamı belə görmədi”, – deyərək Elçin düşündürdü. Anasının görkəmində baş verən dəyişikliyin həm özünə, həm də qonaqlara bağışladığı xoş təəssüratdan çöhrəsi yavaş-yavaş açılırdı. Elçin qeyri-ixtiyari anasına yaxınlaşdı, onun dizlərinə sarılıb, başını yuxarı qaldırıb üzünə baxdı. Rüxsara oğlunun oynayan gözlərini, üzündəki şad və mülayim təbəssümü görüb dərinlən nəfəs aldı. Gülsabah arvad gedən dəqiqədən ürəyindən asılmış daşın sanki ağırları azaldı.

Qonaqlar stolun arxasına keçdilər. Elçin, anasının təkidi ilə, Rəhimin yanında oturdu. Rüxsara isə qonaqların gətirdiyi şirniyyatı büllur qablara qoyub, büllur qədəhlərlə bərabər stolun üstünə düzdü, stolu səliqə ilə bəzədi. Mətbəxdən çayniki gətirib fincanlara çay süzdü. Sonra keçib oğlu ilə yanaşı əyləşdi. Rəhim dayının yoldaşlarından biri, otuz yaşlarında, batıq sinəli, cılız bir kişi nazik, uzun barmaqlı əllərlə hamının təəccübünə səbəb olan bir çəvikkliklə çaxır şüşələrindən birini götürüb açdı, qədəhləri doldurdu. O, işini qurtarıb oturan kimi, Rəhim dayının o biri yoldaşı stola dirşəklənib ağır gövdəsini yerindən qaldırdı. İpək penceyənin altındakı piyli qarnı qabağa gəlib stolun qırağından basdı. Stol titrədi. Qədəhlərin, gümüş qaşıqların cingiltisi eşidildi. Hamı güldü. Bu gülüşün içində ən ürəkdən gələn Elçinin zil qəhqəhəsi idi.

– Bu zəhrimar da ərimir ki, ərimir də! – deyərək gülüşün səbəbkarı Elçinə baxıb zarafat nişanəsi olaraq ordunu şisirtti, gözlərini ağartdı. Bununla da Elçini uğunub getməyə məcbur etdi. Elçin sakitləşəndə kök kişi ciddi bir görkəm alıb, boğazını arıtladı, gər səslə sözə başladı:

– Məclisimiz kiçik və xudmani olsa da, mən, necə deyərlər, toy-babalığını öz boynuma götürmək istəyirəm. – Kişi bir anlığa sözünü kəsib, oturanlara nəzər saldı, hamının susduğunu görüb, deyəsən bir az pərt oldu. Ancaq sınımadı. Sözünə davam etdi. – Mən xahiş edirəm ki, bu bədələri qaldıra qaldıra hamımızın əzizi...

Elçin ona qulaq asmırdı. Əlini anasının sinəsinə uzadıb, şəhadət barmağını par-par parıldayan mirvari dənələrinin üstündə gəzdirdi.

Toybabası sağlıq deyir, tez-tez Rəhimlə Rüxsaranın adını çəkirdi. Onun indi zilə qalxmış səsi Elçinin qulaqlarını deşirdi. O, hətta diqqətini toplayıb qulaq verəndə də deyilənlərdən bir şey anlamırdı.

Sadə toy məclisi gecəyarıya qədər davam etdi. – Nəhayət, Rəhim yoldaşlarını ötürmək üçün həyəətə çıxdı. Rüxsara stolun üstünü yığışdırmağa başladı. O, bir üzünü stola söykəyib şirin-şirin mürgüləyən Elçini yuxudan eləməsin deyərək, üsullu bir hərəkətlə büllur qədəhləri, qaşıqları, fincanları bufətə yığıb, çayniki mətbəxə apardı. Tez də geri qayıtdı, süfrənin büzüşüb əzilmiş yerlərini əlilə sığallayıb hamarladı.

Elçin başını qaldırdı. Yumruqları ilə gözlərini ovuşdura-ovuşdura dodaqlarını marçıldatdı, ləzzətlə gərməşib əsnədi. Yuxulu-yuxulu soruşdu:

– Ana, getdilər? – deyərək stuldan hoppanıb mətbəxə tərəf getmək istəyirdi ki, ağır addımlarla, səndələyərək səndələyərək içəri girən Rəhimi gördü. Elçin qeyri-ixtiyari geri çəkildi. Rüxsara Rəhimə baxıb narazı bir tövrlə başını buladı və gülümsündü:

– Deyəsən, çaxır səni birtəhər eləyib? Get uzan, yerini salmışam, – deyərək başı ilə o biri otağın qapısına işarə etdi. Rəhim bir söz demədi, yan otağa keçdi. Rüxsara süfrəni stolun üstündən çəkib dördkünc bükdü və Rəhimin dalınca getdi. Bir azdan, qolları arasında döşək və yastıq geri qayıdıb taxçanın yanında dayandı.

– Ay ana, yeri Rəhim dayıya salırsan? – deyərək ağ çəkmək üçün yerə çömbələn anasının boynunu qucaqladı. Rüxsara yastığı döşəyin baş tərəfinə qoyub oğluna baxdı.

– Yox, başına dönüm, bu gecə burada yat. Sabahdan yenə mənimlə yatarsan. Yaxşı?

Elçin təəccüblə anasına nəzər salıb çiyinlərini qısaraq dodaqlarını bükdü.

– Mən tək yatmağa qorxuram. Nənə də yoxdur! – dedi. Elçinin qəlbində Rəhimə qarşı paxıllığa bənzər bir hiss oyandı. Uşaq ağır-ağır başını qaldırıb düz anasının gözlərinin içinə baxdı.

– Rəhim dayı səninlə yatacaq?

Rüxsara alt dodağını dişlədi. Elçin anasının al-qırmızı rəng almış yanaqlarını və puçur-puçur tər tökən alnını gördü. Ana cavab vermədi. Elçin sualını bir də təkrar eləmək istəyirdi ki, yad otaqdan Rəhimin boğuş səsi gəldi:

– Rüxsara!

Rüxsara işığı keçirib, tez-tələsik o biri otağa getdi...

Elçin ömründə ilk dəfə qaranlıq otaqda tək qaldı. Canını qorxuya bənzər bir hiss çulğaladı. O, paltarını soyunmadan, özünü döşəyin üstünə atıb, yüngül yorğanı başına çəkdi. Yorğanın altındakı boğuş hava onu tənəffüs etdi. Uşaq ağzını açıb ağır-ağır nəfəs almağa başladı. Bir azdan küçədən gələn tək-tək səslərdənmi, anasının o biri otaqda olduğunu bildiyindənmi – nədənsə Elçin ürəkləndi, başını yorğanın altından çıxartdı. Lakin birdən-birə gözlərini açmağa cürət etmədi. Qaranlıqdan qorxdı. Nəhayət, gözlərini açdı. İlk saniyədə nəzərlərini cəlb eləyən şey – başının üstündəki pəncərədən görünən ulduzlu göyün parıltısı oldu. Elçin nənəsilə ulduzlar haqqında söhbətini xatırladı. “Nənə... İndi nənəm hardadır? Kəndə gedib... yəqin indi ağacdən gilənar, ərik, heyva dərir. Hamısını da mənə gətirəcək. Nə vaxt gələcək? – Bəs niyə getdi? Gedəndə anamı niyə öpmədi?!” Elçinin qulaqlarına doğma bir səs gəldi: “Biri vardı, biri yoxdu”...

Nənəsinin elə buradaca, yanında uzandığını güman edən uşaq, əllərini sinəsinə sıxıb gözlərini yumaraq, bir müddət xatirələr aləmində gəzdi. Gözlərini açanda qaranlıqdan başqa heç nə görmədi. Elə bu an yan otaqdan eşidilən qarışıq səslər uşağın dağınıq diqqətini cəmləşdirdi. O biri otaqda anası kiminlə danışdı? Kiminlə? Hə, hə, axı Rəhim dayı buradadır. Rəhim dayı? Nənənin ondan acığı gəlir. Niyə?

Son günlər şahidi olduğu əhvalatlar bütünlüklə Elçinin gözləri önündə canlandı. Demək, nənənin bu evdən getməsinə səbəb, onu anasından ayıraraq, burada, qaranlıqda tək yatmağa məcbur edən Rəhim dayıdır? Elçin yalnız indi başa düşdü ki, bir daha anasının sinəsinə qısılib səhərə qədər onun yanında yatmayacaq. Elçini qəhər boğdu. O, hiçqırtilarını boğmağa çalışdı, üzüqoylu çevrilib dodaqlarını yastığa sıxdı, yastığın bir ucu islandı. Elçinin hiçqırtiları kəsildi. Lakin göz yaşlarının arası kəsilmədi. O, arxası üstə döndü, gözlərini qaranlığa zillədi. Bədirlənmiş ayın açıq pəncərədən axan soyuq şüaları altında, bir-birinin ardınca yanağına süzülən yaş gilələri muncuq təkin parıl-

dayırdı. İndi Elçinə qərribə gələn nə nənəsinin evdən getməsi, nə Rəhim dayının bu evə gəlməsi, nə də özünün həyatında ilk dəfə tək yatması idi. Ona qərribə gələn, – köhnə saatın dərin sükutu pozan yeknəsəq taqqultısı idi. Saat işləyirdi.

SİMURQ QUŞU

Arxasınca qapı örtülən anda elə bil içərisində nəşə qırıldı. Bir müddət yerinə mıxlanmış kimi dayandı, sonra yan-yörəsinə baxmadan, ağır və üzgün addımlarla kameranın küncünə sarı səndələyərək, üzüqoylu çarpayının üstünə sərilirdi. Bu gün səhər batqın və soyuq bir səslə deyilmiş sözlər qulağında uğuldadı: “Əsgərov Toğrul Xaspolad oğlu... beş il azadlıqdan məhrum edilir...”

Bəli, o günahkardır. Günahkar isə görə cəzasını çəkə. Çünki cəmiyyətin qanunu belədir. Bir də, onu beş il o qədər qorxutmur. İndi o, özünü yalnız bir seydən – buradakı pis adamlardan, canilərdən

qorunmalıdır. Axı hər həbsxanada canı var. Deyirlər ki, bəzən onlar həbsxanada da öz çirkin əməllərindən ol çəkmirlər, aralarına bir fağır düşən kimi öldürürlər. Bir də... Bir də, canı insanı zəhərləyə bilər. O zəhər pis zəhərdir. İlan zəhəri deyil. Onun qətrəsi sən qanına keçdimi, qurtardı; heç bir şey görə bilməyəcəksən. Günəş artıq sənənin nur saçmayacaq, quşlar oxumayacaq, güllər ətir qoxumayacaq...

O, ciyər dolusu nəfəs aldı. Elə bil kimsə alına buz qoydu, damarlarında canına yayılan bir sorinlik, bütün bədənində nə isə bir süstlük hiss etdi. Nə qədər zəif düşdüyünü yalnız indi dərk edə bildi.

– Oğul, özünə gəldinmi?

Toğrul gözlərini açdı. Bu nə səsdir?.. Lakin yenə:

– Ay oğul, özünə goldin, ya yox?

Toğrul yenə gözlərini açmağa məcbur oldu. Deyəsən, kim isə onu çağırırdı. O, yerindən hövlnək qalxdı. Baş gicəlləndi, gözlərinə qaranlıq çökdü. Lakin yavaş-yavaş qaranlıq parçalandı. Toğrul kameranın ortasında əlləri arxasında dayanmış bir qoca gördü. Kameranın o biri küncündə, çarpayının üstündə, üzü divara sarı bir adam uzanmışdı. “Mən burada tək deyiləm?” – deyərək Toğrul heyrlənlə pıçıldadı.

Qoca bir addım qabağa gəldi.

– Oğul, diyəsən səni qorxutdum?

Toğrul haçandan-haçana özünü toxtadıb dilləndi:

– Xeyr... Ancaq mən elə bilirdim kamerada təkəm...

– İçəri girəndə halın özündə deyildi. Mən sənə fikir verirdim...

Qoca, Toğrulla elə danışdı ki, elə bil onu çoxdan tanıyır, onunla görüşüb söhbət etməyi çoxdan arzulayırdı. Danışdıqca, nəzərlərini ondan çəkmir, baş barmağını qalın bığqlarının üstündə gəzdirir, bəzən qaşlarını çataraq başını bulayırdı.

– Sən özünə tez gəldin, – deyə qoca bir o başa, bir bu başa gedib dayandı, çarpayıda uzanan adamı göstərdi. – Bu bədbəxt oğlu iki gündü canımı boğazıma yığıb. Gah qışqırır, gah arvad təkisi saçını yolur, gah da, bilmirəm buna neynəmişəm, ağzından gələnə mənə deyir. Bu cür damarı boş adam ömrümdə görməmişəm...

Qoca əlini yelləyib nəzərlərini çarpayıda ki məhbusdan çəkdi, ağır addımlarla öz çarpayısına tərəf gedib əyləşdi. Bir müddət susdu. Sonra yastığının altından “Belomor” götürüb, Toğrula təklif etmədən, bir papiros yandırdı, dərinədən sümürüb qatı tüstünü ağzından və burnundan buraxa-buraxa xeyli öskürdü. Xırıltılı səslə dilləndi:

– Özüm sənə papiros vermədim. Diyəsən çəkən deyilsən.

– Hardan bildiniz ki, çəkən deyiləm?

– Çəkən olsaydın, indiyəcən papirosu papirosa calamışdın. Ağillı adamsan, bunu çıxardanın atasına min lənət! – Qoca üz-gözünü turşutdu, öskürdü və çarpayıda ki məhbusa baxdı: – Şükür allaha, yatır.

Çarpayıda ki adam birdən yerindən qalxıb oturdu. Qəzəblə qocaya baxıb, yaşıla çalan xırda gözlərini dolandıra-dolandıra zil və sərt bir səslə qışqırdı:

– Rəhmətliyin oğlu, genə nə başlamısan! Sən gününü görüb, dövrənini sürmüşən. Mən cavanam, ölmək istəmirəm! Başa düşürsən, ya yox?! Ölmək istəmirəm!

Qoca fikirli-fikirli papirosunun közörən ucuna baxdı və səsinə ucaltmadan, təmkinlə cavab verdi:

– Heç kəs ölmək istəmir. Amma kişi olmaq lazımdır.

Toğrulun ürəyi sancdı. Bunlar niyə ölümdən danışır?

Cavan məhbus yenə qışqırdı. Lakin bu dəfə onun səsi kökdən düşmüş sarı simin səsi kimi titrəyirdi:

– Ay-hay!.. İndi üçümüz də oturub söhbət eləyirik. Amma sabah məhkəmədə hökmümüzü oxuyacaqlar. Sonra üçümüzü də aparıb qoyacaqlar güllənin ağzına. Onda da ingilislər demişkən, qud bay!

Birdən Toğrula hər şey aydın oldu. Bir söz ildırım sürətilə fikrindən keçdi: canilər!.. Özünü zəhərindən qorumaq istədiyi canilər indi onunla üzbəüz dayanmışdılar! Demək, bunların ikisi də adam öldürüb. Əlləri qanlıdır. Məni də özlərindən sayırlar... Toğrula elə gəldi ki, bu dəqiqə özünün kim olduğunu və bura düşməsinin səbəbini deməso, onu da bu iki nəfərə qatıb güllələyəcəklər. O, var səslə bağırırdı:

– Məni güllələməyəcəklər! Mənə beş il iş veriblər.

Araya gərgin sükut çökdü. Toğrulun sözləri elə bil qocanı da, cavan məhbusu da tilsimlədi. Bir müddət heç biri danışmadı. Qoca sönmüş papirosunu barmaqları arasında bərk-bərk sıxdı, qaşlarını çatıb ayaqları altına baxdı, fikrə getdi. Sonra başını qaldırmadan dedi:

– Oğul, deməli, sən yaşayacaqsan...

Cavan məhbus yerindən qalxdı. Toğrula yanaşdı, təəccübdən bərləmiş gözlərini onun üzünə dikdi və pıçıldadı:

– Bura bax, xalaoğlu, zarafatın yeri deyil...

– Yox, nə zarafat!.. Doğrusunu deyirəm.

– Bəs səni biznən bir kameraya niyə salıblar? Aşna, məni dolayan hələ anadan olmayıb, düzünü de!

Toğrul güclə dinə bildi:

– Vallah düz deyirəm, vicdanım haqqı...

– Vicdana-zada and içmə, vicdan burada bitmir! – deyə cavan məhbus səsinə bir qədər ucaltdı və Toğrulun pencəyinin yaxasından yapışdı kirpiklərini əsəbiliklə qırpdı. – Düzünü de!

Qoca yerindən qalxıb onlara yanaşdı. Cavan məhbusun çiyindən tutub özünə sarı çəkdi.

– Nə yapışmısan gədənə yaxasından? – Cavan məhbus sorğusualını kəsdi. Qocaya çöpoki bir nəzər salıb geri döndü və xırda addımlarla çarpayısına tərəf yönəldi. Oturdu. Titrəyən nazik barmaqlarını büküb balaca yumruqlarına baxdı.

Sonra barmaqlarını açdı. Yenə bükdü, yenə açdı. Nədənə gülüm-sündü, qanı qaçmış dodaqları arasından çürük dişləri göründü. Öz-özünə pıçıldadı:

– Beş il. Lap iyirmi il olsun...

O, əlinin dalını çoxdan bəri ülgüc görməyən sifətinə sürtdü; elə bil saqqalının qalınlığını yoxlamaq istədi. Sonra heç bir mənə ifadə etməyən gözlərini harayasa uzaqlara zilləyib, dərinədən, yanıqlı-yanıqlı içini çəkdi. Yenə pıçıldadı:

– Beş il...

Birdən o, çiyinlərini qısıb yazıq-yazıq dodaqlarını büzdü. Yerindən durdu, əvvəlcə ayaqlarının altına baxdı, sonra arıq bədənini qabağa verib başını silkələdi.

– Mən ölmək istəmiyəm! – deyə tükürpərdici bir səsle qışqırdı və hönkürtü ilə ağlamağa başladı.

Üzüqoylu çarpayıya yıxıldı. Sağ əli çarpayıdan sallanıb yırğalandı, barmaqlarının uzanmış kirli dımaqlı iti ucları tıqqıltı ilə döşəməyə dəydi. Qoca, cavan məhbusa baxıb başını buladı:

– Bəli də, – dedi. – İndi səhərəcən ac çaqqal kimi ulayacaq!..

Nədənsə, Toğrulun ürəyi bulandı. O, bir daha cavan məhbusa baxdı, nəzərlərini ondan çəkib daldalı yeriylərək, çarpayısına uzandı... Cavan məhbus ağlayırdı. Sevimli oyuncağını itirmiş balaca bir uşaq kimi içini çəkirdi.

“Oyuncaq”, deyə Toğrul fikrindən keçirdi. “Axı niyə məni onlarla bir kameraya salıblar? Sabah mütləq həbsxananın müdiriyyəti ilə danışacağam. Belə qanunsuzluq olmaz! Bəlkə elə sabahacan ikisini də gəlib aparacaqlar? İndi ikisi də nəfəs alır, danışır. Sonra ikisini də... Belə də lazımdır! Ölümə ölüm! Qana qan!..”

Toğrul küreklərində nə isə bir sızılı hiss etdi. Qalxıb oturdu, yorğun-yorğun ətrafına boylandı. Həyatında ilk dəfə düşdüyü kameranı diqqətlə nəzərdən keçirdi. Əşyası üç çarpayıdan və bir uzunsov skamyadan ibarət olan bu kameranın hündür, boz tavanı, döşəmənin qəhvəyi taxtaları, döşəmədən xeyli hündürdə, təxminən iki adam boyunda yerləşən ensiz pəncərə, dəmir torun içində ağaran lampa...

Toğrul uzandı. O bütün varlığını bürümüş müdhiş fikirləri özündən qovmağa çalışdı. “Səbirli olmaq lazımdır”... Sonra başını bir azca yana əyib yenə lampaya baxdı. Görəsən, işığı niyə yandırmırlar? Hava qaralıb... Elə bil onun ürəyindən keçən sözləri haradansa eşitdilər. İşıq yandı... Qocanın səsi sükutu pozdu:

– Səkkiz oldu...

Toğrul qalxdı. Ona elə gəldi ki, lampa yanandan sonra şişib böyümüş, dəmir toru parçalamaq istəyir.

Qoca papirosunu tüstülədə-tüstülədə Toğrula yanaşib onun yanında əyləşdi. Qocanın bu hərəkəti Toğrulun xoşuna gəlmədi. “Bəli də, işə düşmədik”, – deyə əsəbiliklə fikrindən keçirdi. Qoca, Toğrulun narazı qaldığını duyurmuş kimi, bir az yana çəkildi, sönmüş papiro-

sunu yandırıb başını aşağı əydi və tüstüsünü dizləri arasından döşəməyə üfürdü, tüstü bir an döşəmənin üstündə burulduqdan sonra qocanın ayaqları altında qeyb oldu.

Qoca xeyli susdu, sonra Toğrulun seziləcək dərəcədə titrəyən qılçalarına ani nəzər salıb soruşdu:

– Diyəsən, məndən qorxursan?

Toğrul bu gözlənilməz sualdan özünü itirdi. Nə cavab versin? Desin ki, yox, qorxmur, qoca inanmayacaq. Desin ki, doğrudan da qorxur, bu da heç kişilikdən deyil. Bir də onun yerində kim olsa qocadan qorxmaya bilməz? Axı o canidir? Kimisə öldürüb, kiminsə qanına bais olub, indi onunla yanaşı oturub qərribə-qərribə suallar verir... Bəlkə o da mənə inanmır? Elə bilir ki, mən də caniyəm, mənə də güllələyəcəklər? Ağır dəqiqələrində fikrini dağıtmaq üçün özünə həmsöhbət axtarır?.. Yox, mənə inanmasaydı, bayaq o cavan məhbusun üstünə elə qışqırmazdı. Yaxşısı budur ki, qorxumu ona sezdirmədən ordan-burdan danışım, vaxt keçsin...

Toğrul nəzərlərini ayaqları altından çəkib, qocanın uzanıb qulaqlarını yarıya qədər örtmüş gümüşü saçlarına baxdı. Ona qərribə bir sual verdi:

– Əmi, nəçə yaşın var?

Qoca da əvvəlcə danışmadı. Damağında bərk-bərk sıxdığı papirosunu sümürüb, nədənsə gülümsündü.

– Yaşım altmışı ötüb, – dedi.

– Amma çox cavan qalmısan...

– Kənd adamıyam, ay oğul. Bizim kənddə bir nəfər əldən düşmüş qoca tapmazsan. Dağ yeridir.

Bir müddət hər ikisi susdu. Qoca yerindən qalxıb var-gəl elədi, dəmir qapının yanında dayandı. Toğrul onun boydan nə qədər uca olduğunu yalnız indi gördü: qocanın başı, dəmir qapının qurtaracağı ilə təxminən bir bərabərdə idi. Toğrul diqqətlə onu başdan-ayağa süzdü.

Təbiətin qoynunda böyümüş, ömrü boyu dağ yerinin təmiz havasıyla nəfəs aldığından, yaşına görə çox gümrah qalmış bu qocanın enli kürekləri, gümüşü saçları, geniş alnında bir-birinə qovuşan dərin qırışları, çallaşmağa başlayan qalın qaşları, daim harayasa dikilmiş, lakin bəzən nə isə bir narahatlıqla dolanan, dalğın baxışlarından sonsuz bir kədər oxunan iri qumral gözləri, günün altında yanıb qaralmış sifəti

Toğrula nağıllarda oxuduğu nurani qocaları xatırlatdı. Elə bil ki, o, bu dəqiqə bir-birinə sıxılmış ətli dodaqlarını aralayıb, sehrli səsle deyəcəkdİ: “Qırx gün, qırx gecə yol gedərsən. Qabağına yarısı qızıl kərpicdən, yarısı da gümüş kərpicdən bir imarət çıxacaq. Sənin axtardığın dünya gözöli həmin imarətdə yaşayır”...

Lakin bu nurani qoca nağıl kitablarının səhifələrində yox, Toğrulun yanında, həbsxanada idi. Toğrul qəlbində və beynində baş qaldırmış narahat duyğuları və fikirləri özündən qovmağa çalışdı. Yenə bir söz ildırım sürətilə fikrindən keçdi: Canı!.. O, gözlərini qocadan ayırıb yerə zillədi. “İnsanın zahirinə inanmaq olmaz!”

Qoca durduğu yerdən tərpenib çarpayısına tərəf getdi. Onun uzun-boğaz çökməli, güclü ayaqları altında döşəmə zarıdı. O, yastığın üstündən boş “Belomor” paçasını götürüb, qalın qabarlı barmaqları arasında əzərək yerə tulladı, rəngi solmuş qalife şalvarının cibindən təzə paça çıxardı, tələsmədən açıb papiros yandırdı, dərindən sümürdü, xırıldaya-xırıldaya hey öskürdü. Gözləri sulandı. Əlinin arxasıyla gözlərini silib, fikirli-fikirli ayaqlarının altına baxdı. Sonra ağır-ağır başını qaldırıb, papirosunu ara vermədən tüstülədə-tüstülədə diqqətli nəzərlərini Toğrulun üzünə dikdi.

– Oğul, – deyə qaşlarını çatdı. – Bilirəm, fikirləşirsən ki, görəcək günlərim varmı, gör gətirib məni kimlərin yanına salıblar. Düz deyirəm, ya yox?

Toğrul cavab vermədi. Bayaqdan bəri hərəkətsiz uzanmış cavan məhbus arxası üstə dönüb, yerindən qalxmadan kinayəli-kinayəli diləndi:

– Balam, onun bizdən nəyi artıqdı? Necə yəni kimin yanına salıblar? Belə öz can-ciyərlərinin yanına!

Qoca birdən hirsli-hirsli qışqırdı:

– Sən ömrünü burada keçirmisən, axmaq! Heç kəs sənin can-ciyərin deyil!

Cavan məhbus yerindən qalxdı. Gözlərini dolandıraraq, qocanın düz üzünə baxdı.

– Bura bax, nə özündən çıxıb xoruzlanırsan?! Bu kişinin yanında elə danışırısan ki, guya dünyada səndən təmiz yoxdur. Belə, bizim qəbrimizi bir yerdə qazacaqlar ey, bir yerdə!

Cavan məhbusun sözləri hədəfə dəydi. Qoca elə bil büzüşdü, papiros tutan barmaqları titrədi. Başını aşağı salıb ah çəkdi.

Toğrul cavan məhbusa baxdı. Nazik çatma qaşları, saralıb zəfəran rəngi almış tərli alnı, ağlamaqdan qan çəkmiş yaşıl çalan gözlərinin altındakı göyümtül ləkələr, saqqallı sifətini lap ölgün göstərən batıq ovurduları miləmil köynəyinin açıq yaxasından qaralan tükli sinəsi, ağ mərmeri andıran qansız dodaqları onu yüz ilin xəstəsinə oxşadırdı. Danışdıqca, əlini köynəyinin yaxasından soxub – tüklərini didişdirir, qırmızı dilini çıxarıb dodaqlarını isladır, bir-birinə yapışmış uzun kirpiklərini tez-tez qırırdı.

Nədənsə, Toğrulun qəlbində cavan məhbusa qarşı kin oyandı. Hətta qalxıb onu vurmaq istədi. Lakin özünü saxladı. “Nəyimə lazımdır, ikisi də bir yuvanın quşudur. Lap bir-birini öldürsünlər!”

Cavan məhbus uzanıb üzünü divara sarı çevirdi, içini çəkdi.

Qoca, eynilə bayaqkı vəziyyətdə, dinməz oturmuşdu. İki barmağı arasında papiros aramsız tüstülənirdi. Bir azdan o, ağır-ağır başını qaldırıb, qaşlarını çatdı.

– Oğul, – dedi, sən bizə fikir vermə. Onun da vədəsi çatıb, mənim də... Sabah ikimiz də məhkəmənin qabağında dayanacağıq. – Qoca susdu, ani bir sükutdan sonra cavan məhbusa baxıb kədərli-kədərli davam elədi. – Amma mən onun yol yoldaşı deyiləm... Oğul, sən axırıncı adamsan ki, məni görürsən. Hamıyla halallaşmışam. İstəmirəm ki, sən mənim barəmdə pis fikirdə olasan. Mən də adam öldürmüşəm. Amma o bilirsən neyləyib?

Toğrul başını buladı, yəni “yox, bilmirəm”. Qoca sönmüş papirosunu yandıraraq dərindən bir qullab vurdu.

– Onca min manatın üstündə bir arvad xeylağı öldürüb. Sonra da özünü verib Tiflisə. Finikulordu, nədi, oradan tutub gətiriblər. Namərd! On mini cibinə qoyanda yəqin heç ruhu da inciməyib. Amma indi gör nə hala düşüb...

Qoca öskürdü. Dumanlı gözlərini dolandıraraq davam elədi:

– Oğul, bunları sənə deməknən özümü təmizə çıxarmaq istəmirəm. Mən də adam öldürmüşəm! – Doğma qızımı öldürmüşəm. Bətinə dörd aylıq uşağıynan...

Qocanın səsi elə bil nəyəsə ilişib kəsildi. Toğrulun tükləri biz-biz oldu. Canında bir soyuqluq hiss etdi. Məhkəmədə, anasının yanında oturmuş balaca qızının xəyalı gözləri önündə canlandı.

– Əmi, axı nəyə görə?! Adam da doğma balasına əl qaldırarmı?

Qoca başını buladı.

– Qulaq as, oğul, dördüm böyükdür, – deyə çarpayısında əyləşdi. Nəzərlərini Toğrulun başı üzərindən o tərəfə zilləyib öz hekayətinə başladı:

– Bizim kənddə məni tanımayan adam yoxdu. Kimnən soruşsan ki, Simurq quşunun evi hardadır, nişan verər. Hamı mənə Simurq quşu deyər. Bir kərə, hələ cavan vaxtımda, həyətdə töylənin böyründə gizlənib atamdan xəlvət papiros çəkirdim. Rəhmətliyin yaman tünd xasiyyəti vardı. Bıgıburma vaxtımda da məni yanında papiros çəkməyə qoymurdu. Bir kərə... qırx-qırx beş yaşım olardı, yanında nəse dedim. Üstümə qışqırdı ki, böyüyün böyük yeri var, kiçiyin də kiçik... Keçən iləcən sağ idi. Mən nə deyəcəkdim? Hə, atamdan xəlvət papiros çəkirdim. Bir də gördüm kəndə haray düşüb. Demə, – qonşumuz Qasım kişinin balaca oğlu quyuya düşübmüş. Quyunun suyu-zadı yoxdu, kor quyuydu. Baxanda adamın başı gicəllənirdi. Zalım oğlu Qasım kişini deyirəm, ağzını da örtmürdü. Əlqərəz, göldüm gördüm evdə ağlaşmadı, arvad-uşaq saçını-birçəyini didir. Biri quyuya qışqırıb uşağı çağırır, biri kəndir sallayır... Uşağın anası da üz-gözünü cırıb çağırır: “ay bala, ay bala!” Cavanlardan ikisini-üçünü yanıma çağırırdım, – dedim, gedin uzun bir kəndir gətirin. Gətirdilər... Kəndiri belimə bağladım. Məni quyuya salladılar. – Soyuqdan tir-tir əsirdim. Əlim də yaralanmışdı. Əlqərəz, bir də gördüm qulağımın dibində kimsə zarıyır... Heç gümanım yoxuydu ki, gədəni sağ tapam. Amma canı it canıymış. Uşağı qucağıma aldım. Güc-bəlaynan bizi çəkib çıxartdılar. Sınıqçı gəldi. Gədənin qılçalarının ikisi də qırılmışdı. Üzü-başı qanın içindəydi. Yazıq sayıqlayırdı, elə Simurq quşu, Simurq quşu deyirdi. Bir sinədəftər nənəsi vardı. Gecə-gündüz nağıl danışardı... Əlqərəz, dua yazdılar, nə bilim daha neylədilər, uşaq dirçəldi. Yazbaşı yenə hoppanırdı... Amma mənim adım elə o vaxtdan Simurq quşu qaldı. Elə hara gedirdim, eşidirdim ki, Qasım kişinin oğlunu quyudan çıxaran Simurq quşu gəldi, Simurq quşu getdi...

Qoca sorğulu nəzərlərini Toğrula dikdi, onun diqqətlə qulaq asdığını görüb davam etdi:

– Hə, vaxt gəlib keçdi. Evləndim. Otuz beş yaşım vardı. Amma uşağımız olmurdu. Yaman fikir eləyirdim... Gecəm-gündüzüm yoxdu. On ildən sonra axır ki, xudavəndi-ələm bizə bir qız uşağı verdi. Bir ay toy-bayram elədim. Oğul istəyirdim, amma Allah vermədi, elə buna da şükür dedim. Əlqərəz, vaxt gəldi, qız böyüdü. Qohum-əqrəba, tanış-

bilis vaxtında mənə deyəndə ki, qızı ver bir Allah bəndəsinə, qulaq asmadım. İstəyənlər də vardı. Onilliyi qurtarmışdı, sovxozda işləyirdi. Neyləyim ki, axırda belimi qırdı... Bizim kəndə bir müəllim gəlmişdi. O da qızı istəyirdi, bir-iki dəfə yanıma adam göndərmişdi. Fikir elədim ki, tanımıram, bilmirəm, atası-anası kimdi, nə yuvanın quşudu. Vermədim... Ara-sıra qulağıma söz çatırdı ki, nə bilim, qızını dünən çayın qırağında müəllimnən görüblər, nə bilim, dünən klubda bir yerdə oturmuşdular. Fikir vermədim, deyirdim, gözəl qıza söz çıxartmaq camaatın köhnə peşəsidir. Amma axırda elin sözü düz çıxdı...

Bir axşam evdə oturmuşdum. Tərs kimi, o günü səhərdən elə şırhaşır yağış yağdırdı, kəsmək bilmirdi. Mənim də yağışla xoşum yoxdu. Yağış yağanda həmişə ürəyimə qara-qura fikirlər gəlir. Nə işə... çay içirdim, samovar pıqqapıqnan qaynayırdı. Arvadım içəri girdi. Əlləri qoynunda, gəldi durdu qabağımda. Gördüm bir haldadı ki, xançal vursan, qan çıxmaz. Qardaşı, qaynım xəstəydi. Dedim, bəlkə kişinin başında bir iş var. Soruşdum ki, olmaya Muxtara bir şey olub? Daşdan səs çıxdı, ondan yox. Bir də soruşdum. Genə dinmədi. Gördüm, gözləri dolub, dilini-dodağını çeynəvir, Təpəndim ki, evin vıxılmaşın. bir desən görək nə olub?! Yazıq birtəhər özünə gəldi. Ay kişi, dedi, Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlin, Aypara boyludu... Aypara qızımın adı idi.

Bircə o yadımdadı ki, yerimdən sıçrayıb qalxdım. Qapının dalından baltanı götürüb özümü yan otağa saldım. Qız yerdə, xalının üstə oturmuşdu. Məni görə kimisi əlimdəki baltaya baxıb dəli kimi qışqırdı: “Ay dədə, qurban olum, öldürmə məni!..”

Qoca susdu. Ötən günləri yada salmaq, həyatının qanlı bir səhifəsini yad adama söyləmək onun üçün asan deyildi. Dumanlı gözləri bir neçə dəqiqənin içində sanki işığını itirmişdi. Bənizi də seziləcək dərəcədə ağarmışdı:

Qoca, damağına bir papiros qoydu. Amma bu dəfə yandırmadı. Dizlərini ovuşdurdu. Sonra yanıqlı-yanıqlı köksünü ötürüb, ayaqlarının altına baxdı.

– Məni gəlib aparanda kəndin camaatı küçəyə tökülmüşdü. Uşaqlar dalımca qışqırırdılar: “Simurq quşunu aparırlar, Simurq quşunu aparırlar...”

Əvvəlcə məni rayona gətirdilər, ordan da Bakıya. Vəssalam... Oğul, sən yaşayacaqsan, ömrün qabaqdadır. Mən də yaşayırdım, kənddə məni

barmaqla göstərirtilər, kolxozda da, qohum-əqrəba içində də, heç kəsin qabağında üzügara olmamışdım. Doğmaca balamı öldürdüm. İnsan qanı tökdüm... Bizim kəndin iki qəbiristanlığı var. Ta qədim zamanlardan birində öz əcəliynən ölənləri basdırırlar, o birində də güllə, xançal yarasından ölənləri. Sovet hökuməti qurulandan bu qəbiristanlığın yolunu ot basıb. Heç kəs öz ölüsünü orda basdırmır. Çünki daha güllədən, xançaldan ölən yoxdur. Camaat lap çoxdan başa düşüb ki, qan davası, nəsil davası o zamanədə qaldı. Amma mən... Bu gözəl zamanədə qan tökdüm. Doğmaca balamın qanını. Günahım böyükdür, oğul. Bu günahı heç kim mənə bağışlamaz. Məni güllələməsələr də, mən yaşamayacağam. Mən öz hökmümü çoxdan vermişəm. Bax, hökmüm buradadır! – deyə qoca yumruğunu ürəyinin üstünə vurdu.

Sükut çökdü. Bayaqdan yatdığını güman etdikləri cavan məhbus yerindən qalxdı, gözlərini ovuşdurub acı-acı gülümsündü:

– Bura baxın, a kişilər, üzbəüz oturub nə hap-gop basırsınız? Biri deyir, mənə beş il veriblər, o biri deyir adım Simurq quşudu. Onda mənə da qulaq asın. Mənim də adım Məlikməmməddi. On sarayım var, yüz qırx doqquz arvadım, bir milyon da pulum. Özü də, məni güllələməyəcəklər. Sabah burdan çıxarıb ministr qoyacaqlar hə, inandırınız, ya genə danışım?

Cavan məhbus bir anlığa susdu.

– A kişilər, – deyə kirpiklərini qırpa-qırpa təzədən başladı. – Gedin o nömrələri uşaqlara gəlin, mənə yox də! Qoca heç, bu qocaya əvvəldən inanmıram. Bəs sən, xalaoglu, bayaq nə başlamışdın ki, mənə beş il veriblər, beş il veriblər, hə? Bəlkə elə bilirsən, belə yalan satanda adam asan ölür? Bala, get o nömrələri bəbəyə gəl, mən ölüm, mənə yox. Üçümüz də öləcəyik, özü də bir gündə! Üç dəne gülləynən. Tuk, tuk, tuk!.. O yaşayacaq, getsin yaşayanların arasına! Mən onu görmək istəmirəm! Çıxsın getsin burdan!

Onun nazik səsi xırıp kəsildi. Qoca ondan aralanıb geri qayıtdı. Cavan məhbus bir dəfə də:

– Mən onu görmək istəmirəm! İtilsin cəhənnəmə! – deyə xırıltılı səslə qışqıraraq çarpayısına uzandı və yenə ağlamağa başladı.

Daha heç kəs danışmadı. Toğrul da uzandı. Gözlərini boz tavana zilləyib düşünməyə başladı. Doğrudan da, qocanın danışdığı əhvalat düzdürmü? Bəlkə mənim nəzərlərimdə qalxmaq istəyir? Yox, ölüm ayağında hamı səmimi olur. Bir də, belə adamlar heç vaxt yalan danış-

mırlar. Bəlkə o cani deyil? Yox, doğma balasını öldürən canidən də pisdir! Bəs belə isə, onu bu cavan məhbusdan ayıran nədir?

Toğrul bu suala cavab tapmadı. Bərk yorulmuşdu. Özü də bilmədən dərin yuxuya getdi...

Səhər, kameranın pəncərəsindən içəri süzülən şüa Toğrulun üzünə düşdü. O, gözlərini açdı. Beş ilin bir günü getmişdi. Saat neçədir? Necə olur-olsun, nə mənası var! Bir az da yatmaq olar... Toğrul gözlərini yumdu. Lakin yata bilmədi. Kim isə qulağının dibində yanıqlı-yanıqlı zarıyırdı. Kimdir? Hə, hə, o iki nəfər... Axı o tək deyil, canilərlə bir yerdədir.

Toğrul yerindən qalxdı. Gözlərini ovuşdurub ətrafına baxdı. Qoca öz çarpayısında oturub fikrə getmişdi. Cavan məhbus isə arxası üstə uzanıb hey zarıyırdı. Onun başı sarıqlı idi. Solğun yanağında laxtalanmış qan ləkəsi vardı. Toğrul qocadan soruşdu:

– Buna nə olub?

– Heç, oğul, fikir vermə.

Birdən cavan məhbus dirsəklənib başını yastıqdan qaldırdı.

– Vurub başımı yarıb, hələ bir deyir də ki, fikir vermə!

Toğrul pəncərənin altına gəldi. İçəri axan şüanın içindəki saysız-hesabsız toz dənələrinin rəqsinə baxdı. “Cani! Ölüm ayağında da qan tökməyə rahat olmaz. Görəsən, nəyin üstündə sözləri düşüb, vuruşublar... Bəlkə bıçaqları var?” Ona elə gəldi ki, bir qədər də belə dayansa, canilərdən biri onu arxadan vuracaq. Tez geri döndü. Qoca papiros çəkirdi, cavan məhbus isə əvvəlki kimi zarıyırdı. Toğrul ona yanaşdı.

– Bərk ağrıyır?

Cavan məhbus gözlərini açıb bir müddət mat-mat Toğrula baxdı: Toğruldən, onun başı üzərində dayanıb bu sözləri deməsini heç gözləməirdi. O, ağarmış dodaqlarını güclə aralayaraq dedi:

– Yox, ağrımır.

Toğrul dönüb öz çarpayısına tərəf getdi. Daha nə qoca danışdı, nə cavan məhbus, nə də Toğrul.

Bir azdan onların ikisini də gəlib apardılar. Cavan məhbus getmək istəmirdi. Hönkür-hönkür ağlayır, qışqırırdı. Onu güclə apardılar. Qoca isə özü getdi. Gedəndə də Toğrula “Salamat qal”, – dedi.

Onların arxasınca qapı bağlanan kimi Toğrul özündə nə isə bir boşluq hiss etdi. Uzun-uzadı qocanın çarpayısına baxdı. Sonra döşmənin üstündə ağaran əzilmiş “Belomor” pəçkası gözüne sataşdı.

Durub öyildi, paçkanı götürüb bir müddət əlində saxladı. Fikirli-fikirli qocanın yastığına baxdı. Bütün varlığını bürümüş anlaşılmaz bir hissədən ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. O, əzik paçkanı yerə tullayıb çarpayısına uzandı...

Keyli keçdi. Ona yemək gətirdilər. Yedi. Sonra yatmaq istədi. Lakin yenə gözünə yuxu getmədi.

Axşamüstü kameranın qapısı açıldı. Gələn növbətçi idi. O, içeri girən kimi Toğrula baxdı:

– Səni sabah başqa kameraya keçirəcəklər, – dedi.

– Niyə ki? – deyə Toğrul soruşdu.

– Səni səhvən bu kameraya salıblar... Yaxşı qurtarmısan...

– Bağışlayın, başa düşmürəm. Nədən yaxşı qurtarmışam?

– Necə yeni nədən? Xəbərin yoxdur?

– Xeyr... Ancaq səhər açılanda gördüm ki, cavan başını sarıyıb, sifəti də qanın içindədi.

– Bəs qoca sənə əhvalatı danışmayıb?

– Xeyr...

– Qərribə işdir. Gecə o başı sarıqlı cavan səni boğmaq istəyirmiş. Qoca da görüb, onu möhkəmcə əzişdirib. Bircə dəqiqə gec ayılsaydı, onda...

Toğrul bir an heyrətdən danışa bilmədi. Sonra soruşdu:

– Axı o niyə məni öldürmək istəyirmiş? Mən ona neyləmişəm? Növbətçi çiynlərini qısdı.

– Bilmirəm, – dedi, – onu get psixoloqlardan soruş.

O, bir daha Toğrulu süzüb dedi:

– Sabah səni başqa kameraya keçirəcəklər.

O getdi.

Toğrul tək qaldı. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə, birtəhər özünü çarpayısına saldı. Bir müddət heç bir şey dərk edə bilmədi. Ürəyinin şiddətli döyüntüsünə qulaq verdi. Bir həkimin vaxtilə ona dediyi sözləri yadına düşdü. “Ürəyinizdə nevroz var”. Nevroz? Görəsən, nevroz ağır xəstəlikdirmi? Yox, nevrozdan hələ heç kəs ölməyib. O isə bu gecə ölə bilərdi. – Demək, qoca məni ölümdən xilas edib? Niyə? – Toğrul boğazından yapışdı. – Məgər onun barmaqları bax beləcə, mənim boğazımdan yapışanda, qoca gözlərini yuma bilməzdimi? Onun nə işinə, Toğrul yaşayacaq, ya öləcək. Ancaq gözlərini yummayıb, yerindən qalxıb mənim qatilimlə vuruşub. Məni ölümdən qurtarıb...”

Toğrulun yaşarmış gözlərinə duman çökdü. Sonra yavaş-yavaş duman çəkildi. Toğrul ağsaçlı qocanın xəyalını gördü.

Yerindən qalxıb qocanın çarpayısına yanaşdı. Diqqətlə yastığa baxdı. Yastığın üstündə bir-birinə ilişmiş üç-dörd dənə tük vardı. Toğrul son dərəcə üsullu bir hərəkətlə tükləri götürdü. Barmaqları arasında tutaraq pıçıldadı:

– Biri vardı, biri yoxdu, bir Simurq quşu vardı...

QALAKTİKA

Krımdan, astrofiziklərin elmi sessiyasından qayıtdığım gündən birinci dəfə idi ki, axşamüstü evdən çıxırdım.

Seyrək dumana bənzər yüngül hava qatı, şəhərin cizgilərini yumşaldır, nəhəng binalar elə bil yüngülləşirdi. Bir neçə dəqiqənin içərisində perspektiv dəyişir, yaxınla uzağın arasındakı məsafə xeyli uzandı. Orda-burda yanmaqda olan işıqlar günəşin hələ solub qaralmağa başlamamış son şüaları içərisində elə məyus-məyus şölələnirdi ki, adamın ürəyi sıxılırdı: elə bil şəhərin üstünə eyni zamanda həm qaranlıq, həm də işıq çökürdü.

Bakı sanki xəyala dalırdı.

Bircə saat bundan qabaq Südəbə xanım zəng eləyib Kərimin xəstələndiyini xəbər verməsəydi, mən bu axşam da evdən çıxmıyacaqdım.

Kərim... son aylar tez-tez xəstələnir. Ürəyi yazıq kişini lap əldən salıb. Bir belə həkimin, dava-dərmanın da xeyri dəymir. Kərimi müalicə edən professorla son dəfə söhbət etdiyim gündən gərək ki, ikiçə ay keçir. O zaman professor mənim sualıma çox qərribə cavab vermişdi: “Həştandandır”. Həkimlər ələcsiz qalanda həmişə bu sözdən yapışırlar, zarafata salırlar. Bircə kəlmə... və hökm verilir. Yəni gözləyin, özünüzü hazırlayın, günlərin birində... Eh, nə isə! Bu, nə mənim, nə də o eynəkli professorun iradəsindən asılıdır. Heyf sənə, Kərim müəllim!

...Qapını Südəbə xanım açdı.

– Tez olun, tez olun, – dedi. – Yaman əsəbiləşib. Bayaقدan sizi gözləyir.

Mən plaşımı çıxarıb Südəbə xanımın keçən il Mərakeşdən gətirdiyi asılqanın əyri buynuzlarından birinə keçirdim. Südəbə xanım kabinetin qapısını ehmalca itələdi.

Kərim başının altına iki yastıq qoyub divanda uzanmışdı. Səsə gözlərini açdı. Məni görəndə kimi əvvəlcə qolundakı saata baxdı, sonra gülümsünüb yerində dirsəkləndi, deyəsən, qalxmaq istədi. Lakin Südabə xanımın məzəmmətlə baxdığını görüb qalxmadı.

– Professor, adam-adamı bir belə gözlədər? Vallah səndə insaf-zad yoxdur.

– Bağışla, Kərim, işim vardı.

– Yaxşı, yaxşı, gəl əyləş. Qorxma, daha deyilməyəcəyəm.

Mən stullardan birini çəkib Kərimin yanında oturdum.

– Çayla necəsən, subay oğlan?

– Bir stəkan içərim, yanında müəbbəsi də olsa.

– Sənin köhnə xasiyyəti. Bir stəkan deyib on stəkan içirsən, – deyər Kərim başını döndərərək arvadına baxdı. – Südabə, tez bizə əla bir çay hazırla, yanında da zoğal müəbbəsi.

Südabə xanım küncə qoyulmuş alçaq və girdə stolun küncündən kitabları götürüb pəncərənin qabağına yığdı, stolu parketin üstündə sürüşdürərək mənim yanıma çəkib otaqdan çıxdı. Çay gəlməyə qədər heç birimiz danışmadıq.

Kərimlə gələndə ilk dəqiqələr mən həmişə özümü narahat hiss edirəm. Bu evin hər bucağında nəzərə çarpan səliqə, təmtəraq mənim gözlərimi qamaşdırır. Hər dəfə də mənə elə gəlir ki, Kərimlə yox, teatra gəlmişəm və cəmiyyətin yaratdığı şərtlərdən birini pozub nimsə paltar geydiyim, üstəlik də gecikdiyim üçün hamı barmağı ilə məni göstərərək pıçıldaı: “Əcəb mədəniyyətsiz adamdır!”

Deyəsən, bunu Kərim də hiss edirdi. Çünki həmişə mənim başımı aşağı salıb dinməz-söyləməz və bir az da bikef oturduğumu görəndə tez sükutu pozub ordan-burdan danışmağa başlayardı. Əksər hallarda o, yazı stolunun yanında, iri, qırmızı radio cihazına bitişik qəfəsin içindəki bülbüllərindən söhbət salırdı. Bir neçə dəfə zarafatına mənə demişdi ki, o xəstələnəndə bülbüllərin də qanı qaralır, bütün günü susurlar. Doğrudan da indi tavanın ortasından sallanmış göy abajurlu lampanın işığı altında rəngini dəyişib mavi tülə bürünmüş kimi görünən bülbüllərin heç biri qımıldanmırdı. İndi bu kiçik quşların görkəmində qeyri-adi və sirayətədi bir hüzn vardı. Mən Kərimin evdə bülbül saxlamasından həmişə narazı olmuşam. Nəyə lazımdır? Allahın dilsiz-ağızsız heyvanı dünya işığına həsrət qalır dörd divar arasında niyə çürüsün?.. Amma bu barədə indiyəcən Kərimə bir kəlmə də deməmişdim.

Südabə xanım çay gətirdi. Büllur stəkanları, gümüş qaşıqları stolun üstünə düzdi. Zoğal müəbbəsini ortalığa qoydu.

Yaxşı dəmlənmiş ətirli çaydan bir-iki qurtum içən kimi elə bil yüngülləşdim, özümə gəldim. Evdə çayı əməlli-başlı dəmləməyə hövsələm çatmırdı...

Bir azdan boş stəkanı nəlbəkiyə qoyub “əcəbdir”, – dedim. Südabə xanım stəkanımı doldurdu. Kərim “bu iki” – deyib saymağa başladı.

– Say, say – dedim, – nə qədər saysan içəcəyəm.

Kərim qəhqəhə çəkdi.

– İç, professor, – dedi. – Görmədiyin günə düşmüşsən.

Kərimin bu zarafatında həqiqət vardı. Mən belə günləri az görürdüm. Amma o da ömründə dəniz səthindən üç min səkkiz yüz metr hündürdə, rəsədxananın soyuq divarları arasında, eşikdə hökm sürən əbədi şaxtadan termosun içində ikicə saata soyuyub, buza dönüb, zəhər dadan çaydan birçə qurtum da içməmişdi...

Südabə xanım bizimlə çox oturmadı.

– Mən gedim, bir şey lazım olsa çağırırsınız, – deyib otaqdan çıxdı.

Kərim çayını sona qədər içmədi. Yarımçıq stəkanı stolun üstünə qoydu. Əlini geri çəkəndə mən aydınca gördüm ki, onun qansız, uzun barmaqları titrəyir. Bunu o özü də hiss elədi, barmaqlarını yumub yumruğunu sinəsinə sıxdı. Bir azdan gözlərini dolandırır nəzərlərini mənim üzümdə saxladı.

– Professor, bilirsen, bu gün yadıma nə düşüb?

– Yox, bilmirəm.

– Yadıma varmı, otuz il qabaq sənəylə qərribə bir söhbətimiz olmuşdu.

– Otuz il?! – Mən güldüm. Çünki “otuz il” Kərimin dilində “dünən” kimi səslənirdi. Dedim:

– Nə söhbət?

– Ulduzlar haqqında... Son o zaman deyirdin elə ulduzlar var ki, onlar materiyanın hərəkət qanununu pozub istədikləri vaxt bir qalak-tikadan başqa qalaktikaya keçirlər. Düzdürmü?

– Demək olar ki, belədir... Təxminən.

– Təxminən, ya qeyri-təxminən. Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Kosmos sənə aləmdir. Mən belə şeylərdən çox uzağam. Sən də görək, yadımadırı?

Otuz il bundan qabaq olmuş bir söhbəti xatırlamaq o qədər də asan deyildi. Bircə o yadımda idi ki, otuz il bundan əvvəl Kərim də, mən də çiyinimizdə tufəng gəzdirdik, günümüz meşələrdə, dağda-daşda keçirdi. Banditlərlə mübarizədə... Düzdür, elə o zaman mən kosmosla maraqlanırdım, bir dəfə komsomol təşkilatında bu mövzuda hətta mühazirə də oxumuşdum. Bütün rayonun cavanları axışb qulaq asmağa gəlmişdilər. O mühazirədən sonra Kərim ilk dəfə mənə zarafatla “professor” dedi. Bu söz indiyə qədər onun dilindən düşmür. Otuz il...

– Ə, professor, yadına düşdü, ya yox? – deyərək Kərim səbirsizliklə dilləndi.

– Düzü, ay Kərim, xatırlaya bilmirəm, axı.

– Deyirəm sənəin huşun yoxdur, mənə inanmırsan.

– Ə, bəs niyə mənim yadımda qalır, sənəin yox? Hə?

– Vallah, heç bilmirəm niyə... Bir dəfə görə ki, rayonun cavanlarına mühazirəyəbənzər bir şey oxumuşdum. Onu deyirsən?

– Yox... amma o iclas da yadımdadır. Hətta sənəin son sözlərini də unutmamışam. “Yoldaşlar, gün gələcək, dünya inqilabının cəhanşümul qələbəsiindən sonra biz Marsda da, Venerada da Şura hökuməti quracağıq... Yaşasın proletar inqilabı!” Nə qədər sənə əl vurdular. Səsdən qulaq tutulurdu. Amma mən özümü saxlaya bilmədim, doyunca güldüm. Çünki dəfələrlə eşitdim ki, nə Marsda, nə də Venerada həyat ola bilməz. Sən də camaatı göyün yeddinci qatında Sovet hökuməti qurmağa çağırırdın. Ay səni, professor!

Sözün düzü, bir az pərt oldum. Soruşdum:

– Kərim, lap elə-belə demişdim?

– Sən öl, hə!

Kərim uğunub getdi. Mən də ona qoşuldum.

Bir azdan dedim:

– Kərim, nə deyirsən de, amma gözəl günlər idi.

Kərimin qaşları çatıldı. Dodaqları hələ gülsə də, gözlərində birdən-birə kədərli ifadə əmələ gəlib, qılgıncım tək parlayıb söndü.

– Düz deyirsən, professor, düz deyirsən... – Mənə elə gəldi ki, Kərim ah çekdi. – Gözəl günlər idi. Hərdən fikirləşirəm ki, o günlərin xatirəsini mənim əlimdən alsalar, heç bircə saat da yaşaya bilmərəm.

“Kim yaşaya bilər ki?...” – deyərək düşündüm. Qanlı-qadalı günlər... bir parça çörəyə, isti yorğan-döşəyə həsrət qaldığımız günlər, at belində keçirdiyimiz yuxusuz gecələr... qışda qocalı-cavanlı, balaca bir

otağa dolub, “Pəncərədən daş gəlir, ay bəri bax, bəri bax” oxuya-oxuya, gülə-gülə, onun-bunun nənəsinin, anasının sandığından oğurlayıb gətirdiyi qırmızı çitlərə tabaşirlə şüarlar yazdığımızı, dedə-babadan qalma “dayandoldurum”larla meşələri, dağları-daşları ələk-vələk etdiyimizi, yaxşı-yaman günün dostlarını bir-birinin ardınca qara torpağa tapşırıb alovlu nitqlər söylədiyimizi, sonra da, heç kəs görməsin deyərək, xəlvətə çəkilib gizlin-gizlin ağladığımızı unutmaq olarmı?!

– Professor, niyə susdun? – Kərim əlini uzadıb stəkanını götürdü, bircə qurtum içib təzədən stolun üstünə qoydu.

– Niyə danışmırsan?

– Heç elə-belə... Fikirləşirəm.

– Fikirləş, fikirləş... Mən də fikirləşirəm, bütün günü fikirləşirəm, amma cavab tapa bilmirəm.

– Nəyin cavabını tapa bilmirsən, Kərim?

– Sənəin bir qalaktikaya sığışmayan, daim nə işə axtaran o sərgərdan ulduzlarını.

– Yenə qəliz danışsən, başa düşmürəm.

– Qəliz yox, mücərrəd. Çünki qalaktika haqqında konkret danışmaq olmaz.

Kərim gülümsəndi. Onun vaxtından tez qırışmış sifətində həm hüznü, həm də soyuq bir təbəssüm yarandı. Nədənə mən Bakı axşamlarını xatırladım. Bu köhnə dostumun evində yenə darıxmağa başladım...

Kərim çox qocalmışdı. Amma hələ altmış yaşı yox idi. Həyat deyəsən, onu çox tez qırışdı. Məsələ heç də onun saçlarının vaxtından tez ağarmasında, üzünün qırışb solmasında deyildi. O yorulmuşdu, bir də geri dönüb həyatın qaynar ağuşuna atılmağa qüvvəsi qalmamışdı. Kərim kimi adamlar heç bir vaxt bədrəmirlər, həmişə məğrur addımlayırlar. Lakin belələri birdən yıxılırlar və daha qalxa bilmirlər. Amma mən hələ də inana bilmirdim ki, Kərim yıxılıb. Daha doğrusu, inanmaq istəmirdim. Bu həqiqətin səbəbi mənə o qədər də aydın deyildi. Özündən də soruşmağa qorxurdum. Çünki açıb hər şeyi desəydi, mən onu həmişəlik itirəcəkdim...

– Professor!

– Bəli.

– Çay niyə içmirsən?

– Daha bəsdir. Çox içəndə səhərəcən yata bilmirəm.
 – Həştəddandır.
 – Ola bilər.
 Sükut...
 – Professor!
 – Buyur.
 – Görəsən bizim köhnə dostlardan kənddə qalan varmı?
 – Olmamış olmaz.
 – Yəqin onlar darıxmırlar.
 – Məgər sən darıxırsan?
 – Yox... Niyə də darıxım ki?
 Yenə sükut...
 – Professor!
 – Bəli.
 – Nə səbəbə görə sən dediyin ulduzlar bir qalaktikada qərar tuta bilmirlər?
 – Bunun səbəbi hələ elmə məlum deyil.
 – Bəs elə hallar olurmu ki, o ulduzlardan biri qalaktikanın cazibə sferasından kənara çıxıb bilməsin?
 – Olur. Ancaq çox nadir hallarda. Milyard ildə bir dəfə.
 – Nadir hallarda deyirsən?
 – Hə, çox nadir.
 – Demək belə hallarda ulduz yalnız əsir düşdüyü qalaktikada fırlanır?
 – Hə. Amma çox yox. Bir müddətdən sonra partlayır, toza çevrilib kainata səpələnir.
 – Bunun səbəbini elm izah edirmi?
 – Edir.
 – O elmin adı nədir?
 – Astrofizika.
 – Hm, mənə isə elə gəlirdi ki, psixologiyadır.
 Yenə sükut. Uzun və darıxdırıcı sükut.
 ...Südabə xanım içəri girdi.
 – Kərim, özünü necə hiss edirsən?
 – Sağ ol, Südabə. Bu gün yaxşıyam.
 Südabə xanım mənə baxıb güldü.
 – Professor bizə gələndə sən kefin açılır.

– Bəs necə? – deyər Kərim də mənə baxdı. – Görmürsən kişinin üzündən şadlıq yağır?!

Mən hiss etdim ki, deyəsən çox pərişan oturmuşam, hətta nədənsə kövrəlmişdim.

Südabə xanım güllü xalalarının ətəyini yellədə-yellədə qabağa gəlib stolun üstünə baxdı və təəccüb əlaməti olaraq boyalı dodaqlarını büzdü.

– Professor, çayınız yarımçıq qalıb!

Kərim mənim əvəzimə cavab verdi:

– Çox içəndə səhərəcən yata bilmir. Pis-pis yuxular görür.

Südabə xanım ərinin son sözlərini zarafat kimi başa düşmədi. Tamamilə ciddi tərzdə soruşdu:

– Siz də pis yuxular görürsünüz?

Kərimin tez-tez mənə göz vurduğunu görüb dedim:

– Bəli, Südabə xanım.

Qadının dolu sifətində sehrli bir ifadə yarandı. Nədənsə səsini alçaltdıb soruşdu:

– Nə görürsünüz?

– Hm... Nə görürəm? Cinlər, şeyatınlar.

– Xortdan görür, xortdan! – deyər, Kərim gülməkdən özünü güclə saxlayaraq əlavə etdi.

Südabə xanım isə çox mənalı tərzdə başını buladı, bir anlığa qarənlik pəncərəyə nəzər salıb dedi:

– Mən də son vaxtlar yaman qorxulu yuxular görürəm.

– Nə görürsünüz?

– Görürəm ki... Hə, misal, üçün, görürəm ki, balaca-balaca buy-nuzlu adamlar bizim evə girib “Şalako” oynayır. Sonra da mənə yeməyə başlayırlar. Belə-belə dəhşətli yuxular...

Kərim birdən-birə dəyişdi. Eynən bayaqkı hüznü və soyuq təbə-sümdən sifəti elə bil kölgələndi. Lap yavaşdan, lakin, görünür ki, nə isə çox ciddi səbəbi olan, ürəkdən qopub gələn bir qəzəblə dedi:

– Yəqin o buynuzlu adamların obivatellərdən zəhləsi gedir!

Xoşbəxtlikdən Südabə xanım onun dediklərini eşitmədi. Bəlkə də özünü eşitməməzliyə qoydu. Yenə xalalarının ətəyini yellədə-yellədə qapıya sarı yönəldi. Qapının ağzında ayaq saxlayıb geri döndü.

– Kərim, sən allah, əsəblərinə toxunan söhbətlər eləmə, – deyib otaqdan çıxdı.

Onun arxasınca qapı bağlananda, Kərim uzun yol gəlib əldən düşmüş adamlar kimi üzgün bir səsle soruşdu:

– Professor, çəkməyə bir şeyin varmı?

– Var. Neynirsen?

– Bir dənə!

– Yox, Kərim, sənə olmaz.

– Mən ölüm, birini ver.

– Üz vurma, verməyəcəyəm, Kərim.

– Ə, mən ölümümü yəro salırsan?

– Axı sənə ziyandır.

– Bir papirosla adam ölməz, qorxma. – Kərim mənim hərəkətsiz oturduğumu və heç bir vəchlə ona papiros vermək istəmədiyimi görüb uşaq kimi burnunu çəkdi.

– Sən öl, bircə dənə çəkəcəyəm.

Mən olacsız qalıb siqaret qutusu cibimdən çıxartdım. Geri dönüb qapının bağlı olduğunu görəndən sonra ona bir siqaret uzatdım. O, siqareti damağına qoydu, sol əlini yastığın altına salıb kibrit çıxartdı. Qımışa-qımışa siqaretini yandırır tüstüsünü acgözlüklə ciyərlərinə çəkməyə başladı. Siqaret bir neçə saniyədə yarıya qədər yanıb külə döndü. Kərim son günlər acı tüstüyə də həsrət qalmışdı.

– Professor!

– Bəli!

– Çoxdandır Bahadurdan bir xəbər yoxdur, hardadır görəsən?

– Sibirdə.

– Ə, bu qoca vaxtında onun Sibirdə nə işi var?

– Böyük bir tikintinin rəisidir. Onu tanımırısan?

– Köçəri quşdur. Harda iş var, Bahadır orda başdır.

Kərim əlini divandan aşağı salıb siqaretin külünü küncə doğru çirpdi.

– Deynən, sənəin tayındır də. – Susdu, siqaretin közərmiş ucundan nazik ip kimi yuxarı dartınan ağ tüstüyə xeyli baxdı. – Köçəri quş. Elə o zaman da hamı ona “köçəri quş” deyirdi. Yadındadır? – Mən başımı tərpətdim. – Komsomolsk tikiləndə, deyəsən, Azərbaycanda birinci o, ərizə verib Sibirə getdi. Sonra qayıtdı. Daşkəsəndə işlədi. Axır vaxtlar Mingəçevirdəydi. İndi isə yenə Sibir!.. Ay səni, köçəri quş!

Mən hiss edirdim ki, Kərim bu sözləri mənə yox, özünə deyir.

– Bəs nə vaxt getdi ki, mənim xəbərim olmadı?

– Keçən il yayda. Sən Kislovodskdaydın.

– Hə, düz deyirsən. Keçən il mən Kislovodskda getmişdim. İnşil də, ondan qabaqki il də. İyirmi ildir ki, hər yay Kislovodsk, Narzan...

Kərim elə danışdı ki, elə bil ona güclə acı dərman içirdirdilər.

– Professor!

– Bəli!

– Sən heç Kislovodskda olmusan?

– Yadından çıxıb?.. Gərək ki, əlli altıda birgə getmişdik.

– Hə, yadıma düşdü. Sən axıracan qalmadın.

– Oranın havası mənə düşmədi.

Kərim gözlərini qıyır düz mənim üzümə baxdı. Baxdı və elə acı-acı gülümsündü ki, mən bədənimin birdən-birə soyuduğunu hiss etdim.

– Yalan danışma, professor, – dedi. – Sən iyrendin, buna görə də axıracan qalmayıb yenə özünü Qazaxıstana dağlar başındakı rəsədxanaya verdin.

– Nədən iyrenə bilərdim ki, ay Kərim?

– Çox şeydən... Mən səni gözümdən qoymurdum, sən də məcburiyyət qarşısında qalır bütün gününü mənim kimilərin arasında keçirirdin. Sənin kimi, Bahadır kimi adamların isə bizlərdən zəhləsi gedir. Yox, yox sözümü kəsmə, mən düz deyirəm!.. Mənasız söhbətlərə, şayiələrə, uzun-uzadı danışıklara nə qədər qulaq asmaq olar. Boyalı dodaqlara, piyli qarınlara nə qədər baxmaq olar? Mən haqlıyam, professor. Sən bizdən iyrenməyə bilməzdin. Düz mü deyirəm?

Mən gülümsünüb başımı aşağı saldım. Zarafata salıb bir söz demək istədim. Amma Kərim məni qabaqladı.

– Al bunu, külcəyə qoy, – deyər gözlənilmədən söhbəti dəyişib sönmüş siqaretini mənə uzatdı. Mən siqareti külcəyə tullayan kimi qapı açıldı, Südəbə xanım yenə içəri girdi.

Nə səbəbdənsə indiyəcən dağılmayıb göy abajurun ətrafında fırlanan tüstünü görüb narazılıqla başını buladı.

– Papirosu kim çəkib?

Kərim göz vurdu.

– Mən çəkmişəm, – dedim.

– Onda cybi yoxdur.

Susduq.

– Sən niyə axı hər şeyi ürəyinə salırsan, Kərim? – dedim.

– Ürəyimə-zada salmıram. Fikirləşirəm. İntəhası əvvəllər ürəyimdə fikirləşirdim, indi ucadan fikirləşirəm.

– Kərim, əsəbiləşmə.

– Əsəbiləşmirəm, professor, daha əsəbiləşməkdən keçib. Eləcə soruşuram. Bəlkə sən mənə əsl həqiqəti açıb deyəsən?

– Hansı həqiqəti?

– Mənim bu günə düşməyimin səbəbini. Yox, yox, mən ürəyimi nəzərdə tutmuram. Ürək neyləsin? O çoxdan öz işini görüb qurtarıb... Sən gəl mənim bircə sualıma cavab ver.

Kərim arxası üstə dönüb gözlərini tavana zillədi.

– De görüm, otuz ildən bəri heç olmasa bircə dəfə qatara minib dedə-baba yurdunun ziyarətinə getmək əvəzinə, hər yay Kislovodskda avara-avara gozməyimin səbəbi nədir? Niyə mən Bahadır kimi yaxşı-yaman günün dostlarını unutdum? İlbəil, günbəgün dəyişib mənən bu qədər yoxsullaşdım, bilə-bilə özümü torpaqdan qoparıb saralıb-soldum? Niyə mən o düzlərə, dağlara xain çıxdım, qardaş?

Kərimin səsi elə bil boğazından yox, ürəyindən çıxdı. Bu səs indi mənim qabağımda taqətsiz uzanmış, əldən-ayaqdan düşüb belə vaxtsız əyilmiş qoca Kərim müəllimin deyil, uzaq keçmişlərdə başında buxara papaq, çiynində tüfəng, boz kəhərin belində oturub kimisə haylayan qaraqaş, qaragöz komsomolçu Kərimin səsi idi. Bu səsdə göylərin gurultusu, çayların şırıltısı vardı. Eh, ay Kərim, hanı o günlər ki, sən bircə hayına bütün kənd ayağa qalxırdı, qaçaq Nəsibin canına lərzə düşürdü, qolçomaqlar qorxudan qan qusurdu? Hanı bizim bir şinelə bürünüb soyuq daxmada böyür-böyürə yatdığımız gecələr? O çayların şırıltısı, o yağış, o sel hanı? Məgər mən sənə sualıma cavab verə bilərəmmi? Qaytar o günləri, gəl həyatı təzədən başlayaq. Onda nə mən, nə də Bahadır bir daha səhv etməyə qoymarıq...

Mən yenə də Kərimin “professor, niyə susursan?” – deyə, verə biləcəyi sualı gözlədiyimdənmi, ya bütün vücudumu sarsıdıb daxilimdə nə isə üzücü bir boşluq, nəhayətsiz bir kədər yaradan indicə eşitdiyim etirafın təsirindənmi, qeyri-iradi olaraq dönüb pəncərəyə baxdım. Pəncərənin arxasında ulduzlu göyün cüzi bir hissəsi parıldaırdı. Tavandan axıb bu kiçik otağın hər küncünə qərribə və soyuq bir parıltı yaratmış mavi işıq sanki uzaq ulduzların şöləsi idi. Hətta bir anlığa mənə elə gəldi ki, Kərimin enli yazı stolunun üstündəki iri

balıqqulağı da həmin ulduzların hansı birindənə qopub təsadüfən bu otağın içinə düşmüş bir qəlpədir. Yerimdən qalxıb o qəlpəni götürmək, gətirib Kərimə vermək istədim ki, bax, bunu qoynuna sıx, bəlkə də sənə uzun illərdən bəri həmin bu soyuq qəlpə çatışmır. Axı, bu dar qəfəsdəki bülbüllər heç bir vaxt sənə təsəlli verə bilməz! Əgər mümkündürsə, Bahadırı tapaq, boz kəhəri təzədən yohərləyək, qalxaq dağlara! Qayıdaq o günlərə...

– Professor!

– Bəli.

– Qanını qaraltma.

– Qanım qara deyil, başım ağrıyır.

– Piramidon verimmi?

– Lazım deyil...

Yazı stolunun arxasında dayanmış uzunsov, əqrəbləri sədəfə tutulmuş köhnə saatın tiqqıltısı beynimə düşürdü.

İnsanlar saati nə üçün icad ediblər? Vaxtı ölçməyə? Axı, vaxt nə bizim iradəmizdən, nə də istəyimizdən asılı olmayaraq xəyalın çata bilmədiyi nəhayətsiz sonsuzluğa qədər uzanır. Saat isə hökm oxuyur: “tıq... tıq... tıq... hazırlaş, sənə payına düşən vaxt qurtardı”. Kərim kimi adamlar fəryad qoparıb aman diləyirlər: “Möhlət ver, mən təzədən yaşamaq istəyirəm”. Saat deyir: “Yox, qardaş, mənimlə zarafat etmə. Olan oldu, keçən keçdi... hazırlaş, yalnız son mənzildə, heçlikdə, əbədiyyətdə mən səni rahat buraxacağam...”

– Professor!

– Bəli.

– Xahiş edirəm, dur o saatın tiqqıltısını kəs.

– Hayıfdı xarab olar.

– Düz deyirsən, qoy işləsin.

Kərim əlini mənə uzatdı.

– O siqaretdən birini də mənə ver.

Bu dəfə mən etiraz etmədən, dinməz-söyləməz siqaret qutusunu çıxarıb ona uzatdım. O, iki siqaret götürüb birini damağına aldı, o birisini də mənə verdi. Qutunu isə qaytarmadı, yastığın altına qoyub dedi:

– Sən çıxanda alarsan.

Bir müddət ikimiz də danışmadıq. Sakitcə siqaretimizi çəkməklə məşğul olduq. Tüstü ətrafımızı bürüdü. Mən bir neçə dəfə öskürdüm.

SOYUQ DAŞ

Pəncərə bağlı olsa da küçədən gələn fit səsi otaqda aydınca eşidildi. Bu səs kəsilən kimi haradansa maşın keçdi. Pəncərənin tiqqıltısı gücləndi. Bu tiqqıltı elə bil qəfəsdəki bülbüllərin də əsəbinə toxundu. Onlardan biri tərpendi, deyəsən qanad çalmaq istədi. Mən dedim:

- Kərim, deyəsən bülbüllərin kefi açılır.
- Ola bilər.
- Kərim, gəl sən bu bülbülləri burax. Nəyinə lazımdır?
- Olmaz, professor.
- Niyə?
- Çünki ölərər.
- Başa düşmürəm.
- Burada başa düşməməli şey yoxdur. Bu bülbüllər yalnız qəfəsdə yaşaya bilirlər.

– Yenə başa düşmürəm.

– Bilirsənmi, çox qərībədir, təsəvvüredilməzdir, ancaq həqiqətdir. İnsan quşları tutub qəfəsə salmağa adət etdiyi gündən bəri bülbüllərin də yeni bir cinsi yaranıb. Onlar yalnız bir şərəitə uyğunlaşblar, yəni ancaq qəfəsdə yaşayırlar, qəfəsdə doğub-törəyirlər və ən maraqlısı... Yox, ən dəhşətlisi də budur ki, yalnız qəfəsdə oxuyurlar. Onlardan birini qəfəsdən buraxsan bircə saat da yaşamaz. İndi başa düşdün?

– Hə, indi başa düşdüm.

Bir anlığa mənə elə gəldi ki, Kərimin gözləri yaşarmışdır. Sifətində indiyəcən onda görmədiyim anlaşılmaz və qeyri-adi bir ifadə vardı. O, xeyli və diqqətlə mənə baxdı.

– Deyəsən indi mənə də hər şey lap aydın oldu, – deyib gözlərini aşağı endirdi, elə bil məndən utandı. Xeyli susduqdan sonra gözlərini qaldırmadan sözüne davam etdi: – Yalnız bircə şeydə təsəlli tapıram ki, bülbüllərin əksəriyyəti meşələrdə, güllərin, çiçəklərin arasında yaşayır, qəfəsə düşəndə ölür. Bəhadır, sənə vadıma salanda ürəyim

Cığırın qırağındakı, üstünə işıq düşəndə gümüşdən tökülmiş kimi görünən bu hamar daş, vaxtilə dağların başından axıb çağlaya-çağlaya bu yerlərdən keçən böyük bir çaydan yadigar qalmışdı.

Havalar yaxşı keçəndə, yağış, duman olmayanda, oğlan hər gecə meşəyə gəlir, bu daşın üstündə oturub papiros yandırır, düşünür, meşənin hənirtisinə qulaq asır. Ona elə gəlir ki, göydən otların, yarpaqların üstünə görünməz damlalar düşür, parçalanıb cingildəyir. Bu cingilti ona yuxuda eşitdiyi musiqini andırır. O, həmişə yuxuda musiqi eşidir və qərībə-qərībə rənglər görür. Səhərlər bu musiqini, rəngləri yadına salmaq istəyir, lakin heç bir sev xatırlaya bilməyib azab çəkir... Oız

xırda və səssiz addımlarla ağacların arasından çıxıb oğlana yanaşanda o, yerindən qalxır, salam vermədən, dinməz-söyləməz pəncəyini çıxarıb qızın çiyinə salır. Qız həmişə bilə-bilə nazik paltarda gəlir ki, oğlanın pəncəyinə bürünsün.

Bu gecə qız gecikir, ay lap yuxarı qalxanda, ağacların kölgələri qısalanda gəlir. Gəlir və uzaqda dayanır. Oğlan durur, pəncəyinin düymələrini aç-aça qıza yanaşır... Qızın əynindəki ağ yun jaketi görüb pəncəyini çıxarmır, nəse demək istəyir, ancaq demir, geri dönüb daşın üstündə oturur. Və birdən ona elə gəlir ki, eynilə yuxuda gördüyü kimi, indicə ağacların arasından qara bir duman qıvrıla-qıvrıla axıb qızı aparacaq, o isə heç bir müqavimət göstərə bilməyib oturduğu yerdəco çapalayacaqdır.

Xeyli keçir. Qız ağaca söykənib, budaqların arasından göyə baxır.

ulduzdan başlamışdı, sonra oğlanın cavab vermədiyini, başını aşağı salıb hey papiros çəkdiyini görüb yersiz-yersiz gülmüş və gedənə kimi qonaqlarından danışmışdı. Beş-altı gün bundan qabaq atası Mədət müəllimin köhnə dostunun oğlu onlara qonaq gəlmişdi. Qızın dediyinə görə, cavan qonaq bu yaxınlarda dünya səyahətindən qayıtmışdı. Hər gün ev yiyələrini başına toplayıb qəribə-qəribə söhbətlər eləyirdi...

Qız yaxına gəlib oğlanla üzbəüz dayanır.

– Niyə dinmirsən?

Oğlan başını qaldırır.

– Heç... Sən danış görək, qonağınız nə deyir?

– Çox şey. Dünyanı dolanıb gəlib. Elə şeylər danışır ki...

Oğlan qızın sözlərini yox, səsini dinləyir. O, həmişə belə edir. Bu səsə qulaq asa-asa gözlərini yumur, xəyalında qızın sifətinə baxır. Onun nazik qara qaşları var. Gözləri həmişə bir rəngdə olmur, söhbətlər tutqun görünür, axşamlar isə elə bil mavi işıq saçır. Oğlana elə gəlir ki, qızın gözləri içində bir-birinin ardınca saysız-hesabsız ulduzlar axır. Danışanda əlini çənəsinə aparır, şəhadət barmağını qatlayıb alt dodağının ortasına qoyur, tez-tez gülümsünür. Nədən söhbət edirsə etsin, elə bilirsən ki, nağıl danışır...

– Yəno mənə qulaq asırsan? – deyər qız soruşur.

– Qulağım səndədir. – Oğlan gözlərini açır. – Nə deyir qonağınız?

– İtaliyadan çox danışır. Deyir ki, italyan qızları çox gözəldilər, lap mələk kimi. Bütün günü kafedə oturub limonad içirlər. Deyir ki, Romada qəribə restoranlar var, lüt arvadlar oynayırlar...

– Elə şey ola bilməz, – deyər oğlan başını bulayır. – Qonağınız yalan danışır.

Qız səsini ucaldıb nədənsə hirsli-hirsli cavab verir:

– Yalan-zad demir. Özün bizdə olsaydın, eşidərdin. Eh, əlqərəz, bütün dedikləri nağıla bənzəyir.

– Bizim nağıllarda mən nə restorana rast gəlmişəm, nə də lüt arvadlara.

– Mən ümumiyyətlə deyirəm.

Qız kəsik-kəsik nəfəs alır. Oğlan bircə anlığa onu çılpaq təsəvvür etmək istəyir. Lakin ona elə gəlir ki, utandığından qulaqlarının ucu da qızarır.

Qız soruşur:

– Sən istərdinmi İtaliyaya gedəsən?

– Mənim İtaliyada nə işim var?

– Elə-belə. Gəzməyə.

– Niyə istəməzdim, pis olmazdı.

Qız gəzişməyə başlayır. Onun ayaqları altında qalıb əzilən yarpaqların xışıltısından yaxındakı ağacın budaqları arasından bir quş pırıltı ilə qalxıb o dəqiqə də yox olur, elə bil qaranlığa daş atırlar.

Oğlan düşünür ki, çox zaman belə olur. Görürsən ki, yad bir nəfəs, sakitliyini, rahatlığını pozan gözlənilməz və yeni bir səs səni yuxudan eləyir, yuvandan didərgin salır, bu balaca quş kimi budağından qopub qaranlıqda yoxa çıxırsan.

– Niyə oturmursan? – deyər oğlan təzə papiros çıxarıb yandırır. Kibritin zəif işığı altında daş bircə anlığa parıldayır. Sanki bu soyuq parıltı oğlandan soruşur ki, qızın yeri niyə boşdur? Oğlan qıza baxır. – Gəl əyləş.

Qız cavab verir:

– Daş soyuqdur.

Oğlan fikirləşir ki, əvvəllər qız saatlarla daşın üstündə oturub başını onun çiyinə söykərdi. Deyərdi ki, bu bizim daşımızdır..

– Qonağınız çox qalacaq?

– Allah bilir...

– Niyə gəliblər ki?

Qız irəli yeriyib yenə oğlanla üzbəüz dayanır.

– Anası deyir ki, oğlum evlənmək fikrinə düşüb. Özü də rayon yerindən qız almaq istəyir.

– Şəhərdə qız qəhətdir?

– Deyir şəhər qızları ərə getməmişdən min fırıldaqdan çıxırlar.

– Qələt eləyir!

– Qələt-zad eləmir. Düz deyir. – Qız geri dönür, yenə gəzişməyə başlayır, sonra bayaq durub göyə baxdığı yerdə dayanaraq ağaca söykənir və soruşur:

– Bilmirəm sənə niyə ondan xoşun gəlir?

– Mən dedim ki, xoşum gəlir?

Qız cavab vermir. Oğlan papirosunu yerə tullayır, tapdalayıb söndürür. Soruşur:

– Gözaltısı varmı?

– Allah bilir...

Susurlar. Ayın qabağından bulud keçir. Ətraf qaranlıqlaşır. Palıdların ışıldayan gövdələri görünməz olur. Yarpaqların torpağın üstünə

naxışlar vurmuş kölgələri elə bil buxarlanıb havaya qalxır. Yenə meh əsir, ancaq bu dəfə meh elə bil ötüb keçmir, ağacların budaqlarına ilişib qalır.

Hava sərinləşir. Oğlan qalxıb pencəyini qıza vermək istəyir. Ancaq birdən yadına düşür ki, qızın əynində yun jaketi var.

– Yaxşı, qonağınız nə sənətin sahibidir?– deyər bir azdan oğlan sükutu pozur.

– Elmlər namizədidir. Maşını da var...

– Sənətini soruşuram.

– Dedim də. Elmlər namizədi... – Qızın səsi birdən-birə dəyişir, elə bil batmışdı, indi açılır. O, başını qaldırır yenə budaqların arasından göyə baxır və davam edir:

– Oxuyanda eynək taxır... Qalın-qalın kitablar oxuyur. Hər gün üzünü qırxır. Çox mədəni adamdır... Bir dəfə bizim çayxanaya getmişdi, elə-belə, yolu düşmüşdü. Qayıdanda dedi ki, sizin rayonun kişilərində mədəniyyət-zad yoxdur. Əllərini də yumurlar, hamısının əli kirdən qapqara qaralıb. Deyir...

Oğlan özünü saxlaya bilmir, qızın sözünü ağzında qoyur:

– Qonağınıza de ki, o əllərdəki kir deyil, torpağın rəngidir, – deyir və özü öz səsinə heyran olur. O, ömründə qızla belə sərt danışmamışdı.

Qız danışmır, deyəsən oğlandan qorxur. Oğlan isə yenə başını aşağı salıb, ürəyindəki yangını tüstü ilə söndürmək istəyirmiş kimi, papirosunu dərinləndirib sümürür. Tüstü boğazını dalayıb içəri dolanda o, ciyərlərində xoşagəlməz bir istilik hiss edir. Nəfəsi kəsilib-kəsilib öskürür. Həmişə olduğu kimi, indi də qızın tələsik addımlarla yaxına gəlib əlini onun başına qoyaraq “az çək, canına yazığın gəlsin!” – deyəcəyini gözləyir. Ancaq qız yerindən tərpənmir. Elə bil bu boğuş öskürəyi heç eşitmir də...

Oğlan güclə sezilən bir istehza ilə soruşur:

– Qonağınız papiros çəkirmi?

– Yox.

– Niyə?

– Niyəsi yoxdur ki!.. Kişi canının qədrini bilir də.

Yenə susurlar.

Meh get-gedə güclənir. Yarpaqların xışıltısı yeknəsək uğultuya çevrilir. Oğlanın burnuna nəmli və tanış bir iy dolur. Bu, meşənin qurtacağında axan çayın sağ sahilinə yaxın, yarıya qədər suya batmış

nəhəng qayaların yan-yörəsindən sallanan yosunların iyidir. “Sabah yağış olacaq” – deyər oğlan düşünür. Çünki bu külək yenə də uzaqlardan, üfüq boyu uzanan qarlı dağların arxasından nəhəng, kömür kimi qara buludları qovub gətirəcək, yağış ən azı iki gün şırhaşır tökəcək, meşənin bu yerində palçıq dizə çıxacaqdır.

Qız evdə oturub yenə şəhərli qonağın İtaliyadan, Yunanıstandan etdiyi söhbətləri dinləyəcək, o isə şəhər ala-qaranlıqda durub işə gedəcək, dərslərini deyib, şəhər qarışan vaxtı yorğun-ağrın evə qayıdacaq, şəhərdən qalıb soyumuş çaydan bircə stəkan içib üzükoylu çarpayıya səriləcəkdir. Həmişə olduğu kimi, yenə də o, küləyin hiddətlə pəncərənin tutqun şüşələrinə çırpdığı iri yağış damlalarının boğuş tapqıltısına qulaq asacaq, qıllı boynundan sallanıb, xəşil kimi yumşaq torpağın üstündə ilansayağı qıvrılan uzun, paslı zəncirini sürüyə-sürüyə, daşakəsəyə vura-vura, darvazanın, hasarın əyri mıxlarına ilişdirər-iləşdirər evin həndəvərində dolanan, yazıq-yazıq ulayan qoca köpəyin səsi onu əsəbiləşdirəcəkdir. Hər şeyi qatı dumana bürüyən yağışlı havanın rütubəti onun da balaca otağına dolub yorğan-döşəyi soyudacaq, küncdə, mis qazanın içindəki çörəyi yumşaldacaqdır. O, yalnız gecə rahat olacaqdır. Yuxuda yenə musiqi eşidəcək, qərribə-qərribə rənglər görəcəkdir. Gün çıxıb ətrafı isidəndə, yolların, cığırınların palçığı qaysaqalanıb quruyanda, meşədən yenə otların şirin qoxusu qalxanda görəsən onlar bir də görüşəcəklərmi?..

Oğlan papiros yandırır, kibriti kənara tullayır. Kibrit yanar böcək kimi bir müddət otların arasında parladıqdan sonra sönür. Oğlan nədənsə gülümsünür. Soruşur:

– Demək bizim rayon qonağınızın xoşuna gəlmir, hə?

– Niyə gəlmir?.. Deyir çox səfəli yerdir. İtaliyada bir ada var, lap ora oxşayır... – Qız başından yaylığını açıb saçlarını düzəldir. Ayın işığı onun üstünə düşür. Oğlana elə gəlir ki, qızın saçlarına saysız-hesabsız qığılcımlar tökülür.

Qız yaylığını başına bağlayıb güclə eşidiləcək bir halda köksünü ötürür və dillənir:

– Atam deyir ki, ömründə belə ağıllı oğlan görməyib. Anam da onu yaman tərifləyir.

Oğlan yerindən qalxır, ancaq bircə addım qabağa atıb dayanır. Hansı bir qüvvəyə onu qıza yaxınlaşmağa qoymur. Soruşur:

– Sənin necə, xoşuna gəlirmi?

– Kim?

– Şəhər uşağı.

– Nə bilim... – Qız birdən sözünü kəsir. Çünki haradasa, lap yaxınlıqda it hürür. Oğlan hiss edir ki, söhbətin bu məqamında itin hürməsi qızı sevindirir. Oğlan geri dönüb təzədən oturur və başını aşağı salır.

Ürəyi tanış vurğu ilə döyünməyə başlayır. Atasının cəbhədən qara xəbəri gələndə onun ürəyi eynilə belə döyünmüşdü. Lakin o zaman dərddən, ağır itkidən, kimsəsizlikdən döyünürdü, bəs indi nədən?.. Oğlan heç bir şey başa düşmür. Yalnız sövq-təbii ilə hiss edir ki, indicə nə isə ciddi bir hadisə baş verəcək, dolan bulud boşalacaqdır. O, başını qaldırır qıza baxır. Küt bir ürək ağrısı ilə düşünür ki, indi onların arasında ən azı minillik bir məsafə var.

– Niyə oturmursan?

– Dedim də... Daş soyuqdur.

Oğlan yalnız indi hiss edir ki, doğrudan da, daş soyuqdur. Bu soyuqluqdan onun bədənini od tutub yanır.

Qız yaxına gəlir.

– Yaman yorulmuşam, mən gedim.

– Niyə yorulmusan?

Qız nəso deyir, oğlan heç bir şey eşitmir.

Külək yuxarıda, ağacların üstündə boğuq-boğuq uğuldayır. “Sabah mütləq yağış olacaq” – deyər oğlan düşünür. Yağış daşın ətrafındakı torpağı yumşaldacaq, xırda otların çoxunu kökündən çıxarır aparacaq, onun da, qızın da ləpirlərini yuyub yox edəcəkdir. Bu dumanlı-çiskinli havada təsadüfən yolu məşədən düşmüş yolçular, bəlkə də bu yerdə ayaq saxlayıb düşünəcəklər ki, bu daşın üstündə hələ heç kəs oturmayıb. Çünki həftələrlə yağışın altında qalan daş yaman soyuq olar.

BEŞİK

O, evə qayıdanda arvadı hələ yatmamışdı. Dama-dama, yaşıl süfrəli stolun üstündə bir termos və içində səliqə ilə kəsilmiş iki yaxma olan qırmızı haşiyəli boşqab vardı. Arvadı stola dirsəklənib, nazik qaşları altından, geniş açılmış gözlərini ona zilləmişdi.

– Danışdın? – deyər o, termosu özünə tərəf çəkərək qapağını burdu, ancaq stola baxıb gördü ki, stəkan yoxdur. Mətbəxə gedib stəkan gətirdi.

Kişi çayı nəlbəkiyə tökdü. İsti buğ şaxtadan bərkiyib daşa dönmüş qalın dodaqlarının donunu açdı. Çayın qurtumu mədəsinə axan kimi bədənini yavaş-yavaş isindi. O, yaxmalardan birini götürüb dişlədi.

– Yaxşı pendir, hardan almısan?

– Aşağıdakı mağazadan. – Arvad nədənsə başını sinəsinə əydi.

– Danışdın, ya yox?

– Hə, danışdım... Çaydan birini də tök.

Arvad stəkanı ərinin qabağına qoyanda əri onun ət, soğan doğramaqdan, paltar yumaqdan, tikiş tikməkdən şişmiş, ucları qaralmış, dirnaqları çatlamış barmaqlarını gördü; arvadının iyirmi il bundan qabaqki barmaqlarını xatırladı, ağ, zərif barmaqları. İlk dəfə onun çeçələ barmağından öpdüyü gün yadına düşdü. İyirmi il bundan qabaq... Nədənsə kədərləndi, özünü narahat hiss etdi. Başını qaldırır, tavanın ortasından sallanan qırmızı abajurlu lampaya baxdı. Gözləri abajurun divara düşmüş iri, qara kölgəsinə sataşdı. Ona elə gəldi ki, kölgə divarın üstündə sürüşür, gah kiçilir, gah da şişirdi. Arvadı yenə soruşdu:

– Nə deyir?

– Nə deyəcək, əvvəlki sözünü. Deyir üç ildən beş ilə kimi işi var.

Arvadın nazik qaşları düyümlənib açıldı, burun pərələri titrədi. Daha danışmadı.

Xeyli keçdi.

– Bəs neyləyək? – Arvad yumşaq və kövrək səslə sükutu pozdu.

– Neyləyəcəyik, iş-ışdən keçib.

Kişinin alnı qırıq-qırıq oldu. Süfrənin üstündəki çörək qırıntılarını şəhadət barmağı altında əzməyə başladı. Sonra stola dirsəklənib başını əlləri arasına aldı, gicgahlarını övkələdi və qarışıq ahəngli bir səslə dedi:

– Prokuroman çox danışdım, bir şey çıxmadı. Gedib-gəlməkdən də üzümün suyu tökülüb. Kimə ağız açıram, elə prokurorun dediyini deyir. Vallah, heç bilmirəm başıma nə çarə qılım. Zalım uşaqlarında elə bil ürək-zad yoxdur.

Arvad gözlərini aşağı saldı, uzun kirpiklərinin kölgəsi gözlərinin altına düşdü, sanki sifətinə iki bərəbər qara xətt çəkildi.

– Deyirsən Aqili buraxmazlar?

– Bütün institut ayağa qalxıb. Aqili buraxsalar, bizi Bakıdan köçürürlər. – Kişi yenə gicgahlarını övkələdi, dərindən köksünü ötürdü.

– Adamınkı gətirməyəndə gətirmir...

Susdular. Kişi yerindən qalxıb pəncərəyə yanaşdı. Gözlərini eşik tərəfdən pəncərənin taxtalarına yatmış nazik qar layından ayırmayaraq, geri çevrilmədən dilləndi:

– İnstitutdan hər gün prokurorluğa axışb gəlirlər. Aqilin işiylə maraqlanırlar. Hələ istəyirlər ki, məhkəməni institutda keçirsinlər.

– Ciyərləri yansın! – deyər arvad söyləndi.

– Kimin ciyəri yansın?

– İnstitutdakıları deyirəm.

Kişi geri çevrildi.

– Onlarda günah yoxdur! Günah sənin oğlundadır!

– Yenə başladın?

Kişi başını aşağı saldı.

Yenə susdular. Nədənə hər ikisi divardan asılmış saatın tıqqıltısına qulaq verdi. Kişi ağır addımlarla otaqda var–gəl etməyə başladı. Hər dəfə, küncdə qoyulmuş hündür, qəhvəyi bufetə yanaşanda döşəmə titrəyir, bufetin rəflərindəki qab–qacaq cingildəyirdi.

Kişi otağın ortasında dayanıb saata baxdı.

– Daha gecdir, gedək dincələk, – deyib yan otağa keçdi. Arvadı da işığı keçirib onun dalınca getdi.

Yataq otağı o qədər də geniş deyildi. Yanaşı qoyulmuş iki taxta çarpayidan və enli güzgülü şkafdan başqa otaqda bir şey yoxdu. Çarpayılardan birinin baş tərəfində divara vurulmuş mavi abajurlu balaca bir lampa yanırdı. Otaqda hər şey zəif işıq tülünə bürünmüşdü. Kişi də, arvad da uzanmışdı. Hər ikisi ağır–ağır nəfəs alırdı. Bir azdan arvad soruşdu:

– İşığı keçirimm?

– Yox, lazım deyil. – Kişi başını azca yana çevirib arvadına baxdı.

– Yuxun gəlirsə keçir.

– Yuxum?.. İki aydır yuxuya həsrətəm. – O, qalın, miləmil yorğanın altında qollarını sinəsində çarpazladı, səsini alçaldıb yanıqlı–yanıqlı pıçıldadı:

– Qapım elə bağlanıb ki, bilmirəm açara kimə gedim.

– Eybi yoxdur, arvad. Yaman günün ömrü az olar.

Arvad gözlərini yumub fikrə getdi. Sonra dodaqları büzüşdü, iniltiyə bənzər bir səs gəldi:

– Eh, ay kişi! Balam əlimdən gedir. Buna yaman gün deməzlər, evim yıxılır... Gecəm, gündüzüm yoxdur. Hara baxıram, uşaq gəlib durur gözümün qabağında. Gecələr qulağıma cürbəcür səslər gəlir.

Pis–pis yuxular görürəm. O gecə görürəm, Aqil qızdırmanın içində yanır, qışqırır, ay ana, ay ana. İstəyirəm yaxına gedəm, yerimdən tər-pənə bilmirəm. Dəli kimi yuxudan oyanmışam... Eh, Allah bu günü heç düşmənimə də göstərməsin!

Kişi yorğanın üstündən arvadının əlini sıxdı. Arvad daha danışmadı, içini çəkdi. Kişi isə düşünməyə, son iki ayda baş vermiş əhvalatları özlüyündə saf–çürük etməyə başladı. Lakin bir çox hadisələri nədənə xatırlaya bilmədi. Oğlunun cinayəti, tutulması, ona keçmişlərdə oxuduğu kitablar kimi dumanlı göründü. O, yalnız faktları, dəlilləri yadına sala bildi. Bu gün prokurorun ona dediği sözlər qulaqlarını deşdi: “Oğlunuzun günahı böyükdür. Müstəntiq bir neçə dəfə onu sorğu–suala tutub, oğlunuz da hər şeyi boynuna alıb”. Bu sözləri eşidəndə kişi dəli kimi olub soruşmuşdu: “Demək mənim oğlumu həbsxanadan qurtarmaq qeyri–mümkündür?” Prokuror çiyinlərini qısıb cavab vermişdi: “Cinayət məcəlləsinə görə oğlunuzun üç ildən beş ilə kimi işi var”.

O, prokurorluqdan çıxanda qar yağdı. Ətrafda hər şey – küçələrdən, çıpaq ağacların quru budaqlarından, seyrək dumana çulğanmış binaların damlarından və pəncərələrindən tutmuş, ağır gövdəsini güclə sürüyən trolleybuslara qədər, hər şey qarla örtülmüşdü. Arabir əsən soyuq küləyin havada yaxalayıb yerə enməyə qoymadığı xırda qar dənələri səkilər boyu yan–yana düzülmüş uca fənərlərin başına dolanırdı; uzaqdan baxanda adama elə gəlirdi ki, şəhərə saysız–hesabsız ağ qanadlı pərvanələr uçub dolmuşdur. Çoxunun arxa təkərlərinə qalın zəncir bağlanmış maşınlar yavaş–yavaş, sürüş–sürüşə, kilsə zənginin uzaqlardan gələn batqın səsini andıran bir cingilti ilə hərəkət edirdi.

Küçələrdə adam çoxdu. Bakıda möcüzə təsiri bağışlayan bu qara baxmaq, şaxtalı havada gəzişmək üçün şəhərə çıxmışdılar. Qocaların dediyinə görə, Bakı çoxdandı ki, belə qış görməmişdi.

Kişi ayaqlarının altına baxa–baxa addımlayır, nədənə evə getməyə tələsmirdi. Küçələrdə bir–iki saat dolandıqdan sonra, hotta dənizkənarı bulvara da getdi, sümüklərinə işləyən sazağa fikir vermədən, Xəzərin dəhşətli uğultusuna qulaq asdı.

Evə qayıdanda yolu Nizami muzeyinin yanından düşdü. Tində, muzey binasının küncünə vurulmuş üçgözlü saatın altında, qışın bu vaxtında başıaçıq gözən bir dəstə cavan dayanmışdı. Bu cavanların yanından ötəndə o, qəribo bir şey müşahidə etdi. Cavanların hamısı iki

damla su kimi onun oğlu Aqilə oxşayırdı. Hərəkətləri, zil qəhqəhələri, başqalarının başa düşə bilmədiyi bir jarqonda danışmaları ataya öz oğlunu xatırlatdı. Bir az getdikdən sonra kişi sövq-təbii ilə ayaq saxladı, geri dönüb cavanlara xeyli baxdı. Nədənə ona elə gəldi ki, şit-şit gülüb-danışan bu cavanların hərəsinin cibində bir beşbarmaq var. Hər biri də ya bu gün, ya sabah, ya da bir aydan sonra kimisə vurub yaralayacaq, bəlkə də öldürəcək...

Kişi bir daha həmin cavanları xatırladı, “görəsən niyə mən onları Aqilə oxşatdım?” – deyə öz-özündən sual elədi, lakin bu suala cavab verməkdən qorxdı. Arvadından soruşdu:

– Yuxun gəlmir ki?

– Yox... – Arvad gözlərini açdı. – Kişi, Aqil beşbarmağı hardan tapmış olar?

– Nə bilim! Axtaran tapar deyiblər.

– Oğlanı harasından vurub? Vəziyyəti necədir?

– Hələ ki, xəstəxanadadır.

Arvad sağ böyrü üstə dönüb üzünü ərinə çevirdi.

-- Bəs nəyin üstündə vurub? Soruşmadın?

Kişi gözlərini qaranlıq tavana zilləyib nə haqdasa uzun-uzun fikirləşdi.

– Prokurorun dediyindən elə çıxır ki, guya boş bir şeyin üstündə vuruşublar. İnstitutlarında iclas olub, oğlan Aqilə sataşib. Aqil instituta guya lüt arvad şəkilləri gətirib qızlara göstərirmiş. Bayağı zarafatlar eləyirmiş. Həmin iclasdan Aqil onunla düşüb. Yoldaşlarına deyirmiş ki, görsün ona nə toy tutacağam... Bir gün yenə sözləşiblər. Oğlan Aqilə sual verib ki, Sabiri oxumusan? Aqil deyib. – Yox. Oğlan da guya hamının yanında onu biabır eləyib, deyib sən necə azərbaycanlısan ki, Sabiri də oxumamısan. Aqil də özündən çıxıb qışqırıb ki, Sabiri qoy sən kimilər oxusun. Oğlan Aqili şillələyib... Aqil dərstdən çıxıb, bir yoldaşının yanına gedib. Ondan beşbarmaq alıb. Dərs qurtaranda gəlib institutun qabağına, oğlan çıxanda onu qaranlıq bir küçəyə çəkib, vurub. Vəssalam.

Arvad yenə soruşdu:

– Kişi Sabirin üstündə də adam adamı vurur?

– Nə bilim, vallah, cavanlardan nə desən çıxar. Nə bilim.

– Kişi, son vaxtlar görürdün özünü evdə necə aparırdı?

– Necə?

– Tez-tez üstümə qışqırırdı ki, qırıldıq batdıq bu müsəlmançılığın içində. Belə-belə qəribə şeylər deyirdi.

Kişinin elə bil nəfəsi qaraldı, ürəyindən qalxan küt bir ağrının bütün bədəninə yayıldığını hiss etdi.

– Küçük! – dedi. – Yox, mənim yanımda belə qələt qarışdırmayıb.

– Səndən qorxurdu. Amma məndən bir şey gizlətmirdi. Ürəyində nə var, acıb deyirdi. Günlərin birində bir qız zəng eləmişdi. Aqil evdə yox idi. Soruşdum ki, ay qızım, adın nədir, gələndə nə deyim? Dedi, Səfurədir. Aqil axşam qayıdanda dedim sənə Səfurə zəng eləmişdi. Elə sözləşməyə də soruşdum ki, o qız kimdi? Dedi, qız deyil, arvaddır, iki də uşağı var. Sözü düzü hirsim beynimə vurdu. Üstünə qışqırdım ki, əliuşaqlı arvadnan sənə nə alverin! Bilirsən mənə nə cavab verdi?

– Nə?

– Dedi ki, o arvadın atıntı dırnağını vermərəm yüz Fatma, Tükəz-bana, kişinin qızı mədəni arvaddır, özüyün kefi eləyir.

– Küçük!

Ata ilə ana Aqillə əlaqədar olan bütün hadisələri, söhbətləri xatırladılar. Kişi gah əsəbiləşdi, gah kədərləndi. Arvad isə hər dəfə köksünü ötürüb ah çəkdi, ürəyində balasına dua elədi. Söhbətin sonunda kişi elə bil yuxudan ayıldı, ona bir şey çox qəribə və dəhşətli göründü: söhbət əsnasında heç biri – nə o, nə də arvadı bircə balaları Aqilin adını yaxşılığa çəkməmişdi. Bir də, bu söhbətin ümumi ahəngi son dərəcə kədərli və cansıxıcı idi: əzizini basdırıb qəbiristandan qayıdan adamlar adətən belə danışirlar.

Kişi dedi:

– İşığı keçir, daha gecdir.

Arvad yerindən qalxmadan, əlini başının üstündəki lampanın ağ düyməsinə aparıb basdı. İşıq keçdi.

– Sabah yenə gedəcəksən?

– Hə.

Stolun üstündə dünən olduğu kimi yenə termos və iki buterbrod vardı. O, astanadan aralanan kimi küçə qapısının açarını yaxası və boynluğu qarlı naxışlanmış uzun paltosunun cibinə qoydu. Bir müddət dayandı. Sonra paltosunu soyunub divanın üstünə tulladı. Əllərini bir-birinə sürterek isitməyə başladı. Arvadı soruşdu:

– Nə oldu?

Kişi bir an cavab vermədi, sonra başını bulayaraq:

– Yox, – dedi. – Səsi titrədi. – Bir şey çıxmadı.

– Niyə?

Kişi ağır addımlarla pəncərəyə yanaşdı başını sinəsinə əydi, haçandan-haçana boğuc bir səslə dilləndi:

– Prokuror bu dəfə mənimlə heç danışmaq istəmədi.

Birdən o geri döndü. Qıyılmış gözlərini arvadının üzünə zillədi.

– Prokurorluqda həmin o oğlanı mənə göstərdilər. Anasıyla gəlmişdi.

– Xəstəxanadan çıxıb?

– Hə.

– Sağalıb?

Kişinin qışları çatıldı. Dərin qırıqlar alınıb kəsik-kəsik elədi. Nədənə lap yavaşdan, pıçıldı ilə dedi:

– Bir gözü yoxdu. Anasının qoluna girmişdi. Tez-tez büdrəyirdi. Bilmirəm necə oldusa, onlara yaxınlaşdım. Küçə qapısına qədər ötürdüm. Yazıq arvad özünü saxlaya bilmirdi, ağlayırdı. “Allah onları dünya işığına həsrət qoysun, qapıları bağlansın”, – deyirdi, qarğış eləyirdi.

Kişi daha danışa bilmədi. Ərlə arvad xeyli bir-birinin üzünə baxdı. Sonra kişi bufetin böyründən asılmış saçlı dəsmalı götürüb vannaya otağına tərəf yönəldi. Arvadı da onun dalınca getdi. Onlar ensiz və darısqal dəhlizdən keçəndə kişinin ayağı nəyəsə ilişdi, az qaldı yıxılın.

– Tfu, zəhrimar! – deyər geri döndü.

Hər ikisi divara bitişik qoyulmuş, kişinin ayağına ilişdiyindən hələ də tükürpərdici bir qıjıltı ilə yırğalanan köhnə uşaq beşiyinin qarşısında dayandı. Pas atmış, bir neçə yerdən nikeli qopmuş bu beşiyin içində arvad əsgü-üşgü, köhnə ayaqqabılar, tükü didilmiş yararsız şotkalar saxlayırdı. Ata ilə ana sükut içərisində xeyli vaxt beşiyə baxdı. Arvad ərinə qısıldı, ölgün bir hərəkətlə başını qaldıraraq soruşdu:

– Sabah yenə gedəcəksən?

Kişi dərindən, ciyər dolusu nəfəs aldı.

– Yox. Daha heç yerə getməyəcəyəm!

Arvad ağladı.

Mühasirəyə düşmüşdülər. Çıxış yolu yox idi. Baş aşağı oturmuşdular. Hər üçü ölümə üz-üzə dayanmışdı. Lakin heç biri – nə Siyavuş, nə Kərim, nə də Nazim ölmək istəyirdi. İki yol vardı: ya əsirlik, ya da ölüm. Düşmən xəbərdarlıq etmişdi ki, təslim olmasalar atom bombası atacaq. Onların isə atom bombası yox idi. Yadlarından çıxarıb evdə qoymuşdular. Siyavuşun, Kərimin və Nazimin anası Səkinə elə buradaca – səngərdə oturmuşdu. O, qucağına sıxdığı balaca bir kuklaya – üç qardaşın bircə bacısı körpə Gülsara layla çalırıdı:

Layla dedim yatasan,

Qızılgülə batasan...

Bax, indi qardaşların vuruşmağa gedəcək. Güllə atacaqlar, düşmənləri öldürəcəklər... Sonra qayıdacaqlar. Biz də evə gedəcəyik, çörək yeməyə. Bilirsən nə yeyəcəyik? Şirin qoğal, bax bu boyda... Özüm bişirmişəm, elə dadlıdır ki! Amma gərək sözümə qulaq asasan. Çox ağlasan səni də qardaşlarınla göndərəcəyəm vuruşmağa, qoğal verməyəcəyəm. Yaxşı?

Səkinə Gülsara qaldırdı – kukla o dəqiqə gözlərini açdı, əyən kimi dərhal gözlərini yumdu.

– Bax, qızım, – deyər Səkinə başını sinəsinə əydi. – Axşam səni gəzməyə aparacağam, sonra da çimizzirəcəyəm. Amma ağlasan səni də qardaşlarının yanına, vuruşmağa göndərəcəyəm ha. Qoğal da verməyəcəyəm. Yaxşı?

Layla dedim yatasan.

Qızılgülə batasan..

Səkinə başını qaldıranda oğlanlarını görmədi. Onlar vuruşmağa getmişdilər.

– Bax, qızım, qardaşların gediblər. İndi taranq-taranq güllə atırlar. Qardaşların qayıdan kimi evə gedəcəyik. Yat... Yat...

Bu an kimsə Səkinəni çağırırdı:

– Səkinə, ey!

Səkinə səs gələn tərəfə baxdıqda səngərin qurtaracağında qalaqlanmış iri yeşiklərin üstündə üç nəfər düşmən gördü. Onlardan biri enli

toqqasına keçirdiyi uzun lüləli tapançadan çox, qundağı qırılmış tüfəngə bənzəyən silahını çıxarıb Səkinəyə tuşladı:

– Bəs sən niyə ölməmişən?

Səkinə dodaqlarını büzdü.

– Mən niyə ölüm ki? – deyə, suala sualla cavab verdi. – Əvvəlcədən danışmışdıq ki, mən ölməyəcəyəm.

Düşmən güldü. Silahını silkələyə-silkələyə hiddətlə dilləndi:

– Cığallıq eləmə. Oğlanların üçü də ölüb...

Səkinə yenə razılaşmadı.

– Nə olsun ki, ölüblər... Biz danışmışdıq ki, mən ölməyəcəyəm. Mənə güllə atmamısınız ki!

Düşmən bu dəfə qəhqəhə çəkdi. Başını yırğalayaraq cır səslə dedi:

– Ay-hay! Biz atom bombası atmışığı ey! Bax ora, lap songörin yanına. Gərək sən də öləsən.

Səkinə hirsələndi. Yerindən qalxdı. Kukla əlindən düşdü. O, tez kuklanı götürüb toza bulanmış sarı saçlarını təmizlədi.

– Yox, – dedi. Biz əvvəlcədən danışmışdıq ki, mən ölməyəcəyəm. Cığallıq sən eləyirsən!

Araya sükut çökdü. Başqa bir düşmən qabağa gəlib avtomatını bir neçə dəfə göyə boşaltdı.

– Yaxşı, – dedi. – Qoy sən deyən olsun. Amma atom bombası partlayanda radioaktiv şüalar olur. Adamı kor eləyir...

“Radioaktiv şüa” ifadəsini deyəsən heç kəs başa düşmədi. Avtomatlı düşmən hamının ona təəccüblə baxdığını görüb kirpiklərini qırpdı, udquna-udquna başa saldı:

– Hə də... Atam deyir ki, atom bombası partlayanda radioaktiv şüalar olur. Adamı kor eləyir...

Səkinə yenə başını bulayıb inadkarlıqla sözünün üstündə durdu.

– Yox, – dedi. – Cığallıq eləməyin!

Bu dəfə başqa bir düşmən dilə gəldi:

– Yaxşı, istəmirsən istəmə... Amma sən üç oğlun ölüb axı. Gərək sən dəli olasan!

Səkinə ani tərəddüddən sonra razı oldu. O, səliqə ilə daranmış saçlarından qırmızı lenti açdı, saçlarını dağıdıb çiyninə tökdü, dəli oldu.

Düşmənlər “urra!” deyə qışqıraraq yerə düşdülər və harasa qaçdılar. Balalarını itirmiş ana yenə layla çalmağa başladı:

Layla dedim yatasan,
Qızılgülə batasan...

Sonra pıçıltı ilə dedi:

– Bax, qardaşların ölüb. Daha gəlməyəcəklər. Atom bombasından ölüblər. İndi sən mənim birçə balamsan. Mənim indi heç kəsim yoxdur. Təkcə sən qalmısan. Görürsən, anan dəli olub. İndi gərək ananın sözünə qulaq asasan... Çox ağlamayasən. Bu saat gedəcəyik evə, sənə şirin qoğal verəcəyəm. Sonra da qardaşlarını basdıracağıq... Yaxşı?.. Hə, indi gedək.

Səkinə ayağa qalxdı, kuklasını da qaldırdı. Lakin kuklanın gözləri açılmadı. İçində nəşə cingildəyirdi, deyəsən qırılmışdı. Səkinə onu silkələdi, bir neçə dəfə əyib qaldırdı. Lakin Gülzarın gözləri yumulu qaldı. Ana içini çəkib ağladı, qışqırdı:

– Açı da gözlərini!

Gülzar gözlərini açmadı. Üç qardaşın bir bacısı, Səkinənin sonbeşiyi kor olmuşdu.

FOTO-FANTAZİYA

Teleqram gələndə arvadı evdə yox idi. Sadıq soruşdu:

– Doğrudan teleqramda mənim fəmilim yazılıb?

– Yox, yalannan. Gecənin bu vaxtında poçtdan bura yorta-yorta gəlmişəm ki, sənə zarafatım var! – Qoca tərs-tərs Sadığa baxdı. Sadıq daha dinmədi. Əlini qapının tutacağına qoyub dayanmış, dördmərtəbəni bir nəfəsə qalxdığından ağzını açaraq ağır-ağır nəfəs alan poçtalyonu yola saldı. Otağa qayıtdı, stula keçirdiyi pencəyinin cibindən tapdığı səkkiz qəpiyi götürüb poçtalyonun cibinə qoydu. Poçtalyon təşəkkür eləmədi, dabanları üstə fırlanıb, Sadığı təəccübləndirən bir çevikliklə pillələri iki-iki hoppana-hoppana aşağı endi.

Sadıq qapını bağlayıb zənciri keçirdi (arvadı evə gəlməyəcəkdi, gecə xəstəxanada növbətçi idi). Amma teleqramı o dəqiqə oxumadı. Nəşə ürəyinə dammışdı. Otağa girəndə də teleqramı açmadı, sintetik süfrə ilə örtülmüş dəyirmi stolun üstünə qoydu. Təəccüb qarışıq bir maraqla gözlərini teleqrama zillədi. Elə bil adi kağız parçasına deyil, qəflətən peyda olmuş balaca kərtənkələyə baxırdı.

Sadıqın ürəyi sıxıldı. Son ildə teleqram, yaxud məktub aldığı yadına gəlmirdi. Gecə on ikinin yarısında qapı zənginin çalınması, poçtalyonun “sroçni” deyə üç dəfə dalbadal çağırması müəmma ilə dolu bir hadisəyə çevrilmişdi.

O, teleqramı götürdü. “Xalanız qəflətən vəfat etmişdir. Dəfn dördündədir. Qonşular”.

“Əzrayıl aparsın səni!” Hər şey aydın oldu. Saranın – Sadıqın arvadının xalası rəhmətə getmişdi. Birdən yadına düşdü ki, təxminən beş-altı ay bundan qabaq o, Saranın təkidi ilə işindən-gücündən avara olub, üç gün Bakının apteklərini gəzərək qan təzyiqini aşağı salan nadir bir dərman axtarmışdı, ancaq tapmamışdı. Sara ərinə inanmamış, tanış olduğu apteklərə özü getmiş, amma axırda o da evə əliboş qayıtmışdı. Saranın xalasına teleqram vurmuşdular ki, belə dərman hələ Bakıda yoxdur. Vəssalam... Sonra Sadıq qoca poçtalyonu xatırladı. Onun nazik səsi, qapı açılan kimi nəzərə çarpan qırmızı burnu, qalın çatdaq dodaqları, boyunluğu və dirsekləri sürtülüb ağarmış köhnə pencəyi indi Sadıqı əsəbiləşdirdi. Hətta Sadığa elə gəldi ki, bayaq qəbzə qol çəkəndə poçtalyon ona istehza ilə baxırdı...

Sadıq bir stəkan sirkə içibmiş kimi üz-gözünü turşutdu, taqətsiz, üzgün bir halda teleqramı stolun üstünə qoydu və tamamilə qeyri-şüuri olaraq, meşin çəkələklərinin bir tayını ayağından çıxarıb otaqda gəzişməyə başladı. Bufetin yanına qədər gedib dayandı, divarda, kəfgiri aram-aram yellənən “Nuh əyyamından” qalma köhnə saat ilə hər iki tərəfindən ağ dəsmallar asılmış plastmas rəfin arasında yuxarı-aşağı qalxıb-enən yaşıl milçəyə baxdı. Başqa vaxt olsaydı, yavaşca, səs salmamağa çalışaraq, bufetin üstündəki köhnə qəzetlərdən birini götürüb boru şəklində bükər və sərrast zərbə ilə milçəyi öldürərdi...

Sadıq geri qayıtdı, stolun arxasında əyləşib başını əlləri arasına aldı. Gicgah damarları şişmişdi. O, bir müddət nə üçünsə qımıldanmamağa, barmaqlarını belə tərpətməməyə çalışaraq, saatın beyninə işləyən taqıltısına qulaq verdi. “Əzrayıl aparsın səni!” – deyə acı-acı düşündü. Kimi? Saranın xalasını mı? Poçtalyonumu? Ya elə özünü mü?.. Bir azdan başının ağrısı bir qədər azalandan sonra o, metal portsiqarını çıxarıb papiros yandırdı, yanğını su ilə söndürmüş kimi, acı tüstünü acgözlüklə ciyərlərinə çəkməyə başladı. Lakin elə həmin dəqiqə də ürəkbulanması hiss etdi. Papirosu külqabına basıb bir neçə dəfə udqundu. “Əzrayıl aparsın səni!” – deyə bu dəfə ucadan dilləndi.

Əslinə qalsa, elə bu gün səhərdən Sadıqınkı gətirməmişdi...

...Yuxudan kal qalxıb, əsnəyə-əsnəyə, ayaqlarını çarpaydan sallayaraq çəkələklərini geyinən kimi hiss etdi ki, dünənki yorğunluğu hələ canından çıxmayıb. O harada olduğunu belə dərk etməmiş kimi, üzbəüz divardan asılmış köhnə fotosəkilə küt, bir az da heyvətli nəzərlərlə baxıb, ərinə-ərinə qalxdı və mətbəxə yönəldi. Arvadının adəti üzrə işə getməmişdən qabaq hazırlayıb stolun üstünə qoyduğu bir stəkan şərbəti xırda qurtumlarla içdi. Şərbət ilıq idi, kömək eləmədi. Bütün bədənini başgicəlləndirici bir süslük bürümüşdü. “Mütləq həkimə getmək lazımdır, – deyə hirsli-hirsli düşündü. – Belə getso heç nə! Canın sağ olmayandan sonra kimə görəksən?..”

Evdən çıxanda, tini burulub geniş küçə ilə işə yollananda evlər idarəsi müdiri Sübhi ilə rastlaşdı. Sadıq özünü görməməzliyə qoyub üzünü yana çevirəndə Sübhinin əvvəlcə findığı gülüşünü, sonra cır səsinə eşitdi:

– Yoldaş Sadıq, sabahın xeyir.

– Salam.

Sadıq dayandı. Müdir Sübhinin ağ çəsuça pencəyinə baxdı. Yağışda, istidə, boranda bu pencək onun əynindən çıxmazdı. Havalər lap soyuyanda, qar yağanda da o, üst-üstə iki, bəzən də lap üç yun arxalıq geyərdi, ancaq Sadıq onu hələ paltoda görməmişdi. Həmişə ağ çəsuça pencək, başında da otuzuncu illərdə dəb olan uzun günlüklü “ispolkom” papağı... Bəlkə də elə məhz buna görə bu məhəllədə yaşayan hər ikinci adam müdir Sübhini ağıldan kəm sayırdı...

– Yoldaş Sadıq, nöş mənə birtəhər baxırsan, hə?

– Heç, qarnım ağrıyır. – Sübhinin səsi də çəsuça pencəyi kimi Sadıqı əsəbiləşdirirdi.

– Səndən, yoldaş Sadıq, deyəsən şikayət eliyəsi olacağam.

– Niyə?

– Qanunu pozduğuna görə.

– O hansı qanundur?

– Sovet qanunu...

Məlum oldu ki, Sadıq yenə üç ay ev kirayəsini gecikdirmişdir.

– Qorxma, mən qanun pozan oğlan deyiləm. Aparıb pulu verəcəyəm. Ürəyini buz kimi saxla!

Müdir Sübhi Sadıqın ona aşkar sezilən bir nifrətlə baxdığını görüb güldü. Güldü və Sadıqı lap özündən çıxardı.

– Bura bax niyə hırıldayırsan? – deyə Sadıq bacardıqca sakit görünməyə çalışaraq əllərini plaşının ciblərinə dürtüdü və aşağı basdı. Plaşının qırıqları daha da çoxaldı.

– Bilmirəm, yoldaş Sadıq, sən mənə nəsə zəhlən gedir. Vallahi-billahi ki, heç baş çıxara bilmirəm. – O, başını buladı, müqabilində dayanmış bu qəzəbli adamın sifətinə qərribə bir diqqətlə nəzər yetirdi: elə bil Sadığın sifətində qarışıqlar yeri yirdi. Məndə axı nə günah var?.. Mənə deyirlər ki, filankəs pulu nəsə gətirib vermir, mən də gəlib o filankəsə buyururam. Düz eləmirəm yəni?

– Düz eləyirsən... Ancaq bəlkə həmin o filankəsin cibində heç qara qəpiyi də yoxdur, bəs onda necə? – Sadıq öz səsindeki mülayimliyə təəccübləndi. Bu, müdir Sübhinin də diqqətindən yayınmadı. O, bir cə addım qabağa yeriyib, sözünün yarımçıq qalacağından ehtiyat edirmiş kimi tələsik dilləndi:

– Sən də düz deyirsən. Lap düz buyurursan. Ancaq sən elə bilirsen ki, mənim ciblərim məşallah çağbacaqdır?..

Onlar ayrıldılar. Sadıq bir müddət müdir Sübhinin ardınca baxdı. Ağ çesuca pencək tində yox olanda o, nədənsə heyifsiləndi. Sadığa elə gəldi ki, müdir Sübhiyə nə isə vacib bir şeyi deməyi unutmuşdur. Ancaq nəyi?

Sadıq yalnız indi əllərini ciblərindən çıxardı, plaşının düymələrini açıb, qanı qaralmış halda yoluna davam elədi. Küçəni keçdi, o biri səkiyə çıxdı və üç-dörd addım atandan sonra hər gün iş gedəndə, işdən qayıdanda ayaq saxlayıb diqqətlə, sadələvh bir körpə marağı ilə seyr etdiyi uşaq mağazasının vitrininin qabağında dayandı. Bu enli şüşənin arxasında tamam qeyri-adi və rəngarəng bir aləm vardı. Oyuncaqlar. İrili-xırdalı dördkünc şüşə qutuların üstünə qoyulmuş oyuncaqlar. Havalar soyuq keçəndə, yağış yağıb vitrin şüşəsini zolaq-zolaq islədanda qutuların cizgiləri içərisindən görünürmüş kimi dəqiqliyini itirirdi. Adama elə gəlirdi ki, oyuncaqlarının hər biri boşluqda qərar tutub...

Bu gün hava pis deyildi. Külək əssə də, göyün ora-burasında arasına qalın buludlar görünə də hələ səhərdən bəri günəşin qabağı tutulmamışdı. Mağaza ilə üzbəüz hündür binanın pəncərələrində əks olunan günəş şüası yuxarıdan-aşağıya doğru uzanan maili və parlaq bir xətt cızaraq dəyirmi ləkə şəklində vitrinə düşürdü. Oyuncaqların şüşə gözləri brilyant kimi ziya verirdi. Vitrinin sağ küncündə, məftil kimi nazik ayaqları üstə dayanıb qollarını yana açmış Buratino istehzal bir

gülüşlə düz Sadığa baxırdı. Bu istehzal gülüş, bir nöqtəyə zillənmiş xırda, dəyirmi gözlər, bir-birinə sıxılmış nazik dodaqlar nə üçünsə Sadığa müdir Sübhini xatırlatdı...

Sadıq müdiri olduğu fotoatelyeyə çatanda tindəki saat doqquzu göstərirdi. O, qapının ağzında ayaq saxlayıb, üstünə gümüşü hərflərlə "Fotoatelye Fantaziya" yazılmış dördkünc lövhəyə baxdı və yazının solduğunu görüb başını buladı.

İçəri girib, cəmi dörd pillədən ibarət olan pilləkəni enən kimi laborant Cümşüd səssiz addımlarla ona yaxınlaşdı və dili topuq vura-vura dedi:

– Gəlib... – Onun sifəti ağarmış, sol gözüne qızartı gəlmişdi.

– Kim gəlib? – deyə Sadıq Cümşüdən nə bir kəlməlik müəmmalı məlumatından, nə də bu hala düşməsindən baş çıxarmayaraq soruşdu.

Cümşüd səsinə lap alçaltdı:

– Rejissor gəlib. Həmin o artıskanın əridir deyir. Şəklini çəkdirməyə gələn artıskanın...

Sadıq fikrə getdi. Onca gün bundan qabaq şəklini çəkdirməyə gəlmiş o məşhur və gözəl aktrisanı o dəqiqə xatırladı.

Aktrisa yağışlı gündə gəlmişdi. Sadıq stolun arxasında əyləşib, yağış yağan kimi küt bir ağrı ilə göynəməyə başlayan sol dizini ovuşdura-ovuşdura qarşısındakı sifariş qəbzələrini gözdən keçirirdi.

Əvvəlcə Sadıq yüngül və xoş bir qoxu duydu. Ətir qoxusu. Diqqətlə qəbzələrə baxdığından hənərti eşitsə də o dəqiqə başını qaldırmadı.

– Bağışlayın, fotoqraf sizsiniz?

Səs elə bil lap uzaqdan gəldi. Sadıq başını qaldırdı. Qarşısında dayanmış gözəl qadına istər-istəməz heyrətlə baxmalı oldu. Qadının mavi plaşı, başından açıb əlində saxladığı mavi yaylığı, ayaqlarındakı mavi tuflilər, sol əlinin şəhadət barmağında zəif bir işıltı ilə parıldayan qızıl üzüyünün mavi daşı ilk anlar Sadığa qərribə göründü, sonra isə yayın cırhacır istisində cadar olmuş torpağın yarıqlarına süzülən axar su kimi ona rahatlıq təlqin etdi. Hətta Sadığa elə gəldi ki, canlı adama deyil, ümumiyyətlə, mavi rəngə baxır...

Qadın şirin bir təbəssümlə gülümsündü, iri, qara gözlərini azca qıyaraq, aşkar sezilən siyarətedici bir səmimiyyətlə Sadığa baxdı və sualını təkrar elədi:

– Fotoqraf sizsiniz?

– Bəli, mənəm... Buyurun.

- Mən şəklimi çəkdirmək istəyirəm.
- Buyurun.
- Soyunmaq olarmı?
- Buyurun.
- Nə buyurun?..

Sadiq yalnız indi qalxdı. Stolun arxasından çıxıb, sadələvh bir mütiliklə dayanmış aktrisaya doğru yönəldi və plaşını asmaq üçün ona yer göstərdi. Soruşdu:

- Siz həmin o filmdə...
- Bəli, bəli... – deyə aktrisa onu sözünü qurtarmağa qoymadı, – hara keçim?
- Buyurun bura...

Sonra nə oldu?.. Aktrisa pavilyona keçib sağ tərəfdə divara vurulmuş dəyirmi güzgü qabağında saçlarını daradı. Nə isə soruşdu, cavab gözləmədən keçib alçaq, söykənəcəksiz stulun üstündə, fotoaparatın müqabilində əyləşdi. Cümşüdün nə üçünsə qorxa-qorxa gəlib aktrisa baxması, işıqları yandırması, Sadiq pıçıltı ilə müraciət etməsi və gəldiyi kimi də yavaş-yavaş geri çəkilməsi Sadiqın o qədər də dəqiq yadında deyildi. Yalnız bu bütün aydınlığı ilə zehninə həkk olunmuşdu ki, işıqlar yananda, fotolampaların güclü işığı aktrisanın üstünə düşəndə Sadiq özü də bilmədən vaxtı uzatmağa çalışdı. Bir neçə dəqiqə aparatın ətrafında qurdalandı, ştativin yerini dəyişdi, kasetləri axtarmaqla məşğul oldu. Bütün bunları edə-edə o, gözlərini aktrisadan çəkmədi. Yalnız son kaseti qara yeşikdən çıxarıb tələsmədən aparata keçirəndə aktrisanın narahatlıqla və bir qədər əsəbiliklə baxdığını görüb başını aşağı saldı. Ürəyi döyündü. Uşaq vaxtı, münəccim atası ilə Kırmda olarkən teleskopla müşahidə etdiyi uzaq mavi ulduzu indicə görürmüş kimi xatırladı... Sonra yadına düşdü ki, bir həftədir saqqalını qırxmayıb, şalvarı da çoxdandır ütülənmir, dizləri torbalaşılıb. Saranın, onkoloji dispanserdə şəfəq bacısı işləyən arvadının hamiləliyi haqda da düşündü. Qeyri-iradi olaraq əlini üzünə apardı, uzun, arıq barmaqları cod saqqalının üstündə gəzdi və birdən Sadiq özünü yorub əldən düşmüş bir qoca kimi köməksiz və kimsəsiz hiss etdi: mavi ulduz yavaş-yavaş işığını itirməyə başladı.

Bəs sonra nə oldu?.. Sadiq aktrisanın şəklini çəkdi. Aktrisa pavilyondan çıxdı. Sadiq da işıqları keçirib onun ardınca getdi. Qəbz yazdı. Aktrisa gedəndə dedi:

– Bəlkə şəkilləri aparmağa gələ bilmədim. Adam göndərəcəyəm. Yaxşımı?

– Buyurun.

Aktrisa getdi. Mavi rəngi də, ətir qoxusunu da özü ilə apardı.

Bəs sonra, sonra nə oldu?..

Doğrudan da, şəkilləri aparmağa aktrisa özü gəlmədi. Adam göndərdi.

Sadiq yenə stolun arxasında oturmuşdu.

– Gəlmişəm şəkilləri aparım.

Sadiq başını qaldırdı. Gələn adam əlini qara qalın paltosunun qoltuq cibinə apardı.

– Bu da, necə deyərlər, qəbz.

O, Sadiqla üzbəüz əyləşdi. Sadiq yenə qoxu vurdu: bu dəfə ucuz odekolonun sərt qoxusu.

Sadiq stolun yeşiyini açdı, içində şəkillər olan iri qara konverti ona təqdim etdi. O, tələsmədən şəkilləri konvertin içindən götürüb baxmağa başladı. Sadiq diqqətlə, gülə-gülə, bir qədər məmnun halda şəkillərə tamaşa eləyən bu adamın təzəcə qırılmış enli otli sifətinə nəzər yetirib, nə üçünsə özünü yaxşı hiss eləmədi. Qırmızı yanaqlar, qırmızı dodaqlar, ağ sağlam dişlər, dəyirmi ala gözlər, ikiqat buxaqlı çənə – bütün bunlar Sadiqə xoş gəlmədi. Bu adam, yəqin ki, həddindən artıq sağlam, həddindən artıq özündənrazı və həddindən artıq xoşbəxt idi. Ürəyində bir balaca nisgili olan adamlar heç vaxt belə gülmürlər...

– Bunların pulu nə qədər eləyir?

Gələn adam qalxdı. Sadiq altından-yuxarı ona baxdı. Yenə gülürdü. Bu dəfə elə bil Sadiqə gülürdü.

– Üç manat.

– Lap əla. Bu dəqiqə. – O, şalvarının arxa cibindən qəhvəyi portmanatını çıxaranda Sadiq qaşlarını çatıb başını aşağı saldı. Şəkillərin qiymətini altmış qəpik artıq demişdi.

Küçə qapısı bağlandı. Sadiq Cümşüdün səsini eşitdi:

– Tanıdın kimdir? – O, bayaqdan otağa girmədən laboratoriyanın qapısı ağzında dayanıb gələn adamı müşahidə etmişdi.

– Kim? – deyə Sadiq başını qaldırıb Cümşüdə baxdı.

– Indicə burdan gedən adam.

– Yox. Kimdir ki?

Cümşüd Sadiqə yanaşdı. Sırr açmış kimi qəribə bir ciddiyyətlə dedi:

– Məşhur adamdır. Zərgər Abbas. Yaxşı oğlanlardandır.

Sadiq nə işə soruşmaq istəyirdi ki, stolun sol küncündə iri papkanın üstündəki pulları gördü: iki dənə onluq. Heyrətdən gözləri genişləndi. Cümşüd də pulları görmüşdü. O, əllərini bir-birinə vurdu.

– Gördün, sənə demədim? Zərgər Abbas...

Sadiq səsini ucaldıb narahatlıqla soruşdu:

– Görəsən aktrisanın nəyidir?

Cümşüd çiynlərini çəkdi...

İndi də Cümşüd çiynlərini çəkmiş vəziyyətdə Sadiqın qabağında quruyub qalmışdı. Sadiq özü ilə danışmış kimi təkrar elədi: “Rejissor... Aktrisanın əri...”

Rejissor kresloda oturmuşdu. Arxasında addım səsləri eşidib geri dönəndə Sadiq 45–50 yaşlarında arıq bir kişinin ağarmış bənizini və qan sızmış gözlərini gördü.

– Usta sizsiniz?

– Bəli mənəm.

– Xahiş edirəm, əyləşin! – O, sağ əlini lap yuxarı qaldırıb stolun arxasında Sadiğa yer göstərdi. Bu hərəkəti Sadiqı əsəbiləşdirdi. “Artist ki, artist”.

Sadiq əyləşdi. Ovsunlanmış kimi gözlərini düz rejissorun ağzına zillədi. Rejissorun alt dodağı elə bil öyilmişdi. Bir az keçmiş Sadiq bayaqkı tutqun və həyəcanlı səsi eşitdi:

– Mənim sizə birçə sualım var. Əlbəttə ki, müsaidənizlə...

– Buyurun.

– Kim sizə ixtiyar verib ki, çəkdiyiniz şəkilləri camaata paylayasınız?... Cavab verin!

Sadiq, aktrisanın şəkillərini aparmağa gələn zərgər Abbası xatırladı. Ratin palto, son illərdə Bakıda dəb düşmüş “gürcü” kepkası, odekolon qoxusu...

– Bağışlayın, sizi yaxşı başa düşə bilmədim. – Sadiq araya çökən əsəbiləşdirici sükutu pozmaq məqsədi ilə, həm də sualın cavabını gecikdirdiyinə görə tələsik dillənməli oldu.

Rejissor başını yana əyib gözlərini bərəltədi. Səsinə istehzal bir ahəng verərək, sözləri uzada-uzada dedi:

– Çox təəssüf! Ümumiyyətlə, məni son vaxtlar, bəli, son vaxtlar çoxları yaxşı başa düşə bilmirlər. Eybi yoxdur, müsaidənizlə mən sualımı daha konkret şəkildə təkrar eləyə bilərəm. Müsaidənizlə...

O susdu, yalnız dərinədən nəfəs aldıqdan sonra davam elədi: – Siz mənim arvadımın, bəli, qanuni arvadımın şəkillərini Abbas Mirzəyev adlı bir vətəndaşa vermisiniz. Nə ixtiyarla?..

– Bəli, vermişəm, – deyərək, Sadiq rejissorun əsəbiliklə siqaret yandırmasında, kibrit qutusunun qırağından qırıb qalın barmaqları arasında saqqıltı ilə övkələdiyinə diqqət yetirərək cavab verdi. – Müştəri gəndə mənə xəbərdarlıq eləmişdi ki, şəkilləri aparmağa özü gəlməyəcək. Adam göndərəcək. Mən şəkilləri qəbz.əasında təhvil vermişəm.

Rejissorun qanı qaçmış sifətinə tünd bir qızartı çökdü. Sonra Cümşüdə baxıb güldü, daha doğrusu, gülməyə cəhd elədi.

– İcazənizlə mən gedim. – O, Sadiğa tərəf döndü. – Vaxtınızı aldığım üçün üzr istəyirəm. Görək heç bura gəlməyəydim. Biabırçılıq!..

Rejissor qalxdı. Sadiğa elə gəldi ki, bərkdən qışqırsa, o yıxılıb öləcək.

Bu gün Sadiqın həyatı qəribəliklərlə dolu idi. Başını sinəsinə əymiş halda qırmızı pərdələrin arxasında gözdən itən rejissoru müdir Sübhəyə bənzətməsinin özü məgər qəribəlik deyildimi?.. Sadiq başını əlləri arasına aldı.

Hər kəsin özünə görə dərdi var. Hər kəsin. Bəlkə də dünənə kimi rejissor özünü dünyanın ən xoşbəxt adamı sayırmış. Qəribədir, çox qəribədir. Aktrisa, mavi ulduz və zərgər Abbas... Əzrayıl aparsın sizi...

Cümşüdün səsi gəldi:

– Zərgər Abbası görürsən də...

Sadiq başını tərpətdi.

Cümşüdün səsi gəldi:

– İyirmi manatı nəhaq yerə verməyibmiş, əclaf! Yəni ağzınızı yumun. Tfu sənə hərçi-pəterinə!..

Sadiqın ürəyi döyünürdü.

Cümşüdün səsi gəldi:

– Ancaq nə deyiblər ki, arvadın yaxşısına da lənət, pisinə də! Əclaflığa bax, ey! Müsaidənizlə, müsaidənizlə... Tfu sizin hərçi-pəterinizə!..

Əclaflığa?! Kimin əclaflığına? Aktrisanınmı? Zərgər Abbasınmı? Bəlkə də rejissorun özünün?..

İndi bunların heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Kimin işə xoşbəxtliyi əlindən gedib, kim işə xoşbəxt olub. Ancaq... görə o iyirmi manatı qaytaraydı.

Sadiq, Suraxanı tərəfdə, neft mədəninə iki yüz metr aralıda, daşları his çəkib qaralmış birmərtəbəli evi xatırladı. Üç uşağın səsi qulaqlarına doldu: “Dayım gəlib, ay məmə”. “Dayım mənə pirojna gətirib, ay məmə”. “Dayım məni yayda dənizə aparacaq, ay məmə...” Zərgər Abbas gəldi, şəkillərə baxdı, stolun üstünə iki onluq qoyub, çala-çala getdi. Ancaq, yəqin ki, heç vaxt, ömründə bu sözləri eşitməyib: “Dayım mənə pirojna gətirib, ay məmə...”.

Cümşüdün səsi gəldi:

– Qanını niyə qaraldırsan, ay kişi? Cəhənnəm olsun hər şey! Gəl çörəyimizi yeyək. Şərbətdən başqa dilinə yəqin yenə heç nə dəyməyib.

Sadiq başını qaldıranda Cümşüd artıq par-par parıldayan iri portfelinə gətirib stolun üstünə qoymuş, həmişəki kimi də içindən yüz qram kolbasa, yüz qram holland pendiri, yarım kilo da çörək çıxarmışdı.

– Sadiq, bismillah elə.

– Yemirəm.

– Nahaq. Əntiqə pendirdir, şah əlinə düşmür.

– İstəmirəm.

Cümşüd yeməyə başladı. Ovurdları batmış arıq qara sifətinin əzələləri hərəkətə gəldi. Sadiq aydınca gördü ki, pendirin ilk tikəsini ağzına qoyan kimi Cümşüd hər şeyi unuttu. Bir azdan Cümşüd udquna-udquna soruşdu:

– Səhər radioya qulaq asmadın ki?

– Yox.

– Ədə, sənəin dünyadan xəbərin yoxdur!.. Üç nəfər Marsa uçub!

– Marsa?..

– Hə, düz Marsın göbəyinə. Dünya bir-birinə dəyib. Sən canın, bu pendirdən ye.

Sadiq başını buladı. Qeyri-iradi, lakin acı bir təəssüf hissi ilə düşündü: “Müdür Sübhi, aktrisa, zərgər Abbas, rejissor...” Bir də “Dayım mənə pirojna gətirib, ay məmə...”

...O, əlini uzadıb teleqramı götürdü. Tərsinə oxudu: “Qonşular. Dördündə dəfn. Etmişdir vəfat qəflətən xalanız”.

İki il bundan qabaq, yayda, onlar kəndə gedəndə Saranın xalası qurban kəsmişdi, evində cah-calal düzəltdi. Kəndin ağsaqqalları gəlib Sadiqla görüşmüşdü... İki il bundan qabaq yayda Sadiq düz iki həftə ömrünün ən qayğısız günlərini keçirmişdi.

İndi gərək ikisi də kəndə getsin. Dəfnə çatmasalar da gərək üçün, yeddisini, qırxını versinlər. Əzrayıl aparsın səni! Deməli, düyü, qənd, yağ almaq lazımdır.

Sadiq teleqramı səliqə ilə qatlayıb stolun üstünə qoydu. Qalxıb otaqdakı tək çarpayıda uzandı. Bir azdan pijamasını çıxarmaq, işığı keçirmək, durmaq istədi. Ancaq yuxu onu apardı. Pəncərənin açıq nəfəsliliyini bağlamağı unutmuşdu. Təmiz, soyuq hava ilə bərabər, küçədə qoyulmuş reproduktorun gur səsi otağa dolurdu. Sadiqın yuxudan beyni dumanlananda yalnız bir söz eşitdi: “Mars”.

Gecə yuxuda gördü ki, Ayın əntiq küçələrindən birində təzə fototəlye açıb. Fil sümüyündən düzəldilmiş qapısı üstündə iri qızılı hərflərlə yazılıb: “Foto-fantaziya”. Oyuncaqların şəklini çəkir. Laborantı da müdir Sübhidir.

ASTANA

Ölüm var ölümdü, ölüm də var zülümdü

Yəqin ki, bu dəqiqədən başlayaraq onu daha heç bir şey təəccübləndirməyəcəkdi. Cəmi bir saat bundan qabaq günəş qübbənin kəllə-çarxında dayanıb aləmi yandırır-yaxırdı. Bir saatmı? İki saatmı?.. Bəlkə lap on saat bundan qabaq: dünən gecə on ikinin yarısında, indi dayanıldığı yerdən çox-çox aşağıda, ay işığında gümüş kəmərlər kimi uzanıb Azərbaycanın cənubuna gedən şosədə taksidən enəndən sonra balaca əl çamadanını nə üçünə bərk-bərk sinəsinə sıxıb, gəldiyi volla əks

tərəfə üz tutmuş maşının arxa işıqlarına baxa-baxa fikirləşmişdi ki, daha onu bu dünyada heç bir şeylə təəccübləndirmək mümkün deyil, dünyanın min bir tilsimi bura cəmləşsə də, o, bu sərin axşamın yapışqan təmasından savayı heç bir şey hiss etməyə qadir olmayacaq. Maşının arxa işıqları – iki dənə qırmızı nöqtə uzaqlaşır-uzaqlaşır, gecənin zil qaranlığı içərisində çözüldü, ağır xəstənin sonuncu ümid çırağı kimi birdən yox oldu: o, qaranlıqda öz gözlərinin necə işardığını hiss elədi... Səhər ayılanda – iki qayanın baş-başa verdiyi yerdə, sal daşın üstündə yatmışdı – düz gözlərinə düşən gün işığı uzununa baxdı: Günəş dənizin arxasından çıxırdı, qıpqırmızı idi, dəyirmi idi, boz, buludsuz səmanın köksündə haralara işə açılan nəhəng bir dəşiyə bənzəyirdi, bu dəşiyə

sarı suların üzərində qırmızı bir yol gedirdi, o qırmızı yolda gecə onu bura gətirmiş taksi dayanıb qabaq işıqlarını yandırmışdı... O, gözlərini yumdu, sağ əlini yana uzadıb çamadanın üstünə qoydu və özü öz təşvişinə heyrət elədi: çamadanı burda kim apara bilərdi ki?! Nə üçünsə uzun müddət daha gözlərini açmağa cürət etmədi, başa düşdü ki, onun indiki halında qaranlıq işıqdan yaxşıdı, qaranlıqda dünyanı görmürsən və indiki halında o, dünyanı görməsəydi daha yaxşı idi. Çünki nə ətrafında cəmlənmiş qayaların, sal daşların sərt cizgiləri, nə də çox-çox aşağıda çox-çox uzaqdakı dənizin dümdüz qoyunu daha onu real aləmə qaytara bilməyəcəkdi, gecəki qəfil telefon zəngi onu qırx üç il ömür sürdüyü real aləmdən həmişəlik ayırmışdı... Gecə taksi fırlanıb gedəndən sonra, şose yolundan bu qayalıqlar yığnağına qalxa-qalxa həmin bu telefon zəngini neçə dəfə eşitmişdi, Allah bilir. Neçə dəfə də cırcıramaların səsi xırp kəsmişdi, qurd-həşərat da onu evindən, ailəsindən didərgin salmış bu telefon zəngindən qorxmışdu... Gecə taksi fırlanıb gedəndən sonra, o, qaranlıq içərisində görmədiyi neçə-neçə darvazalardan keçib, gördüyü keşikçilərin xısın danışığının müşayiəti altında tövşüyə-tövşüyə lap yuxarı qalxmışdı, nəhayət, sonuncu darvaza bağlanıb onu qaranlığın ixtiyarına vermişdi. Gecə taksi fırlanıb gedəndən sonra o, gözlərinin işartısından ayaqları altına düşən işığa baxa-baxa ürəyinin döyüntüsünə qulaq asmışdı, ürəyinin sıxıntısını anlamağa çalışmışdı. Qaranlıq yalnız qaranlıq deyil, dörd-sər dolu nəhəng bir daş parçasıdır ki, məqam axtarır, ölinə keçənin çiyinlərinə salsın özünü. Hünərin var, yatma! Gecə, taksi fırlanıb gedəndən sonra, çamadanı açıb əlini içəri atmışdı: ordaydı. İki-üç dənə buterbrod, bir termos adi kran suyu, bir də o... "TT", səkkiz dənə də gülləsi. Ay apardınız ha! Biz, qağa, çörəyi qulağıma yemirik, ağzımıza yeyirik...

İsti çəkilmişdi. Günəş, baş-başa verib dayanmış iki qayanın arasında, halqavarı boşluqda eynən səhərki kimi qırmızı-qırmızı yanırdı. İndiki hərarət günəşin deyildi, bütün günü cəhənnəm istisini özünə hopdurmuş daşlardan və torpaqdan qalxan hərarət idi: o bu hərarətin, ayaqları altından gözəgörünməz tüstü kimi, necə burulub günəşə sarı yönəldiyini bütün vücudu ilə hiss edirdi. Müşahidə elədiyi bu yanğılı axın onda heç bir təəccüb doğurmurdu, elə bil dəfələrlə, min-milyon dəfə gördüyü on adi şeylərdən biri idi: günəş istisini geri alırdı, Allah verdiyi canı geri alan kimi. Daşlardan qərribə səslər çıxırdı, elə bil nəydisə, nəşə demək istəyirdi, kimdisə, kimisə çağırırdı. İnsan dilində

bunu izah edə biləcək bir söz yoxdu. Hardasa ana balasını əmizdirirdi, süd körpənin ağzından aşıb-daşırdı... Beyni ağrıdı. Ağrı lap içəridə idi, orda çoxdan unudulmuş xatirələrdən başqa bir şey yoxdu: nə ümid, nə həsrət, nə dilək, heç bir şey. Yalnız ağrı və yadına gəlmədiyi xatirələr. Görəsən ağrıyan nə idi, ay Allah? Belə də ağrı olarmı? Mininci dəfə çamadanı açdı, ya ikinci dəfə – bilmədi. Bu dəfə də əlini tapançanın buz kimi soyuq dəstəyinin üstünə qoydu, bir xeyli çəkmədi. Qaysaq-lanmış, çatlaq dodaqları aralandı, səsinə içəridən eşitdi: ay apardınız ha! Sonra termosu çıxardı, qapağını açıb bir qurtum soyuq su içdi: suyun dadında iti xəncər tiyəsinin sərt təması qədər aydın bir qoxu vardı: onmetrlik mətbəxin qoxusu, səkkizyaşlı oğlunun qoxusu. Gecə, bu əl çamadanını dolabın başından götürəndə arvadının qorxudan səndirləyə-səndirləyə dal-dalı gedib divara arxalandığını, əsim-əsim əsdiyini xatırladı. Heyrətdən genişləniş az qala hədəsindən çıxmaq istəyən bir cüt gözün dərinliyində isə qorxudan çox quduz itin qəzəbi vardı. O telefon zəngindən sonra üç otağın üçündə də hava elə bil birdən-birə ağırlaşmışdı... Taksi gümüş kəməre bənzər yolda dayanıb onu düşündürəndən sonra da o hələ ammiak dadı verən bu ağır havanı tamamilə ciyərlərindən çıxara bilməmişdi... Termosu təzədən çamadanı qoydu, qıfılladı, beynindəki ağrıdan birtəhər xilas olmaq üçün yerini dəyişdi, baş-başa verib dayanmış qayaların sağ tərəfindəki kölgəliyə keçdi, oturub kürəyini qayaya söykədi, çamadanı da ayaqları altına qoydu. Amma ağrı azalmadı. Baş ağrısı olsaydı bir əncam çəkərdi: ya pencəyini çıxarıb başına dolardı, ya da gicgahlarını ovuşdurardı – övkələyib-övkələyib, birtəhər ağrını azaldardı. Bu, başqa ağrı idi, yəqin ki, belə ağrılar, belə dözülməz işgəncə verən beyin uğultusu hər adamın ömründə bircə dəfə, uzağı iki dəfə olur: bir ana bətnində, bir də ölümdən qabaq... Və yalnız indi bütün aydınlığı ilə başa düşdü ki, o, bir daha evə dönməyəcək, bir daha liftə girib beşinci mərtəbəyə qalxmayacaq, bu gün mü, sabah mü, on gün sonramı – öləcək, amma harda bilmir, bəlkə də elə burda, bu qayalıqların arasında, başı üzərində dəstə-dəstə uçan çalağanların kölgələri altında. O, bir də evinə dönməyəcək. Onu evdən çıxarıblar – meyiti çıxaran kimi. Özü də öz cənazəsini çiyinə alıb, gecə, gümüş kəməre bənzər yolda məşindən enib və bura, qayalıqlara gətirib. Fatihə! Allah cəmi əhli-qübura rəhmət eləsin!.. Bunu kim dedi görəsən?.. Kim tək qalır elə bilir doğrudan təkdir. Amma heç kəs, heç vaxt tək qalmır. Ağrı elə bil

ağılna gələn bu fikrə bənd imiş kimi birdən-birə yox oldu, o, gicgahlarında soyuqluq hiss elədi və bir də, səbəbi özünə heç cür aydın olmayan qərribə bir yüngüllük duydu: elə bil hündür və çətin baryeri keçmiş at idi, indi onu tövləyə rahatlanmağa aparacaqdılar...

Lift işləməyəndə pilləkənləri tövşüyə-tövşüyə qalxıb, hər mərtəbənin meydançasında nəfəsini dərmək üçün ayaq saxlayıb, qırıq alınının puçur tərəni əlini arxası ilə silə-silə, o biri əlindəki bir qazan isti yarpaq dolmasını ayaqları altına qoyub, pıçiltı ilə öz-özünə danışan anasının büzüşü qırıq sifətini xatırladı: həftədə bir dəfə, iki dəfə öz balaca daxmasında ayından-oyundan bişirib oğluna, nəvəsinə pay götürməyi illərdən bəri özünə adət eləmiş qarının batıq sinəsindən eşidilən xışıltı da qulaqlarında səsləndi: elə bil ayaq altı payızın lap sonuncu xəzəlləri tapdalanırdı. Sonra eynən bu xışıltı kimi batıq və narahat bir səs – nə deyirdi məlum deyildi, dua oxudurdumu, qarğış eləyirdimi – heç cür xatırlaya bilmədi. Amma hardasa bir ana uşağını əmizdirirdi və süd uşağın ağzından aşırıb-daşırdı. Ağrı yenə, tarım çəkilib birdən qırılan sim titrəyişlə beyninin, qafasının bayaqkı yerində təzələndi. Anası dördüncü mərtəbə ilə beşinci mərtəbə arasındakı meydançada qaldı. Projektorları söndürdülər.

Gecə müsibətli gecə idi. Lap uzaqdan dənizin narahat səsi gəlirdi, bu, dalğaların səsi deyildi, Yer kürəsinin nəhəng və dərin çökəklərindən birinə milyon illərdən bəri yığılmış suların çalxantısının səsi idi. İçərisindən qalxan soyuq onu dilim-dilim kəsib hərdən o dərəcəyə gətirirdilər ki, o, qayaya sığıb yanağını daşa söykəyirdi, çünki daş nisbətən isti idi və yəqin ki... daşların ona yazdığı gəlirdi. O müsibətli gecənin qorxusu isə başqa bir şeydən başlamışdı – gözlərinin işartısından qabağa düşən işıq dairəsində qayalardan birində əcaib bir rəsm görmüşdü: kimsə əlində nizə nəhəng bir heyvanın qarşısında dayanmışdı. Haradır bura, ay Allah?.. Elə oradır, sən gəldiyin yer, sığınacaq tapdığın yer, balaca əl çamadanında öz növbəsini gözləməkdən təngə gəlmiş tapançanın arzuladığı yer – gözdən iraq qaranlıq dünya. Və bir uzun nizə də bu dünyada öz növbəsini gözləyirdi. Görək Allah kimə verəcək!.. Taksi fırlanıb gedəndən sonra neçə-neçə darvazalardan keçib bura qalxandan sonra o, ömründə birinci və sonuncu dəfə uzaqdakı dənizin çökəyə yığılmış sularının ağır nəfəsini eşitmişdi. Anasının pay gətirdiyi bir qazan dolmanı mətbəxdə qızdırıb onun qabağına qoymuşdular. Bu dolmanın ləzzəti dünya üzərində tək qalmış sonuncu kişiylə sonuncu qadının yaxınlığı qədər təkrarolunmazdı.

“A bala, haram pulun axırı yoxdu, bir az toxta”.

O telefon zəngindən sonra arvadına bircə bunu deyə bilmişdi: bəcarsan, anamın qırxını ver...

Sal daşın üstündə, böyrü üstə uzanıb, dizlərini büküb, bir əli çamada səksəkəli bir yuxu yatmışdı. Çünki bu tapançalı və nizəli gecəni yuxuda keçirməsəydi dəli ola bilərdi. Ulduzlu səmanın altında irili-xırdalı qara çadırlar kimi göyə ucalan qayaların əhatəsində, həşəratların səsinə dinləyə-dinləyə bərk-bərk gözlərini yummuşdu, sal daşın xırdaca çala-çuxurlarından gündüzün istisi bədənində dolurdu, bu hərərət, bir neçə saatın ərzində gərginlikdən quruyub qaxaca dönmüş özələlərini yumşaldırdı, bu özələləri qarşıdakı narahat və səksəkəli yuxuya hazırlayırdı... Görəsən burada qəbiristan var? Kaş anasını burada basdıraydı. Allah sənə rəhmət eləsin, ay ana!..

Əlbət, bu dəqiqədən başlayaraq onu daha heç bir şey təəccübləndirməyəcəkdi. Təəccüb, heyrət, qəzəb, iztirab – hər şey, insanı həyatda insan edən nə vardısı, hər şey orada qalmışdı – işıqlı dünyada. Anasının diriliyini və ölülüyünü, arvadının son dəfə dodaqlarını sıxıb, boğazına qalxan hıçqırığı saxlamaq cəhdini, oğlunun heç nədən xəbəri olmayan uşaq laqeydliyini, eynən bu əl çamadanı boyda, evdə qalmış o biri çamadaadakı iyirmibəşlikləri və əllilikləri, iki ay bundan qabaq, o telefon zəngindən düz altmış gün qabaq arvadının kənddəki etibarlı qohumunun evinə apardıqları üçüncü çamadanı və bir balon qızıl onluqları, hər şeyi orada qoyub gəlmişdi. Həmişəlik. Həzrəti İsrail zurnasını çalana qədər... Özünə bura ancaq dəli bir intizar gətirmişdi. Qayalarda, daş-kəsəkdə, ayaqları altındakı cadar torpaqda, qurd-quşun gecəki və gündüzkü səsinə, uzaqdakı dənizin vahiməli hənirtisində də intizar vardı. Burda nə vardısı, onunla bərabər intizar içindəydi, onunla bərabər son mənzilin şeypur səsinə gözləyirdi... Amma hərdən, iynənin ucu boyda imdadlı ümid qığılcımı gözləri qabağında yanıb-sönürdü – onu gümüş kəməre bənzər yolda düşürdən taksinin dönüm signalı kimi. Bəlkə bir möcüzə baş verə, uzağı sabah axşama kimi, onun yerini bilən kiçik qardaşı bura gəlib, bəlkə bir şad xəbər deyər: danışdım, qorxma, qayıt. Üçcə söz. Yaradanın möcüzəsinə bərabər üç söz.

O, ayaqqabılarına baxdı. Çünki arzuladığı üç sözün intizarında çox qala bilməzdi – ürək daşdan deyil, lap elə daşdan olsaydı da, əgər başını aşağı salıb fikrini yayındırmasaydı, o daş ürək də bu qayalar kimi partlayıb çat-çat olardı... Ayaqqabılarını toz basmışdı, dünyanın

gecə geyib indiyəcən çıxarmadığından, ayaq barmaqları sızıldayırdı, baldırlarının əzələləri isə bir neçə yerdə qalın kəndirin düynləri kimi şişmişdi. O, bir az da aşağı öyildi, ayaqqabılarının bağını açdı, Ayağın-dan çıxardı, corablarını da soyundu. Dabanlarını növbə ilə torpağa basdı: ilıq torpaq ayaqlarına sərinlik gətirdi. Sonra yenə, deyəsən, üçüncü dəfə çamadandan termosu götürdü, hələ də sərinliyini saxlayan sudan boğaz dolusu bir qurtum içdi, termosun qapağını dodaqlarına yapışdıranda hiss etdi ki, dodaqları qaysaq bağlayıb şişib. Amma məhz bu duyum, elə bil, hələ də canında qalmış gecəki qorxunun olan-qalanını apardı, o buraya gəlidiyi dəqiqədən indiyə kimi birinci dəfə ciyərdolusu nəfəs aldı. Nə yaxşı siqareti buraxıb. Burda siqaret-siz qalmaq heç olmazdı.

Bir neçə il bundan qabaq əmisi oğlunun görüşünə getdiyini xatırladı. Lənət şeytana! Elə bil bütün nəslinin alınına yazılıb ki, görək elə hamısının canı türmədə çıxa!.. Necə görüşdülər, qalın şüşə arxasından bir-birilə telefonla nədən danışdılar, – bunları dəqiq xatırlaya bilmədi. Əmisi oğlu qara libasda idi, döşündəki ağ dördkünc parçada adı, fəmiliası, bir də rəqəmlər yazılmışdı. Qara saçları düməğ ağarmışdı. Saçının ağı elə bil sifətinə keçmişdi, ordan da aşağı axıb barmaqlarının ucunda dayanmışdı... Onların söhbətinə göz qoyan əsgərdən xahiş edib əmisi oğluna bir qutu yaxşı siqaret vermək istəmişdi. Əmisi oğlu almamışdı: “Siqareti tərgitmişəm, axmaq şeymiş, sənə də məsləhət görürəm, daha çəkmə”. Oradan, dəmir darvazasından çıxandan sonra o, ürəyinə dammış qəfil qorxuya tabe olub, qərara gəlmişdi ki, mütləq siqareti tərgitməlidir. Bu dünyanın işlərini bilmək olmaz... Koloniyadan mehmanxanaya piyada qayıda-qayıda, qalın paltosunun boyunluğunu qaldırıb, qulaqlı papağının qulaqlarını aşağı salsada, soyuqdan titrəyər-titrəyər və şaxtalı havada rastlaşdığı adamların sifətinə nə üçünsə diqqətlə baxıb, onların belə bir havada ölməyib diri qaldıqlarına təəccüb edə-edə, səbəbi özünə aydın olmayan dərin bir təşviş hissilə öz gələcək həyatını düşünməyə başlamışdı. Beynində dolanan fikirlər ayaqları altında ovxalanan qar kimi soyuq və təzə idi.

“A bala, haram pulun axırı yoxdur, bir az toxta”.

Qırmızı günəş bayaqkı yerində, baş-başa verib dayanmış iki qayanın arasında sıxılıb durmuş, içi qan dolu qızıl ləyənə bənzəyirdi.

O gecəki telefon zəngindən sonra necə aşağı enib pay-piyada yaşadıkları qəsəbədən şəhərin mərkəzinə, kiçik qardaşgilo gedib onu

yuxudan elədiyini, birotəqlı rahat mənzili bircə anın içərisində, ağır yük kimi özü ilə gətirdiyi bəd xəbərlə doldurmasını da xatırladı. Qardaşı yuxulu gözlərini elə bil açma bilmirdi, dar dəhlizdə maykada və trusikdə, ayaqyalın dayanıb kefli kimi yırgalanırdı. Güllü-güllü xalata bürünüb, bir əlilə xalata düyməsini didişdirə-didişdirə qardaşı arvadı ərinin arxasından ona baxıb səssiz-səmirsiz ağlayırdı: yaşla dolub iriləşmiş gözlərində yazıqlığın və mütiliyyətin müqabilində o özünü güclə saxlamışdı, yumruq boyda hıçqırıq xırdaca hülqumuna ilişib daha yuxarı qalxmamışdı, əriyib damla-damla ürəyinə axmışdı. O, tələsik qardaşına nəsə demişdi, nəyisə ona başa salmışdı, sonra sağollaşmadan, əl tutmadan, öpüşmədən dəhlizdən çıxmışdı. Qapını arxasınca ehməlcə bağlamışdı. İlk dəfə orada, mərtəbənin yarıqaranlıq meydançasında, burun pərelərində ammiak iyini hiss edə-edə ilk dəfə bu sözləri orada demişdi: “Ay apardınız ha!” Evdə tapançanı çamadana qoyanda daha arvadı son iki saatın sükutuna davam edə bilməmişdi, qadının sinəsindən inilti qopmuşdu. İlk anlar o bu səsin inilti olduğunu belə anlamamışdı; ona elə gəlmişdi ki, həyətin harasındasa yazın bu axır günlərində törəyib artmış küçüklərdən biri zingildəmişdi. Sonra çamadana bağlayıb qəddini düzəldəndən sonra arvadına gözücu nəzər salıb başa düşmüşdü ki, arvadı onun qərarı ilə razıdır, arvadı da onun kimi başqa heç bir çıxış yolu görmür. Əhsən!..

Ayaqlarının züggültüsü azalmışdı, ehməlcə, tələsmədən termosun qapağını burub çamadana qoydu, çamadana bağladı. Səhər şəhər qardaşı bura gəlib onu tapmasa, onda deməli, qonşuları Müğbil kişinin müdrikanə kəlamı kimi, “əhvalat vəqə olub qurtarmalı idi”... Necə ki, indiyə kimi çox-çox adamların bu dünyada əhvalatları vəqə olub qurtarmışdı – birininki tez, birininki gec, amma qurtarmışdı. Elə o telefon zəngi də adi xəbər deyildi, “Kərimovu apardılar” kəlməsi, əslində, Müğbil kişinin müdrikanə kəlamının şifri idi, dəstəyin menbrasında qəfəsə düşmüş quş kimi çırpınan səsdə isə adi xəbərdən çox bədni-yabət bir niyyət vardı. Son iki ayda o, telefon zənginin yalnız gecələr səslənməsinə adət etmişdi: bu evə indi yalnız gecələr zəng vururdular və yalnız pıçıltı ilə danışdılar. Pıçıltı ilə verilən xəbərlərdə əslində, onun üçün gözlənilməz heç bir şey yoxdu. Bu zənglərin hamısının mənası birdi: hazırlaş, qardaş, hadisələrin gedişi onu göstərir ki, vəziyyət yaxşı deyil, indiyə kimi onun və Kərimovun rüşvət verdiyi adamlar daha rüşvət almaq istəmərlər, sözü bir yerə qoyub deyiblər ki,

gedin başınıza çarə qılın, daha bu xına o xınadan deyil. İlk dəfə o bu xəbəri eşidəndə arvadının yanında xoruzlanıb, əlini əlinə vurub, rüşvət almaq istəməyən həmin o adamların qorxaq və nakişi olduqlarından bir xeyli ağızdolusu danışmışdı, arvadı da onun təsiri altına düşüb, ərini daha da qızıışdırmışdı.

Bu söhbət, ərlə arvadın arasında bu ürək-dirək vermə oyunu şəhərin ala-toranına qədər davam eləmişdi: gecənin qaranlığına qarışmış pəncərə şüşələri bozarmağa başlayanda və şəhərin bu yerində, qəsəbənin qurtaracağında kiminsə eyvanındamı, ya həyotindəmi xoruz banı eşidiləndə, stolun üstündəki soyumuş çaydan bir-iki qurtum içib yatmağa getmişdilər. Arvadını o dəqiqə yuxu aparmışdı. O isə bayaqkı söhbətdən cüşa gəlmiş əsəblərini uzun müddət sakitləşdirə bilməmişdi, uzun müddət yerində üstü açıq uzanıb, konkret heç bir şey haqqında fikirləşmədən, nə üçünsə, üzbəüzündəki pəncərənin tozlu şüşəsində parıl-daşan gün işığına baxa-baxa hisslərin, duyumların anlaşılmaz axarına tabe olmuşdu. Bədəni – ayaq barmaqlarından tutmuş beyninin ən xırdaca hüceyrələrinə qədər – bu axarın içərisində tarıma çəkilmişdi. Yalnız hava lap işıqlaşanda, üzbəüzündəki divarın rəngindəki qarma-qarışıq bozluq yox olub, yerini aboyun sarımtıl güllərinə verəndə, o, yarıyuxulu, yarıyaq bir vəziyyətdə gözlənilməz bir fikrin girdabına düşmüşdü: əgər bir sevə olarsa, Allah eləməsin, əgər onu da basqaları

kimi dolaşdırarlarsa, Allah eləməsin, onda qardaş, məni diri-diri heç kəs heç yana aparıb eləməyəcək. Bu yaşında mənim koloniyada can çürütməyə nə meylim var, nə həvəsim. Koloniya nədi, ə?.. Və, o gecə məhz bu belə bir fikrə gələndən sonra böyrü üstə dönüb, şəhərə qədər, şəhərə deyəndə ki, gündüzün günorta çağına kimi rahat və rəyasız bir yuxu yatmışdı... Rahat – hə, amma rəyasız – yox. Bu ana kimi, kim ondan həmin o gecəki yuxu barəsində soruşsaydı, yəqin ki, məhz rahat və rəyasız yatdığını söylərdi. Amma yalnız bu ana kimi. İndi, qayaya söykəlib, yavaş-yavaş düşən axşamın qırmızımtıl işıq aləmində, həmin o gecə, daha doğrusu, o gecənin şəhər çağı, otaq işıqlaşandan sonra yatan kimi qərribə bir yuxu gördüyünü xatırladı. Ağır və narahat yuxu dərinliyində elə bil işıq yanıbmışdı, qırxüçillik ömründə demək olar ki, hər gecə gördüyü əbləh yuxulardan fərqli olaraq, o gecə işıqlı və həlim axara düşüb, son beş ildə birçə kərə də yadına salmadığı, haçan öldüyünü belə unutduğu dayısı Mustafa kişini yuxusunda görmüşdü. Həmişə yuxuda eşitdiyi qarmaqarışıq səslərdən də fərqli,

əziz bir səsin yaxın sədasını eşitmişdi, yaz yarpızının nəmişli qoxusunu duymuşdu. Dayısının çal saqqalındakı çörək qırıntılarının sinəsinə töküldüyünü də görmüşdü. Mustafa kişi saçaqlı xurcununu Bakının o zamankı birmərtəbə, yastıdam evlərindən birinin dar dəhlizində qoyub, xamralı çörəyini, qovutu və xurcunun iki gözü dolu gətirdiyi nağılları ayaqları arasında vurnuxan, müharibənin acısını arıq sifətlərində parıl-daşan iri gözlərdə gəzdirən balaca-balaca uşaqlara paylamışdı. Və indi, bu rəyanı yadına salandan sonra başa düşmüşdü ki, günorta yuxudan durub heç bir şey xatırlaya bilmədiyinin səbəbi stol üstündə, bərli-bəzəkli nimçələrdə, gümüş çəngəl-bıçağın əhatəsində evin yiyəsini gözləyən son dərəcə dadlı, həmin o keçmişin bəlkə də bir həftəlik yeməyinə bərabər ola biləcək onun adicə şəhər yeməyi idi. Ac qarın və gecə ərzində təzə çaxır kimi qaynayıb daşmış mədə şirəsi beynin sonuncu xatirə qapısını da həmişəlik kilidləmişdi.

Əgər indi o vaxtlar olsaydı – ötən günə gün çatmaz, günü günə calasan da – Mustafa kişinin ayda bir dəfə, iki dəfə dağlardan enib çiyində xurcun, çal saqqalını qaşıya-qaşıya, “dağlardan gəlirəm, a bala” deyə-deyə onlara sovqat gətirdiyi vaxtlar ki, gecələr havası ağır balaca otaqda, yerdən salınmış yorğan-döşəkdə bir-birinə sığmıb-qısılib, təzə qovutun dadı dodaqlarında yatışan bir bacı, iki qardaş dünyanın bütün qorxulu nağıllarını dünyanın ən şirin şərbəti kimi içirdilər, əgər indi o vaxtlar olsaydı, anasıyla bir yerdə Allaha, Peyğəmbərə yalvarıb vaxtı dayandırardı, ikicə günün səadətini bir insan ömrü qədər uzadardı. Kaş heç böyüməyəydi. Kaş heç o günlərdən sağ çıxmıyaydı. Kaş elə dayısı ilə dağlara gedib qarda-çovğunda həlak olaydı. Kaş o yetimlik illəri qurtarmıyaydı, uzanıb-uzanıb bu günlərə qədər davam edəydi. Amma neyləyəsən, deyir, sən çaldığını çal, gör fələk nə çalır. Bunu anası da deyirdi, dayısı da. Atasının cəbhədən qara kağızı gələndə anası dəhlizdə kətilə çöküb, gözlərindən bir gilə yaş axıtmadan, birinci dəfə bu sözləri demişdi. Sonra tel vurub qohum-əqrəbadan yeganə sağ qalmış dayıları Mustafa kişini çağırırmışdılar. O da dəhlizdə kətilin üstündə oturub, eynən anası kimi əllərini dizləri üstə yumruqlayıb, bu sözləri demişdi: sən çaldığını çal, gör fələk nə çalır. Sonra qonşular bir-bir gəlmişdilər, onlar da buna bənzər nəse demişdilər. Qara gün, Bakının bu birmərtəbə, yastıdam evlərindən birinə bu sözlərlə gəlmişdi – ağlaşmayla, vay-şivənlə yox, fələyin çaldığı havayla. O gecə o, qaranlıq pəncərədə işığa bənzər bir şey

görmüşdü, sonra qapının astanasında fələyi görmüşdü: fələk ağ geyib, sazı sinəsinə basıb yanıqlı bir hava çalırdı... Bunu da xatırladı, bunu da unutmuşdu. Hər şeyi unuduğu kimi. Ay Allah, belə də zülm olarmı?! Yəqin elə bu zülmün çoxluğundandı ki, günəş indi belə vardı. Qayaların, daşların çalın-çarpaz çatlaqlarında da qırmızı işıq görünürdü: aləm od tutmuşdu. Hətta birdən ona elə gəldi ki, indicə, qayaya söykənib oturduğu yerdə vulkan püskürəcək, bütün unudulmuş xatirələr torpağın altındadır, vulkan püskürtüsü ilə üzə çıxmalıdır. Çünki heç bir vaxt günəş nahaq yerə belə qırmızı-qırmızı yanmayıb, hər adamın öz günəşi var və vay o gündən ki, belə qızarıb aləmi yandırıb-yaxa.

Vay o gündən.

“Sən saydığını say, gör fələk nə sayır”.

“Haram pulun axırı yoxdu, bir az toxta”...

“Dağlardan gəlirəm, a bala”.

“Kərimovu apardılar”.

Qayalar çata-çata yanırdı. O, iki qayanın baş-başa verib dayandığı yerdə, arxasını daşa söykəyib, əlini çamadanın üstünə qoyub, yəqin ki, son dəfə gördüyü bu mənzərəyə baxa-baxa içini-ıçalatını yeyirdi. Lənətə gələsən səni, ay Qobustan qayalıqları, lənətə gələsən!..

Axırıncı dəfə burada haçan olmuşdu?.. Bunu da xatırladı – gözü-nün qabağında hamar bir qaya parçası düz ortadan çatladı...

Haradansa qonaqları gəlmişdi – onun və Kərimovun qonağı, hər ikisinin haqq verdiyi adamlardan biri də vardı: ildə bir dəfə, iki dəfə Bakıya gəlib, gözəl mehmanxanalardan birində onunçün əvvəlcədən tutulmuş nömrədə on beş-iyirmi gün qalırdı. Axırıncı dəfə bura onunla bir yerdə gəlmişdilər, özü də gündüz yox, gecə, “İnturist”də keçən səslə-küylü, yeməkli-ıçməkli məclisdən sonra mehmanxanadan çıxıb, maşınlara oturub, düz bura sürmüşdülər – eynən ötən gecəki kimi bir gecə idi və bu gecədə həmin o gümüş kəməre bənzər yol da vardı, elə bil ovuc-ovuc səmaya səpələnmiş ulduzlar da. Çox içmişdilər, çox yemişdilər, ağırlaşıb, dumanlı başlarını havaya vermək məqsədiləmi, ya bu gecəni uzatmaq, qurtarmağa qoymamaq niyyətiləmi, ala-bəzək, maqnitofonlu maşınlara oturub hay-küylə, zarafatlaşa-zarafatlaşa yarımsaatlıq yol gəlmişdilər, hörmətli qonağa Qobustan qayalıqlarını göstərmək istəmişdilər. İki qız da götürmüşdülər. Ucaboylu, əndamlı, qalın və hissiyyatlı dodaqları ilk baxışdan kişiləri yolundan çıxaran Marqonu xüsusi olaraq qonaq üçün ayırmışdılar – onunla haqq-hesabı

əvvəlcədən çürütmüşdülər. Kərimovun adamı idi Marqo, adamı deyəndə ki, kişiylə qadın arasında ola biləcək mərhələ onlar üçün keçilmiş mərhələ idi, indi Marqo seçmə qonaqlar üçün, lazımlı adamlar üçün saxlanılan bir növ bəxşiş kimi bir şeydi, xüsusi preyskurantı ilə. O biri qız onların arasına təzə düşmüşdü, deyəsən, udunu da məclisə götürüb gəlmiş məşhur tarzənin adamı idi: qaraqaş, qaragöz, danışanda hələ yanaqlarına qızartı çökən, şit, bayağı zarafatlara dözməyib hərdən başını aşağı salan bu qızın on yeddi-on səkkiz yaşı güclə olardı. O kimin alnına və yaxud hansı yerinə yazılmışdı, bunu hələ bilmirdilər və əslində, o gecə bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi. O gecə yalnız qonağın gecəsi idi. Nə vardısı qonağın olmalı idi – “İnturist”də söylənilən uzun-uzadı sağlıqlar, kababın qabırğalı tikələri, fransız konyakı, kiminsə evdən gətirdiyi şorabalı bibər-badımcan, onluqlara, iyirmi-beşliklərə çalınan “blatnoy” havalar (qonağın əslisi Odessadan idi) və nəhayət, Kərimovun öz qolundan qonağın qoluna bağladığı qızıl qolbaqlı bahalı İsveç saati, blok-blok Amerika siqaretləri və daha nələr, – hamısı qonaq üçün idi, onun razı qalması naminə idi. Üstəlik də, lap axırda, evdə çimib təmizlənmiş, geyinib-gecinmiş Marqo: əgər mümkün olsaydı, onu da boşqaba-zada yerləşdirib stolun üstünə qoyardılar – tək qonaq razı qalsın. Maşınları gümüş kəməre bənzər yolda saxlatdırıb, gecənin qaranlığına tökülüşüb – on nəfərdilərmə, iyirmi nəfərdilərmə, yadında deyildi – hiqqına, çıxıra-bağıra yuxarı qalxmışdılar, qara-qara, nəhəng-nəhəng qayaların arasında ikibir-üçbir dayanıb, udunu da bura qaldırmış tarzənə demişdilər ki, çalsın. Və o ulduzlu gecədə, şəhərdən çox-çox uzaq yerdə, uzaqdakı dənizdən çox-çox hündürdə udun səsi eşidilmişdi: əks-səda verə-verə, keflənmiş beyinləri daha da dumanlandıra-dumanlandıra, kövrəlmiş hissləri cuşa gətirə-gətirə... Həmin o gecə o uda qulaq asa-asa qərribə bir fikrə gəlmişdi: görəsən, indi bu mağaralarda bir məxluq yaşayır, ya yox? Kiminsə əl fanarını götürüb, ayaqları altını işıqlandırıb, camaatdan xeyli aralanmışdı, fanarı qaldıraraq işığı qayalardan birinin boz, çatlaq gövdəsinə salmışdı və birinci dəfə, əlində nizə nəhəng bir heyvanın qarşısında dayanmış əcaib adamın rəsmini onda görmüşdü, “Biy, atana lənət, ay kişi, bu lap bizim Samsonova oxşayır ki!”. Amma nə üçünsə, bəlkə də qəfil bir vahiməyə düşdüyünə görə, dayandığı yerdə çox yubanmayıb geri qayıtmışdı, yol yoldaşlarına qarışıb, onlarla bir yerdə uda qulaq asmışdı. O gecə yorğun-arğın, mədəsində səhər tezdən

başlayıb yediyi qutabların, kababların ağırlığı, içdiyi fransız konyanın və cecə arəğinin yağı, lift işləmədiyinə görə, beşinci mərtəbəyə tərkə-tökə qalxıb evə qayıdanda arvadı hələ yatmamışdı, otaqlarda işığı keçirib, mətbəxdə çay içə-içə, qəzetə baxa-baxa ərinə gözləyirdi. Arvadı ona heç nə deməmişdi, ərinin səhərə yaxın evə dönməsindən gileylənmemişdi – illərdən bəri adət etdiyi, öyrəndiyi şeylərdən biri də bu evdə heç bir şeydən narazılığını bildirməmək idi: kişinin kişi yeri var, arvadın arvad. Amma o gecə bir azca başqa cür olmuşdu, arvadı, xəstəxanada ağır vəziyyətdə yatan, günbəgün şişən qayınanasının – bu gün lap pis olduğunu ərinə bildirmişdi, yalnız birçə şeydən gileylənmişdi ki, niyə gedib anasına baş çəkmir, arvad oğlunu görmək istəyir... O, mətbəxdə, arvadının yanında oturub, başını əlləri arasına alıb, xəstəxananın ağ divarlarını, ağ gecmiş şəfqət bacılarını, ağ yorğan altında yatan anasının göyümtül dodaqlarını təsovvüründə canlandırmışdı: arvadın nəfəsi çatmırdı, sinəsindəki xışıltı günbəgün, saatbasaat çoxalırdı. Həkimlərin dediyinə görə, əlac birçə möcüzəyə qalmışdı. O, başı əlləri arasında, fısıldaya-fısıldaya xeyli beləcə oturub, arvadının gileyinə cavab vermədən, özlüyündə anasının yatdığı xəstəxananın bütün həkimlərini yeddiqat söyüşlə dağlamışdı: heç dərli var, əmək-əmək həkimə, dava-dərmana pul tök, birçə ananı xilas eləyə bilmə! Sonra spirtli içkilərdən yumşalıb lehimlənmiş beynində əsəbi bir fikir yaranmışdı: bu arvad da vaxt tapdı ölməyə! Çünki qonaq hələ on gün də Bakıda qalmalıydı və bu müddət ərzində əgər arvadın başına bir iş gələydi, o, qonaqdan ayrılıb, hüsr-mərasim məsələləri ilə məşğul olmaq məcburiyyəti qarşısında qalacaqdı. Qonaqdan isə ayrılmaq heç cür mümkün olan şey deyildi – ona görə yox ki, qonaqla keçirdiyi günlər, saatlar yemək-içmək, kefi-şəfəti demək idi, əlbəttə yox. Qonaq, o və Kərimov dördüncü bir şəxsi dilə gətirib onu da haqq almağa məcbur etməliydilər. Çünki çox adamın gələcək əmin-amanlığı, rahatlığı və nəhayət, xoşbəxtliyi bu dördüncü adamın həmin o haqqı alıb-almamasından asılı idi... Bunu və buna bənzər başqa şeyləri fikirləşə-fikirləşə mətbəxdə, oturduğu yerdə, o, yuxuya getmişdi. Arvadının onu necə yataq otağına aparıb, soyundurub çarpayıya uzatdığından da xəbəri olmamışdı...

Bakının birmərtəbə, yastıdam evlərindən birində bir ana uşağını əmizdirirdi, süd körpənin ağzından asıb-daşırdı. Və başqa bir adam pəhləvan cüssəli, çal saqqalıyla o evin dar dəhlizində dayanıb, çi-

nindəki saçaqı ağır xurcunu yerə qoyurdu, deyirdi: “Dağlardan gəlirəm, a bala!”. O ağladı. Səssiz-səmirsiz balaca uşaq kimi burnunu çəkə-çəkə və yazıq-yazıq ağladı. Bir vaxtlar, müharibənin lap qıtlıq illərində Bakının dar küçələrindən birində bir dilənçi vardı: sısqabədən, həmişə çirkin-pasın içində olan qoca bir kişiydi. Camaata yaxınlaşıb heç nə demirdi, əlini uzadaraq, beləcə səssiz-səmirsiz və lap balaca uşaq kimi burnunu çəkə-çəkə ağlayırdı, sədəqə diləyirdi. İndi ələtməz, ünyetməz uşağın aclıq illərində qoyub gəldiyi bu dilənçini xatırlamaqla, o elə bil dünən gecə qaranlıqda taksidən enib buraya qalxdığı dəqiqədən ona rahatlıq verməyən, ümdə səbəbi nəhayət ki, yaxalamaq istəyirdi – bu səbəb çalağanların günorta kölgəsi kimi haçandan bəri gözləri qarşısında oynayırdı, torpağın, daşların üstündə sürüşüb-sürüşüb, ələ gəlmirdi. Amma gəlməliydi, o bu səbəbin nə olduğunu əvvəl-axır bilməliydi və yəqin ki, haçansa son addımdan qabaq sirli pərdə çəkilib bu ümdə səbəbin mənasını onun üçün açacaqdı. Allah bütün dirilərə səbir versin! Darvazanın o tərəfində qalan dirilərə də, bu tərəfində qalanlara da... Ona elə gəldi ki, yenə gözlərini yumub, çünki səhər erkəndən, gün çıxandan dəfələrlə gözlərini yummuşdu – işığa baxmaqdan qorxurdu. İşıqda, intizarında olduğu ümid çoxalırdı, qəlbində qurğusun kimi qaynayıb-daşırdı, hətta hərdən ona elə gəlirdi ki, indicə qardaşının səsinə eşidəcək, qardaşı şad xəbər gətirəcək və onun bütün əzab-məşəqqətləri yox olacaq – ağır, adamı dəli edə biləcək sərsəri bir yuxu, oyandıqdan sonra yoxa çıxdığı kimi. Ya xudavəndi-ələm, sən özün kömək ol!.. Amma başa düşdü ki, gözlərini yummayıb – həm hava əməlli qaralmışdı, həm də açıq gözlərinin önündə o qısaca bir müddət ərzində nə üçünsə yalnız qaranlıq görmüşdü: elə bil haradasa, bədənindən ayrı yerdə onun bir cüt başqa gözü vardı, o gözlər açılib zil qaranlığa baxmışdı. Və bu duyum, bu anlaşılmaz hiss nəhəng bir maqnit kimi dünyanın bütün qorxu, təşviş və vahiməsini elə bil dartıb, böyüdücü şüşə günəş işığını xırdaca bir nöqtədə cəmləşdirdiyi kimi, onun ürəyinə saldı: ona elə gəldi ki, o burada, bu Qobustan qayalıqlarında, lap elə bu oturduğu yerdə haçansa olub və onun indiki halı o haçansanın eynilə təkrarıdır. Yox, ona elə gəlmədi, bu, həqiqətən beləydi, bu inkaredilməz həqiqətdi. O, gözlərini bərk-bərk yumub başını əydi, sonra dizlərini qucaqlayıb başını dizləri üstə qoydu. Göy gurultusuna bənzər bir səs eşitdi, başa düşdü ki, ürəyinin döyüntüsünü eşidir: yumruq boyda ət parçası bir canı iki bədəndə saxlaya bilmirdi.

Kaş bu gecədən səhərə sağ çıxaydım, kaş səhər qardaşım gələydi, kaş heç nə olmayaydı mənə, Allah eləməsin, Allah eləməsin, mənə yazığımız gəlsin, qoymayın, qoymayın, qoymayın, qoymayın...

Gecə yenə Yer kürəsinin nəhəng çökəklərindən birinə milyon illərdən bəri yığılmış sular çalxalandı – uzaq dənizin boğuq və vahiməli səsi gəldi, qurd-quşun da səsi daşların arasında təzədən eşidildi və ovuc-ovuc səmaya səpələnmiş ulduzlar aşağı enib hərəsi bir sal daş yekolliyində böyüdü və hərəsinin parıltısından yerə nəhəng soyuq damlalar axdı: qıc olub, böyrü üstə uzanıb, bir əliylə çamadanın dəstəyindən yapışmış adamın geniş açılmış gözlərinin işartısından irəli dəyirmi bir işıq dairəsi düşürdü və qurd-quş bu işığa yığılırdı. Gecəydimi, səhərdimi, gündüzdümü – bunu bilmirdi, amma qaranlıqdı və bu qaranlıqda gümüş kəməre bənzər bir yol uzanıb Azərbaycanın cənubuna gedirdi, bu qaranlıqda dördüncü və beşinci mərtəbənin arasındakı meydançada bir qarı, bir qazan yarpaq dolmasını ayaqları altına qoyub əlinin arxası ilə alınının tərəni silirdi; bu qaranlıqda Bakının bir üçotaqlı mənzilində axtarış gedirdi, əli hər yandan üzülmüş kiçik qardaşı onun arvadı ilə mətbəxdə qucaqlaşib ağlaşırdılar... Gecəydimi, səhərdimi, gündüzdümü – bunu bilmirdi, yalnız onu bilirdi ki, indən belə gərək bu dünyanın bütün rəhmətləri Müğbil kişiyo verilə, çünki heç kəs gəlib onu burada axtarıb tapmadı, deməli, əhvalat vəqə olub, qurtardı. Allah cəmi əhli-qübura rəhmət eləsin, Müğbil kişi!..

“Haram pulun axırı yoxdu, a bala, bir az toxta”...

Ümdə səbəb bu deyilmi?..

O, çamadanı açdı. Ordaydı: səkkiz dənə gülləsi, biri də ayaqda. Tapançanı çıxarıb ucadan, lap ucadan dedi:

– Ay apardınız ha!

Soyuq lüləni ağzına soxdu və tətiiyi çəkdi.

Həmin anda – gecəydimi, səhərdimi, gündüzdümü, bilmirdi, – həmin anda gözlərinin işartısından irəli düşən işıq dairəsində öz növbəsini gözləyən nizo vıyıldı ilə havanı yarıb harasa uzağa süzdü, həmin anda Bakının müsəlman qəbiristanında qara torpaq altında kəfənə bürünmüş bir qarı elə ufuldadı ki, o biri meyitlər də eşitdi. Və həmin anda ətrafındakı mağaralardan çılpaq adamlar hayqıra-qışqıra, daş baltaları başları üzərində oynada-oynada eşiyyə tökülüşüb onu qolları üstünə aldılar, mağaralardan birinə aparıb, bu şaxtalı havada isti-isti

yanan tonqalın qırağında, başqa yaralıların yanında torpağa uzatdılar. Torpaq insan sidiyindən və qanından yumşalıb xəşil olmuşdu.

Aşağıda isə, Yer kürəsinin nəhəng çökəklərindən birində, qara sularda köpək balıqları quyruqlarını dalğalara çırpıb iti dişlərini şaq-qıldadırdılar. Dənizin suları qapqaraydı – bu sular elə bil milyon il bundan sonraların bütün müsibətli gecələrinin qaranlığını özünə hopdurmuşdu. O, tonqalın istisindən və yarasının ağrısından xumarlanaxumarlanə və nəhayət, hər şeyi birdəfəlik, həmişəlik unudub, başa düşdü ki, sağ qalsa – ağ sümükləri bir-birinə vurub, mağarada hüznü mahını oxuyan qardaş və bacılarından biri olacaq, ölsə – onu göy qübbəsinin altındakı bu ucalıqdan, nəhəng qayalardan, indi çox-çox yaxında olan dənizə atacaqlar.

Çünki o qara sulardakı köpək balıqları qurban gözləyirdi.

BAYATI-ŞİRAZ

Tavanı tələm-tələsik krantda yuyub Səbzəli dayı bir yumurta sındırdı. (Bir yumurtadan artıq yeyə bilməzdi, Həkim qadağan eləmişdi). Dibi qapqara qaralıb ortadan çatlamış tavanın içindəki yumurta sarısı Səbzəli dayının bir dəqiqə bundan qabaq pəncərədən gördüyü aya oxşadı. Yumurta sarısı da üfüq xəttinin üzərində sallanıb durmuş təqətsiz ay kimi adamın ürəyini sıxırdı... Səbzəli dayının yadına düşdü ki, gərək əvvəlcə tavaya yağ salaydı, sonra yumurta. Yağ tamam yadından çıxmışdı. Hirsələndi, Ürəyində “cəhənnəmə ki!” deyib yağ qabını götürdü, tavaya bir qaşığı yağ qoydu, qazı yandırdı. Siftə tikəni ağzına aparıb kimi hiss elədi ki, yumurtanın ağı bişib, amma sarısı soyuqdur. İkinci dəfə “cəhənnəmə ki!” dedi.

Gəlib restorana çatana qədər yolboyu azı beş dəfə “cəhənnəmə ki!” dedi.

Restoranın seyf qapısı kimi ağır qapısını açanda ürəyi başladı döyünməyə. Çünki yadından çıxmışdı, bilmirdi qazı bağlayıb, ya yox. Amma daha “cəhənnəmə ki!” deməyə hövsələsi çatmadı, içəri girdi, asılqanın sağ tərəfinə, restoran işçilərinə məxsus hissəsinə keçdi, pal-tosunu çıxarıb asdı. Vestibüldə, güzgü qabağında dayanıb saçlarını darayan gözəl bir qadına müştəri gözü ilə baxıb köksünü ötürdü. Sonra zümzümə eləyə-eləyə yuxarı, ikinci mərtəbəyə qalxdı. Kök ollarını

dizləri üstə qoyub, dəhlizin bir küncündə oturmuş xidmətçi arvad Fatma xalanı gördü. Səbzəli dayı Fatma xala ilə salamlaşdı, ondan saati soruşdu. Fatma xala dedi ki, yeddinin yarısıdır. Səbzəli dayının hələ yarım saat vaxtı vardı. Buna görə də sola dönüb Movses Sergeyeviçin yanına getdi.

Movses Sergeyeviç kişi tualetinin əl-üz yumaq üçün ayrılmış balaca, işıqlı, güzgülü otağında, divara bitişik qoyulmuş enli stolun yanında dayanmışdı. Stolda səliqə ilə bükülüb üst-üstə yığılmış ağ dəsmallar, iki şüşə bahalı odekolon və papiros-siqaret vardı. Səbzəli dayı astanada görünən kimi Movses Sergeyeviç əlini yuxarı qaldırdı.

– Axşamın xeyir, Səbzəli dayı! – dedi, dirsəyindən tutub silkələdi. – Əhvali-şuma?

Səbzəli dayı:

– Kamas-kamas, – dedi, sonra çiynlərini çəkdi, yeni necə olacaq? Stolun yanındaca, söykənəcəyi bir-iki yerden yırtılmış meşin kresloda əyləşib davam elədi: – Yarım saat bundan qabaq qayğanaq yemişəm, indi ödüm ağzıma gəlir. Dedim bu gün evdə yeyim gedim işə. Bilmi-rəm ördək yumurtasıymış, hinduşka yumurtasıymış... Nə bilim, əşşi!

– Sən onu deyirsən. Bir gözlərimin altına bax! – Səbzəli dayı baxdı: Movses Sergeyeviçin yaşıl gözləri altında yenə noxud boyda şişlər əmələ gəlmişdi. – Bu gecə səhərəcən ilanvuran yatıb, mən yatmamışam, – deyə Movses Sergeyeviç yazıq-yazıq Səbzəli dayıya baxdı.

Səbzəli dayı dedi:

– Sən heç olmasa dərini bilirsən, bilirsən ki, böyroyində daş var. Mən neynim? Yumurta yeyirəm, ajoq oluram, ət yeyirəm, ajoq oluram, Allahın quru çörəyini yeyirəm, genə ajoq oluram. Mənim işim qalib Allaha. Gətirməyəndə gətirmir buna deyiblər!

Movses Sergeyeviç aşağı əyilib, stolun orta yeşiyindən filtirli siqaret çıxartdı, Səbzəli dayıya verdi.

– Ala çək, bolqarskidir. Əsl Samsun tütünüdür. Dörd çəkincən papiros çək.

Səbzəli dayı siqareti götürüb barmaqları arasında övkələdi, yarısından çoxunu qırıb zibil yeşiyinə tulladı, başını tərpətdi.

– Çox olar mənə, – dedi, – ürəyim də sən deyən döyül, gup-gup atır.

Siqareti yandırdı, boğazını arıtlayıb çəkməyə başladı. Sifətində qəribə ifadə vardı: elə bil dadlı bir şey yeyirdi. Birdən Movses Sergeyeviçdən soruşdu:

– Sən bilən, bu yay dava başlamaz ki?

Görünür, Movses Sergeyeviç Səbzəli dayının belə qəfil suallarına öyrəncəli idi. Buna görə də müharibə haqqında çoxdan danışmış kimi, aram-aram Səbzəli dayının cavabını verdi:

– Başlamaz, inşallah... yaponlar qəmiş olmasa.

– Yox, bu, yapon girən kol döyül. Başlasalar amerikanlar başlayacaq. Movses Sergeyeviç əlini oynatdı.

– Ay-hay! Sənin dünyadan xəbərin yoxdur. Buna Yaponiya deyirlər. Elə ki, görəcəklər ara qarışdı, şalacaqlar özlərini ortaya. Elə bilirsən Yaponiyanın atomu yoxdur! Lap çoxdan var. Qırx beşinci ildə amerikanlar ora üç bomba atıblar. İkisi partlayıb, biri yox. Həmin o partlamayanı yaponlar götürüb veriblər öz alimlərinə. Onlar da acıb sekretini tapıblar... Baş tapdın? Bunları mən özümdən demirəm, adam var, o danışır.

Səbzəli dayı soruşdu:

– Sən bilən bir bomba neçəyə başa gəlir? Atomu deyirəm...

– Köhnə pulla düz bir milyon iki yüz minə.

– Mən ölüm?

Movses Sergeyeviç başını tərpətdi.

Bir milyon iki yüz min. Səbzəli dayının ajoqu qurtardı. Fikirleşdi ki, onun bir milyon iki yüz mini olsa neylər?! Heç nə! Bir belə pulu xərcləyib qurtarmaq olmaz ki! Yox, niyə? Xərcləyirsən, lap canını da alarsan! Əvvəlcə otağı əməlli-başlı düzəldərdəm, dəlmə-deşiyini tutaram. Divarları eləyərəm aboy, sarı rəngdə. Bir taxta çarpayı alaram, əlasından, importni. Bir dənə də samovar alaram, dədə-baba samovarından, iki vedrəlik. Bəs sonra? Hə, canım sənə desin... Alaram özümçün bir dəst kostyum, üç düyməlidən, iki cüt yalınayaq çəkmə, iki cüt neylon köynək, uzunqol... Daha nə? Hə, tokla işləyən ütü, müt-ləq lazımdır. Bəs radio? O da müt-ləq, vəssalam. Qalanın qoyaram əmanət kassasına. Yox, o qədər pulu əmanət kassası götürməz. Hamısını edərəm qızıl, saxlaram yanımda. Xərclərəm özümçün yavaş-yavaş. Amin, ya rəbbül-ələmin! Şükür verən gününə!

Səbzəli dayının gözləri qabağına təzəcə təmir olunmuş “kukla” kimi göyçək otaq gəldi. Taxta çarpayını da gördü. Gördü ki, Movses Sergeyeviç qonaq gəlib, samovar pıqqapıqla qaynayır, çarpayıda bardaş qurub oturub ordan-burdan söhbət eləyirlər, televizora baxırlar. Bayırda da qar dizəcəndir. Bəh-bəh!

Bu, birinci dəfə deyildi. Həmişə pul söhbəti, özü də az pul, on-on beş manat yox, çox pul, miqdarı yüz mini, milyonu aşan pul söhbəti Səbzəli dayının beynini yerindən oynadırdı. Başqa vaxt kefi duru olanda belə nə qədər əlləşirdisə, nə qədər hıqqanırdısa yaxşı, ürəkaçan bir şey xatırlaya bilmirdi. Elə bil ömrü yarısı olan xatirələr, keçmiş günlər birdəfəlik onunla şərt kəsmişdilər: bizi havayı çağırma, gələn deyilik...

İndi də Movses Sergeyeviç nəse danışdı, uzun qollarını oynada oynada nə isə mühüm bir şeyi ona başa salmaq istəyirdi, amma Səbzəli dayı zahirən özünü qulaq asırmış kimi göstərsə də, fırlanıb-fırlanıb, elə keçmişə qayıdırdı.

Əvvəla, orda, keçmişdə adamı “ajəq” eləyən yumurtanın qay-ğanağı yox idi. Orda təzə qoyun əti, qatıq vardı, süd vardı. Orda qaz yanırdı. Quyunun yanında, meh tutan yerdə balaca ocaq qalanmışdı. Bürkü olanda tüstüsü burula-burula yuxarı qalxıb, qarağacın budaqları arasından süzülüb ulduzların yanına gedirdi. Orda Movses Sergeyeviçin tövşük səsi, Yaponiya barədə, Karlsbad duzu haqqında uzun-uzadı söhbətləri də yox idi... Bir səs hərdən iki-üç kəlmə deyirdi: “Qurban olum, get yat”. O biri səs: “Ədə, nə zırrama adamsan, get yat demirlər sənə!” Səbzəli dayının öz səsi: “Yuxum gəlmir”. Sonra yenə birinci səs: “Dəymə uşağa, qoy otursun...”. Bu səsin şirin dadı indiyə kimi Səbzəli dayının damağında qalmışdı. Bu, bir milyon iki yüz minin təxminən üç yüz mini. Yerdə qalır doqquz yüz min... Gilavar, xəzri əsəndə hovuzun suyunda əks olunan ulduzlar bir-birinə qarışıb yox olurdu. Səbzəli dayıya elə gəlirdi ki, ulduzları ikibir-üçbir udan hovuzdakı qızıl balıqlardır, külək dayanan kimi yenə suya buraxacaqlar. Hovuzun üstündə, iri məcməyinin içində anası həmişə üzüm saxlardı. Səbzəli dayı bir salxım götürüb, hər gilədə axşam şəhinin sərin təmasını hiss edə-edə üzüm yeyərdi. Sonra yenə səs gəlirdi: “Ədə, ay uşaq, ay Səbzəli, ay ciyəri yanımış, gəl yat!” O biri səs: “Tez ol, qulyabanı gəlib yeyəcək səni”. Səbzəli dayı əllərini qoşalayıb ağzına aparırdı, qışqırırdı: “Yeməz!” Doğrudan da nə o gecə, nə də ondan sonrakı gecələr qulyabanı Səbzəli dayını yemirdi... Həyətin o başında yatırdı. Amma Səbzəli dayı qorxmurdu, gecələr ora da gedirdi. Oturub ayaqlarını quma basdırırdı. Günorta ocaq kimi qızıb isti püskürən qum, axşamlar, gün batandan sonra soyuyub bumbuz olurdu. Səbzəli dayının cavan xalası deyirdi ki, gecələr odabaşı cəhənnəmdə tiyanları söndürür, ona görə qum soyuyurdu. Anasından da çox istədiyi xalasının

səsi Səbzəli dayının yadında deyildi: bu səs elə yerdə gizlənmişdi ki, üzə çıxması üçün azı iki milyon lazımdı...

Vaxt azdı. Çox azdı. Movses Sergeyeviçin yanında oturub, bir milyon iki yüz mini yavaş-yavaş, ləzzət çəkə-çəkə xatirələrə xırdalamaq üçün Səbzəli dayının vaxtı yox idi. Səkkiz dəqiqədən sonra o, restoranın nağara təkin dəyirmi səhnəsinə çıxıb kontrabasını kökləməli idi. Düz yeddi tamamda bədii rəhbər klarnetçi Adıgözəlin işarəsi ilə dörd nəfərlik estrada “orkestru” öz çıxışına başlamalı idi. Qurban olum Kərəminə, ya imami-zühur! Düz iyirmi üç il hər axşam hıqqına-hıqqına səhnəyə çıxmaq, saat yeddidən on birə kimi kontrabas çalmaq olar? Buna can davam edər? Sonra da şikayət eləyirsən ki, nə bilim ajəq olmuşam, üreyim döyünür. Döyünər də!.. Görəsən, bu dünyanın işi niyə belə tərsə-mayallaq qurulub? Yəni Allah-taala niyə birinə can deyir, o birinə zəhrimar! Görürsən ki, birinə hər şey verir: maşın, qulluq, kalan pul, gül kimi arvad-uşaq, deyir yaşa özünçün. O birisinə də deyir sən get, ördək yumurtası yeməyə, sənə alnına yazmışam ajəq. Get otur Movsesin yanında, ayaqyolunda, çək Samsun tütününü, şükür elə ki, soxulcan xəlv olunmamısan. Uzun sözün qisası: öl, necə ki, ölürsən...

Səbzəli deyərdi ki, oğlumu oxutdurub narkom eləyəcəyəm. Anası da deyərdi “Allah qoysa”. Bir nənəsi heç nə deməzdi. Başını bulaya-bulaya burnunun altında deyənərdi. Səbzəli dayının nənəsinin narkom tayfasından zəhləsi gedərdi. Bundan başqa, atası deyərdi ki, adam gərək bir işdən yapışanda möhkəm yapışsın, kişi olan kəs gərək işləsin, daşdan da pul çıxartsın, nə bilim daha neyləsin. Amma nə atası deyən oldu, nə anası deyən. Səbzəli dayının hələ səkkiz yaşı tamam olmamışdı ki, evlərinə vay-şüvən düşdü, qapıları açıq qaldı. Bir-birinin dalınca əvvəlcə nənəsi, sonra atası, lap sonra da anası öldü. Çox-çox sonralar Səbzəli dayının özünün dediği kimi, əhvalat beş ayın müddətində vaxt olub qurtardı. Səbzəli dayı köçdü xalasıgilə. Gecələr xalası ağlayanda Səbzəli də durub ağladı, xalası toxtayanda o da toxtadı. İlk günlər Səbzəli dayı xalasıgildə dura bilmirdi, evlərinə qayıtmaq istəyirdi, ağlayıb, sısquyıb, iki ayağını bir başmağa dirəyib dö-nə-dö-nə xalasına yalvarırdı ki, apar məni evə. Xalası da onu qorxuzmaq, birdəfəlik bu fikirdən döndərmək məqsədi ilə deyirdi evə qayıtsan, Əzrayıl gəlib səni aparacaq, necə ki, nənəni, atanı və ananı apardı. Amma Səbzəli dayı nə qədər çalışdısa heç cür təsəvvür eləyə

bilmirdi ki, onun atası kimi yekəpər, ağır adamı Əzrayıl necə qoltu-
ğuna vurub aparıb... Bəs necə oldu ki, Səbzəli dayı kontrabas çalmağa
başladı? Bu, uzun və xoşagəlməz əhvalatdır. Soruşanda cavab verir ki,
hər adamın alnına bir şey yazılır. Mənim də alnıma bu yazılıbmış...
Yazılıb ki, sən gərək kontrabas çalasan, çünki yazıya pozu yoxdur.

Sonuncu sözləri, deyəsən, Movses Sergeyeviç dedi. Səbzəli dayı
kırpiklərini aralayıb təəccüblə ona baxanda Movses Sergeyeviç başını
tərpətdi, davam elədi:

– Bəs necə, – dedi, – elə bilirsən adam yazıdan qaça bilər? Bax
bura, – o, şəhadət barmağını bir neçə dəfə alnına vurdu, – bu şogəribə
nə yazılıbsa olur. Qalan şeylərə inanma. Əgər yazılıbsa ki, bu yay mü-
haribə olacaq, onda demək olacaq.

– Hə, – deyərək Səbzəli dayı uzatdı.

Sonra “Allah eləsin, müharibə olmasın, cavanlar yazıqdır” deyərək fi-
kirləşdi.

Ötən müharibə başlananda Səbzəli dayının otuz bir yaşı vardı.
Qırx ikinci ilin əvvəlində onu hərbi komissarlığa çağırıdılar. Şələ-
küləsini yekə bir kisəyə yığıb, kisəni də dalına alıb getdi. Hərbi ko-
missarlığa çatana qədər yolda bir-iki dəfə ayaq saxladı, istədi getməsin,
aradan çıxsın, amma yadına düşəndə ki, dezertirləri iyirmi dörd saatın
örzində harda olsa tapırlar, ağaca bağlayıb güllələyirlər, fikrindən vaz
keçdi. Qorxa-qorxa, özünə, dünyaya lənət oxuya-oxuya yola düzəldi.
Komissarlığın qaranlıqtəhər, taxtaltı-şalbanlı həyətinə girəndə yenə
ayaq saxladı, orda-burda, küncdə-bucaqda ikibir-üçbir dayanmış başı
qırıxq cavanlara baxdı. Baxdı və həmin saniyə içərisinin od tutub yan-
dığını hiss elədi. Səbzəli dayının birinci “ajoq”u hərbi komissarlıqda
başladı.

Onu həkimin yanına göndərdilər. Həkimin sərəncamı ilə Səbzəli
dayı soyunub oldu lüt anadangəlmə. Əyildi, qalxdı, kök, şişman həkim
qarnını onun qarnına söykəyib ürəyinə qulaq asdı. Səbzəli dayını taxta
uzadıb ciyərlərini, dalağını yoxladı, üz-gözünü turşudaraq başını buladı.
“Sən braksan, – dedi, – səndən adam olmaz”.

Səbzəli dayı kisəsini dalına alıb tez-tələsik evə qayıtdı. Cəmi
səkkiz yumurtası vardı, beşini aparıb elə həmin gün Ətağaya nəzir
verdi. Sonra üç gün evdən eşiyə çıxmıdı. Qorxdı ki, birdən yekəqarın
həkim fikrini dəyişər, adam göndərüb Səbzəli dayını təzədən
apartdırar hərbi komissarlığa, oradan da basarlar birbaşa davaya. Səbzəli

dayı davaya getmək istəmirdi, heç istəmirdi. Çünki bilirdi, əmin idi ki,
elə birinci gün onu vurub öldürəcəklər. İndi Səbzəli dayı dünyada iki
şeydən qorxurdu: bir Əzrayıldan, bir də faşistdən... Məhəllədə danı-
şırdılar ki, sovet əsgərləri almanların əlinə düşən kimi bir-bir tutub
süngüyə keçirirlər. “Allah, özün uzaq elə, – deyərək Səbzəli dayı fikir-
lənirdi. – Mən yazığın başından qada-balanı uzaq elə, qoyma bu cavan
vaxtında qara torpaq udsun məni”.

Amma qada-bala çox da uzağa getmədi. Qırx üçüncü ilin
ortalarında Səbzəli dayını tutdular. Milis gəlib Səbzəli dayını rayon
şöbəsinə apardı. Orda onu çox saxlamadılar, bir soldata qoşub tamam
ayrı yere, şəhərin o başına göndərdilər. Səbzəli dayı qurumuş boğazını
minbir əzabla arıtlaya-arıtlaya güclə soruşa bildi: “Məni hara
aparırsan?” Soldat dedi: “Molçi, doxodyaqa!” Səbzəli dayı soldatın
qara çəkmələrinə baxa-baxa, çəkmələrin dünənki yağışdan qalmış leh-
məli gölməçələrdə əmələ gətirdiyi şappıltını dinləyə-dinləyə getdi.

Səbzəli dayını soldat içəri ötürəndə müstəntiq stol arxasında otu-
rub gülə-gülə telefonla danışdı. Bir azdan telefonun dəstəyini yerinə
qoydu, iki əlini qoşaladı, çənəsinə dirədi və ayaq üstə dayanıb kırpik
çalmadan ona baxan Səbzəli dayıdan soruşdu:

– Hə, deməli, gəlir, hə?

– Kim gəlir? – Səbzəli dayının səsi elə bil qəbirdən çıxdı.

Müstəntiq gülə-gülə:

– Şoşka oğlu Ağabala, – dedi, – necə yəni kim? Daydayın...

– Mənim dayım yoxdur.

Müstəntiq gözlerini bərəltirdi.

– Adə, – dedi, – utanmırsan yalan danışırısan? – Sonra stolun
yeşiyindən bir ozik-üzük şəkil çıxarıb Səbzəli dayıya göstərdi. – Bəs
bu kimdir, dayım deyil!

Səbzəli dayı şəkli görəndə ayaq üstə olsa da dik atıldı, şəkil Hit-
lerin şəkli idi.

Müstəntiq dedi:

– Adam yalan danışmaz. Sən Sovet hökumətini aldatmaq istəyir-
sən. Biz hər şeyi bilirik. Deməli, yolunu gözləyirsən, hə? Deməli,
camaat orda, frontda qanını tökür, müqəddəs vətənimizi müdafiə edir,
sən də burda panika yayırısan, hə?

Səbzəli dayı məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Dili birdən
açıldı, başa düşdü ki, danışmalıdır, mütləq özünü müdafiə etməlidir.

– Vallah, mən heç nə deməmişəm, Allaha and olsun heç nədən xəbərim yoxdur. O gün məhəllədə uşaq-muşaq danışır ki, Hitler qoşununu Bakıya göndərmək istəyir. Mən də onların ağzından vurdum, dedim utanmırsız belə axmaq şeylər danışsınız? O ki qaldı Hitlerin məsələsi, onu Kərimin oğlu Qulyabanı Həsən deyirdi! Vicdan haqqı! Mən bəgəm başa düşürəm?! Yoldaş Stalin özü ömrü eləyib ki, kim Bakını Hitlerə versə tutub güllələsinlər. Əgər bilmək istəyirsiniz mən bir-iki dəfə Quleybanı Həsənin üzünə də tüpürmüşəm belə-belə sözlərin üstündə. Bütün məhəllə, Allah şahididir, vallah, mən heç nədən xəbərim yoxdur. Dayı nədir? Allah onu vurmuşdu o mənə dayım olsun! Zəhləm onun sir-sifətindən gedir. Özüm neçə dəfə davaya dobrovol getmək istəmişəm, aparmayıblar. Həkimlər qoymayıb. Dayı ha? Qohum-əqrəbadan bir xalam vardı, o da bu yaxında rəhmətə gedib. Vicdan haqqı düz deyirəm. Hələ ili çıxmayıb. Dayım-zadım anadangəlmə olmayıb. Atamın goru haqqı düz deyirəm. Hitler nemes, mən müsəlman. O hara, mən hara! Kül qoyum onun başına... Adama da oxşamır... Mən zaddı...

Müstəntiq əlini qaldırıb onun sözünü kəsdi: lap vaxtında elədi, çünki Səbzəli dayının daha deməyə sözü qalmamışdı.

- Qurtar! Hitlerin də atası belə-belə olsun, sən də.
- Olsun, olsun...
- Nə olsun?
- Gorbagor.
- Adə, öz atana deyirsən?
- Mən demirəm, siz dediz.
- Sən kişi olsaydın, mən elə deyəndə qoyardın bir dənə əngimə!
- Allah eləməsin.
- Yaxşı, qurtar.
- Baş üstə.

Səbzəli dayı başını aşağı saldı. Qaldıranda gördü ki, müstəntiq bığını eşir. Uzun şeşə bıqları vardı. Bayaq soldat onu itələyib içəri ötürəndə Səbzəli dayı ilk nəzərdən elə bilmişdi ki, onu Budyonnunun yanına gətiriblər. Lap qorxmışdu. Yalnız müstəntiqin telefonla təmiz Azərbaycan dilində danışdığını eşidəndə ürəyi bir az sakit olmuşdu. “Necə olsa öz müsəlmanımızdır, çox əziyyət verməz mənə”.

Müstəntiq ona əziyyət verməsə də, işi elə gətirdi ki, düz bir həftədən sonra Səbzəli dayıya iş kəsildilər. Dörd il. Kontrabas çalmağı da Səbzəli dayı qazamatda öyrəndi. Bədii özfealiyyət dərnəyində.

Əgər əvvəllər Səbzəli dayı iki şeydən – Əzrayıldan və davadan qorxurdusa, indi bu qorxunun üçüncüsü də artdı. Qazamat. Qazamatın adamın sümüklərini şaqıldadan zirzəmi soyuğu, dustaqların içində hər addımbaş rast gəldiyi anasının əmcəyini kəsənlər, gündə bir dəfə içdiyi, əncir şirəsi kimi bulanıq olan horra, ağac göbələyitək rütubət qoxuyan çörək və sair bu kimi adamın ömrünü gödəldən şeylər. Bütün bunların ucbatından Səbzəli dayı başladı günbəgün, saatbasaatət töküb arıqlamağa. Arıqladı, arıqladı, oldu bir dəri, bir sümük. Ac toyuq yuxusunda darı görən kimi o da gecələr yuxuda qoyun əti gördü, aş yedi, ayran içdi...

Baxtı onda gətirdi ki, qazamata düşdüyü gündən təxminən altı ay sonra orda özü kimi bir müsəlmana rast gəldi. O da Bakıdan idi. Cəbrayıl. Elə birinci gün Səbzəli dayıya dedi ki, sən mənə Cəbi de. Sonra göz vurub əlavə elədi: “Fikir eləmə, nə qədər mən varam, qoymaram sənə başından bir tük də əskik ola. Nöşün ki, mən blatnoyam, istəsəm bağırşaqlarını tökərəm bayıra”. Yekəpər, hərəkətlərində ağır, qızıldış bir kişi idi. O, qazamata gələn gündən Səbzəli dayı başladı qram-qram, misqal-misqal kökəlməyə. Amma çox kökəlmədi. Çünki necə olsa işləyirdi, az yatırdı, hələ üstəlik işdən sonra qızıldış Cəbinin ayaqlarını yuyurdu. Cəbinin kefi duru olanda Səbzəli dayıya deyirdi: “Sənə qurban olum, çiyində gedim”.

Qazamatda bədii özfealiyyət dərnəyi vardı. Yeddi nəfərdən ibarət. Qalan dustaqlar səhər alaqaaranlıqda yola düzəlib gedirdilər ağac mişarlamaya, odun yarmağa. Onlar işdən qayıdanda sıra ilə düzəlib başlayırdılar marş çalmağa. Günlərin bir günündə qızıldış Cəbi orkestrin rəhbərini yanına çağıraraq dedi mənə qardaşıma, yəni Səbzəli dayıya bir iş ver. Üstəlik başına bir qapaz da vurdu ki, dediyi sözlər orkestr rəhbərinə tez çatsın. Bu qapazdan sonra orkestrin rəhbəri Səbzəli dayı ilə oldu canbır qəlbə. O gündən Səbzəli dayı orkestrdə kontrabas çalmağa başladı. Çünki başqa alət yox idi. Ancaq kontrabas qalmışdı. Bu minval ilə Səbzəli dayı gündüzlər kontrabas çalmağa öyrəndi, axşamlar Cəbinin ayaqlarını yuyub ona dua oxudu. Gecələr isə bardaş oturub onun oxuduğu mahnıları dinlədi. Cəbinin gözəl səsi vardı, ələlxüsus pəsdən oxuyanda adamın tükləri biz-biz olurdu.

Bayıl türməsindən min beş yüz nəfər,
Göndərilər bizi Sibirə tərəf.

Amandır, amandır, anam, ağlama,
Ölməmişəm, sağam, bacım, ağlama.

Söhbətləri mahnılarından da ləzzətli idi.

Barakın axşam qaranlığında Səbzəli dayı sulanan gözlərini onun ağzında papiros kimi közərən qızıl dişdən çəkməyərək diqqətlə, ləzzət apara-apara qulaq asırdı. Cəbinin danışdığı əhvalatlar, nəql elədiyi vəqiələr elə bil heç bu dünyada, Səbzəli dayının ömür sürdüyü torpaq üstündə baş verməmişdi. Haradasa çox-çox uzaqlarda, ola bilsin, lap ayrı ulduzlarda olmuşdu. Banklardakı atışmalar, qızıl onluqlar, Nikolay yüzlikləri, nə bilim daha nələr barədə gedən söhbətlər Səbzəli dayıya davadan çox-çox qabaq xalasının təkidi ilə içdiyi iştaha dərmanı kimi təsir edirdi. Canını xoş, sümüklərinin donunu açan bir qızdırma tuturdu. Bu söhbətlərdən sonra o öz yerinə girib, adyalı başına çəkəndə də, hələ uzun müddət qulaqlarında qızıldış Cəbinin səsini eşidirdi: Odessa, Batum, Leninqrad, Soçi... İlk dəfə milyonları, yüz minləri, yeşiklə qızıl onluqları xatirələrə xırdalamağa da Səbzəli dayı qazamatda, yerinin içində adamın qulaqlarında cingilti qoparan sakitlik içərisində xəyallara daldığı vaxtlar başlamışdı. Odessada yüz min – xalasının səsi, Batumda beş yüz min – nənəsinin səsi, Bakıda bir milyon – anasının səsi. Bir dəfə Cəbi o qədər pul saydı ki, Səbzəli dayı gecə yuxuda anasının məmələrini gördü, əmdiyi südün qoxusunu duydu.

Yuxudan ayılıb səhərə qədər qızıldış Cəbiyə dua oxudu.

...Movses Sergeyeviç dedi:

– Səbzəli dayı, vaxtdır.

Ayaqyoluna bir kişi girdi, saymazyana onların yanından ötüb keçdi, bir azdan “ay mənim Arzu qızım” oxuya-oxuya geri qayıtdı, krantlardan birini açıb əlini yudu. Sonra dedi:

– Usta müəllim, əlimizi odekolonla, görək başımıza nə gəlir.

Movses Sergeyeviç odekolonu götürüb onun əllərinə fısıldatdı, bir abbası alıb ağ pencəyinin döş cibinə saldı.

– Allah bərəkət versin, – dedi.

...Restoranın iri, işıqlı zalında bir uğultu vardı ki, elə bil vağzaldı. Neçə il idi ki, Səbzəli dayı bu restoranda işləyirdi, hər gün qara, nimdaş paltosunu geyib, maşından, avtobusdan ehtiyat etdiyi üçün yolunu xəlvət küçələrdən salıb, “cəhənnəmə ki!” deyə-deyə bura

gəlirdi. Amma bütün bu illər ərzində o bu boğuq, payız zökəmi kimi labüd uğultuya öyrəşə bilməmişdi. O, qeyri-adi büzüşüdü, zəhlə-tökən səs-küydən, insan gülüşündən gizlənmək, qorunmaq istəyirmiş kimi, başını sinəsinə əyib, restoranın qapısından səhnəyə qədər olan kiçik məsafəni qət edincə elə bil o dünyanı görüb qayıdırdı.

Bu gün şənbə idi, saat yeddindən stolların hamısı tutulmuşdu. Bu gün restoran da planı dolduracaqdı, Adıgözəl də. Təxminən doqquzun yarısından ofisiantlar Adıgözələ sifarişlər gətirəcəkdilər: “Şələbiyə”, “Reyhan”, “Dərələr”, “Ay mənim Arzu qızım”, tanqo, muğamat və sairə. Hər sifarişdə də beş manat, üç manat, on manat. Düdəmə ol, baxtın olsun buna deyiblər. Adıgözəl doqquzun yarısından başlayacaq cibişdanı doldurmağa, axırda hamıya beş, on verəcək, Səbzəli dayıya isə cəmi-cümlətani iki manat. Çünki Səbzəli dayı solist deyil, yəni ki, Səbzəli dayı züü tutandır bir növ. Zalım oğlunun dini-imanı yoxdu. Özü hər yay arvad-uşağını Kislovodskiyə göndərir, amma Səbzəli dayı deyəndə ki, heç nə yeyə bilmirəm, dişlərimi saldırmağa pulum yoxdur, çiyinlərini çəkir. Eybi yox! Pis günün ömrü az olar! İndi dövrən sənindir, kef eləyirsən özünçün. Vaxt gələr, biz də deyərək sözümüzü, açarıq sandığımızı, tökərik pambığımızı... Adıgözəlin bir qızı var, on dörd yaşında, doxsan iki kilodur zalımın qızı. Amma Səbzəli dayının altmış dörd yaşı var, cəmi əlli doqquz kilodur. Eybi yox! Mən sənə atanı elə yandırım ki, sən də bax... Amma Səbzəli dayı yaxşı bilirdi ki, heç kəsə atasını yandıran deyil. Çünki birinin atasını yandırmaq üçün adamın gərək ya canı olsun, ya da dayısı. Şükür verən gününə, ya xudavəndi-ələm.

Orkestr çalmağa başladı. “Yol ver bizə, mavi Xəzər”. Restoranın uğultusu eşidilməz oldu: elə bil orkestrin səsi bu uğultunu yaxalayıb boğdu.

Səbzəli dayı arxadan Adıgözəlin yoğun peysərinə baxa-baxa, ürəyində onu söyə-söyə şəhadət barmağı ilə kontrabasın simlərini dartışdırırdı. Orkestrin piano çalanı Natan Zelmanoviç pianonun not qoyulan yerinə iki dilim keks qoymuşdu. Həm çalırdı, həm də yeyirdi. “Sənə nə var ey, – deyə Səbzəli dayı fikirləşdi, – o boyda Amerika durub dalında, beşdə alacağın yox, üçdə verəcəyin. Bu gün də Adıgözəldən bir qırmızı onluq qapıb aparacaqsan evə”.

Marş qurtardı. Adıgözəl ağır-ağır geri dönüb “vals” dedi. Orkestr başladı vals çalmağa.

Müharibə olsa yəqin ki, Adıgözəli aparardılar. Çünki cəmi qırx beş yaşı vardı. Süngüdən-zaddan soxsalar qarnına süngü sınar, vallah! O qədər piyin qabağında süngü davam edər?! Onun qenimi ancaq atomdur. Düz kəlləsinin ortasına düşsə əncilə dönər. Bir milyon iki yüz min! Dədəm vay, gör bir pullar hara gedir...

Rəqs üçün ayrılmış dairəvi yerdə hələ ancaq iki nəfər oynayırdı. Qız, deyəsən, Səbzəli dayının bayaq vestibüldə gördüyü qızıdı. Sağ əlini oğlanın çiyninə qoymuşdu. Oğlan qımışa-qımışa onun qulağına nəse pıçıldayırdı. “Yəqin bışirir” – deyə Səbzəli dayı fikirləşdi. Oğlan göyün yeddinci qatında idi. Olar da, niyə olmasın! Bu cür cananı alıb ağuşuna, hələ gör restorandan gedəndən sonra nə vurcatlasın başlayacaq... Səbzəli dayı təsəvvüründə qızı soyundurdu, yumru daş kimi məmələrin ilıq təması sifətində hiss elədi: gördü ki, qız onun uzun, ətsiz burnunu məmələrinin arasına alıb sıxır... Qulaqlarında elə bil at kişnədi...

Tənəffüsdə Adıgözəllə Natan Zelmanoviç bir-birinə him-cim eləyib bufetə getdilər. Natan Zelmanoviç keksini də apardı. Gitara çalanla barabançı stullarını üzbəüz qoyub başladılar futbol söhbətinə. Gitara çalan cavandı, olsa-olsa 22-23 yaşında olardı, həm də göyçək oğlandı. Restorana gələn qızlar, qadınlar hərdən məqam tapıb kişilərin çiynləri üzərindən, yan-yөрələrindən ona baxırdılar. Bu baxışların adına Səbzəli dayı “gəl məni apar” qoymuşdu. Bu açıq-saçıq “gəl məni aparlar” Adıgözəli cin atına mindirirdi, dalaş, qanıqaraçılıq düşəcəyindən, orkestrə söz gələcəyindən qorxurdu. Səbzəli dayı isə, əksinə ləzzət çəkirdi. Çünki hər dəfə qızlar gitaraçalana baxanda Adıgözəlin balaca, bic gözləri hirsli-hirsli parıldayırdı. O əsəbiləşirdi. Adıgözəl əsəbiləşəndə, özündən çıxanda isə bir qayda olaraq, klarneti xoruz buraxırdı. Bir dəfə andıra qalmış klarneti elə bədheybət xoruz buraxmışdı ki, restorandakıların hamısı səhnəyə tərəf dönüb qaqqanaqla gülüşdülər. Bu hadisədən sonra düz üç gün Səbzəli dayı “əjoq” olmamışdı.

Səbzəli dayı hələ bayaq, Movses Sergeyeviçin yanında oturduğu zaman qərara gəlmişdi ki, birinci tənəffüsdə bufetə gedib əlli qram konyak içsin. Movses Sergeyeviçin atom bombası barədə söhbətindən sonra atasının, nənəsinin, anasının, səsinin eşidəndən sonra konyak mütləq lazım idi. Adamın qanı niyə qaralır? Ona görə ki, adam yaşa dolduqca damarlarında qan başlayır qatılmağa və hüceyrələrin ki

maqniti azaldı, adam başlayır laxlamağa. Hərdən, lap dilxorçuluq olanda bu belənin öhdəsindən ancaq konyak gələ bilər. Amma çox yox. Əlli qram. Çünki alışqana da benzini çox tökəndə görürsən ki, işləmir.

Adıgözəl əshabəsi də yanında bufetə getdiyi üçün, Səbzəli dayı əlli qramlıq konyak həvəsindən vaz keçməli oldu. İndi bufetdə qoyun ətinin lüləkababını yeyən Adıgözəlin qalın sarı bıqları, qırmızı dodaqları, ağ dişləri və həmişə puçur-puçur tər tökən ikiqat buxağı təsəvvürünə gələndə Səbzəli dayının qanı lap qatılardı və hüceyrələrinin maqniti lap azaldı. Əlli qramlıq konyak həvəsi qalxdı yüz əlli qrama.

– Səbzəli dayı!

Ağır-ağır sola dönüb baxanda səhnədən sağ tərəfdə, divar dibindəki stollara xidmət edən Valyanı gördü. Valyanın yenə qanı qara idi, yenə üzündən zəhrimar yağırı. Valyanı tanıdığı gündən Səbzəli dayı onu gülən görməmişdi. Elə həmişə fikirli, həmişə əsəbi və az danışan. Gözlərinin ifadəsi də yağış altında qalan rezin kimi soyuq idi. Həmişə deyirdi ki, bir az pul qazanan kimi şələ-küləmi yığışdırıb gedəcəyəm Voronej vilayətinə, qardaşımın yanına, inək, toyuq-cücə alıb yaşayacağam özümçün.

Səbzəli dayı soruşdu:

– Valya, xeyir ola?

Valya ərinə-ərinə əlini uzadıb zəlin o biri ucunda, qapıdan sağ tərəfdəki stolu göstərdi.

– Çağırırlar səni orda, – dedi.

– Kim?

– Nə bilim, müştərilər.

– Yəqin Adıgözəli deyiblər, səhv salmışan.

Valya başını buladı, bayaqkı bezik səslə, bu dəfə bir qədər ucadan:

– Səhv-zad eləməmişəm. Dedilər ki, kontrabas çalanı çağır gəlsin bura, – deyib, yenə nə isə soruşmaq istəyən Səbzəli dayıya qulaq asmağa daha hövsələsi çatmadı, geri dönüb, mətbəxə sarı yönəldi.

Səbzəli dayı çiynlərini çəkdi: onu kim çağır bilərdi axı?

Stolun arxasında iki nəfər oturmuşdu. Qara pencəkli, qalstukunun düyümünü aşağı salıb miləmil köynəyinin yaxasını açmış orta yaşlı, ağ sifətli bir kişi. Səbzəli dayının belini əyib xırda addımlarla yaxınlaşdığını görən kimi, göy soğanı dişləri arasına alaraq küt-küt qabağına baxan yoldaşının qulağına nəse pıçıldadı. Bu, Səbzəli dayının nəzə-

rindən yayınmadı. Başa düşdü ki, pıçıltı ona aiddir, özü də, deyəsən, yaxşı pıçıltı deyil. Amma özünü o yerə qoymadı, yanaşıb kəməli-çti-ramla salam verdi. Qara pencəkli əlini uzatdı, yer göstərdi.

– Əyləş, – dedi, – xoş gəlmisən sən bizə. – Əlini aşağı salanda lırt sifəti titrədi. Səbzəli dayı özlüyündə bu lırt ağ sifəti xamıra oxşatdı və qımışdı. Əyləşdi. Yan-yörəsinə baxıb, nə Adıgözəlin, nə də restoran direktorunun zalda olmadıqlarını kəsdirdikdən sonra səsini alçaltdıb soruşdu:

– Mənə görə qulluq?

Bu dəfə də qara pencəkli dindi. Yoldaşı elə bil heç burda deyildi. Səbzəli dayının gəlib onların stolu arxasında əyləşdiyindən bixəbərdi.

– Qulluq sahibi olasan, lələ, – deyə qara pencəkli boğazını arıtladı. Lap oxumağa hazırlaşan xanəndələr kimi. – Hələ bir bunu ver bədənə.

O, qədəhlərdən birinə qırmızı şərab süzdü, Səbzəli dayı bədənini geri verdi, iki əlini də irəli uzadıb:

– Minnətdaram, – dedi, – içən deyiləm.

Qara pencəklinin yoldaşı elə bil bu sözlərə bənd imiş. Qəflətən yuxudan ayılan adamlar kimi gözlərini döydü, əlindəki göy soğanı iki bölüb stolun üstünə qoydu və təəccüblə dilləndi:

– Niyə?

– Nə niyə?

– Deyirəm niyə vurmursan?

– Mənə içmək olmaz.

– Niyə?

– Nə niyə?

– Deyirəm niyə olmaz?

– Mədəm xəstədir.

– Niyə?

– Xəstədir də...

Qara pencəkli:

– Bu heç olmadı, – dedi.

Yoldaşı:

– Səndən mənə yar olmaz, – deyib çənəsini qaşdı.

Səbzəli dayı gülümsünüb stola baxdı. Düz ortada, iri plov boşqabının içində soyumuş kabab tikələri vardı. Amma hər ikisinin nimçəsi boş idi. Çox içib, az yemişdilər.

Bu vaxt Valya onlara yanaşdı.

– Bir şey lazımdı?

Qara pencəkli sol əlini stolun söykənəcəyindən geri sallayıb, Valyadan soruşdu:

– Bəlkə sən deyəsən, bizim bu qonaq niyə içmir?

Valya dedi:

– Onun gastriti var.

Səbzəli dayı tez başını tərpətdi.

– Elədir, – dedi, – şərab içən kimi ajoq oluram.

Qara pencəkli səsinin qalın yerinə salıb, heç kəsdən və heç nədən çəkinmədən ucadan güldü. Xırda gözləri görünməz oldu: elə bil bir cüt qara muncuq təknədə qısqıran xamırın içində itib batdı. Səbzəli dayı təəccüblə qara pencəkliyə baxdı, günah işlətməmiş adamlar kimi yazıq-yazıq kirpik çaldı. Sonra Valyaya dedi:

– Sən mənə əlli qram konyak gətir. – Qara pencəkliyə sarı döndü.

– Mənə şərab olmaz, amma konyak olar.

Valya getdi.

Nəhayət, qara pencəkli gülüşünü saxladı. Təntiməş halda yaylığını çıxarıb tərini sildi və haçandan-haçana:

– Könlümüzə yaman muğamat düşüb, lələ, nə deyirsən buna?

O dəqiqə Adıgözəlin nimçə sifəti və uzun klarneti gəlib Səbzəli dayının gözləri qabağında dayandı.

– Gəlirsiniz restorana, siz də başlayırsınız adamı dəng eləməyə. Yəni Allahın muğamatını çalsanız, xançalınızın qaşı düşər?

Səbzəli dayı könülsüz dilləndi:

– Muğamat barədə Adıgözəlnən danışın, bizim klarnetçiynən. – Bilə-bilə “bizim klarnetçi” dedi, orkestrin rəhbəri yox. Özü də elə yavaş dedi ki, özü də öz səsini güclə eşitdi.

– Rəvayət səgaha oxsayan bir şey çaldı, onu deyirsən?! Ay hay!

Adam sözü danış.

Səbzəli dayı dirçəldi, stulunu qabağa çəkib stola dirsekləndi, yavaş, lakin ötkəm səslə sözüə başladı:

– Əlbəttə, muğamat hara, Adıgözəl hara. Əvvəllər heç bilirsən harda işləyirdi? – Səbzəli dayı lap qabağa əyildi. – Ölü basdıran orkestrdə. – Güldü. – Dünyanın işidir də! İndi gətirib qoyublar bura. O da başlayıb mənəm-mənəm deməyə. Muğamat hara, Adıgözəl hara? – O, əlini yellədi, ah çekdi. Sonra: – Muğamat şərbət kimi şeydir, – dedi, – çalanda görək ləzzət alasan, oxqay deyəsən. Elə çalasan ki, külli-

camaat ayağa qalxıb sənə tamaşa eləsin, qulaq assın... Mən uşaq olanda bizim kəndə İrandan bir kamançaçı gəlmişdi. Əşşi, nə deyim! Zalım oğlunun bir barmaqları vardı ki, adamın içi-ıçalatı od tutub yanırdı. o gedəndən sonra bütün kənd düz bir həftə kefli kimi gəzdi. Deməklə qurtaran şeydir bəyəm? Eh, hanı indi muğamat çalan, muğamatın qədrini bilən?

– Aşna, deyəsən, aranızda möhkəm intriqa var?

– Nə var?

– İntriqa... Yəni çekişmə, didişmə, badalaq qurma.

– Yox, canım. Mənim onunla nə işim. Qoca kişiyəm, heç kəsə deyib dolaşan deyiləm. Adıgözəl kim, mən kim?

Valya gətirdiyi konyakı içəndən sonra Səbzəli dayı yüngülləşmək əvəzinə daha da ağırlaşdı. Gərək iranlı kamançaçının söhbətini eləməyöydi. Çünki yenə keçmişə qayıtmışdı. Anasının, nənəsinin səsinə qoyub gəldiyi keçmişə. Bir milyon iki yüz mini son qəpiyinə kimi xərcəlmişdi... Şükür verən gününə, ya xudavəndi-ələm! Min şükür!

Səbzəli dayının qanı qaraldı. Dostunun, Movses Sergeyeviçin yanında olmağı, kreslodə oturub filtrli siqaretlərdən birini çökməyi, ordan-burdan danışmağı arzuladı. Hətta Səbzəli dayıya elə gəlmişdi ki, burada iki kefli adamın məclisində yox, Movses Sergeyeviçin yanında, indiki söhbət də dünən olub, bəlkə də, lap beş gün bundan qabaq...

Qara pencəkli Səbzəli dayını fikrindən ayırdı:

– Bura bax, – dedi, – yəqin o Adıgözəl dediyin pis qazanmır, hə?

Yenə Səbzəli dayının yaralı yerinə toxundular.

– Pis qazanmır da sözdür? Zalım oğlunun hər axşam ölüsü bir qırmızı onluğu var. Maaşı da ki, öz yerində. Evində televizoru, mebeli, arvadı, hər cah-calalı.

– Bəs sən necə, qazanmaq istəmirsən? – Bu dəfə qara pencəklinin arıq, qalınqaş yoldaşı dilləndi. Səbzəli dayının təəccüblə ona baxdığını görüb sualını bir də təkrar etdi. – Hə də, hamı qazanır. Bəs sənə nə qazanır. Bəs sənə nə olub?

– Neynim. Bacarmıram da.

– Ay-hay! Rəhmətliyin oğlu! Necə yəni bacarmıram. Camaat daşdan pul çıxarır, sən də başlamısan ki, bacarmıram.

Qara pencəkli:

– Gəl sən bizə bir Bayatı-şiraz çal, biz də çıxacaq xəcalətindən.

– Nədə çalım?

– Necə yəni nədə? Elə onda... Sən çaldığın zurnapetin adı nədir?

– Kontrabas.

– Hə, kontrabasda.

Səbzəli dayı yalnız indi başa düşdü ki, onu bura, bu stolun arxasına nə üçün çağırıblar. Dilxor oldu. “Ajoq”u qalxdı lap kəllə-çarxa. Qalxıb, yumruğunu stola vurmaq istədi. Amma saxladı özünü. Müqabilində oturub, intizarla ona baxan bu iki nəfərin direktora şikayət edəcəyindən, direktorun yenə “atamın oğlu deyiləm səni qovmasam” deyəcəyindən qorxdı... Direktora şikayət eləsələr yaxşıdır. Hirsənib adamın qol-qabırğasını sındırırlar, vallah!

Qara pencəkli əlini cibinə saldı. Səbzəli dayı özünə gəlməmiş, cibindən iki dənə şax əllilik çıxarıb stolun üstünə, düz Səbzəli dayının qabağına qoydu.

– Atalar məsəlidi: pul bir bizdə, bir də ingilisdə, – dedi, – sən Bayatı-şirazını çal, bu yüz manat da sənəin peşkəşin. Hə, necə sağlıqdı?

Səbzəli dayı heç nə demədi. Bayaq içdiyi əlli qram konyakın nəşəsi yalnız bu sözlərdən sonra onu kefləndirdi. Əlini uzadıb pulları götürdü, tələsmədən qatlayıb qoltuq cibinə qoydu:

– Bəçəşm! – deyib ayağa qalxdı və səhnəyə yönəldi.

Sonra nə oldu? Yaxşı yadında deyil. Bircə o yadındadır ki, kontrabasdən əcaib səslər çıxdı. Zalda ilk anlar hənirti belə eşidilmirdi. Sonra hamı bir-bir, növbə ilə gülməyə başladı. Səbzəli dayı isə heç kəsi görmədi. Ayaqları altına baxa-baxa Bayatı-şirazını çaldı. Arada bir başını qaldırdı, təkcə Adıgözəlin heyrətdən bərəlməmiş gözlərini, sonra restoranın qapısı ağzında dayanıb təzi dovşana baxan kimi gözlərini ona zilləmiş Movses Sergeyeviçin balaca, sısqa bədənini gördü.

Səbzəli dayı çox çaldı. Çünki yüz manata az çala bilməzdi. Adamın gərək insafı olsun.

Zaldakılar elə gülüşdülər ki, kontrabası əcaib qijiltısını belə aydın, yəqin ki, yalnız Səbzəli dayının özü eşidirdi...

Yüz manat – iki dənə şax əllilik qoltuq cibində, almaq istədiyi ucuz televizorun xəyalı gözləri qabağında Səbzəli dayı yavaş-yavaş gedirdi.

Az getdi, üz getdi, sevindiyyindən birdən başını qaldırdı. Qaldırdı ki, baxsın görsün yuxarılarda nə var, nə yox?

Uca binaların zil qara siluətləri arasından parıltılı ulduzların əhatəsində süd yolunu gördü. Təəccüb elədi. Çünki əlli ildən yuxarı idi ki, süd yolunu görməmişdi.

Dayanıb, əlləri cibində doyunca tamaşa elədi. Birdən Səbzəli dəyini ağlamaq tutdu. Ta ürəyi boşalanacan ağladı...

İNCƏ DƏRƏSİNDƏ YAZ ÇAĞI

Reanimasiya briqadasının rəhbəri həyətdə, kölgəlikdə oturub dəsmalı ilə tərini silirdi. Kişi bərk tərləmişdi, elə bil hamamdan çıxmışdı: həm pörmüşdü, həm təngnəfəs olmuşdu. “Gör nələr çəkirlər, fəğirlər. Balaca işdimi, ölü dirildəsən?” Sayalı arvad həyətin xəlvət yerində, taxta köşmə oxşayan tikilinin yanında dayanıb, kölgəlikdə stul üstə oturmuş kök həkimin dəsmal ilə üzünü yellədiyinə tamaşa edirdi, özü də açıq-aşkar sezilən bir təlaşla: çünki doğrudan balaca şey deyildi, kənd feldşeri Sayalı arvada demişdi ki, Salahovun məşində dərəcəyə aşmış baldızını “diriltməyə” gələn bu eynəkli, sifəti sac boyda, buxağı xamırsayağı ikiqat sallanıb qıpqırmızı qızarmış kişi Bakıda bütün ölü dirildənlərin ön böyüyü idi. Gör Allah nələr eləyir, sən canın! Salahov kimdi, onu bu kənddə, o biri kənddə, rayondan tutmuş Bakıya qədər tanımayan yoxdu. Heç balaca adam deyil. Amma baldızı nə təhər olub, gədənin birinin məşinə oturub, bulaq üstə yemək-icməyə gətdikləri yerdə aşib düşüblər o zəhrimar dərənin dibinə – bunu kənddə küncdə-bucaqda pıçıldaşa-pıçıldaşa danışmışdılar, çünki Salahovun baldızındır necə olsa – kimnən gedirmiş, o gədənin məşinə niyə oturubmuş – belə xəbərləri zurna çalıb aləmə yaymaq olmazdı. Allah özün saxla! Feldşerin başı batsın. Nə mal-qaraya yarayır, nə camaata. Nə yaxşı ağullarına gəlib Bakıya zəng vurublar, bu kişini göndərirlər bura, yoxsa yazıq qız səhərə sağ çıxmazdı. Allah özü köməyi olsun onların, elə hamısının, Salahovun, onun baldızının, Bakıdan gələn həkimin, hamısının.

Sayalı arvad səhər ala-toranda əlində aftafa həyətdə enəndə başı üzərində uğultu eşitmişdi, yuxarı baxanda görmüşdü ki, lap kəllə-qarxda bir vertolyot uçur. Qonum-qonşudan xəbər bilməmişdi bəs

məsələ nə yerdədir: vertolyotdan gələn həkimləmiş. Üstəlik feldşer də demişdi ki, uşaq-muşağa, gədə-güdəyə baxan zarafat deyil, “ölü dirildəndilər”. Sayalı arvad həm qorxmışdı – zarafat deyil, ölü diriltməyin özü elə əslinə baxsan bir növ şeytan əməlidir, Allaha o qədər də xoş getməz belə şeylər, həm də sevindi, ona görə ki, Salahovun baldızı cavanca qızdı, deyilənə görə gözəlliyinə, boy-buxununa söz ola bilməzdi! Allaha belə cavanın ölümü də xoş gədə bilməzdi: onsuz da bu dünya qurulandan bəri qara torpaq o qədər cavan ömrə qəsd eləyib ki! Bir də Sayalı arvad ona görə sevinmişdi ki, altı aydan bəri evdə böyrü üstə düşüb qalmış, bu başı batmış feldşerin ucbatından halı gündən-günə xarablaşan qoca kişininin dərəcəyə bir əlac eləyən olsa ancaq Bakıdan gələn həkimlər olar. Tələm-tələsik əl-üzünü yuyub düz kəndin feldşerxanasına yollanmışdı ki, Bakıdan gələn həkimlərdən bəlkə iynədən-zaddan ala bilər.

Feldşer də bayaqdan həyətin ortasında dayanıb kök həkimə baxırdı. Sayalı arvad görürdü ki, feldşer həkimin bircə himinə bənddi, o öl desə öləcək, qal desə qalacaq. Sayalı arvad nə həkimə yanaşmağa cürət edirdi, nə başı batmış feldşeri çağırmağa. Feldşer yenə ağ şalvarını geymişdi, yenə əynində zolaqlı yun köynək vardı. Şəhərdən bir adam gəldimi, raykomun, ispalkomun bir qonağı oldumu – feldşer əhd eləyibmiş kimi, həmişə ağ şalvar geyərdi, qoluna da nələki boyda bir saat taxardı, dayanardı o adamların qulluğunda, gözləyərdi kim ona buyruq buyuracaq. Amma Sayalı arvadın kişisinə bir əlac tapamırmı. Camaata həbin birini bir manata satır, di gəl ki, heç əlinin yüngüllüyü yoxdur. Heç olmasa indi bəri baxaydı, Sayalı arvadı görəydi!.. Feldşer elə bil Sayalı arvadın ürəyindən keçənləri eşitdi, sola döndü, taxtaları çürüyüb dəlmə-deşik olmuş tikilinin yanında dayanmış Sayalı arvadı görəndə əvvəlcə bir qaşını dartdı, sonra yavaşca başını buladı: bu o demək idi ki, ay arvad, buralarda nə gəzirsən? Sayalı arvad him-cim elədi, qaşını-gözünü oynatdı, həkimə baxıb, onun yenə üzü feldşerxanaya sarı oturduğunu gördü, əlini uzadıb feldşeri yanına çağırırdı, hələ yavaşca: “A başı batmış, bəri gəlsən!” – dedi.

Feldşer də əvvəlcə həkimə baxdı, sonra qəddini düzəldib Sayalı arvada sarı yönəldi.

– Noldu, ə, diriltdimi? – Sayalı arvad soruşdu.

– Eləmi! – Feldşer bunu elə dedi, elə bil Salahovun baldızı doğrudan ölmüşdü və onu şəxsən özü diriltmişdi.

– Allah, sənə çox şükür!.. Başına dönüm, a Mahmud, dərdin alım sənin, ona de bizə bir hökumət iynəsi versin. Bəlkə artıq qalmış ola.

Feldşerin gözləri bərəldi.

– Nə iynə, ay arvad?

– Bizim kişiye vuraq, başına dönüm sənin.

– Aaz, kiri! – Feldşer elə pıçıldadı, elə bil ağzında qumbara partladı.

– Ağrın mənə gəlsin, ay Mahmud, havayı ha istəmirik, ayından-oyundan nə lazımdı hörmət eləyirik. Sən bircəciyini ondan al, qalanın-nan işin olmasın. – Sayalı arvad feldşerin üzünə elə yazıq-yazıq baxdı ki, kişi başını aşağı salmağa məcbur oldu.

– Vallah, ağbırçək arvadsan, əmbə heç danışdığını bilmirsən.

Beləcə dayanıb yəqin çox höcətləşəcəkdilər, amma ayılıb gördülər ki, həkim onların yanında. Haçan yerindən durmuşdu, haçan onlara yaxınlaşmışdı xəbərləri olmamışdı. Eynəyi altdan diqqətlə onlara baxıb gülümsünürdü. Feldşer dərhal geri çəkildi, əlini cibindən çıxartdı. Sayalı arvad tələsik şalını düzəltdi, feldşerin kirpiklərini qırpa-qırpa mağmın-mağmın bir kənarda dayanıb susduğunu görəndə, özü başladı:

– Xoş gəlmisən, a bala, – deyərək həkimə müraciət elədi. – Allah bizim ömrümüzəndən kəsib sənə ömrünə calasın. Nə yaxşı özünü yetirdin deyirəm.

– Ana, olmaya qohumusan qızın?

– Yox, qadan alım, qohum deyəndə ki... elə kənd yerində hamının bir-birinə qohumluğu çatır. Bir də, elə bizim hamımızın canı yoldaş Salahova qurban olsun.

Həkim başını tərpətdi, sonra soruşdu:

– Bəs xeyir ola?

– Ağrın ürəyimə, bizim kişi keçən Novruzdan bəri azara düşüb. Sağ olsun Mahmud, əlindən gələni eləyir, amma bir çarə qılamır.

Həkim feldşərə baxdı:

– Nədi xəstəliyi?

– Blastoma... (xərçəng xəstəliyinin bir növü) qara ciyərində. – Feldşer özünü dartdı.

– Neçə yaşı var?

– Yetmiş ötüb, ağrın ürəyimə. Amma bu azarı olmasaydı polad kimi idi. – Sayalı arvad cavab verdi. – Yaman ağrıları olur. Səhərəcən yatamır. Başına dönüm, ay doxtur, o gətirdiyin iynələrdən bircə-

ciyini ver, vuraq bizim kişiye, savabdı. Elə o da hökumət adamı, ömrünü dağda-daşda keçirib, kolxoz qurub, bandit tutub.

– Morfiy vurursuz? – Həkim feldşərdən soruşdu.

– Yazmaqdan, tələb etməkdən yorulmuşam. Heç şey vermirlər bizə.

– Get mənim adımdan bizim qızlara da, bir-iki ampul götür. – Sonra Sayalı arvada sarı döndü. – İynə vururlar, ağrıları yatar. Narahat olma, ana, hər şey düzələr.

Dedi və sağollaşmadan dönüb getdi. Sayalı arvadın elə bil dili ağzında qurumuşdu, haçandan-haçana özünə gəlib, əlini sinəsinə vurdu.

– Allah məni öldürsün, kişiye heç sağ ol da demədim. – Gözləri yaşardı. – Başına dönüm, a Mahmud, bə indi neyləyəək?

– Heç şey! Sən get evə, mən də iynələri götürüb gəlirəm.

Sayalı arvad gəldiyi yolu necə geri qayıtdı, necə kəndin içindən keçib şoseyə çıxdı, səmtini kəsə salıb, necə evə gəlib çıxdı, xəbəri olmadı. Havalıydımı, sevincəkdimi – özü də bilmirdi. Qəlsu ayaqlarında qərribə bir yüngüllük vardı, daşı-kəsəyi də vecinə almırdı, elə gedirdi. Yolda, cığırda ona rast gələnlər Sayalı arvada təəccüblə, heyərlə baxdılar, ciyirlərini çəkdi, amma bir şey anlamadılar. Hardan biləydilər ki, arvadın qəlbinə dolmuş ümiddir onu belə dəyişdirib tanınmaz edən, qırıxmış çöhrəsinə bütün dünyanın təbəssümünü çökdürən. Bircə ürəyi yerində durmurdu, elə döyünürdü, elə döyünürdü, deyirdin indicə ağzından çıxacaq. “Allah, özün saxla, Allah, özün saxla, məni salamat evə çatdır”.

Sağ-salamat evə gəlib çıxdı. Balaca pilləkənləri qalxıb, eyvanda qaloşlarını çıxardı və otağa girdi. Kişi yenə zarıyırdı. Sol böyrü üstə uzanıb, qolunu çarpayıcıdan sallamışdı. Sayalı arvad kişisinin forə boğazı kimi nazik biləyini görəndə lap kövrəldi, çarpayının yanında çömbəldi.

– Çərkəz, ay Çərkəz!

– Kar ha döyüləm, az, niyə bağırırsan? – Ərinin ötkəm, qalın səsinə eşidəndə sevindi: kişinin bircə səsi dəyişməmişdi.

– Ayə, Bakıdan gələn doxturman danışdım, dedi sağalacaq səni. O başı batmış Mahmuda iynə verdi, Salahovun baldızına vurduğundan. Indicə gələcək Mahmud. Doxtur dedi iynəni vuran kimi kişinin duracaq.

– Tanıdımı məni?

– Tanıdı da sözdümü? Adını çəkən kimi dedi incəli Çərkəzi tanımayan varmı? – Dedi indiyədən Bakıda bilməyiblər yəqin, yoxsa

çoxdan göndərər dilər məni bura... Ayə, ölü dirildirlər, sənin azarın nodi ki!..

Çərkəz daha heç nə soruşmadı. Sayalı arvad son vaxtlar, son vaxt-qəfil də susub danışmadığına adət eləmişdi. Kişi elə bil ağrıları ona güc gələndə bilə-bilə ordan-burdan danışdı ki, bəlkə ağrını azdıra. O susanda, huşa gedib yarıyuxulu-yarıayıq olanda Sayalı arvad bardaş qurub çarpayının yanında palaz üstə otururdu, ərinin əlini övkələyirdi. Beləcə, saatlarla oturub, ərinin hənirtisini dinləyə-dinləyə olub keçənlərdən, uzaqlardan, yaxınlardan məzəli, qüssəli əhvalatları yadına salırdı, öz-özünə gülürdü, hərdən danışdı, amma bircə şeyi heç cür başa düşə bilmirdi ki, zəhrimar azar niyə bütün dünyanı dolamb gəlib onun kişisini tutub və bu nə azardır ki, Çərkəz rayon xəstəxanasından qayıdandan sonra feldşer əlini yelləyib Sayalı arvada demişdi: "Az, bu, Allahın zülmüdür!" Allahın zülmü elə bizəmi qalmışdı, a bala, a başı batmış! Kimə nə pislik eləmişik, kimin çörəyini əlindən almışıq ki, Allah bir belə məxluqun içində elə görək Çərkəzi görəydi? Bə niyə keçmiş ispalkom, Allah onu o dünyalıq eləsin, xalqa bir belə zülm elədi, dünyanın min-min oyununu camaatın başına gətirdi, amma Allah ona zülm eləmədi?.. Feldşer bir əməlli feldşerdimi bu suallara cavab verəydi? İt yarasını qoturdan ayırammayandan nə umursan, ay rəhmətliyin qızı?.. Amma hərdən hardansa başqa bir səs ona deyirdi ki, ay Sayalı, bu dünyanı çox çək-çevirə salma, elə Allahın zülmüdür ki, var! Səninki də buracanmış. Çünki Sayalı arvad bircə şeyi lap apaydın bildirdi ki, Çərkəzdən sonra onu qara torpaq aparacaq: bu dünyada Sayalı arvadın bircə udumluq havası qalmışdı, o da kişisi idi.

Feldşer Mahmud gəldi. İçəri girən kimi yan-yörəsinə baxıb uca-dan dedi:

– Aaaz, otaq niyə belə qaranlıqdı?

Sayalı arvadın yerinə mürgüdən ayrılmış Çərkəz cavab verdi:

– İşıq olanda ağrıların çoxalır, dərdin alım. Pəncərəyə pərdə çəkmişik.

– Ayə, nə ağrı, a kişi! Sənə bir iynə gətirmişəm ki, vuran kimi olacaqsan on yeddi yaşında oğlan uşağı. Hələ qorxuram gedib Sayalının üstünə günü gətirəsən.

Sayalı güldü, Çərkəz də. Sayalı:

– Sən, başına dönüm, onu sağalt, mən hər şeyə razı, – dedi.

Mahmud əlindəki balaca çantanı otağın təkçə pəncərəsi önündəki stolun üstünə qoydu, əllərini bir-birinə sürtdü, çantanı açdı. Dördkünc dəmir qutudan bir dəne ampul götürüb pəncərənin yuxarı hissəsindən gələn işığa tutdu.

– Sən öl, ə, heç beləsinə görməmişdim!

Sayalı arvad da yaxına gəldi, gözlərini qıyıb şüşəyə baxdı.

– A Mahmud, – deyər pıçıltı ilə soruşdu, – Salahovun baldızına vurulandandımı?

– Bə nədi!

Çərkəz söhbətə qarışdı.

– Mahmud, sən babanın goru, deyir qız lap yarımcanmış, dirildiblər, onu, hay?

Mahmud geri döndü.

– Bə nədi, ayə! Başı bir tərəfdəydi, leşi bir tərəfdə. Yudu, dərmanladı, tikdi yerinə.

Sayalı təlaşla soruşdu:

– Bə iynə?

– Əvvəl iynə vurdu, iynəsiz olarmı?

Sayalı əllərini yuxarı qaldırdı.

– Şükür verən gününə, ya Rəbbim!

Çərkəzin kefi lap durulmuşdu, elə bil Mahmud gələn dəqiqədən ağrıları yoxa çıxdı. Keçdi zarafata:

– Mahmud, salahlı Sadıxın inəyinə vurduğun iynədən olar birdən, məni də halvalıq eləyər ha!

Mahmud güldü.

– Ayə, vallah, Qaçayın oğlunun toyundan sonra başım çatmamaya düşmüşdü. Nə bilim hansı iynəni götürüb vurdum Allahın dilsiz-ağızsız heyvanına!

– Sadıx düz bir ay, sən öl, sənin sür-sümüyünü yuyub şeytanın çənəsinə verdi... Ayə, deyir əvvəl gələndə istəmişən iynəni Sadıxın özünə vurasan, bu mən ölüm, düzdümü?

– Nə bilim, a kişi, səhər uşaq gəldi ki, tez özünü yetir Sadıxgilə. Heç əməlli başa düşəmmədim naxoş kimdi, Sadıxdı, ya inəyi?.. Nə yaxşı kişiye vurmamışam.

– Öldürərdimi?

– Pah!.. Canın da alardı!

Çərkəz güldü, xırıltılı gülüşü elə bil sinəsində qaynadı.

– Məzən olsun, a Mahmud!

Mahmud Sayalı arvada sarı döndü:

– Ləyəni gətir, əllərimi yuyum.

Çərkəz yaxşı eşitmədi.

– Nə dedi, az?

– Heç şey, əllərini yumaq istəyir.

Çıxıb, tez ləyən gətirdi. Mahmudun əlinə su tökdü, Mahmud da əllərini yaxşıca sabunladı, bircə-bircə barmaqlarını yudu, Sayalı arvadın verdiyi təzə mələfə ilə qurulanıb ehmalca ampulu sındırdı, əvvəlcədən qaynadıb hazırladığı iynəni doldurdu.

– Ya Allah! – deyib çarpayıya yanaşdı. Sayalı arvad özünü qabağa salıb ərinin köynəyinin qolunu qaldırdı. Çərkəz dedi:

– Az bəlkə ora vurmayacaq?

Sayalı arvad Mahmudun üzünə baxdı. Mahmud başını tərpətdi.

– Qoluna vuracam, Çərkəz kişi. Bu iynəni yumşaq yerə vurmaq olmaz.

Sayalı arvad da feldşerin sözünə qüvvət verdi:

– Salahovun baldızına vurduqları iynədi, qoluna vurmaq bə hərana vuracaq?

– Hə mən ölüm! – deyə Çərkəz sevincək dilləndi.

Bircə feldşer Mahmud ah çəkdi, başını buladı. Çünki feldşer Mahmud Çərkəz kişidən də, Sayalı arvaddan da yaxşı bilirdi ki, dünyanın bütün iynələrini, dava-dərmanını bir yerə yığsan da, Allahın zülmü olan bu azara kömək eləməz.

İynəni vurandan sonra Mahmud saatına baxdı. Qayıdıb yavaş-yavaş, xüsusi səliqə-sahmanla iynəni qutunun içinə, qutunu da çantasına qoydu, bağladı. Hiss olunurdu ki, nə üçünsə vaxtı uzadır. Birdən Sayalı arvadın heyrət dolu səsinə eşitdi:

– A Mahmud, kişi ağlayır!

Mahmud hövlnək dönüb özünü xəstənin üstünə saldı. Çərkəz dedi:

– Söyündüyümdən ağlayıram, a bala, a Mahmud. Deyən doğrudan ağrı canımdan çıxır.

Mahmud yenə saatına baxdı, heç beş dəqiqə keçməmişdi.

– Hələ bu harasıdı, – dedi, axşam gəlib birin də vurajam. Gecəni qəşəng yatacaqsan səhərə kimi.

Mahmud gedəndən sonra Çərkəz arvadından soruşdu:

– Az, deyən Mahmud qanıqara getdi?

Sayalı arvad:

– Yorgundu yəqin, – dedi. – Zarafatdımı, səhərdən o doxturan ayaq üstədi... Çərkəz, dərdin alım, ağrın yatdımı?

– Gözüme işıq gəldi, ay arvad... Eşikdə qarmı yağır?

Sayalı arvad əlini əlinə vurdu.

– Bıy, ədə, başıma xeyir. İlin bu vədəsində qar nə gəzir, a kişi? İncə dərəsinə yaz gəlib, dərdin alım sənin, yaz... – Yaxına gəlib qalın yorğanı hamarladı, kişisinin böyrünü-başını basdırdı.

– Arvad, bir çay içərdim.

– Şirin eləyimmi? – Sayalı arvad ərinin arıq sifətinə ümidlə baxdı: neçə aydı şirni deyilən şeyi Çərkəz yaxın qoymurdu.

– Hə.

– Şükür!

Sayalı arvad otaqdan çıxmağa hazırlaşdı ki, gedib çay qoysun, Çərkəz onu saxladı.

– A Sayalı, deyirəm o iynələrdən beş-onunu götürəydin gerek.

– Nə bilim, dedim çox istəsəm doxturun acığı tutar.

– Havayı verdimi, az?

– Bə nədi! – Sayalı arvadın ürəyi sancdı: başa düşdü ki, nəyisə düz eləməyib, səhərdən gələn o eynəkli həkimlə gerek başqa cür danışdı, belə iynələr yəqin indi şah əlinə də düşmür. Başın batsın, a Sayalı!

– Az, orda nə qədər pulumuz qalıb?

– Yetmiş manat.

– İyirmisini saxla. Əllisini götür, apar o həkimə. Ya əvvəl Mahmudnan danış... yox, elə apar ver həkimin özünə. Deyirsən tanıdı dana mənə? – Çərkəz düz arvadının gözlərinin içinə baxdı. Sayalı arvad bu baxışlara dözməmişdi, başını aşağı salıb, əri duyuyq düşməsin deyə tələsik dilləndi:

– Bəs necə, a kişi! Dedi, elə Bakıda kimi dindirirsən incəli Çərkəzdən danışır... Məndən çoxlu salam söylə, dedi.

– Di durma onda!

Sayalı arvad stolun altındakı köhnə çamadanı açdı, içindəki mələfələrin, döşəkağlarının arasından pulları çıxardı, sayıb əlli manat götürdü: üç onluq, dörd də beşlik. Sonra dedi:

– Qoy əvvəl çay eləyim.

- Yox, yubanma, çayı qayıdanda qoyarsan.
- Sayalı arvad ərinin səsinə bir də qapının astanasından döndü.
- A Sayalı!
- Hay?
- Səni çox əziyyətə salıram, halal elə mənə.

Sayalı arvad heç nə demədi, bərk-bərk boğazından yapışb yuxarı qalxan hıçqırığını boğdu.

...Sayalı arvad bu dəfə də yolunu kəsə saldı, kəndin içindən keçib çəməniyə çıxdı, haçansa Qara dağdan uçub tökülmüş sal daşların arasındakı cığırı tapdı – buradan şose yolunun qırağındakı feldşerxanaya lap azca qalırdı. Elə bu vaxt başı üzərində səhərki uğultunu eşitdi. Başını yuxarı qaldırıb seyrək buludlardan aşağıda uçan səhərki vertolyotu gördü. Əgər Qara dağ yerindən qopub Sayalı arvadın üstünə gəlseydi belə qorxmazdı: içi-içalatı, sümükləri birdən don tutub, onu qara qızdırmahılar kimi titrətməyə saldı. Əlini qoynuna salıb pulları çıxartdı. Vertolyotun yönəldiyi səmtə sarı qaçmağa başladı. Sayalı arvadın müsibətli səsi vertolyotun uğultusuna qarışdı:

– Əylə, başına dönüm, əylə, ay doxtur! İncəli Çərkəz ölüm ayağındadı. Başına dönüm, ay doxtur. O da hökumət adamıdır, kolxoz qurub, bandit tutub! Əylə!..

Sayalı arvad çox qaçdı, amma vertolyota çatma bilmədi. Üzüqoylu çəməniyə yığıldı. Xeyli keçəndən sonra cırcıramaların səsi aydın eşidilməyə başlayanda bildi ki, vertolyot çoxdan uçub gedib. Birtəhər qalxıb oturdu, dizlərini qucaqlayıb, başını da dizləri üstə qoydu. Bilmədi neyləsin, durub evəmi qayıtsın, ya feldşerxanaya gedib Mahmudu tapsın.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

ROMAN

Qətl günü	9
-----------------	---

HEKAYƏLƏR

Xəzri	191
Yaddan çıxmış sözlər	192
Gözlər	193
Qartal	199
220 №-li otaq	201
Güllər	209
Saat işləyir	215
Simurq quşu	231
Qalaktika	243
Soyuq daş	255
Bəşik	260
46-cı ilin oyunları	267
Foto-fantaziya	269
Astana	279
Bayatı-Şiraz	293
İncə dərəsində yaz çağı	310

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Emil Məmmədov</i>
Korrektorlar:	<i>Pərinaz Səmədova</i> <i>Ceyran Abbasova</i>

Yığılmağa verilmişdir 03.07.2004. Çapa imzalanmışdır 03.01.2005.
 Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 20. Ofset çap üsulu.
 Tirajı 25000. Sifariş 1.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.